

VILNIAUS DAILĖS AKADEMIJA
LIETUVOS KULTŪROS TYRIMŲ INSTITUTAS
LIETUVOS MUZIKOS IR TEATRO AKADEMIJA

VILNIUS ACADEMY OF ARTS
LITHUANIAN CULTURE RESEARCH INSTITUTE
LITHUANIAN ACADEMY OF MUSIC AND THEATRE

IEVA BLINSTRUBIENĖ

**VILNIAUS VIENUOLYNŲ ERDVINIŲ STRUKTŪRŲ KAITA
XIV A. – XVIII A. PIRMOJE PUSĖJE
NATŪROS TYRIMŲ DUOMENIMIS**

EVOLUTION OF SPATIAL STRUCTURES OF VILNIUS MONASTERIES IN
THE 14TH CENTURY AND THE FIRST HALF OF THE 18TH CENTURY
BASED ON IN SITU RESEARCH DATA

Daktaro disertacija
Doctoral Dissertation

Humanitariniai mokslai, Menotyra (H 003)
Humanities, Art History and Theory (H 003)

Vilnius, 2023

Disertacija rengta Vilniaus dailės akademijoje 2015–2023 metais

MOKSLINĖ VADOVĖ

Dr. (hp) Rūta Janonienė

Vilniaus dailės akademija, humanitariniai mokslai, menotyra, H 003

Disertacija ginama Vilniaus dailės akademijos, Lietuvos kultūros tyrimų instituto ir Lietuvos muzikos ir teatro akademijos jungtinėje Menotyros mokslo krypties taryboje:

PIRMININKĖ

Prof. dr. Giedrė Mickūnaitė

Vilniaus dailės akademija, humanitariniai mokslai, menotyra H 003

NARIAI

Prof. habil. dr. Anna Czyż

Kardinolo Stefano Wyszyńskiego universitetas Varšuvoje, Meno istorijos institutas (Lenkija), humanitariniai mokslai, menotyra H 003

Doc. dr. Liudas Jovaiša

Vilniaus universitetas, humanitariniai mokslai, istorija ir archeologija H 005

Dr. Dalia Klajumienė

Vilniaus dailės akademija, humanitariniai mokslai, menotyra H 003

Dr. Dalia Vasiliūnienė

Lietuvos kultūros tyrimų institutas, humanitariniai mokslai, menotyra H 003

Disertacija ginama viešame Vilniaus dailės akademijos, Lietuvos kultūros tyrimų instituto ir Lietuvos muzikos ir teatro akademijos jungtinės Menotyros mokslo krypties tarybos posėdyje 2023 m. rugsėjo 28 d., 14 val. Vilniaus dailės akademijos 102 aud. (Malūnų g. 3, Vilnius)

Su disertacija galima susipažinti Lietuvos nacionalinėje Martyno Mažvydo, Vilniaus dailės akademijos, Lietuvos kultūros tyrimų instituto ir Lietuvos muzikos ir teatro akademijos bibliotekose.

The dissertation was written at Vilnius Academy of Arts, 2015–2023

DOCTORAL SUPERVISOR

Dr. (hp) Rūta Janonienė

Vilnius Academy of Arts, Humanities, Art History and Theory H 003

The dissertation will be defended in front of the Joint Academic Board of Art History and Theory of Vilnius Academy of Arts, Lithuanian Culture Research Institute and Lithuanian Academy of Music and Theatre:

CHAIR

Prof. dr. Giedrė Mickūnaitė

Vilnius Academy of Arts, Humanities, Art History and Theory H 003

MEMBERS

Prof. habil Dr. Anna Czyż

Cardinal Stefan Wyszyński University in Warsaw, Institute of History of Art (Poland), Art History and Theory H 003

Assoc. Prof. Dr. Liudas Jovaiša

Vilnius University, Humanities, History and Archeology H 005

Dr. Dalia Klajumienė

Vilnius Academy of Arts, Humanities, Art History and Theory H 003

Dr. Dalia Vasiliūnienė

Lithuanian Culture Research Institute, Humanities, Art History and Theory H 003

The public defence of the dissertation will be held in front of the Joint Academic Board of Art History and Theory of Vilnius Academy of Arts, Lithuanian Culture Research Institute and Lithuanian Academy of Music and Theatre on September 28, 2023, 2 p.m., at Vilnius Academy of Arts, room No 102 (Malūnų str. 3, Vilnius).

The dissertation is available at Martynas Mažvydas National Library of Lithuania, and the libraries of Vilnius Academy of Arts, Lithuanian Culture Research Institute and Lithuanian Academy of Music and Theatre.

TURINYS

ĮVADAS	1
1. VIENUOLYNAI IR MIESTAS	25
1.1. Vienuoliškoji klauzūra mieste	27
1.2. Vienuolijų veiklos iki Lietuvos krikšto pėdsakai Vilniuje	33
1.3. Pirmųjų Vilniaus vienuolynų topografija: XIV a. pabaiga – 1610 m.	42
1.4. Miestai mieste: 1610 m. – XVIII a. pradžia	59
2. MŪRAI IR ERDVĖS	73
2.1. Pranciškonų vienuolynas ir Švč. Mergelės Marijos bažnyčia	74
2.2. Bernardinų vienuolynas, Šventųjų Pranciškaus ir Bernardino bažnyčia, Šv. Onos bažnyčia	85
2.3. Bernardinių vienuolynas ir Šv. Mykolo bažnyčia	95
2.4. Dominikonų vienuolynas ir Šv. Dvasios bažnyčia	100
2.5. Bazilijonų vyrų ir moterų vienuolynai, Švč. Trejybės šventovė	109
2.6. Jėzuitų profesų namai ir Šv. Kazimiero bažnyčia	122
2.7. Jėzuitų noviciatas ir Šv. Ignoto bažnyčia	127
2.8. Benediktinių vienuolynas ir Šv. Kotrynos bažnyčia	132
2.9. Bonifratrų vienuolynas ir Šv. Kryžiaus bažnyčia	138
2.10. Basųjų karmelitų vienuolynas ir Švč. Teresės bažnyčia.....	141
2.11. Senosios regulos karmelitų vienuolynas ir Šv. Jurgio bažnyčia.....	146
2.12. Misionierių vienuolynas ir Viešpaties Dangun Žengimo bažnyčia.....	150
2.13. Vizičių vienuolynas ir Švč. Jėzaus Širdies bažnyčia	155
IŠVADOS	159
ILIUSTRACIJŲ SĄRAŠAS.....	162
ŠALTINIAI	165
LITERATŪRA	176
PRIEDAI	185
SUMMARY.....	199

IVADAS

Tyrinėjant Vilniaus architektūros paveldą dažnai susiduriama su menku ikonografinių šaltinių išlikimu, o jo raidos pažinimą dar labiau apsunkina dažnos, įvairių istorinių aplinkybių ir klimato nulemtos pastatų rekonstrukcijos, kuriančios unikalų materijos daugiasluoksniškumą. Per ilgus šimtmečius besiformavusiuose ir iki mūsų dienų išlikusiuose mūrų ir tinko sluoksniuose, erdvinių struktūrų pokyčiuose, konstrukcijų sprendimuose, interjero puošyboje bei atskiruose architektūriniuose elementuose atsispindi sudėtinga architektūros raida. Šiuos pastatų materijos sluoksnius skaityti padeda architektūros natūros tyrimai, kurie kartu su polichromijos, archeologijos tyrimais papildo dažnai negausius istorinių šaltinių duomenis.

Paveldo natūros tyrimų aktualumas jam pažinti ir tolesniems tvarkybos¹ procesams Lietuvoje suvoktas XX a. pradžioje. Pavieniai architektūros natūros tyrimai Vilniuje pradėti po Pirmojo pasaulinio karo², buvo tęsiami sovietiniais metais bei pastaraisiais Nepriklausomybės dešimtmečiais. Šių tyrimų kontekste, kaip reikšminga miesto pastatų tipologinė grupė, išsiskiria vienuolynų architektūriniai kompleksai, kurie kartu su didikų rūmais lėmė reikšmingus miesto struktūros pokyčius XVII a.³ Po XIX a. sukilimų vienuolynų namai, pradėję savo pirminę paskirtį, vėliau ją keitė dar ne kartą, neteko didžiosios dalies interjero dekorų elementų, tačiau jų mūrai, nors ir „apaugę“ vėlyvesniais sluoksniais, išvengė visiškos destruktijos.

Nepriklausomybės metais vienuolynų pastatai buvo grąžinti Vilniaus arkivyskupijai ir vienuolijoms ir taip didžioji jų dalis išvengė suskaidymo į mažus turtinius vienetus, valdomus atskirų savininkų⁴. Vienuolynų namai ir kiti jų pastatai toliau tyrinėti ir vertinti kaip vientisi kompleksai, paliekant bent teorinę galimybę tolimesnių tvarkybos darbų metu išsaugoti bei atskleisti ne tik jų buvusį ir nunykusį fasadų architektūrinį vaizdą, bet ir istorines planines struktūras. Nors vienuolynų pastatų pritaikymo šiandieninėms reikmėms metu neišvengta skaudžių klaidų, tai yra turbūt ne tik geriausiai savo

¹ Sąvoka *tvarkyba* čia vartojama kaip apibūdinanti nekilnojamajam kultūros paveldui išsaugoti atliekamus darbus: tyrimai, remontas, avarijos grėsmės pašalinimas, konservavimas, restauravimas, šių darbų planavimas ir projektavimas. LR nekilnojamojo kultūros paveldo apsaugos įstatymas (aktuali redakcija 2013-10-04).

² Profesorius Marianas Morelowskis žinomas kaip pirmasis pradėjęs naudoti vizualines mūrų savybes architektūros raidai nustatyti, tačiau sistemingų tyrimų pradžia siejama su Mokslinių restauracinių gamybinių dirbtuvių (toliau – MRGD) Vilniuje įkūrimu 1950 m. Kompleksiniai tyrimai (istorijos, polichromijos, architektūros, archeologijos tyrimai, vėliau ir konstrukcijų, cheminiai tyrimai) buvo inicijuojami planuojant naują vienuolyno pastatų pritaikymą.

³ Algimantas Miškinis, *Lietuvos miestai ir miesteliai nuo XVII a. vidurio iki XVIII a. septintojo–aštuntojo dešimtmečių*, in: Lietuvos architektūros istorija nuo XVII a. pradžios iki XIX a. vidurio, Vilnius, 1994, t. 2, p. 24; Mindaugas Klovas, Elmantas Meilus, Oksana Valionienė, *Vilniaus senamiesčio posesijų raidos XVI–XVIII a. apžvalga*. Vilnius, 2014, prieiga internete: <https://www.istorija.lt/el.-istekliai/238> [žiūrėta: 2022-08-20].

⁴ Toks likimas ištiko Senosios regulos karmelitų vienuolyną prie Visų Šventųjų bažnyčios. Pastate įrengti butai ir komercinės patalpos, priklausantys atskiriems savininkams.

medžiagiškumą išlaikiusi miesto pastatų grupė, bet ir išsamiausiai tyrinėta. Vienuolynų pirminės planinės erdvinės struktūros ir jų raida buvo pradėta pažinti per Vilniaus vienuolynų kompleksuose XX a. 7–9 dešimtmečiais vykusius natūros tyrimus. Sukaupą tyrimų medžiagą šiuo metu galima įvertinti naujų ar naujai interpretuojamų istorinių duomenų šviesoje. Pastaraisiais dešimtmečiais atliktų vienuolynų natūros tyrimų, kuriuose dalyvavo ir pati disertacijos autorė⁵, metu surinkta naujų duomenų, leidžiančių įvertinti iki šiol per menkai atskleistą tokių tyrimų svarbą ir reikšmę ne tik pavienių objektų, bet visos tipologinės architektūros paveldo grupės raidos ypatybėms tirti. Disertacijoje, atsigręžiant į materialiojo miesto istoriją, bandoma bent iš dalies užpildyti šią spragą.

Tyrimo aktualumas

Šiuo metu jau turima nemažai atskirų Vilniaus vienuolynų dailės ir architektūros tyrimų, tačiau nėra išsamių tyrimų, skirtų jų erdvinių struktūrų raidai, kuri analizuojama remiantis architektūros tyrimais *in situ*. Reti bandymai apibendrinti ar pažvelgti į vienuolynų raidą miesto mastu ar tam tikro laikotarpio rėmuose lieka konkrečių vienuolynų pastatų natūros tyrimų ataskaitose, jų duomenys labai retai publikuojami. Panašaus pobūdžio tyrimai skirti Europos miestų vienuolynų architektūros erdvinių struktūrų raidos klausimams disertacijos autorei nėra žinomi, dažniausiai yra koncentruojamasi ties vieno konkretaus vienuolyno atveju. Nemažai dėmesio sulaukė elgetaujančių vienuolijų kūrimosi Europos miestuose įvairių aspektų, tarp jų ir architektūros, istoriniai tyrimai, kurie disertacijoje bus apžvelgti vėliau. Pastaruoju metu Vilniaus miesto istorijos tyrimai sulaukė reikšmingų sociotopografinių⁶ ir archeologijos krypties⁷ studijų, kurios remiasi susistemintais ir įvairiapusiais natūros duomenimis. Šių tyrimų išvadomis bus remiamasi disertacijoje, bandant atskleisti miesto ir vienuolynų santykį.

⁵ 2015 m., remiantis neardomaisiais architektūros tyrimais, Vilniaus dailės akademijoje disertacijos autorė parengė magistro baigiamąjį darbą *Buv. dominikonų vienuolyno prie Šv. Dvasios bažnyčios restauravimo ir pritaikymo pasiūlymai* (vadovas E. Purlys, teorinio darbo dalies vadovė B. R. Vitkauskienė). 2016 m. kartu su E. Purliu atlikti Vizičių vienuolyno ir Jėzaus Širdies bažnyčios ardovieji architektūros tyrimai, 2017 m. kartu su E. Purliu atlikti Senosios regulos karmelitų vienuolyno ir Šv. Jurgio bažnyčios ardovieji architektūros tyrimai, 2018 m. kartu su R. Zilinsku ir R. Račinsku atlikti Misionierių vienuolyno ir Viešpaties Dangun Žengimo bažnyčios ardovieji architektūros tyrimai, 2021 m. kartu su R. Zilinsku ir V. Zilinsku atlikti Vilniaus bazilijonių vienuolyno dalies ardovieji architektūros tyrimai, 2022 m. kartu su R. Zilinsku atlikti Švč. Trejybės bažnyčios grindų dangos ardovieji architektūros tyrimai.

⁶ Mindaugas Klovas, Elmantas Meilus, Antoni K. Urmanski, Oksana Valionienė, *Vilniaus sociotopografijos metmenys XIV–XVIII a.*, Vilnius: Lietuvos istorijos institutas, 2021; Oksana Valionienė, *Viduramžių Vilnius. Erdvės evoliucija (XIII a. vidurys – XVI a. pirmas ketvirtis)*, Vilnius: Lietuvos istorijos institutas, 2019.

⁷ Irma Kaplūnaitė, *Vilniaus miesto katalikiškoji dalis XIV–XVI amžiaus pradžioje*, daktaro disertacija, Klaipėdos universitetas, 2015; Rytis Jonaitis, *Civitas Rutenica Vilniuje XIII–XV a. archeologijos duomenimis*, daktaro disertacija, Klaipėdos universitetas, 2013; Linas Girlevičius, *Gynybiniai įrenginiai XIV – XVIII a. Vilniuje*, daktaro disertacija, Vilniaus universitetas, 2009.

Tyrimo objektas

Sunku pervertinti vaidmenį, kurį vienuolynai vaidino miesto gyvenime iki pat jų uždarymo XIX a., todėl išsamiai aprašyti Vilniaus vienuolynų architektūrą, jos raidą lėmusius istorinius, sociokultūrinius veiksnius ir išskirti jos dėsningumus prilygtų išsamios miesto istorijos rašymui. Šios disertacijos tyrimo objektu pasirinktas vienas vienuolynų architektūros aspektas – erdvių struktūrų raida, kuriai skiriama mažiau dėmesio dėl duomenų stokos, dažniau koncentruojantis į fasadų ar atskirų elementų architektūrinės išraiškos, interjerų ir jų detalių tyrimus. Erdvinė struktūra – vienuolyno architektūrinio komplekso ar atskirų jo pastatų plano ir užstatymo forma, tūrinė ir erdvinė kompozicija.

Vienuolynas šiame darbe suvokiamas kaip visas statinių kompleksas, kur gyvenamieji ir bažnyčių pastatai, ūkinės paskirties pastatai bei visą vienuolyno bendruomenės pastatų kompleksą ribojusios aklinos tvoros yra neatsiejamos vienuolynų kompleksų erdvinės struktūros dalys. Šių erdvių formavimas ir jų pokyčiai neišvengiamai daro įtaką ir miesto urbanistiniam audiniui.

Disertacijoje tyrinėjami tik mūriniai iki mūsų dienų išlikę vienuolynų kompleksų statiniai. Medinių Vilniaus vienuolynų tyrimams nėra pakankamai išlikusios natūros medžiagos. Susiklosčiusios istorinės aplinkybės lėmė, jog darbe detaliau tiriami tik katalikų ir unitų vyrų bei moterų vienuolynai. Apie stačiatikių vienuolių, manoma įsikūrusių Vilniuje jau XIV a. pirmoje pusėje, statinius nėra nei natūros, nei rašytinių duomenų. Nuo XVI a. prie Aušros vartų g. ir miesto sienos pradėjusių kurtis stačiatikių moterų ir vyrų vienuolynų ir Šv. Dvasios cerkvės mūrai išsamiau netyrinėti. Vyrų vienuolynas veikė ir po Antrojo pasaulinio karo, tad natūros tyrimai nebuvo atliekami nei iki 1990 m., nei vėliau⁸. Kadangi šios disertacijos tyrimui būtini natūros tyrimų duomenys, jų neturint, šiame tyrime stačiatikių vienuolynas nenagrinėjamas. Dėl natūros tyrimų trūkumo detaliau netyrinėjamas ir senosios regulos karmelitų vienuolynas su Visų Šventųjų bažnyčia bei iki šių dienų neišlikę vienuolynai – basųjų karmeličių vienuolynas ir Šv. Juozapo sužadėtinio bažnyčia, buvę tarp Visų Šventųjų ir Arklių gatvių, pijorų vienuolynas ir Švč. Mergelės Marijos Apsilankymo koplyčia, besiriboję su Didžiąja sinagoga ir Dominikonų gatve. Pasirinkta chronologinė tyrimo riba apribojo ir vėliau perstatytų kompleksų tyrimus – augustinų vienuolyno ir medinės Viešpaties Persimainymo bažnyčios bei atgailos kanauninkų vienuolyno su Šv. Baltramiejaus bažnyčia Užupyje.

⁸ Atlikti kvartalo pastatų žvalgomieji tyrimai: Evaldas Purlys, *Vilniaus senamiesčio regeneracijos projekto pastatų žvalgomieji tyrimai. 49 kvartalas*, Vilnius, 1972, VRVA f. 1019, ap. 11, b. 4734.

Chronologinės ribos

Pasirinktas chronologines ribas lėmė ne tik konkretūs istoriniai įvykiai, lėmę miesto architektūros raidą, bet ir pasirinktos metodologijos aktualumas atskirų istorinių laikotarpių tyrimams. Tyrimas apima laikotarpį nuo pačių pirmųjų vienuolių žingsnių mieste ir pirmųjų mūrinių vienuolynų Vilniuje statybos pradžios XIV a. iki 1737 m. Šiuo laikotarpiu susiformavo svarbiausi mūrinių Vilniaus vienuolynų ansambliai, kuriems nagrinėti pasirinktu architektūrinių struktūrų raidos aspektu dėl rašytinių ir ikonografinių šaltinių stokos natūros tyrimai tampa svarbiausiu (kai kuriais atvejais – vieninteliu) informacijos šaltiniu. Darbe nėra nagrinėjamos vienuolynų rekonstrukcijos, vykusios po 1737 m., kadangi XVIII–XIX a. statybos dažnai geriau dokumentuotos, neretai šių amžių struktūros yra visiškai išlikusios iki mūsų dienų. Taip pat nepalietos ir vėlesnės XIX a. rekonstrukcijos, vykusios po istorinių politinių pokyčių, lėmusių socialinės struktūros pasikeitimus ir vienuolynų uždarymus, atsispindinčius architektūros raidoje. Šie pokyčiai buvo aprašomi vienuolynų inventoriuose, kurie buvo sudaromi prieš vienuolynų uždarymą, buvusi situacija fiksuojama to meto esamos būklės ir rekonstrukcijų projektų brėžiniuose.

Kaip žinoma iš istorinių šaltinių, XIV a. iki Lietuvos krikšto Vilniuje stovėjo pranciškonų namai, Gedimino laiškuose paminėtos pranciškonų ir dominikonų bažnyčios. Šis laikotarpis apžvelgiamas archeologų, architektūros tyrėjų ir istorikų surinktų duomenų ir iškeltų hipotezių šviesoje, tačiau tolesniuose tyrimuose detaliau neanalizuojamas.

Remiantis natūros ir istorijos šaltinių tyrimų duomenimis, išskirti keturi vienuolynų statybų mieste raidos etapai, kurie atsispindi ir disertacijos prieduose pateiktose disertacijos autorės sudarytose vienuolynų raidos schemose:

1. *XIV a. pabaiga – XVI a. vidurys*. Pirmųjų miesto mūrinių vienuolynų ir bažnyčių statyba po Lietuvos krikšto 1387 m. ir rekonstrukcijos iki XVI a. vidurio. Ankstyviausi mūriniai pranciškonų, bernardinų, dominikonų pastatai statyti gyvavusia gotikinės statybos tradicija. Vienuolynai statyti iki miesto gynybinės sienos statybų ar kartu su ja ir žymi mūrinio miesto statybų pradžią. Šiuo laikotarpiu taip pat statyti pastatai, kurie vėlesniais laikotarpiais pritaikyti vienuolynų reikmėms.
2. *XVI a. vidurys – 1610 m.* Laikotarpis, apimantis jau stovėjusių vienuolynų mūrų rekonstrukcijas ir naujų vienuolynų (bernardinų ir bazilijonų) įsikūrimą. Santykinai trumpas, bet architektūrinės išraiškos kaitos požiūriu reikšmingas renesansinių architektūros formų diegimo laikotarpis. 1610 m. yra santykinė riba, kuri dažnai randama natūros tyrimų medžiagoje dėl įvykusių ženklių atstatymo ir rekonstrukcijų darbų po tais metais įvykusio gaisro. Ši data nežymi aiškios architektūros stilių pokyčių ribos. Nuo pačios XVII a. pradžios, mažai atsilikęs nuo Vakarų Europos, Vilniuje chronologiškai kartu su renesansu įsigali barokas.

3. 1610–1655 m. Šiame laikotarpyje ne tik atstatomi ir rekonstruojami po 1610 m. miesto didžiojo gaisro nukentėję jau stovėjusių vienuolynų pastatai, bet ir pastatoma nemaža dalis naujų miesto vienuolynų. Nors miesto architektūroje tęsiama renesanso tradicija, konfesiniai ir pasaulėžiūriniai ordinų motyvai lemia baroko idėjų vienuolynų architektūroje įsigalėjimą. Intensyviausios vienuolynų statybos vyko iki 1655 m. Vilniaus užėmimo.
4. 1661–1737 m. Po Maskvos karo miestas, o kartu ir vienuolynų pastatai, buvo ilgai atstatinėjami. XVIII a. pradžios Vilniaus vaizdą fiksuoja 1737 m. miesto planas, kuriame vaizduojami miesto statiniai dar iki miestą nusiaubusių XVIII a. gaisrų⁹.

Topografinės ribos

Tiriami vienuolynų kompleksai, esantys Vilniaus senamiesčio teritorijoje, kurios ribos nustatytos pagal istorines posesijas. Vilniaus senamiestį sudaro trijų pilių teritorija, istorinis branduolys tarp buvusių gynybinių sienų ir istorinių priemiesčių dalis¹⁰. Didžioji dalis tiriamų vienuolynų patenka į miesto gynybinės sienos apjuostą teritoriją, išskyrus pirma buvusius medinius, vėliau perstatytus senosios regulos karmelitų ir bernardinų (kolečių) vienuolynus bei vėliausiai statytus vizičių ir misionierių vienuolynus. Mūriniai vienuolynų pastatai už senamiesčio ribų iškilo vėliau, jų struktūros išliko mažiau pakitusios, o dėl priemiesčiams buvusio būdingo retesnio mūrinio užstatymo, joms būdingas vientisumas.

Tyrimo tikslas – nustatyti Vilniaus vienuolynų kompleksų erdvinių struktūrų kaitą XIV a. pabaigoje – XVIII a. pradžioje ir ją įvertinti miesto urbanistinės raidos kontekste.

Disertacijos uždaviniai:

- Susisteminti nagrinėjamų vienuolynų kompleksų architektūros natūros, archeologijos tyrimų duomenis ir sugretinti juos su istorinių tyrimų bei šaltinių duomenimis.
- Parengti suvestines vienuolynų mūrų schemas, atspindinčias erdvinių struktūrų raidą pasirinktais chronologinių laikotarpių pjūviais, ir atskleisti natūros tyrimų vaidmenį pažįstant vienuolynų architektūros paveldą.

⁹ 1737 m. įvyko miesto gaisras, kurio metu sudegė trys ketvirtadaliai miesto namų, po dešimtmečio sekė taip pat nemažai nuostolių pridarę lokalesni 1748 ir 1749 m. gaisrai. Vladas Drėma, *Dingęs Vilnius*, Vilnius: Versus aureus, 2013, p. 66.

¹⁰ Senamiesčio ribos vedamos gatvėmis ar buvusių gynybinių įrenginių vietomis bei laikantis principo, kad senamiesčiui priskiriami tie kvartalai, kuriuose išlikę iš LDK laikų visi trys pagrindiniai urbanistinio audinio elementai: gatvės (keliai), posesijinė sklypų struktūra su užstatymo linijomis bei pastatai ar atskiros jų dalys. Nekilnojamųjų kultūros vertybių registras, unikalus objekto kodas 16073.

- Tiriamų vienuolynų raidos kartogramų pagrindu verifikuoti 1737 m. Vilniaus plane vaizduojamų vienuolynų planinių struktūrų tikslumą.
- Nustatyti vienuolynų kompleksų santykį su pagrindiniais miesto urbanistinės erdvinės struktūros elementais.
- Apžvelgti galimą, per amžius besikeičiančios, vienuolijų veiklos įtaką vienuolynų erdvių struktūrų formavimuisi.

Teorinės prieigos ir metodologija

Pastatų ir jų kompleksų erdvinės struktūros yra architektūros kūrinio tinkamumo žmogaus poreikiams, socialinio dėmens išraiška. Architektūros suvokimo ir jos tyrimų poslinkį nuo fasadų išraiškos akcentavimo į erdvių, paveiktų socialinių poreikių, analizę iliustruoja Pasauliniame architektų kongrese 1981 m. Varšuvoje suformuluotas naujas architektūros apibrėžimas – „Architektūra – tai menas ir mokslas formuoti aplinką (erdvę)“, pradėjęs keisti tradicinę ir įsišaknijusią sampratą, kad „architektūra – tai statybos menas“.¹¹ Kalbant apie socialinę aplinką visuomet susiduriama su mikro- ir makroaplinka. Šiuo atveju, tiriant miesto vienuolynus, taip pat neišvengiamai reikia aptarti ir jų tarpusavio ryšius bei sąveiką su miesto struktūra bei pabandyti atrasti sąsajas su tuo metu kaimyninėse šalyse ir katalikiškoje Europoje vykstančiais ar anksčiau vykusiais procesais. Atskirų dalių ir visumos santykis yra svarbiausias disertacijos tyrimo metodologinės prieigos dėmuo, taikomas socialinių ir istorijos mokslų tyrimuose ne vieną dešimtmetį. Nors tyrime nėra išsamiai tyrinėjama vienuolijų bendruomenių ar konkrečių jose gyvenusių žmonių veikla, tačiau naudojamosi lokalinės istorijos tyrimų metodais šių bendruomenių kurtų erdvių struktūrų tyrimams. Analizuojamos galimos krašto istorijos, politinės, ekonominės, socialinės ir kultūrinės raidos įtakos lokalių bendruomenių architektūrinėms struktūroms, o vienuolynų architektūros raidos istorijos tyrimų objektas – Vilniaus senojo miesto vienuolynų mūrai – suvokiamas kaip savo bruožus ir savybes turinti kultūrinio regiono dalis¹². Šioje disertacijoje kultūriniu regionu laikomi LDK ir Vidurio Europos kaimyniniai kraštai, kurių įvykių kontekste vertinami lokalių vienuolynų erdvių struktūrų specifiniai bruožai santykyje su supančia aplinka.

Vienuolynų kūrimosi mieste analizei pasitelkiamos pastarųjų metų sociotopografijos tyrimų, jungiančių istorijos ir sociologijos klausimus, išvados, atskleidžiančios materialiojo miesto paveldo

¹¹ Vladas Stauskas, „Kai kurie šiuolaikinės architektūrologijos aspektai“, in: *Urbanistika ir architektūra*, Nr. 33, 2009, (p. 270–278), p. 271.

¹² Tyrėjai nesutaria dėl vieningo Europos kultūrinių regionų pasiskirstymo. Ingė Lukšaitė, „Mokslo straipsnių rinkinys, sudarė Aivas Ragauskas, Vladas Senkus, Žydrūnas Mačiukas, Vilnius, 2005, (p. 5–11), p. 7.

ir jo gyventojų santykį¹³. Architektės Oksanos Valionienės parengtos Vilniaus erdvinės struktūros rekonstrukcijos¹⁴, vaizduojančios miestą tam tikrais jo raidos momentais, disertacijos tyrime naudojamos kaip topografinis pagrindas nagrinėjant dalies ir visumos santykį.

Disertacijoje kaip pagrindiniai tyrimo šaltiniai pasirinkti architektūros bei archeologijos natūros tyrimų duomenys dėl savo prigimties dažnai yra fragmentuoti, įvairaus detalumo, reikalaujantys papildomos interpretacijos, kuri ne visuomet pateikiama natūros tyrimų ataskaitose. Apribojus planuojamo tyrimo topografiją ir nusistačius chronologines ribas, nuspręsta atsisakyti atvejo analizės metodo, o turimus natūros tyrimų duomenis analizuoti, verifikuoti bei sisteminti kiekvieno vienuolyno, išlikusio iki mūsų dienų Vilniaus senojo miesto teritorijoje, atveju. Autorės nuomone, tokiu būdu geriausiai atskleidžiami išsikelti uždaviniai – parodomas natūros tyrimų indėlis kiekvieno vienuolyno komplekso pažinimo atveju ir geriausiai atskleidžiama tiriamos architektūros tipologinės grupės įvairovė. Vienuolynų architektūros paveldas, nors ir pakitęs, bet išliko gana vientisas, o jo pirminės statybos laikotarpių formos yra atsekamos. Neturint pakankamai faktų, ypač ankstyvųjų raidos etapų atveju, taikytas hipotezės principas taip, nors ir akcentuojant duomenų trūkumus, surinktus natūros duomenis įvedant į mokslinę apyvertą tolimesniam naudojimui. Didžioji dalis disertacijoje nagrinėjamų vienuolynų kompleksų priklauso skirtingam vienuolių ordinui (arba to paties ordino vyrų ir moterų vienuolijoms, jėzuitų atveju skyrėsi nagrinėtų vienuolynų paskirtis ir jiems priskirtos funkcijos), tad tiriamoje miesto teritorijoje nėra pakankamai imties tyrimui, kuriame būtų galima išskirti atskirų ordinų statybines tendencijas. Toks uždavinys nėra keliamas šioje disertacijoje.

Norint įgyvendinti tyrimo uždavinius, buvo svarbu parengti vienuolynų raidos kartogramas, išskiriant unifikuotus raidos etapus. Kartogramų pagrindui naudotas vektorizuotas miesto planas su esamu gatvių tinklu. Plane pateikti ir archeologijos tyrimų metu aptiktų mūrų duomenys. Kadangi skiriasi vienuolynuose vykusių kompleksinių tyrimų apimtys, nepavyko išvengti kartogramų ir pačios analizės skirtingo detalumo lygio kiekvieno atskiro komplekso atveju. Natūros tyrimų suvestinės turėtų būti vertinamos ne kaip vaizduojančios baigtines išvadas, bet kaip šiuo metu surinktų duomenų suvestinė. Kadangi kiekvienos vienuolyno erdvinės struktūros pažinimas atskirai negali būti prilyginamas visumos pažinimui, atskirų vienuolynų struktūrų, kaip visumos dalių, sąveika nagrinėta

¹³ Mindaugas Klovas, Elmantas Meilus, Antoni K. Urmanski, Oksana Valionienė, *Vilniaus sociotopografijos metmenys XIV–XVIII a.*; David A. Frick, *Kith, Kin, & Neighbors. Communities & Confessions in Seventeenth-Century Wilno*, Cornell University Press, 2013.

¹⁴ Valionienė Oksana, *Viduramžių Vilnius. Erdvės evoliucija (XIII a. vidurys – XVI a. pirmas ketvirtis)*, Vilnius: Lietuvos istorijos institutas, 2019.

sintezės būdu. Visumos tyrimui pasirinkti atskiri aspektai, kurie aktualiausi atskirų chronologinių miesto raidos laikotarpių atveju.

Ginamieji disertacijos teiginiai:

- Ankstyviausi mūriniai vienuolynai įtakojo miesto erdvinę struktūrą – įsikurdamos vienuolijos į naujai kuriamus architektūrinius kompleksus įjungė anksčiau stovėjusių pastatų mūrus, keitė užstatymo pobūdį, stambino posesijas.
- Vienuolynų kompleksų plėtra vyko statant naujus pastatus funduotame žemės sklype. Laikui bėgant jų ribos plėtėsi, tačiau naujai prijungtose teritorijose dažniausiai kūrėsi ūkiniai pastatai, o bažnyčia ir vienuolyno namai paprastai likdavo pirminių fundacijų ribose.
- Natūros tyrimų duomenys patvirtina istorinių šaltinių žinias apie dažnas vienuolynų rekonstrukcijas ir leidžia identifikuoti rekonstrukcijų mūrus. Ilgalaikiame statybų procese vienuolynų erdvinės struktūros keitėsi, atspindėdamos architektūros stilistinių ir statybos technologijų pokyčius, neatsiejamus nuo vyraujančių laikotarpio tendencijų.
- 1737 m. plane vaizduojamų vienuolynų struktūrų tikslumas nėra tolygus. Didesnis ar mažesnis statinių užfiksavimo ir atvaizdavimo tikslumas buvo nulemtas skirtingo atskirų vienuolynų uždaro lygio, kuris priklausė nuo jų bendruomenių gyvenimo būdo ir socialinio vaidmens miesto gyvenime.

Darbo struktūra. Disertaciją sudaro įvadas, dėstomoji dalis, suskirstyta į du skyrius, išvados, šaltinių ir literatūros sąrašas, iliustracijų sąrašas ir priedai. Įvade apibūdinamas tyrimo objektas ir chronologiniai rėmai, pristatoma Vilniaus vienuolynų kompleksų natūros tyrimų dokumentacijos ir istoriografijos specifika, iškeliamas tikslas ir uždaviniai, aptariamas tyrimo aktualumas ir naujumas. Pirmajame dėstomosios dalies skyriuje apžvelgiamas vienuolyno ir miesto santykis. Remiantis nagrinėta istoriografija ir tyrimui aktualia literatūra analizuojama galima vienuolynų įtaka miesto struktūrų formavimuisi bei statybų Vilniuje aplinkybės įvairiais miesto raidos laikotarpiais. Šis skyrius paremtas istoriniu-chronologiniu principu, atskleidžiant vienuolynų santykį su besikeičiančiu miestu keliais jo raidos laikotarpiais.

Antrajame dėstomosios dalies skyriuje pateikiami konkrečių Vilniaus vienuolynų kompleksų natūros tyrimų duomenys. Tokius disertacijos dėstomosios dalies struktūrinius rėmus lėmė turimų šaltinių pobūdis ir pasirinkta metodologinė prieiga. Kadangi vienas iš nusistatytų uždavinių buvo susisteminti iki šiol surinktus atskirų miesto vienuolynų erdvinių struktūrų raidos natūros tyrimų duomenis, nuspręsta tam skirti atskirą skyrį. Kiekvieno atskiro vienuolyno erdvinių struktūrų raida tiriama atskirai, tačiau laikantis tų pačių nusistatytų chronologinių rėmų, tokiu būdu, kiek tai buvo įmanoma,

suvienodinant turimos informacijos pobūdį ir geriausiai atskleidžiant natūros tyrimų indėlį kiekvieno vienuolyno tyrimuose. Susisteminti natūros tyrimų duomenys leidžia palyginti natūroje užfiksuotus kiekvieno atskiro komplekso mūrus, stovėjusius XVIII a. pradžioje, su 1737 m. Vilniaus miesto plano vaizdu ir įvertinti jo tikslumą.

Išvadose patikslinami ir papildomi disertacijos ginamieji teiginiai.

Prieduose pateikiamos suvestinės architektūros tyrimų kartogramos, kuriomis remtasi tyrinėjant konkrečių vienuolynų kompleksų architektūros raidą. XX a. darytos raidos kartogramos disertacijos autorės buvo vektorizuotos, jose išskirti raidos laikotarpiai derinti su šioje disertacijoje nustatytais tyrimo laikotarpiais.

Natūros tyrimų dokumentacijos apžvalga

Disertacijai svarbūs Vilniaus raidos tyrimai bei miesto rekonstrukcijos bandymai, kuriuose remtasi natūros duomenimis. Toliau aptariami natūros tyrimų dokumentacijos aspektai, kurie padės lengviau suvokti turimos informacijos pobūdį ir veiksnius, sąlygojusius jos ribotumą.

Su natūros tyrimų svarba jau XX a. viduryje ir vėliau suvokta rengiant miesto istorinių pastatų restauravimo projektus. Architektas Robertas Zilinskas, apžvelgdamas natūros tyrimų tikslus ir problematiką, rašo, kad „natūros tyrimai yra vieni iš svarbiausių paveldosaugoje, nes jų pagrindinis uždavinys yra nustatyti autentiškumą, kuris yra pagrindinė bet kurio kultūros paveldo objekto vertingoji savybė, be jos jokios kitos savybės neturi reikšmės“¹⁵.

Pirmasis bandymas rekonstruoti istorinį miesto vaizdą atsižvelgiant į tuo metu turėtus natūros tyrimų duomenis yra 1938 m. Mariano Morelowskio pradėtas rengti rekonstrukcinis „Vilniaus iki 1655 m. planas“ ir jame pažymėtų 318 objektų (numerių) paaiškinimas¹⁶. Turėdamas santykinai vis dar nedaug natūros tyrimų informacijos, 1958 m. Sigitas Lasavickas sudarė Vilniaus senamiesčio gotikinių mūrų kartogramą ir jau vėliau, 1985 m., Vilniaus XIII ir XIV a. pilių ir senamiesčio rekonstrukcijas¹⁷. Gotikinių mūrų kartogramoje matomi pažymėti ir ankstyviausi vienuolynų mūrai. Šiandien, sukaupus nepalyginamai daugiau natūros tyrimų informacijos, kai kurias iš šiuose rekonstrukciniuose planuose atsispindinčių hipotezių galima patvirtinti ar paneigti.

¹⁵ Robertas Zilinskas, „Architektūros ir urbanistikos objektų natūros tyrimų metodikos problemos“, in: *Urbanistika ir architektūra* 33 (2), 2009, p. 114–125.

¹⁶ Marianas Morelowskis, Edmundas Medekša, *Vilniaus miesto planas iki 1655 m.* Vilnius, 1944. Energetikos ir technikos muziejus; Marian Morelowski, *Vilnius prieš 1655 metus. Rekonstrukcinio plano 318 numerių paaiškinimas* (vertimas iš lenkų kalbos). Vilnius, VRVA f. 1019, ap. 11, b. 4358.

¹⁷ Edita Povilaitytė, Birutė R. Vitkauskienė, *Architektas Sigitas Lasavickas*, Vilnius: Lietuvos nacionalinis muziejus, 2014, p. 27, 58, 59.

Pagrindinę disertacijos temos šaltinių grupę sudaro nuo XX a. 8 deš. vykdytų Vilniaus vienuolynų architektūros, archeologijos, polichromijos ir istorijos tyrimų duomenys. Vilniaus regioniniame valstybės archyve saugoma Paminklų konservavimo instituto¹⁸ vykdytų architektūros, polichromijos bei kai kuriais atvejais archeologijos tyrimų dokumentacija (1950–1993 m.). Dalis po 1990 m. vykdytų tyrimų ataskaitų ir kitos dokumentacijos saugoma Kultūros paveldo centro archyve, Vilniaus arkivyskupijos ekonomo tarnybos ar kitų užsakovų bei asmeniniuose tyrėjų archyvuose. Visų žinomų istorijos, architektūros, polichromijos tyrimų sąrašai pateikiami disertacijos šaltinių sąrašė¹⁹. Atlikti tyrimai pagal datą skiriami į dvi grupes – atlikti iki 1990 m. tuometinio Projektavimo ir restauravimo instituto specialistų ir po 1990 m., kuomet tyrimai pradėti vykdyti ir savarankiškai dirbusių tyrėjų bei kitų įmonių.

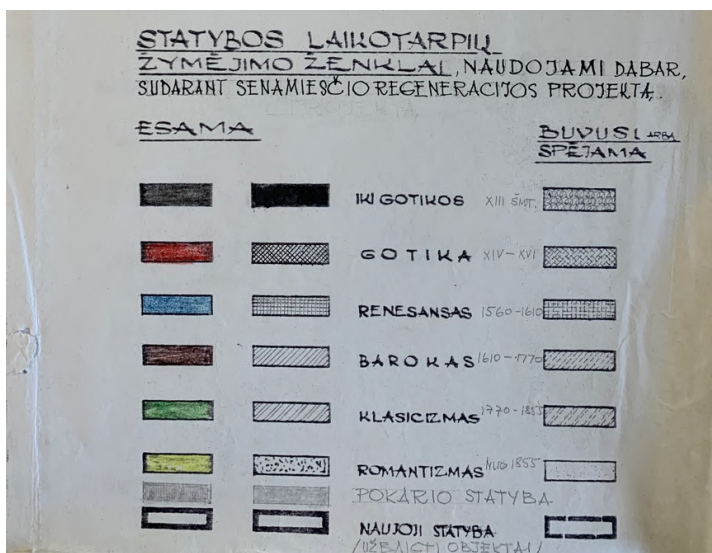
Mokslinėje restauracinėje gamybinėje dirbtuvėje (MRGD) jau nuo 6 deš. buvo dedamos pastangos sukurti vienodą natūros tyrimų metodologiją. 1971 m. Paminklų konservavimo instituto architektė Elena Urbonienė apžvelgė instituto darbuotojų vykdytų architektūros tyrimų specifiką, skirstymą pagal detalumą ir apimtį (žvalgomieji, eiliniai / privalomieji, detalūs), apibendrino skirtingų laikotarpių istorinio mūro savybes ir naudotą architektūrinių stilių periodizavimą²⁰. Minėtoje apžvalgoje nurodoma, jog vykdant Vilniaus senamiesčio regeneracijos projekto paruošiamuosius kvartalų žvalgomuosius tyrimus²¹, įsivyravo iš tuometinės Čekoslovakijos perimtas raidos etapų žymėjimas. Pateikiamas spalvinių ir grafinių sutartinių žymėjimų pavyzdys (1 pav.), kuriame raidos laikotarpiai datuojami pagal stilistinę raidą (šalia autorės ar kolegės pieštuku prirašytos šių laikotarpių datos). Toks datavimas, sudarant pastatų stilistinės raidos kartogramas, dažnai naudotas iki XX a. paskutiniojo dešimtmečio, retkarčiais ir vėliau.

¹⁸ Institutas ne kartą buvo reorganizuotas ir keitė savo pavadinimą. 1950 m. įsteigta Mokslinė restauracinė gamybinė dirbtuvė (MRGD), kurios sudėtyje buvo Tyrinėjimo ir projektavimo sektorius. 1961 m. ji pervadinta Specialiąja mokslinė restauracine gamybine dirbtuve (SMRGD). 1969 m. SMRGD reorganizuota į Paminklų restauravimo valdybą, o vėliau į Respublikinį kultūros paminklų restauravimo trestą, kurio sistemoje veikė Paminklų konservavimo institutas (PKI) tyrimo ir projektavimo darbams. 1987 m. institutas reorganizuotas į savarankišką valstybinę įmonę – Paminklų restauravimo projektavimo institutą. 1993 m. privatizavus šią valstybinę įmonę, įsteigta UAB „Paminklų restauravimo institutas“, vėliau 1995 m. – AB „Paminklų restauravimo institutas“. 2002 m. reorganizuota į UAB „Projektavimo ir restauravimo institutas“.

¹⁹ Atliktų tyrimų sąrašus galima rasti Kultūros vertybių registre, tačiau ne visais atvejais sąrašai yra galutiniai ar papildyti naujaisiais tyrimais. Prieiga internete: <https://kvr.kpd.lt/#/static-heritage-search>.

²⁰ Elena Urbonienė, *Architektūriniai tyrimai natūroje*, Vilnius, 1971, VRVA f. 1019, ap. 11, b. 718.

²¹ Antanas Kunigėlis, Antanas S. Pilypaitis, Elena Urbonienė, Rožė Jarmalavičienė, Stavislovas Mikulionis, Romanas Jaloveckas, Giedrutis Laucius, Aldona Švabauskienė, Evaldas Purlys. Vilniaus senamiesčio regeneracijos projektas. Paruošiamieji darbai. Pastatų architektūrinės istorinės evoliucijos žvalgybiniai tyrimai. 1972–1973, VRVA f. 1019, ap. 11 b. 4386, 4387, 4388.

1 pav. Statybos laikotarpių architektūros natūros tyrimuose sutartinis žymėjimas (E. Urbonienė, 1971)²²

Raidos etapų periodizavimas – architektūros natūros tyrimų metu nuolat iškylantis klausimas. Ypač tai aktualu tyrinėjant ankstyvųjų laikotarpių mūrus. Nors iki 1990 m. vykdytų architektūros natūros tyrimų metu buvo priimta, kad gotika laikomas periodas nuo XIV a. iki XVI a. vidurio, o renesansas apima laikotarpį tarp dviejų gaisrų (nuo 1560 m. iki 1610 m.), tačiau iš esmės XVI a. šie du stiliai gyvavo kartu. XV a. mieste intensyviai statyti mūriniai statiniai, o XVI a. gotikinės statybos tradicija buvo tęsiama toliau. Renesanso laikotarpiu pastatai Vilniuje daugiausia tik plečiami ir stilizuojami, o gotikinis plytų rišimo būdas taikytas visą XVI a.²³ Gotikinio ir renesansinio mūro identifikavimą pagal jo savybes apsunkina ir tuo metu naudotų plytų dydžių įvairovė. Tačiau situacija nelabai pasikeitė ir baroko laikotarpio pastatuose, ypač tai pasakytina apie vienuolynų pastatus. Architektūros istorikas Vytautas Levandauskas išsamiai analizavęs įvairių Lietuvos pastatų, tarp jų vienuolynų ir jų bažnyčių, plytų formatų ir skiedinio sudėties chronologinius pokyčius, daro išvadą, jog baroko bažnyčių mūruose naudotų plytų matmenys dažnai skiriasi nuo kitų to meto pastatų, kadangi „vienuolijų statybininkai vadovaudavosi savomis taisyklėmis arba nusistovėjusia tradicija ir nekreipdavo dėmesio į pasauliečių rekomendacijas“²⁴. Vienuolynai dažnai turėjo savo plytines, minimas rašytiniuose šaltiniuose ir nepaisė bandymų įvesti unifikuotus plytų matmenis.

Architektūros natūros tyrimų technologiniai zondavimo sunkumai, rezultatų vaizdavimo ir fiksavimo ribotos galimybės nebuvo vienintelės apsunkinančios natūrinių architektūros tyrimų vykdymą aplinkybės. Dažnai tekdavo apsiriboti tik fasadų tyrimais, o tai nebūtinai buvo sąlygota tyrimų

²² Elena Urbonienė, *Architektūriniai tyrimai natūroje*, Vilnius, 1971, VRVA f. 1019, ap. 11, b. 718.

²³ Robertas Zilinskas, „Renesanso laikotarpio statybos Vilniuje klausimu“ in: *Urbanistika ir architektūra*, Vilnius, 2008, Nr. 32 (2), (p. 125–137), p. 126.

²⁴ Vytautas Levandauskas, *Lietuvos mūro istorija*, Kaunas: Vytauto Didžiojo universiteto leidykla, 2012, p. 172.

metodologijos. Remiantis pradiniais tyrimais būdavo rengiami rekonstrukcijos projektai, be kurių patvirtinimo nebuvo įmanomas gyventojų iškeldinimas (dažnai vienuolynuose buvo įrengti butai). Tačiau, kaip tvirtina R. Zilinskas, „iš esmės pastato raida atsiskleidžia būtent iš jo vidaus ir ji (raida) turėtų lemti projekto sprendinius“²⁵. Minėti sunkumai ir daugybė biurokratinių, šiandien sunkiai suvokiamų ir nežinomų aspektų, taip pat tuo metu dar labai ribotos istorinių architektūrinių struktūrų ir elementų žinios turėtų būti įvertinami analizuojant to meto tyrimų ataskaitas.

XXI a. atsiradus kitoms technologinėms galimybėms, ataskaitų rengimas pakito. Pasikeitė ne tik ataskaitų vizualinis vaizdas, bet taip pat labiau akcentuojama ir tolimesnės tvarkybos etapams bei pastatų pritaikymui reikalinga informacija. Šią informaciją tampa ypač aktualu fiksuoti ataskaitose, kadangi vis dažniau tolesni projektavimo ir restauravimo darbai atliekami ne pačių tyrėjų, kaip kad dažnai būdavo iki tol. Apibendrinant galima daryti išvadą, jog iki šių dienų, nesant priimtoms ataskaitų rengimo taisyklėms ar metodologiniams tyrimų reikalavimams, ataskaitų forma ir turinys labiausiai priklauso nuo kiekvieno atskiro tyrėjo požiūrio.

Pagrindinės disertacijos tyrimui naudotos architektūros natūros tyrimų ataskaitos: Tamaros Garonaitės – bonifratrų vienuolyno²⁶, Rožės Jarmalavičienės – dominikonų, bernardinių, bonifratrų vienuolynų ir jėzuitų noviciato²⁷, Audronio Katiliaus – bazilijonių vienuolyno²⁸, Dalios Kazlauskienės – pranciškonų vienuolyno bažnyčios²⁹, Giedrės Miknevičienės – pranciškonų vienuolyno³⁰, Evaldo Purlio – benediktinių, senosios regulos karmelitų, vizičių vienuolynų ir jėzuito

²⁵ Robertas Zilinskas, „Architektūros ir urbanistikos objektų natūros tyrimų metodikos problemos“, in: *Urbanistika ir architektūra*, 33 (2), Vilnius, 2009, (p. 114–125), p. 123.

²⁶ Tamara Garonaitė, *XVI–XIX a. architektūros paminklas, buv. bonifratrų vienuolynas, Kutūzovo 1, I eilės architektūriniai tyrimai*, Vilnius, 1988, VRVA f. 1019, ap. 12, b. 25306.

²⁷ Rožė Jarmalavičienė, *Gyv. namas Vilniuje, Tiesos g. 11. Architektūriniai tyrimai*, Vilnius, 1978, VRVA f. 1019, ap. 12, b. 31873; Rožė Jarmalavičienė, Alina Samukienė, *Buv. Dominikonų vienuolyno Vilniuje, Garelio gt. 6, Giedrio gt. 11 architektūriniai tyrimai, planų stilistinės kartogramos*, Vilnius, 1985, VRVA f. 2 ap. 488 b. 59, 60; Rožė Jarmalavičienė, *Vilniaus senamiesčio 17 kvartalas. Architektūriniai tyrimai, t. I*, Vilnius, 1982 m., VRVA f. 1019 ap. 11 b. 4554; Rožė Jarmalavičienė, *Vilniaus senamiesčio 46 kvartalas. Architektūriniai tyrimai, t. I*, Vilnius, 1979, VRVA f. 1019 ap. 11 b. 4722.

²⁸ Audronis Katilius, *Gyvenami namai Gorkio g. 71 (Buv. Šv. Trejybės moterų vienuolynas). Architektūriniai tyrimai, I etapas*, Vilnius, 1978, VRVA f. 1019, ap. 12, b. 24227; Audronis Katilius, *Gyvenamieji namai Vilniuje, Gorkio g. 71 (Buv. Šv. Trejybės moterų vienuolynas). Architektūriniai tyrimai, II etapas*, Vilnius, 1985, VRVA f. 1019, ap. 12, b. 24228.

²⁹ Dalia Kazlauskienė, *Švč. Mergelės Marijos Ėmimo į dangų bažnyčios architektūriniai tyrimai, kartogramos, retrospekcijos*, Vilnius, 1996, UAB „Monresta“ archyvas.

³⁰ Giedrė E. Miknevičienė, *XV–XVIII a. Pranciškonų vienuolynas – MTD Technikos namai. III etapo architektūriniai tyrimai*, Vilnius, 1989, VRVA f. 1019, ap. 12, b. 36251; Giedrė E. Miknevičienė, *XV–XVIII a. resp. reikšmės XV–XVIII a. arch. pam. reg. Nr. 64a, buv. pranciškonų vienuolynas. Architektūriniai tyrimai*, Vilnius, 1989, VRVA f. 1019, ap. 12, b. 36244.

noviciato³¹, Brigitos Radavičiūtės – bernardinų³², Alinos Samukienės – dominikonų ir bazilijonų vienuolynų³³, Virgilijaus Spudo – jėzuitų profesų namų³⁴, Rimo Valecko – bernardinų vienuolyno³⁵, Roberto Zilinsko – bernardinų, bazilijonų vyrų ir moterų, basųjų karmelitų, dominikonų, misionierių, bernardinų vienuolynų³⁶. Nemaža dalis šių ataskaitų rengtos dar iki 1996 m. ir saugomos Vilniaus regioniniame valstybės archyve (VRVA). Vėliau rengtos ataskaitos saugomos užsakovų (dažniausiai Vilniaus arkivyskupijos ekonomo tarnybos), pačių tyrėjų ar įmonių, rengusių tvarkybos darbų projektus, archyvuose. Pastaraisiais metais atliktų tyrimų medžiaga dažnai skelbiama Nekilnojamųjų kultūros vertybių registro interneto svetainėje. Kadangi vienuolynų kompleksų pastatai reikšmingi tiek savo dydžiu, tiek architektūrine verte, disertacijos tyrimo metu pastebėta, jog ataskaitos, nors ir skirtingo detalumo, dažniausiai buvo rengiamos kruopščiai ir beveik visos jos yra išlikusios.

Archeologijos tyrimų ataskaitos saugomos Lietuvos istorijos instituto bibliotekoje, o tyrimų santraukos publikuojamos periodiniame, nuo 1966 m. leidžiamame moksliniame-informaciniame leidinyje „Archeologiniai tyrinėjimai Lietuvoje“. Šio leidinio publikacijos disertacijos tyrime priskiriamos natūros tyrimų šaltinių grupei. Vienuolynų teritorijose archeologijos tyrimus atliko:

³¹ Evaldas Purlys, Ieva Blinstrubienė, *Buvęs Vilniaus vizičių vienuolynas ir Švč. Jėzaus Širdies bažnyčia, Rasų g. 6. Žvalgomieji architektūros tyrimai*, Vilnius, 2017, I. Blinstrubienės asmeninis archyvas; Evaldas Purlys, Ieva Blinstrubienė, *Vilniaus Senosios regulos karmelitų vienuolyno ir Šv. Jurgio bažnyčios žvalgomieji architektūros tyrimai*, Vilnius, 2017, I. Blinstrubienės asmeninis archyvas; Evaldas Purlys, *Buv. benediktinių vienuolynas Vilniuje, K. Giedrio g. 3, 5. Architektūriniai tyrimai*, Vilnius, 1981, VRVA f. 2 b. ap. 605, b. 9–12; Evaldas Purlys, *Namas Giedrio g. 6, žvalgybinių architektūrinių tyrimų išvados*, Vilnius, 1971, VRVA f. 73, b. 17; Evaldas Purlys, *Nauji gotikos ir renesanso pastatų architektūriniai radiniai tiriant buv. Šv. Ignato vienuolyno kompleksą, datavimo problemos*, Vilnius, 1973, VRVA f. 1019, ap. 11, b. 5831; Evaldas Purlys, *Vilniaus senamiesčio regeneracijos projekto pastatų žvalgomieji tyrimai. 49 kvartalas*, Vilnius, 1972, VRVA f. 1019, ap. 11, b. 4734; Evaldas Purlys, *Vilnius, Giedrio g. 6, buv. jėzuitų noviciatas, 1982/84 metų darbų aprašymas. Mokslinė ataskaita*, Vilnius, 1984, VRVA f. 1019, ap. 11, b. 5821.

³² Brigita Radavičiūtė, *Lietuvos TSR valstybinis dailės institutas (Buv. bernardinų vienuolynas). Architektūriniai tyrimai*, Vilnius, 1973, VRVA f. 1019, ap. 12, b. 31377; Brigita Radavičiūtė, *Vilnius. LTSR valstybinis dailės institutas. Tiesos g. 6. Balkonas su kontraforsais. Priešprojektiniai darbai. Detalūs mūro architektūriniai tyrimai. Architektūrinė statybinė dalis*, Vilnius, 1978, VRVA f. 1019, ap. 12, b. 31380.

³³ Alina Samukienė [ir kt.], *Buv. vienuolyno pastatų ansamblis Vilniuje, Gorkio g. 73. Buv. Šv. Trejybės cerkvė ir varpinė. Architektūriniai tyrimai*, Vilnius, 1984, VRVA f. 1019, ap. 11, b. 24275.

³⁴ Vilgilijus Spudas, *Vilniaus A. Vienuolio vidurinė mokykla, Gorkio g. 72. Architektūriniai tyrimai. Istorinės stilistinės kartogramos, fasadų tyrimų fiksacija*, Vilnius, 1985, VRVA f. 1019, ap. 12, b. 27012.

³⁵ Rimas Valeckas, *Buv. bernardinų vienuolyno (XVI–XIX a. architektūros paminklo) architektūriniai tyrimai. T. 1, 2, 3*, Vilnius, 1988, VRVA f. 1019 ap. 11 b. 6385, 6387, 6389; Rimas Valeckas, *Bernardinų vienuolyno oficina, Maironio g. 10, Vilnius. Antro etapo architektūriniai tyrimai*, 2001, R. Valecko asmeninis archyvas.

³⁶ Pagrindinės ataskaitos: Robertas Zilinskas, *Bernardinų vienuolynas Vilniuje, Maironio g. 11. II eilės architektūriniai tyrimai*, Vilnius, 1992, VRVA f. 1019, ap. 12, b. 31875; Zilinskas Robertas, *Šv. Mykolo Arkangelo bažnyčia G361K1 Vilniuje, A. Volano g. 13. Architektūros tyrimai*, Vilnius, 2006, R. Zilinsko asmeninis archyvas, Robertas Zilinskas, *Bazilijonų vienuolyno piligrimų namai Vilniuje, Aušros Vartų g. 7. Paruošiamieji darbai. Architektūros tyrimai*, Vilnius, 2005, R. Zilinsko asmeninis archyvas; Robertas Zilinskas, Ieva Blinstrubienė, Ričardas Račinskas, *Vilniaus misionierių vienuolyno statinių ansamblis 761, Subačiaus g. 26. Papildomi architektūros tyrimai*, Vilnius, 2018, I. Blinstrubienės asmeninis archyvas; Robertas Zilinskas, *Buvęs karmelitų vienuolynas Vilniuje, Aušros Vartų g. Nr. 12 (AtR 42) architektūros tyrimai*, Vilnius, 2001, R. Zilinsko asmeninis archyvas; Robertas Zilinskas, *Dominikonų vienuolyno namas 10347 Vilniuje, Dominikonų g. 6 rytinės dalies papildomi architektūros tyrimai*, Vilnius, 2013, R. Zilinsko asmeninis archyvas.

Simonas Aleksandravičius – bernardinų³⁷, Tautvydas Bajarūnas – bernardinų ir augustinų³⁸, Dainius Balčiūnas ir Algirdas Žalnierius – bernardinų³⁹, Marija Banikonienė – pranciškonų⁴⁰, Vidas Daminaitis – bernardinų⁴¹, Linas Girlevičius – bernardinų, bonifratų, bernardinų, benediktinių, augustinų ir Užupio augustinų⁴², Vladimiras Grišinas – dominikonų⁴³, Kęstutis Katalynas – dominikonų ir bonifratų⁴⁴, Linas Kvizikevičius – augustinų⁴⁵, Daiva Luchtanienė – dominikonų vienuolynų teritorijose⁴⁶, Tauras Poška – bazilijonų, bernardinų, vizičių⁴⁷, Justinas Račas ir Emilijus Songaila – misionierių⁴⁸, Saulius Sarcevičius – pranciškonų ir jėzuitų profesų namų⁴⁹, Justina

³⁷ Simonas Aleksandravičius, Robertas Žukovskis, „Šventųjų Pranciškaus Asyžiečio, Bernardino Sieniečio (Bernardinų) bažnyčios bei Šv. Onos bažnyčių ir bernardinų vienuolyno statinių ansamblis Vilniuje“, in: *Archeologiniai tyrinėjimai Lietuvoje 2009*, Vilnius, 2010, p. 281–285.

³⁸ Tautvydas Bajarūnas, „Tyrimai Šv. Onos bažnyčios aplinkoje Vilniuje“, in: *Archeologiniai tyrinėjimai Lietuvoje 2020*, Vilnius, 2021, p. 302–307; Tautvydas Bajarūnas, Linas Girlevičius, „Švč. Mergelės Marijos Ramintojos bažnyčia Vilniuje“, in: *Archeologiniai tyrinėjimai Lietuvoje 2018*, Vilnius, 2019, p. 302–307.

³⁹ Dainius Balčiūnas, Algirdas Žalnierius, „Bernardinų vienuolyno refektoriumas ir Šv. Jurgio Kankinio bažnyčios tvora“, in: *Archeologiniai tyrinėjimai Lietuvoje 2017*, Vilnius, 2018, p. 247–254.

⁴⁰ Marija Banikonienė, *Vilniaus senamiestyje žvalgybinio pobūdžio archeologiniai tyrimai 1959–1967 m. / buv. Pranciškonų bažnyčios ir vienuolyno teritorijoje*, Vilnius, 1966, LII f. 1, b. 3276, l. 43–46.

⁴¹ Vidas Daminaitis, „1992 metų Vilniaus Šv. Pranciškaus ir Šv. Bernardino bažnyčios archeologinių tyrinėjimų apžvalga“, in: *Archeologiniai tyrinėjimai Lietuvoje 1992–1993*, Vilnius, 1994, p. 212–214.

⁴² Linas Girlevičius, „Žvalgymai Vilniuje, Šv. Kotrynos bažnyčios aplinkoje“, in: *Archeologiniai tyrinėjimai Lietuvoje 2005*, Vilnius, 2006, p. 213–214; Linas Girlevičius, Robertas Žukovskis, „Bonifratų vienuolyno statinių ansamblis“, in: *Archeologiniai tyrinėjimai Lietuvoje 2007*, Vilnius, 2008, p. 297–299; Linas Girlevičius, „Laiptinė į Šv. Ignoto bažnyčios rūšį“, in: *Archeologiniai tyrinėjimai Lietuvoje 2007*, Vilnius, 2008, p. 288–290; Linas Girlevičius, Tauras Poška, „Vilniaus bernardinų vienuolyno statinių ansamblis“, in: *Archeologiniai tyrinėjimai Lietuvoje 2007*, Vilnius, 2008, p. 290–295; Linas Girlevičius, Robertas Žukovskis, „Vilniaus Bernardinų vienuolyno ansamblis“, in: *Archeologiniai tyrinėjimai Lietuvoje 2007*, Vilnius, 2008, p. 295–297; Linas Girlevičius, „Augustinų vienuolynas Vilniuje“, in: *Archeologiniai tyrinėjimai Lietuvoje 2011*, Vilnius, 2012, p. 311–316.

⁴³ Vladimiras Grišinas, „1989 m. archeologiniai tyrimai buvusio Dominikonų vienuolyno kieme Vilniuje“, in: *Archeologiniai tyrinėjimai Lietuvoje 1988–1989*, Vilnius, 1990, p. 136–138; Vladimiras Grišinas, „Vilniaus šv. Dvasios stačiatikių vienuolyno namai Subačiaus gt. II. 1995 m. archeologinių tyrimų ataskaita“, Vilnius, 1995, LII f. 1, b. 2542.

⁴⁴ Kęstutis Katalynas, *Vilniuje, J. Garelio g. 6 / K. Giedrio g. 11 (buv. Dominikonų vienuolyno) vykdytų archeologinių tyrinėjimų ataskaita, I dalis*, Vilnius, 1982, LII f. 1, b. 1060; Katalynas Kęstutis, *1988 m. žvalgomieji archeologiniai tyrinėjimai Vilniuje, buv. Bonifratų vienuolyne*, Vilnius 1989. KPC archyvas f. 5 ap. 3 b. 726.

⁴⁵ Linas Kvizikevičius, Justina Stankevičiūtė, „Tyrimai augustinų vienuolyno teritorijoje Vilniuje“, in: *Archeologiniai tyrinėjimai Lietuvoje 2014*, Vilnius, 2015, p. 258–261.

⁴⁶ Daiva Luchtanienė, „Archeologiniai tyrimai Vilniuje Šv. Ignoto g.“, in: *Archeologiniai tyrinėjimai Lietuvoje 2001*, Vilnius, 2002, p. 198–202;

⁴⁷ Tauras Poška, „Aušros vartų g. Nr. 12“, in: *Archeologiniai tyrinėjimai Lietuvoje 2001*, p. 207; Tauras Poška, „Bazilijonų vienuolynas Vilniuje, Arklių g. 18 – Aušros vartų g. 7“, in: *Archeologiniai tyrinėjimai Lietuvoje 2005*, Vilnius, 2006, p. 218–219; Tauras Poška, „Bazilijonų vienuolynas Vilniuje, Aušros vartų g. 7 – Arklių g. 18“, in: *Archeologiniai tyrinėjimai Lietuvoje 2006*, Vilnius, 2007, p. 251–253; Tauras Poška, „Švč. Trejybės cerkvė Vilniuje“, in: *Archeologiniai tyrinėjimai Lietuvoje 2011*, Vilnius, 2012, p. 332–333; Tauras Poška, „Švč. Jėzaus Širdies bažnyčia ir Vizitėčių moterų vienuolynas“, in: *Archeologiniai tyrinėjimai Lietuvoje 2011*, Vilnius, 2012, p. 332–334.

⁴⁸ Emilijus Songaila, Justinas Račas, „Misionierių vienuolynas Vilniuje“, in: *Archeologiniai tyrinėjimai Lietuvoje 2018*, Vilnius, 2019, p. 267–271.

⁴⁹ Saulius Sarcevičius, Andrius Vaicekauskas, „Tyrimai Vilniuje, Pranciškonų Švč. Mergelės Marijos Ėmimo į dangų bažnyčios viduje ir šventoriuje“, in: *Archeologiniai tyrinėjimai Lietuvoje 1996–1997*, Vilnius, 1998, p. 352–355; Saulius Sarcevičius, Žvalgomieji archeologiniai tyrimai Vilniuje, Didžiojoje g. Nr. 32, Jėzuitų vienuolyno pagalbiniam pastatui“, in: *Archeologiniai tyrinėjimai Lietuvoje 1994–1995*, Vilnius, 1996, p. 221–222; Saulius Sarcevičius, 1996 metų tyrinėjimai Jėzuitų vienuolyne, Vilniuje“, in: *Archeologiniai tyrinėjimai Lietuvoje 1996–1997*, Vilnius, 1998, p. 342–345.

Stankevičiūtė – augustinų⁵⁰, Andrius Vaicekuskas – pranciškonų⁵¹, Monika Žėkaitė – misionierių⁵², Robertas Žukovskis – bernardinų ir bonifratų, basųjų karmelitų, Užupio augustinų⁵³. Čia paminėtos tik tiesiogiai su vienuolynų erdvinėmis struktūromis ir jų liekanomis susijusios ar kitus tyrimui reikšmingus faktus nustačiusių tyrimų ataskaitos.

Prie tyrimų ataskaitų šaltinių grupės priskiriamos ir istorijos tyrimų ataskaitos. Ypač vertingos buvusio Projektavimo restauravimo instituto istorikų, menotyrininkų Romualdo Firkovičiaus⁵⁴ (2022 m. surinktos ir išleistos viename leidinyje⁵⁵), Teresės Dambrauskaitės⁵⁶, Marijos

⁵⁰ Justina Stankevičiūtė, „Augustinų vienuolyno teritorija Vilniuje“, in: *Archeologiniai tyrinėjimai Lietuvoje 2015*, Vilnius, 2016, p. 257–259.

⁵¹ Andrius Vaicekuskas, „Archeologiniai tyrimai Vilniuje, Trakų g. Nr. 9, Pranciškonų bažnyčios viduje ir šventoriuje“, in: *Archeologiniai tyrinėjimai Lietuvoje 1994–1995*, Vilnius, 1996, p. 224–227.

⁵² Monika Žėkaitė, „Vilniaus misionierių vienuolyno aplinkos tyrimai“, in: *Archeologiniai tyrinėjimai Lietuvoje 2018*, Vilnius, 2019, p. 276–278.

⁵³ Robertas Žukovskis, „Šv. Pranciškaus ir Šv. Bernardo (Bernardinų) bažnyčia Vilniuje, Maironio g. 6“, in: *Archeologiniai tyrinėjimai Lietuvoje 2003*, Vilnius, 2004, p. 173–177; Robertas Žukovskis, „Tyrinėjimai Maironio g. 10“, in: *Archeologiniai tyrinėjimai Lietuvoje 2004*, Vilnius, 2005, p. 267–268; Robertas Žukovskis, „Šv. Dvasios bažnyčia Dominikonų g. 6 Vilniuje“, in: *Archeologiniai tyrinėjimai Lietuvoje 2005*, Vilnius, 2006, p. 227–229; Robertas Žukovskis, „Tyrinėjimai L. Stuokos-Gucevičiaus g. – S. Daukanto a. 1 Vilniuje (Šv. Kryžiaus bažnyčios ir buvusio Bonifratų vienuolyno teritorijoje)“, in: *Archeologiniai tyrinėjimai Lietuvoje 2005*, Vilnius, 2006, p. 229–231; Robertas Žukovskis, „Šventųjų Pranciškaus Asyžiečio, Bernardino Sieniečio (Bernardinų) bažnyčios ir vienuolyno statinių ansamblio Vilniuje teritorija“, in: *Archeologiniai tyrinėjimai Lietuvoje 2008*, Vilnius, 2009, p. 292–293; Robertas Žukovskis, „Šv. Pranciškaus Asyžiečio, Bernardino Sieniečio bei Šv. Onos bažnyčių ir Bernardinų vienuolyno statinių ansamblis Vilniuje“, in: *Archeologiniai tyrinėjimai Lietuvoje 2011*, Vilnius, 2012, p. 339–341; Robertas Žukovskis, „Vilniaus basųjų karmelitų vienuolyno ir Šv. Teresės bažnyčios pastatų ansamblis“, in: *Archeologiniai tyrinėjimai Lietuvoje 2011*, Vilnius, 2012, p. 341–343; Robertas Žukovskis, „Pranciškonų bažnyčios Vilniuje šventoriaus tyrimai“, in: *Archeologiniai tyrinėjimai Lietuvoje 2011*, Vilnius, 2012, p. 343–355; Robertas Žukovskis, Linas Girlevičius „Skveras prie Vilniaus bernardinų vienuolyno ir Šv. Onos bažnyčios ansamblio“, in: *Archeologiniai tyrinėjimai Lietuvoje 2011*, Vilnius, 2012, p. 275–277; Robertas Žukovskis, Linas Girlevičius, „Šv. Baltramiejaus bažnyčios ir Augustinų vienuolyno aplinka“, in: *Archeologiniai tyrinėjimai Lietuvoje 2017*, Vilnius, 2018, p. 277–279.

⁵⁴ Romualdas Firkovičius, *Kulto pastatai ir jų vietos Vilniaus mieste. Katalikų bažnyčių ir vienuolynų istorijos apybraižos (XIII–XX a.). Istoriniai tyrimai. T. 1*, Vilnius, 1989, VRVA f. 1019, ap. 11, b. 4481; Romualdas Firkovičius, *Kulto pastatai ir jų vietos Vilniaus mieste. Katalikų bažnyčių ir vienuolynų istorijos apybraižos (XIII–XX a.). Istoriniai tyrimai. T. 2*, Vilnius, 1990, VRVA f. 1019, ap. 11, b. 4483; Romualdas Firkovičius, *Kulto pastatai ir jų vietos Vilniaus mieste. Katalikų bažnyčių ir vienuolynų istorijos apybraižos (XIII–XX a.). Istoriniai tyrimai. T. 3*, Vilnius, 1991, VRVA f. 1019, ap. 11, b. 4484; Romualdas Firkovičius, *Kulto pastatai ir jų vietos Vilniaus mieste. Katalikų bažnyčių ir vienuolynų istorijos apybraižos (XIII–XX a.). Istoriniai tyrimai. T. 1*, Vilnius, 1992, VRVA f. 1019, ap. 11, b. 4485.

⁵⁵ Romualdas Firkovičius, *Vilniaus bažnyčios ir vienuolynai istorijos bėgyje*, Vilnius: Savastis, 2022.

⁵⁶ Teresė Dambrauskaitė, *Vizitiečių bažnyčia ir vienuolynas: Istoriniai tyrimai. Istorinė apybraiža*, Vilnius, 1984, VRVA f. 1019, ap. 11, b. 6811; Teresė Dambrauskaitė, *Buv. pranciškonų vienuolyno ansamblis. Istoriniai tyrimai, istorinė apybraiža*, Vilnius, 1985, VRVA f. 1019, ap. 11, b. 7176; Teresė Dambrauskaitė, *Vilnius, Gorkio g. Nr. 73. Buv. Bazilijonų vyrų vienuolynas. Istoriniai tyrimai*, Vilnius, 1983, VRVA f. 1019, ap. 11, b. 5204; Teresė Dambrauskaitė *Respublikinės reikšmės kultūros paminklas. Buv. bazilijonų vyrų vienuolynas Vilniuje, Gorkio g. 73. Istoriniai tyrimai*, Vilnius, 1983, VRVA f. 1019, ap. 11, b. 5204, 5206; Teresė Dambrauskaitė, *Vilniaus senamiesčio 17 kvartalas. Istoriniai tyrimai, istorinė apybraiža*, Vilnius, 1982, VRVA f. 1019 ap. 11 b. 4551;

Banikonienės⁵⁷, Leonido Žilevičiaus⁵⁸, Sigitos Samuolienės⁵⁹, Julijos Racevičienės⁶⁰, Elvyros Vaitulevičienės⁶¹, Audronės Kasperavičienės⁶² ataskaitos. Po 1990 m. istorinius vienuolynų pastatų tyrimus rengė Laima Vileikienė⁶³, Indrė Baliulytė⁶⁴. Visose šiose ataskaitose, dažnai rengtose lygiagrečiai su pastato architektūros ar polichromijos tyrimais, pateikiama įvairi ikonografinė, istoriniuose šaltiniuose rasta ir svarbiausia su vienuolynų statybomis ir rekonstrukcijomis susijusi medžiaga, o vienuolynų inventoriai analizuojami būtent atsižvelgiant į pastatų architektūros raidos tyrimų poreikius.

Šiuo metu, turint kur kas daugiau informacijos apie istorinių laikotarpių mūrų savybes ar naujai aptiktus istorinius šaltinius bei naujas seniai žinomų šaltinių interpretacijas, anksčiau surinktus natūros ir istorinių tyrimų duomenis neretai tenka tikslinti ir tuometines išvadas interpretuoti naujai.

Literatūros apžvalga

Ši apžvalga apima ne tik Vilniaus, bet ir kaimyninių ir kitų Europos šalių tyrimus analizuojančius vienuolynų steigimosi ir statybų mieste aplinkybes ir pobūdį, santykį su miesto struktūromis. Pagrindinė priežastis studijuoti kitų šalių šios srities tyrimus yra Vilniaus ar kitų Lietuvos miestų menkas vienuolijų gyvenimo tiriamu laikotarpiu pažinimas, kuris sąlygotas rašytinių ir ikonografinių šaltinių trūkumo. Jau XX a. pradžioje meno istorikai Vakarų Europoje susidomėjo elgetaujančių ordinų besikūrusių miestuose architektūra ir sąlygomis, kuriomis buvo statomi vienuolynų kompleksai. Nuo 1925 m. pasirodžiusios išsamios meno istoriko Richardo Krautheimerio (Richard Krautheimer) elgetaujančių ordinų architektūros studijos buvo vieningai priimtos dėl sąryšių tarp elgetaujančių ordinų architektūros struktūrų paprastumo, neturto įžadų, pamokslavimui skirtų erdvių atvėrimo miestui ir atvirą erdvę bažnyčioje formavusios halinės struktūros vyravimo. Pastarųjų dešimtmečių elgetaujančių ordinų tyrimuose paaiškėjo, jog R. Krautheimerio suformuluotas požiūris

⁵⁷ Marija Banikonienė, *Buv. Dominikonų vienuolynas Vilniuje Garelio 6, Giedrio 11. Istorinė apybraiža*, Vilnius, 1982, VRVA f. 1019 ap. 11 b. 5617.

⁵⁸ Žilevičius Leonidas, *XVI–XIX a. architektūros paminklo, buv. Vilniaus benediktinių vienuolyno K. Giedrio g. 3, 5 istorinė-meninė apybraiža*, Vilnius, 1976, VRVA f. 1019, ap. 11, b. 5795.

⁵⁹ Sigita Samuolienė, *Vilnius, Gorkio g. Nr. 73. Buv. Šv. Trejybės cerkvė. Istoriniai-meniniai tyrimai*, Vilnius, 1982, VRVA f. 1010, ap. 11, b. 5214.

⁶⁰ Julija Racevičienė, *Buv. Šv. Ignato bažnyčia Vilniuje. Istoriniai tyrimai*, Vilnius, 1982, VRVA f. 1019 ap. 11 b. 5814.

⁶¹ Elvyra Vaitulevičienė, *Buv. bonifratų arba Šv. Kryžiaus bažnyčia. Istoriniai-meniniai tyrimai*, Vilnius, 1973, VRVA f. 1019 ap. 11 b. 5351.

⁶² Audronė Kasperavičienė, *Mykolo Arkangelo bažnyčia ir vienuolynas. Istoriniai-menotyriniai tyrimai*, t. 1, Vilnius, 1989, VRVA f. 1019, f. 11, b. 7708.

⁶³ Laima Vileikienė, *Buv. Misionierių ligoninės pastatų komplekso istorinė apybraiža*, Vilnius, 2008, VAET archyvas.

⁶⁴ Indrė Baliulytė, *Vilniaus augustinų vienuolyno statinių ansamblio Švč. Mergelės Marijos Ramintojos bažnyčia (Unikalūs kodas Kultūros vertybių registre 1093) Savičiaus g. 15, Vilniuje. Anksčiau atliktų tyrimų ir projektavimo darbų apibendrinimas. Istorinė pažyma*. Vilnius, 2002, prieiga internete: <https://kvr.kpd.lt/#/static-heritage-search>.

labiausiai tinka tyrinėjant ankstyviausius XIII a. vidurio vienuolynus ir jų bažnyčias, kuomet vienuolijų idealai ir gyvenimo būdas dar buvo nenutolę nuo pirminių nuostatų, o architektūriniai poreikiai gan kuklūs. Vienuolijų bažnyčioms įgavus įvairesnes funkcines paskirtis ir simbolines prasmes, kurias sąlygojo, pavyzdžiui, vienuolynų fundatorių ir įkūrėjų kapai, įvairių brolių veikla ir šventųjų garbinimas, jos praranda savo planinės ir tūrinės struktūros paprastumą ir nedidelį mastelį. Tyrinėjant miesto ir vienuolyno santykį dominuoja elgetaujančių ordinų, paprastai laikomų pirmaisiais tikrai miestietiškais, problemos. Čia ypač reikšmingi prancūzų medievisto Žako Lui Le Gofa (Jacques Louis Le Goff) 1967 m. pradėti Prancūzijos viduramžių miestų tyrimai, išryškinę elgetaujančių ordinų svarbą miestų plėtrai, jų gyventojams, taip pat atkreipę dėmesį į galimybę įvertinti viduramžių miesto dydį ir svarbą rekonstruojant elgetaujančių ordinų įsitvirtinimo eigą ir mastą jame⁶⁵. Šie tyrimai ir jų išvados pastaraisiais dešimtmečiais kelia daug klausimų, kuriuos sukelia praplėsta tyrimų geografija (atsiranda vis daugiau Rytų ir Šiaurės Europos šalių tyrimų) ir laikotarpis (vertinant vėlesnį vienuolynų įsikūrimą miestuose, pavyzdžiui Rytų Europos šalių, kartu ir Lietuvos, atveju). Be daugybės atskirų objektų tyrimų, kurie toliau dėl savo gausos neapžvelgiami, pastaruoju metu vis dažniau įvairiais aspektais nagrinėjama atskirų regionų ar periodų vienuolynų architektūra ir jos raidos ypatumai⁶⁶. Atskirų ordinų veiklą, jų architektūros esminius bruožus ir sąsajas su vienuolių gyvensena ir jos įtaką Vakarų Europos kultūrai nuodugniai tyrė ir apibendrino vokiečių meno istorikas Wolfgang'as Braunfels'as (Wolfgang Braunfels)⁶⁷. Disertacijos tyrimui svarbi amerikiečių architektūros istoriko Richard'o A. Sundt'o (Richard A. Sundt) straipsniuose aptariamai pranciškonų ir dominikonų nuostatai, susiję su abiejų ordinų architektūra ir dekoru XIII–XIV a.⁶⁸ Į lietuvių kalbą išversta lenkų istoriko Jerzy'io Kłoczowski'o (Jerzy Kłoczowski) išsami krikščioniškųjų vienuolijų poveikio Rytų ir Vakarų Europos istorijai apžvalga, kurioje detaliai studijuojama vienuolijų prigimtis, ordinų sandara, jų veiklos pobūdis, bandoma atsakyti į

⁶⁵ Jacques Le Goff, „Ordres mendiants et urbanisation dans la France médiévale. État de l'enquête“, in: *Annales. Economies, sociétés, civilisations*. 25e année, N. 4, 1970, p. 924–946.

⁶⁶ Wolfgang Schenkluhn, *Architektur der Bettelorden: Die Baukunst der Dominikaner und Franziskaner in Europa*, Darmstadt: Wissenschaftliche Buchgesellschaft, 2000; Thomas Coomans, „L'architecture médiévale des ordres mendiants (franciscains, dominicains, carmes et augustins) en Belgique et aux Pays-Bas“, in: *Revue belge d'archéologie et d'histoire de l'art*, 70, 2001, p. 3–111; Donal Cooper, „Gothic art and the Friars in late medieval Croatia, 1213–1460“, in: *Croatia: Aspects of Art, Architecture and Cultural Heritage*, editor John J. Norwich, London, 2009, p. 76–97; Béla Z. Szakács, „Early Mendicant Architecture in Medieval Hungary“, in: „Monastic Architecture and the City“, *Debates*, Nr. 6, Coimbra, 2014, editor Catarina A. Marado, p. 23–34; Iwona Pietrkiewicz, *Miser res sacra. Bonifratrzy w dawnej Rzeczypospolitej*, Kraków, 2009.

⁶⁷ Wolfgang Braunfels, *Monasteries of Western Europe: The Architecture of the Orders*, London: Thames and Hudson Ltd., 1993.

⁶⁸ Richard A. Sundt, „The Architectural Constitutions of the Franciscan Order: Thirteenth and Fourteenth Centuries“, in: *Notes in the History of Art*, Winter, 2019, (p. 65–76); Richard A. Sundt, „Mediocres domos et humiles habeant fratres nostri" Dominican Legislation on Architecture and Architectural Decoration in the 13th Century“, in: *Journal of the Society of Architectural Historians*, Dec., vol. 46, no. 4, 1987, p. 394–407.

fundamentalius klausimus apie vienuoliškojo gyvenimo santykį su miestu ir pasauliečiais, tačiau materialiajam vienuolynų paveldui ir jų architektūrai autorius skiria nedaug dėmesio⁶⁹. Didžiosios Britanijos vienuolynų veikla Europos kontekste tirta archeologų John'o Schofield'o (John Schofield) ir Alan'o Vince (Alan Vince), kurie, remdamiesi archeologiniais duomenimis, gilinaisi į topografinius, architektūrinius, ekonominius ir religinius viduramžių urbanizacijos faktorius⁷⁰. Italų architektūros istorikas Leonardas Benevolas (Leonardo Benevolo) apmąsto istorinio miesto kilmę, europietiško miesto tradiciją ir jos sąsajas su Europos kultūros nuostatomis⁷¹.

Ne tik į elgetaujančių ordinų vienuolynų kompleksų ir miesto audinio santykį, bet ir į bendruomenių santykį bei socialinių klausimų mieste sprendimą pradėta gilintis ne taip seniai. Šiuos aspektus akcentuoja pastarųjų metų meno istorikų Caroline'os Bruzelius'o (Caroline Bruzelius), Thom'o Coomans'o (Thomas Coomans), Meghan G. Labunski studijos, skiriančios dėmesio Italijos, Prancūzijos, Belgijos vienuolijų statybinei veiklai⁷². XIII a. pradžioje Prancūzijoje ir Italijoje gimusių elgetaujančių ordinų veiklos vietomis nuo pat jų įkūrimo tapo Vakarų Europos miestai, kuriems augant iškilo įvairių socialinių problemų, tarp jų didėjantis benamių ir ligonių skaičius, su kuriuo parapijos negebėjo susitvarkyti. Pranciškonai ir dominikonai pradėjo įgyvendinti pastoracinę strategiją, reaguojančią į socialinius pokyčius. Tačiau Rytų Europos, o ypač Lietuvos atveju, šių dviejų ordinų misija veiklos pradžioje labai skyrėsi nuo Vakarų Europos. Kaimyninių šalių vienuolynų pastatų, ypač bažnyčių, statybų tradicijos plitimą ir įtaką architektūrai kelius išsamiai tyrė ir tendencijas suformulavo lenkų mokslininkai Marian Kutzner, Andrzejus Grzybowski (Andrzej Grzybowski), Zofia Golubiewowa, Marek'as Derwich'ius (Marek Derwich)⁷³, Baltarusijos meno

⁶⁹ Jerzy Kłoczowski, *Krikščionių bendruomenės besikuriančioje Europoje*, iš lenkų k. vertė Vytautas Dekšnys, Vilnius: Aidai, 2006.

⁷⁰ John Schofield, Alan Vince, *Medieval towns: the archaeology of British towns in their European setting*, London: Equinox, 2005.

⁷¹ Leonardo Benevolo, *Europos miesto istorija*, iš anglų ir vokiečių k. vertė Aušra Čižikienė, Vilnius: Baltų lankų leidykla, 1998.

⁷² Caroline Bruzelius, *Preaching, Building, and Burying: Friars in the Medieval City*, New Haven: Yale University Press, 2014; Thomas Coomans, *Life Inside the Cloister: Understanding Monastic Architecture*, Leuven: Leuven University Press, 2018; Megan G. Labunski, *Friars in the City: Mendicant Architecture and Pious Practice in Medieval Verona, c. 1220-c. 1375*, daktaro disertacija, Duke University, 2010.

⁷³ Andrzej Grzybowski, *Gotycka architektura murowana w Polsce*. Warszawa: Wydawnictwa Uniwersytetu Warszawskiego, 2014; Andrzej Grzybowski, „An Early Gothic Franciscan Church in Cracow“, in: *Arte Medievale*, Ser. 2, Bd. 7, 1993, p. 81–86; Andrzej Grzybowski, „Early Mendicant Architecture in Central-Eastern Europe. The present state of research“, in: *Arte Medievale*, t. 1, 1983, p. 135–156; Marian Kutzner, „Architektura średniowiecznych klasztorów i kościołów franciszkańskich w Polsce“, in: *Acta Universitatis Nicolai Copernici. Zabytkoznawstwo i Konserwatorstwo*, 13 (186), 1989, p. 3–46; Zofia Golubiewowa, „Architektura dominikanska XIII wieku w Polsce. Stan badań, zagadnienia i potrzeby“, in: *Nasza Przyszłość: studia z dziejów Kościoła i kultury katolickiej w Polsce*, Tom 39, 1973, p. 193–212; Marek Derwich, „Klasztor a miasto w średniowieczu w historiografii Europejskiej. Próba podsumowania“, in: *Klasztor w mieście średniowiecznym i nowożytnym, Materiały z międzynarodowej konferencji naukowej*, Instytut Historii Uniwersytetu Opolskiego i Instytut Historyczny Uniwersytetu Wrocławskiego, Wrocław, 2000, p. 21–50.

istorikė Inesa Sliunkova (Ине́сса Слю́ькова)⁷⁴. Buvo keliama klausimai, susiję su vienuolinės architektūros svarba ir įtaka pasaulietinei architektūrai konkrečiame regione, aptartos istorinės ir techninės sąlygos, tipologinė ir stilistinė klasifikacija. Visi šie svarstymai paremti išlikusių rašytinių šaltinių ir architektūros objektų studijomis.

Pagrindiniai Lietuvos vienuolynų architektūros raidą apžvelgiantys leidiniai, kurie naudojami kaip informacijos šaltiniai: „Vilniaus architektūra“⁷⁵, „Lietuvos TSR istorijos ir kultūros paminklų sąvadas“⁷⁶, „Lietuvos architektūros istorijos“ pirmieji tomai⁷⁷. „Lietuvos architektūros istorijos“ leidiniuose, be atskirų objektų, įvadiniuose straipsniuose pateikiamos sakralinių objektų architektūros ir Vilniaus augimo bruožus apibendrinančios išvalgos. Kai kurie iš šių leidinių tekstų rengti atsižvelgiant į XX a. 7–9 deš. vykusią architektūros ir archeologijos natūros tyrimų duomenis. Svarbūs pagrindinę surinktą ikonografinę medžiagą pateikiantys šaltiniai yra Vlodo Drėmos „Dingęs Vilnius“ ir Lietuvos nacionalinio muziejaus išleistas rinkinys „Vilniaus miesto planai“⁷⁸.

1998 m. publikuotas autorių kolektyvo leidinys „Lietuvos vienuolynai: vadovas“, kuriame trumpai aprašomi ne tik daugelis Lietuvos vienuolynų, bet ir esminiai vienuoliškos kultūros ir vienuolijų tipologijos principai⁷⁹. Vilniaus vienuolynams priklausiusius dailės kūrinius, esančius Bažnytinio paveldo muziejuje, 2023 m. pristatė autorių kolektyvo parengtas leidinys „Dangaus miestas“⁸⁰. Joje esančios trumpos istorinės apybraižos leido patikslinti kai kurių vienuolijų, analizuojamų ir šioje disertacijoje, įsikūrimo ir statybinės veiklos mieste aplinkybes ir faktus.

Nors architektūros tyrėjų publikacijos negausios, tačiau jose apibendrinami natūros tyrimų duomenys gilinantis į konkrečius Vilniaus vienuolynų architektūros klausimus. Vilniaus bernardinų bažnyčios raidos tyrimų išvadas publikavo architektas Giedrius Laucius ir archeologė Regina Skardžiuvienė⁸¹. Architektė Alina Samukienė, kartu su architektūrologe Alge Jankevičiene, apibendrina dominikonų

⁷⁴ Ине́сса Слю́ькова, *Монастыри восточной и западной традиций. Наследие архитектуры Беларуси*. Москва: Прогресс-Традиция, 2002.

⁷⁵ Klemensas Čerbulėnas, Algė Jankevičienė, *Vilniaus architektūra*, Vilnius: Mokslo, 1985.

⁷⁶ *Lietuvos TSR istorijos ir kultūros paminklų sąvadas*, t. 1, Vilnius: Vyriausioji enciklopedijų redakcija, 1988.

⁷⁷ *Lietuvos architektūros istorija. Nuo seniausių laikų iki XVII a. vidurio*, t. 1, Vilnius: Mokslo, 1987; *Lietuvos architektūros istorija. Nuo XVII a. pradžios iki XIX a. vidurio*, t. 2, Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidykla, 1994.

⁷⁸ Vladas Drėma, *Dingęs Vilnius*. Vilnius: Versus Aureus, 2013; Ingrida Tamošiūnienė, Birutė R. Vitkauskienė, Aušrinė Žilevičiūtė, *Vilniaus miesto planai*, Vilnius: Lietuvos nacionalinis muziejus, 2016.

⁷⁹ *Lietuvos vienuolynai. Vadovas*, sudarė Rūta Janonienė, Dalia Klajumienė, Vilnius: VDA leidykla, 1998. Prieiga internete: <http://vienuolynai.mch.mii.lt>.

⁸⁰ *Dangaus miestas. Vilniaus vienuolynų palikimas Bažnytinio paveldo muziejuje*, sudarė Dalia Vasiliūnienė, Vilnius: Bažnytinio paveldo muziejus, 2023.

⁸¹ Regina Skardžiuvienė, Giedrius Laucius, „Vilniaus bernardinų bažnyčios architektūros raida“, in: *Architektūros paminklai*, T. 1, Vilnius, 1970, p. 56–73.

vienuolyno natūros tyrimus)⁸². Architektas Evaldas Purlys, remdamasis paties atliktų benediktinių ir jėzuitų noviciato architektūros natūros tyrimų duomenimis, aprašė miesto gotikinius ir renesansinius posesijų įtvirtinimus, konkretaus kvartalo užstatymo raidą⁸³. Renesanso architektūros Vilniuje klausimą, remdamasis vykdytais tyrimais, analizavo architektas Robertas Zilinskas, savo tekste apibendrinęs duomenis apie statinius ir kompleksus, statytus ir rekonstruotus renesanso laikotarpiu, tarp jų ir Vilniaus vienuolynų (pranciškonų, dominikonų, bazilijonų, bernardinų, bernardinų, basųjų karmelitų ir jėzuitų noviciato) pastatus⁸⁴. Straipsnį, apžvelgiantį senosios regulos karmelitų ir Šv. Jurgio bažnyčios tyrimų duomenis, paskelbė ir disertacijos autorė⁸⁵. Architektūros istorikas Vytautas Levandauskas savo monografijoje „Lietuvos mūro istorija“ susistemines surinktus natūros duomenis ne tik aptarė mūro savybes atskirais chronologiniais laikotarpiais, bet ir susiejo jas su stilistiniais architektūros pokyčiais, pastatų tipologija bei tam tikrais istoriniais įvykiais⁸⁶.

Daugiausia dėmesio Lietuvos vienuolynų materialaus paveldo tema yra sulaukusi iš menotyrininkų ir architektūrologų. Publikuota nemažai tyrimų, kuriuose gilinamasi į atskirų objektų sakralinę dailę ir architektūrą⁸⁷. Toliau paminėti tik apsibrėžtoje miesto teritorijoje esančių vienuolynų kompleksų tyrimai. Atskirų vienuolynų architektūros raidą ir stilistinius architektūros bruožus, gretimų šalių analogus nagrinėjančius straipsnius publikavo architektūrologė Algė Jankevičienė⁸⁸. Atskirais aspektais nagrinėta unitų pastatų architektūra⁸⁹, Vilniaus pranciškonų bažnyčios ir vienuolyno 1670–

⁸² Alina Samukienė, Algė Jankevičienė, „Gotikos relikvai Vilniaus dominikonų architektūros ansamblyje“, in: „Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės gotika: sakralinė architektūra ir dailė“, sudarė Algė Jankevičienė, *Acta Academiae Artium Vilnensis*, t. 26, Vilnius, 2002, p. 89–97.

⁸³ Evaldas Purlys, „Gynybiniai Vilniaus miestiečių XV–XVII a. posesijų įtvirtinimai“, in: „Restauravimo laboratorija“ sudarė Dalia Kļajumienė, *Acta Academiae Artium Vilnensis*, Nr. 92–93, Vilnius, 2019, p. 402–433; Evaldas Purlys, „Vilniaus senamiesčio 27-ojo kvartalo šiaurinės dalies užstatymo raida“, in: *Architektūros paminklai*, t. 9, Vilnius, 1984, p. 19–30.

⁸⁴ Robertas Zilinskas, „Renesanso laikotarpio statybos Vilniuje klausimu“ in: *Urbanistika ir architektūra*, Nr. 32 (2), Vilnius, 2008, p. 125–137.

⁸⁵ Ieva Blinstrubienė, „Vilniaus buvusio senosios regulos karmelitų vienuolyno ir Šv. Jurgio bažnyčios architektūrinio ansamblio statybos ir plėtros raida“, in: „Restauravimo laboratorija“, sudarė Dalia Kļajumienė, *Acta Academiae Artium Vilnensis*, t. 92/93, Vilnius, 2019, p. 368–401.

⁸⁶ Vytautas Levandauskas, *Lietuvos mūro istorija*. Kaunas: Vytauto Didžiojo universiteto leidykla, 2012.

⁸⁷ Vieni iš pagrindinių šaltinių, kuriuose skelbiami vienuolynų istorijos, sakralinės dailės ir architektūros tyrimai, yra tęstiniai leidiniai: „*Acta Academiae Artium Vilnensis*“ (Vilniaus dailės akademijos leidykla), „*Religinės kultūros paveldo studijos*“ (Lietuvos kultūros tyrimų institutas), „*Menotyra*“ (Lietuvos Mokslų akademijos leidykla), „*Lietuvių katalikų mokslo akademijos metraštis*“ (Lietuvių katalikų mokslo akademija), „*Kultūros paminklai*“ (leidykla „Savastis“).

⁸⁸ Algė Jankevičienė, „Vilniaus Bernardinų pastatų ansamblis ir jos architektūros kilmės problemos“ in: „Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės gotika: sakralinė architektūra ir dailė“, sudarė Algė Jankevičienė, *Acta Academiae Artium Vilnensis*, t. 26, Vilnius, 2002, p. 43–88; Alina Samukienė, Algė Jankevičienė, „Gotikos relikvai Vilniaus dominikonų architektūros ansamblyje“, in: „Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės gotika: sakralinė architektūra ir dailė“, sudarė Algė Jankevičienė, *Acta Academiae Artium Vilnensis*, t. 26, Vilnius, 2002, p. 89–97; Algė Jankevičienė, „Dviejų stilių sintezė XVI a. Vilniaus cerkvių architektūroje“, in: „Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės gotika: sakralinė architektūra ir dailė“, sudarė Algė Jankevičienė, *Acta Academiae Artium Vilnensis*, t. 26, Vilnius, 2002, p. 167–179.

⁸⁹ Rūta Ostrovskaja, „Unitai ir jų sakraliniai pastatai LDK“, in: *Soter*, nr. 19 (47), Kaunas, 2006, p. 137–152.

1675 m. rekonstrukcija⁹⁰, natūros tyrimų metu bernardinų vienuolyno mūruose identifikuotų rūmų detalės⁹¹. Atskirų šiam tyrimui aktualių Vilniaus vienuolynų architektūros palikimas paliečiamas menotyriniu požiūriu giluminiuose Tojanos Račiūnaitės, Mortos Baužienės, Rūtos Janonienės, Dalios Vasiliūnienės veikaluose⁹². Kaip atskirą grupę galima išskirti Lietuvos jėzuitų provincijos statybinę veiklą detaliam nagrinėjantiems Neringos Markauskaitės ir Audronės Kasperavičienės tyrimams⁹³.

Giliau į kai kuriuos Lietuvos vienuolynų tradicijos aspektus leido pažvelgti Mindaugo Paknio⁹⁴ tyrimai, o pastarųjų kelių dešimtmečių istorikų Dariaus Barono, Liudo Jovaišos, Martyno Jakulio darbai⁹⁵ – susidaryti ryškesnį vaizdą apie vienuolijoms dariusius įtaką politinius, kultūrinius, demografinius pokyčius, patikslinti pirmųjų vienuolių Vilniuje, kaip organizuoto religinio gyvenimo reiškinių, veiklą ir jos dinamiką po Lietuvos krikšto⁹⁶. Atskiruose leidiniuose apžvelgiama LDK

⁹⁰ Kristina Makovska, „Vilniaus pranciškonų bažnyčios ir vienuolyno 1670–1675 m. rekonstrukcija“, in: *Kultūros paminklai*, nr. 7, Vilnius, 2000, p. 149–156.

⁹¹ Audronė Kasperavičienė, „Eustacho Valavičiaus senasis dvaras Vilniuje“, in: *Nuo gotikos iki romantizmo. Senoji Lietuvos dailė*, sudarė Irena Vaišvilaitė, Vilnius: „Academia“, 1992.

⁹² Tojana Račiūnaitė, *Vizijos ir atvaizdai: basųjų karmelitų palikimas*, Vilnius: VDA leidykla, 2003; Morta Baužienė, *Šv. Mykolo bažnyčia Vilniuje*, Vilnius: Savastis, 2004; Rūta Janonienė, *Bernardinų bažnyčia ir konventas Vilniuje: pranciškonų dvasingumo atspindžiai ansamblio įrangoje ir puošyboje*, Vilnius: Aidai, 2010; Dalia Vasiliūnienė, *Vilniaus vienuolijos ir jų lobynai: Vilniaus Šv. arkangelo Mykolo bernardinų vienuolynas*, Vilnius: Bažnytinio paveldo muziejus, 2019.

⁹³ Neringa Markauskaitė, *Vilniaus profesų namų Šv. Kazimiero bažnyčia XVII–XVIII amžiais*, daktaro disertacija, Vilniaus dailės akademija, 2004; Audronė Kasperavičienė, „Šv. Jono bažnyčia ir jėzuitų statybinė veikla“, in: „Istorinis naratyvas: problemos ir tyrinėjimai“, sudarė Neringa Markauskaitė, *Acta Academiae Artium Vilnensis*, t. 30, Vilnius, 2003, p. 39–62.

⁹⁴ Mindaugas Paknys, *Mecenatystės reiškinys XVII a. LDK. Bažnytinės architektūros užsakymai*, Vilnius: VDA leidykla, 2003; Mindaugas Paknys, *Mirtis LDK kultūroje XVI–XVIII a.*, Vilnius: Aidai, 2008; Mindaugas Paknys, „Vilniaus bonifratų vienuolyno 1720 m. vizitacija“, in: *Lietuvių katalikų mokslo akademijos metraštis*, t. 38, Vilnius, 2014, p. 287–298.

⁹⁵ Martynas Jakulis, „Vilniaus bonifratų Šv. Kryžiaus konvento bendruomenė XVIII a.: struktūra, sudėtis, sugyvenimas“, in: „Religinės bendrijos Lietuvos istorijoje: gyvenimas ir tapatybė“, sudarė Liudas Jovaiša, *Bažnyčios istorijos studijos*, t. 5, Vilnius, 2012, p. 281–306; Marek A. Dettlaff, „Pranciškonų pradžia Lietuvoje XIII–XV amžiuje“, in: *Lietuvių katalikų mokslo akademijos metraštis*, Vilnius, 2012, t. 36, p. 15–24; Darius Baronas, „Stačiatikių Šv. Dvasios brolijos įsisteigimas Vilniuje 1584–1633 m.“, in: *Lietuvių katalikų mokslo akademijos metraštis*, Vilnius, 2012, t. 36b, p. 47–97.

⁹⁶ *Pirmieji pranciškonų žingsniai Lietuvoje XIII–XVII a.*, sudarė Darius Baronas, Vilnius: Aidai, 2006; Darius Baronas, „Lietuvių žemės dominikonų ir pranciškonų misijų į rytus kontekste XIII a.“, in: *Šviesa ir šešėliai Lietuvos evangelizacijos istorijoje*, sudarė Jonas Boruta, Vacys Vaivada, Vilnius: VDA leidykla, 2011, p. 88–115; Darius Baronas, „Katalikiškojo pamaldumo raiška Vilniuje XIV a. pabaigoje – XV a. viduryje“, in: „Krikščioniškojo gyvenimo Lietuvoje atodangos: XIV–XX a.“, sudarė Vytautas Ališauskas, *Bažnyčios istorijos studijos*, Nr. 8, Vilnius, 2016, p. 9–46.

moterų vienuolių veikla⁹⁷, taip pat konkrečių vienuolių: benediktinų⁹⁸, pranciškonų⁹⁹, dominikonų¹⁰⁰, jėzuitų¹⁰¹, bazilijonų (konkrečiai Vilniaus vienuolyno)¹⁰².

Reikšmingos Vilniaus pastatų grupės – rūmų išsidėstymas mieste ir įtaka urbanistinei struktūrai aptariami lenkų meno istorikės Annos S. Czyż publikacijose¹⁰³. Šios autorės apžvelgti istoriniai duomenys ir išvados leido palyginti miesto vienuolynų ir rūmų topografijos ypatumus.

Vilniaus archeologijos tyrimų informacija Gedimino Vaitkevičiaus ir Oksanos Valionienės susisteminti interaktyviame „Vilniaus archeologijos atlase“¹⁰⁴. Labai svarbios tyrimui Kęstučio Katalyno, Gedimino Vaitkevičiaus, Oksanos Valionienės publikacijos, kuriose remiantis archeologiniais duomenimis pateikiama naujų hipotezių apie Vilniaus miesto įsikūrimą, jo raidą ir struktūros pokyčius¹⁰⁵, šiuose tyrimuose taikomi tarpdisciplininiai metodai bei legitimizuojami archeologijos ir architektūros natūros tyrimų duomenys. Gilinantis į atskirus miesto struktūras formavusius procesus reikšmingos archeologų Lino Girlevičiaus, Ryčio Jonaičio, Irmos Kaplūnaitės disertacijų, kuriose archeologijos tyrimų duomenys susistemunami ir gretinami su istoriografija tyrimai¹⁰⁶.

⁹⁷ Irena Vaišvilaitė, „Moterys vienuolės XVII a. Lietuvoje“, in: „Istorinė tikrovė ir iliuzija: Lietuvos dvasinės kultūros šaltinių tyrimai“, sudarė Dalia Klajumienė, *Acta Academiae Artium Vilnensis*, t. 31, Vilnius, 2003, p. 69–76; *Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės moterų vienuolijos: istorija ir paveldas*, sudarė Aušra Vasiliauskienė, Kaunas: Vytauto Didžiojo universitetas, 2014.

⁹⁸ *Benediktiniškoji tradicija Lietuvoje*, sudarė Liudas Jovaiša, Vilnius: Aidai, 2008.

⁹⁹ *Pranciškonai Lietuvoje*, sudarė L. Birškytė-Klimienė, Vilnius: Lietuvos nacionalinis muziejus, 2017.

¹⁰⁰ Viktoras Petkus, *Dominikonai Lietuvos kultūroje*, Vilnius: Petro ofsetas, 2004.

¹⁰¹ *Jėzuitai Lietuvoje (1608–2008): gyvenimas, veikla, paveldas*, sudarė Neringa Markauskaitė, Vilnius: Lietuvos nacionalinis muziejus, 2012.

¹⁰² *Kultūrų kryžkelė. Vilniaus Švč. Trejybės šventovė ir vienuolynas*, sudarė Alfredas Bumblauskas, Salvijus Kulevičius, Ihoris Skočiliasas, Vilnius, 2017; Alfredas Bumblauskas, Genutė Kirkienė, „Ostrogiškiai tarp Vilniaus, Ostrogo ir Kijevo“, in: *Kunigaikščiai Ostrogiškiai*, sudarė Oleg Dziarnovič ir kiti, Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos centras, 2016.

¹⁰³ Anna S. Czyż, *Palace Wilna XVII–XVIII wieku*, Narodowy instytut Polskiego dziedzictwa kulturowego za granicą "Polonika", 2022; Anna S. Czyż, „XVII a. Vilniaus rūmų architektūra – sintezės bandymas“, in: *Lietuvos istorijos metraštis*, nr. 2, Vilnius: Lietuvos istorijos institutas, 2020, p. 41–60.

¹⁰⁴ Gediminas Vaitkevičius, Oksana Valionienė, *Vilniaus archeologijos atlasas* [interaktyvus], Vilnius: Lietuvos istorijos institutas, 2016.

¹⁰⁵ Kęstutis Katalynas, *Vilniaus plėtra XIV–XVII a.*, Vilnius: Diemedžio leidykla, 2006; Gediminas Vaitkevičius, *Vilniaus įkūrimas* (ser. Vilniaus sąsiuviniai, t. 1), Vilnius: Lietuvos nacionalinis muziejus, 2010; Oksana Valionienė, *Viduramžių Vilnius. Erdvės evoliucija (XIII a. vidury – XVI a. pirmas ketvirtis)*, Vilnius: Lietuvos istorijos institutas, 2019.

¹⁰⁶ Linas Girlevičius, *Gynybiniai įrenginiai XIV–XVIII a. Vilniuje*, daktaro disertacija, Vilniaus universitetas, 2009; Rytis Jonaitis, *Civitas Rutenica Vilniuje XIII–XV a. archeologijos duomenimis*, daktaro disertacija, Klaipėdos universitetas, 2013; Irma Kaplūnaitė, *Vilniaus miesto katalikiškoji dalis XIV–XVI amžiaus pradžioje*, daktaro disertacija, Klaipėdos universitetas, 2015.

David'o Frick'o (David Frick)¹⁰⁷ ir Mindaugo Klovo, Elmanto Meilaus, Antoni K. Urmański, Oksanos Valionienės¹⁰⁸ Vilniaus miesto sociotopografiniai tyrimų dėka miesto vienuolynų kompleksus ir jų statybos ypatumus tam tikrais laikotarpiais galima tyrinėti ne tik kaip atskirus objektus, bet ir kaip integralią miesto struktūros dalį.

Vilniaus vienuolynų kūrimosi aplinkybės ir sąlygos unikalios ne tik Vakarų Europos miestų, bet ir kaimyninių šalių kontekste, tačiau šį procesą galima bandyti analizuoti Vakarų Europoje, o ypač kaimyninėse šalyse, vykusių procesų šviesoje. Tokią analizę, pasiremiančią kitose šalyse vykusiais procesais, lenkų istorikas M. Derwich'ius grindžia prielaida, jog greičiausiai panašūs įvykiai vyko anksčiau Vakarų Europos šalyse ir buvo užfiksuoti gausesnių šaltinių bei dažnai mokslškai išsamiau tyrinėti. Tokia prieiga gali būti paaiškinama pasitelkiant vieną svarbiausių vienuolinio judėjimo raidos bruožų – nuoseklumą, kuris galėjo būti užtikrintas tik dėl religinių organizacijų centralizuotos struktūros, lydimos įvairių formų Bažnyčios valdžios vykdomos kontrolės. Būtent dėl centralizuoto pobūdžio religinio gyvenimo istoriją daugiausia sudaro įvykiai ir procesai, pasikartojantys skirtingu metu įvairiose Europos dalyse¹⁰⁹. Žinoma, negalima paneigti vietinių aplinkybių įtakos, tačiau jos neturėjo galimybės visiškai pakeisti pačių religinių institucijų veiklos pobūdžio ir vienuolių elgseną turėjusių reglamentuoti religinių, teisinių ir papročių standartų.

Disertacijoje, sutinkant su M. Derwich'iaus prielaida, jog tam tikros aplinkybės ir poreikiai sukelia panašius atsakus, Vilniaus vienuolynų architektūrinis paveldas tyrinėjamas remiantis Vakarų Europos ir kaimyninių šalių vienuolynų architektūros ir istorijos tyrimais. Turint santykinai nedaug žinių ne tik apie pačius ankstyviausius vienuolynus, bet ir jų veiklą vėlesniais šimtmečiais, tokia prielaida, kaip atspirties taškas, leidžia formuluoti pagrindinius klausimus, į kuriuos reikėtų atsakyti tyrinėjant Vilniaus vienuolynų kūrimąsi mieste. Kur kūrėsi patys pirmieji miesto vienuolynai XIV–XVI a. pirmąjį dešimtmetį – ar jų veikla orientuota į miestelėnus, kaip Vakarų Europos miestuose, ar didikų ir valdovų rūmus kaip kaimyniniuose kraštuose (dabartinės Lenkijos, Baltarusijos teritorijose)? Koks buvo vienuolynų santykis su miesto gynybine siena – ar pirmieji vienuolynai, statyti iki 1503 m., darė įtaką jos trasai, ar vėlesni vienuolynai kūrėsi greta sienos, šalia vartų? Kaip Vilniaus vienuolynai

¹⁰⁷ Frick David A., *Kith, Kin, & Neighbors. Communities & Confessions in Seventeenth- Century Wilno*, Cornell University Press, 2013.

¹⁰⁸ Mindaugas Klovas, Elmantas Meilus, Oksana Valionienė, *Vilniaus senamiesčio posesijų raidos XVI–XVIII a. apžvalga*. Vilnius, 2014, prieiga internete: <https://www.istorija.lt/el.-istekliai/238>; Mindaugas Klovas, Elmantas Meilus, Antoni K. Urmański, Oksana Valionienė, *Vilniaus sociotopografijos metmenys XIV–XVIII a.*, Vilnius: Lietuvos istorijos institutas, 2021.

¹⁰⁹ Marek Derwich, „Klasztor a miasta w średniowieczu w historiografii Europejskiej. Próba podsumowania“, in: „Klasztor w mieście średniowiecznym i nowożytnym“, *Materiały z międzynarodowej konferencji naukowej*, Instytut Historii Uniwersytetu Opolskiego i Instytut Historyczny Uniwersytetu Wrocławskiego, Wrocław, 2000, (p. 21–50), p. 21.

veikė miesto erdvinę struktūrą – koks jų santykis su jau mieste stovėjusiais pastatais, ar užėmė ištisus miesto kvartalus, ribojamus gatvių, ar turėjo viešąsias erdves greta bažnyčių, ar buvo statomi vienas greta kito, ar darė įtaką miesto centrinės dalies užstatymo tankumui?

Vienuolynų erdvinės struktūros XVII–XVIII a. pradžioje jau geriau dokumentuotos, didelė dalis jų mūrų išlikę iki mūsų dienų. Daugiau žinoma ir apie to meto miesto struktūrą, jo posesijas, vienuolynų statybas iš istorinių ir natūros šaltinių, netgi turimas gana detalus 1737 m. planas, kuriame užfiksuoti visi tyrimo apimtyje nagrinėjami vienuolynai. Tad šio laikotarpio tyrimuose jau kyla kitų klausimų, susijusių su vienuolynų erdvinių struktūrų pobūdžiu. Kaip naujai statomi vienuolynai buvo spraudžiami į mūrnamiais jau apstatytą miestą ir koks buvo naujų statybų santykis su jau stovėjusiais mūrais? Kokios strategijos buvo laikomasi po miesto gaisrų ir kitų nelaimių atstatant vienuolynų mūrus – ar buvo atstatomos buvusios erdvinės struktūros ar keičiamos naujomis? Kaip buvo derinamos naujos stilistinės preferencijos su ankstesnių laikotarpių mūrais? Ar trūkstant patalpų vienuolynai plečiami statant papildomus aukštus ar papildomus pastatus ir kaip jie buvo jungiami su jau stovėjusiais? Ar matyti esminių skirtumų tarp moterų ir vyrų, katalikų ir stačiatikių, miesto sienos ribose ir už jų įsikūrusių vienuolynų? Ar vienuolynų namų architektūra skyrėsi nuo kitų to laikotarpio miesto pastatų architektūros? Kokie būdingi ryšiai tarp vienuolyno komplekso pastatų? Kokie vertikalūs ryšiai, kaip išdėstomos patalpos pastatuose? Į šiuos ir kitus kylančius klausimus toliau bus bandoma atsakyti analizuojant vienuolynų statomus kompleksus senojo miesto teritorijoje.

1. VIENUOLYNAI IR MIESTAS

Šiame skyriuje apibendrinami atskirų architektūros kompleksų natūros tyrimų duomenys¹¹⁰ ir bandoma atsakyti į anksčiau iškeltus klausimus apie vienuolynų erdvines struktūras skirtingais miesto raidos etapais.

Nepaisant tam tikros priešpriešos¹¹¹, ryšiai tarp Bažnyčios ir miesto visada buvo stiprūs, miestai buvo pagrindiniai religiniai centrai nuo pat krikščionybės aušros¹¹², o „senovės kultūra nepažino ryškaus miesto ir kaimo atskyrimo“¹¹³. Dar popiežiaus Grigaliaus Didžiojo laikais, VI a., vienuolystė Europoje iš esmės buvo miesto reiškinys, o kaimui būdinga vienuolystė su visomis jos pasekmėmis vienuolio santykiams su miestu Europoje atsirado tik VII a., atsinešusi visiškai naujus kultūros modelius¹¹⁴. Įprasta manyti, jog pirmieji tikrai „miestietiški“ ordinaai buvo elgetaujantys ordinaai¹¹⁵, pradėję kurtis Vakarų Europos miestuose XIII a., taip vadinami dėl savo veiklos pradžioje atsisakytos bet kokios nuosavybės ir neturto įžado laikymosi, dėl ko buvo priversti elgetauti ir prašyti paramos, kad galėtų toliau vykdyti savo evangelizavimo misiją. Pirmieji elgetaujantys ordinaai buvo pranciškonų (Mažesniųjų brolių ordinas), įkurtas šv. Pranciškaus Asyžiečio (1209 m.), ir dominikonų (Brolių pamokslininkų ordinas), įkurtas šv. Dominyko (1215 m.). Šios dvi vienuolijos buvo pirmosios ir gan ilgą laiką vienintelės veikusios Vilniuje. Elgetaujantys ordinaai, siekdami bažnytinės reformos, kad sugrąžintų ją į paprastą, neturtingą, evangelinį gyvenimą, koks jis buvo pradžioje, tapo misionieriais ne tik savo miestuose ir šalyse, bet ir išplėtė lotyniškojo pasaulio ribas nuo Adrijos iki Baltijos jūros.¹¹⁶ Manoma, jog jų atsiradimas buvo atsakas į esminius Europos visuomenės pasikeitimus, susijusius su komercijos ir rinkos ekonomikos epochos pradžia, demografinio augimo ir urbanizacijos pradžia¹¹⁷. Dominikonų ir Pranciškonų veiklos tyrimuose jie dažniausiai aptariami

¹¹⁰ Detaliau aprašomi antrame disertacijos skyriuje.

¹¹¹ Viena iš esminių vienuolystės nuostatų laikoma laikinojo pasaulio, kurį dažnai simbolizavo miesto gyvenimas, atsisakymas.

¹¹² Christopher N. L. Brooke, „The Medieval Town as an Ecclesiastical Centre: General Survey“, in: *European Towns, Their Archaeology and Early History*, editor Maurice W. Barley, London: Academic Press Inc, 1977, p. 459–473.

¹¹³ Pavyzdžiui, romėnų civilizacija buvo miesto civilizacija, kurioje miestai buvo galios, ekonomikos ir kultūros centrai, todėl pirminė vienuolystė negalėjo išvengti miestų. Nuo vienuolystės pradžios Italijoje Roma buvo svarbus vienuolinio gyvenimo centras, kuriame V–X a. buvo daugiau nei 70 vienuolynų. Dubois, J. Monachesimo urbano. *Dizionario degli Istituti di Perfezione*, dir. G. Pelliccia, G. Rocca, T. 6, Roma. 1980, st. 4. In: Marek Derwich, „Klasztor a miasto w średniowieczu w historiografii Europejskiej. Próba podsumowania“, p. 31.

¹¹⁴ Bruno Judic, „Grégoire le Grand, les moines et la ville, in: *Les moines dans la ville*, Lille, 1995, p. 34.

¹¹⁵ Kartais lietuviškai vadinami apaštaliniais ordiniais dėl šių vienuolijų vienuoliams svarbiausio apaštalavimo ir artimo meilės darbų (pvz., religinio švietimo, ligonių slaugos, darbo parapijose).

¹¹⁶ Jerzy Kłoczowski, *Krikščionių bendruomenės besikuriančioje Europoje*, p. 135–136; Darius Baronas, *Vilniaus pranciškonų kankiniai ir jų kultas XIV–XX a.*, p. 47.

¹¹⁷ Lester K. Little, *Religious Poverty and the Profit Economy in Medieval Europe*, New York: Cornell University Press, 1983, p. 97–170.

kartu, lyginama ne tik jų religinė, bet ir statybinė veikla. Beveik kiekviename mieste, kur įsikurdavo vieno ordino vienuolynas, netrukus įsikurdavo ir kito. „Stebint pranciškonų ir dominikonų kūrimosi Senajame žemyne spartą susidaro įspūdis, kad jie kone lenktyniavo.“¹¹⁸

XIII a. pradžioje pranciškonai ir dominikonai labai greitai suprato, kad miestas yra labai efektyvi savo mastu pastoracinio darbo vieta¹¹⁹. Vienas iš svarbiausių veiksmų, leidusių elgetaujančių ordinų vienuoliams įsitvirtinti mieste, buvo priešpriešos tarp vienuoliško skurdo idealo ir miestiečių ekonominės veiklos panaikinimas. Vienuolių veikla už klauzūros ribų leido užmegzti ryšį ir su turtingų miestiečių luomu¹²⁰. Spartus vienuolių skaičiaus augimas Vakarų Europos miestuose XIII a., atsisakant bet kokios nuosavybės, privertė vienuolijas įsiliesti į miesto bendruomenes, kurios ne tik aukojė einamosioms vienuolynų reikmėms, bet ir rėmė pastatų statybas. Elgetaujantys ordinaai, o pirmiausia pranciškonai ir dominikonai, suformulavo krikščionišką etiką, kuri žvelgiant iš ekonominių procesų vykusių mieste pusės, „pateisino pirklių, pinigų skolintojų ir kitų miesto profesionalų veiklą bei sukūrė krikščionišką dvasingumą, tinkamą miestiečiams“¹²¹. Šių ordinų sėkmę Vakarų Europos miestuose galima paaiškinti ir vertinant jų tarnystės evangelijai naujoviškumą to meto sąlygomis – „iki šių ordinų pasirodymo paprastiems tikintiesiems tik ypač retais atvejais Dievo žodis buvo skelbiamas paprasta kalba ir aiškiais žodžiais“¹²².

XIII a. vykusį vienuolinio gyvenimo transformaciją lėmė vienuolynų statybų pobūdžio pasikeitimai. Vakarų Europos miesto vienuolynai su bažnyčiomis dažnai statomi iš miestiečių suaukotų lėšų, o vienuolynai dažnai stovėdavo pirklių ir bankininkų apgyvendintose miesto vietovėse¹²³. Tačiau tokios miestiečių fundacijos besikuriančioms vienuolijoms Vilniuje nebuvo būdingos, čia vienuolių statybiniai užmojai priklausė nuo įtakingų didikų fundacijų. Su elgetaujančių ordinų veikla siejamas ir pirmųjų vienuolynų atsiradimas Vilniuje. XIV a. pabaigoje Vilniuje mūryto pranciškonų vienuolyno išlikę tik fragmentai. Kokia galėjusi būti jo struktūra? Ar galėjusi būti panaši į po šimtmečio formuotų bernardinų ir dominikonų vienuolynų struktūras? Kuo ypatingos miesto vienuolynų erdvinės struktūros ir ar skyrėsi nuo kitų to meto vienuolynų?

¹¹⁸ Darius Baronas, *Vilniaus pranciškonų kankiniai ir jų kultas XIV–XX a.*, p. 52.

¹¹⁹ XIII a. vidurio dominikonų generalinis magistras Humbertas iš Romos (1254–1263 m.) teigė, kad pamokslavimas mieste yra daug efektyvesnis, nes mieste daugiau nuodėmės. Humbert of Romans, *Humberti di Romanis de Eruditione Praedicatorum II: Maxima Bibliotheca Veterum Patrum*. Tractatus I (Ad laicos in civitatibus), editor M. de la Bigne (Lyons, 1677), 491, in: Megan G. Labunski, *Friars in the City*, p. 18–19.

¹²⁰ Marek Derwich, „Klasztor a miasta w średniowieczu w historiografii Europejskiej. Próba podsumowania”, p. 29.

¹²¹ Lester K. Little, *Religious Poverty and the Profit Economy in Medieval Europe*, p. 97–170.

¹²² Andre Vauchez, *Sainthood in the Later Middle Ages*, Translated by J. Birrell, Cambridge: Cambridge University Press, 2005 (repr.), p. 341–344, in: Darius Baronas, *Vilniaus pranciškonų kankiniai ir jų kultas XIV–XX a.*, p. 40.

¹²³ Megan G. Labunski, *Friars in the City*, p. 21.

1.1. Vienuoliškoji klauzūra mieste

Pokyčiai vienuolynų struktūrose

Religinio gyvenimo procesuose per amžius iškildavo vis naujų vienuolių, kurios, kaip ir stiliai architektūroje, kuriam laikui perimdavo dominavimą. W. Braunfels'as sieja vyravusias stilistines tendencijas su tuo metu dominavusiais vienuolių ordinais – benediktinų ir cistersų nuostatas geriausiai atspindėjo romaninė architektūra, elgetaujantys ordinais kiekvienas savaip atrado savo išraišką gotikos stiliuje, o manierizmo architektūra atsiskleidė jėzuitų pastatuose¹²⁴. Vakarų vienuolių gyvenime išskirtiniu tapo įsivyravęs benediktiniškojo vienuolyno idealas, kuris atspindi „išties įspūdingą žmonijos sukurtą kasdieninio gyvenimo modelį, kurį nuolat buvo stengiamasi įvilkti į formą, atitinkančią laikmetį ir kultūrą“¹²⁵. Tuo tarpu Rytų vienuolynų struktūra išliko archajiška ir nedaug nutolusi nuo savo ištakų – vienuolynams dažniausiai būdingi atskirai stovintys pastatai, keletas bendrai naudojamų pastatų komplekso centre, o visus pastatus juosė aukšta stačiakampio plano tvora¹²⁶. Šie skirtumai matomi ir kai lyginamas Vilniaus bazilijonų vienuolynas su kitais katalikiškais vienuolynais. Nors išsamesniam palyginimui trūksta žinių apie ankstyviausius medinius kompleksus, nagrinėjant XVII–XVIII a. pradžios struktūras, bus atkreiptas į tai dėmesys.

Skirtingai nuo ankstyviausios krikščionybės monastinės tradicijos, kuomet pavieniai vyrai ir moterys gyveno atsiskyrę ir susirinkdavo tik bendrai maldai ir valgiui kartą per dieną, benediktiniškoje tradicijoje, paveiktoje šv. Benedikto regulos, formavusios Vakarų vienuolynų planinę struktūrą, yra svarbios bendrai atliekamos dienos rutinos. Toks gyvenimo būdas lėmė struktūros, susidarančios iš aiškių kasdieninio judėjimo kelių ir įvairiems susibūrimams skirtų patalpų, atsiradimą. Augant vienuolių bendruomenėms ir daugėjant įvairių funkcijų vienuolynuose, atsirado poreikis erdvinei struktūrai, izoliuojančiai vienuolius vienuolyno teritorijoje nuo pasauliečių. Nėra bendros nuomonės dėl benediktiniškosios tradicijos vienuolynų erdvinės sanklodos kilmės. Ji kildinama ir iš graikų tradicinio gyvenamojo namo su peristilu, ir romėnų namo vidiniu kiemu atrijumi, ir Sirijos bažnyčių su šone besišliejusiu kiemu su galerija. Visos šios architektūrinės formos, tikėtina, darė įtaką vienuolynų architektūrinei raidai¹²⁷. Šalia bažnyčios formuojamas taisyklingos formos kluatras – vienas esminių vienuolynų erdvinės kompozicijos elementų. Ankstyvuosiuose vienuolynuose kluatro

¹²⁴ Wolfgang Braunfels, *Monasteries of Western Europe: The Architecture of the Orders*, p. 9.

¹²⁵ Ten pat, p. 11.

¹²⁶ Ten pat, p. 13.

¹²⁷ Istorikas Walter'is W. Horn'as, ieškojęs vienuolyno struktūros kluatro kilmės ištakų, buvo linkęs jas sieti su romėnų *villa rustica*. Kaip svarų argumentą jis pateikia Loršo benediktinų abatijos pavyzdį, kuri XVIII a. viduryje įkurta buvusioje frankų didiko viloje, statytoje pagal tradicinį romėnų vilos planą. Šio vienuolyno vietos kasinėjimų duomenimis, vienuolynas buvusiame name įkurdintas be esminių plano pertvarkymų. Walter W. Horn, „On the Origins of the Medieval Cloister“, in: *Gesta*, vol. 12, no. 1/2, The University of Chicago Press, 1973, p. 13–52.

galerijos formuotos atviros, dažniausiai su nuožulniais mediniais stogais. Šią formą netrukus pakeitė uždaros galerijos. Kluatro galerijose vyko įvairi veikla: vakarinė dalis tradiciškai buvo mokymo vieta, galerijos šalia bažnyčios buvo skirtos vyresniųjų vienuolių studijoms (šiam tikslui langų nišose dažnai būdavo įrengiamos tam skirtos vietos), nustatytomis valandomis vienuoliai čia dirbdavo nedidelius kasdieninius darbus, atlikdavo kai kurias higienos procedūras (skusdavosi, mazgodavo kojas), taip pat tai buvo liturginių ritualų vieta. Kluatro galerijos buvo naudojamos ir bendram poilsiui, procesijoms, o jo centrinė zona ir takai buvo įprasta laidojimo vieta¹²⁸. Peržvelgiant viduramžių vienuolynų planus matyti, jog jie daugiau ar mažiau taisyklingai formuoja kluatrus, o vienuolynų pastatai glaudžiasi prie bažnyčios jungdamiesi galerija. Tokia struktūra ar jos užuomazgos randamos visų katalikiškųjų vienuolynų atveju, tarp jų ir elgetaujančių ordinų, besikūrusių mieste. Kaip ir kodėl šie ordinais, pabrėžę neturtą ir savo priešpriešą tuomet vyraujančiai benediktiniškajai tradicijai, perėmė tuos pačius vienuolynų struktūros principus ir ar iš tiesų šie perimti principai niekuo nesiskyrė?

Pirmieji elgetaujančių ordinų vienuolynai Vilniuje pradėjo kurtis XIV a. pabaigoje (neskaitant ankstyvosios Gedimino laikų pranciškonų misijos, kuri, kaip bus aptarta, turėjo kitokių savo veiklos tikslus), kai šios vienuolijos jau buvo spėjusios išgyventi reikšmingas transformacijas. XIII a. vyko didelių pokyčių dėl ordinų turto ir tai atsispindėjo jų statybinėje veikloje. 1222–1253 m. visa serija bulių išplėtė vienuolių privilegijas ir jų pastoracinę misiją. Didžioji dalis taisyklių skatino ekonominę gerovę, o tai kėlė grėsmę neturto įžadams. Pavyzdžiui 1230 m. pradžioje vienuoliai pradėjo laidoti mirusiuosius ir gauti su tuo susijusias aukas. Naujas įplaukas užtikrino ir viešas pamokslavimas, išpažinčių klausymas¹²⁹. Naujai atsiradusios funkcijos darė įtaką ir vienuolynų architektūros pokyčiams, naujos paskirties pastatų ir priestatų statybai.

Dominikonai ir pranciškonai savo veiklos pirmaisiais dešimtmečiais dažnai kūrėsi jiems dovanotuose pastatuose ir perleistose parapijose bažnyčiose. Pradėję statyti savo pastatus dominikonai jau apie 1240 m. perėmė tradicinę vienuolynų struktūrą ir buvo pirmieji nuo maždaug 1240 m. pradėję statyti naujas, erdvesnes bažnyčias miestų centruose¹³⁰. Jais sekė ir pranciškonai, nes „kuklios pirmosios mažesniųjų brolių atsiskyrėlių buveinės nebeatitiko naujų poreikių. Jau apie 1230 m. pastebima, kaip broliai pamažu jas palieka, o apie 1240 m. tai virto visuotiniu reiškiniu. Broliai ėmė keltis į miestus ir ten kurti reguliarius vienuolynus – konventus, sekdami senesniais ordiniais.“¹³¹ Tradicinio

¹²⁸ Coomans Thomas, *Life Inside the Cloister. Understanding Monastic Architecture*, p. 54–55.

¹²⁹ Mažesnieji broliai šią privilegiją gavo 1250 m. Jerzy Kłoczowski, *Krikščionių bendruomenės besikuriančioje Europoje*, p. 251.

¹³⁰ Caroline Bruzelius, *Preaching, Building, and Burying: Friars in the Medieval City*, p. 21, 32–33.

¹³¹ Jerzy Kłoczowski, *Krikščionių bendruomenės besikuriančioje Europoje*, p. 250.

vienuolyno modelis matomas ir Krokuvos vienuolyno, kuris kūrėsi dar XIII a., atveju. 2014 m. vykusių archeologijos tyrimų metu šiame vienuolyne aptikti XIII a. kluatro galerijų pėdsakai, patvirtinantys prielaidą, jog dominikonai Krokuvoje vienuolyną statė pagal tradicinį vienuolyno modelį¹³². Vilniaus dominikonų vienuolyno pirminė planinė struktūra taip pat formuota pagal tradicinį vienuolyno modelį – taisyklingos kluatro galerijos, vienuolyno patalpos išsidėsčiusios per du aukštus.

Elgetaujančių ordinų įkūrėjai beveik nepalikę jokių konkrečių nurodymų dėl vienuolynų namų planavimo ir statybos. W. Braunfels'as išskiria pagrindinius pokyčius klasikinėje vienuolyno struktūroje. Jų atsiranda pritaikant struktūrą elgetaujančių ordinų, besikuriančių miestuose, veiklai – reprezentacinių abato veiklai skirtų pastatų atsisakymą; pastatų tiesiogiai susijusių su žemės ūkiu nunykimą, fizinės atskirties tarp pasauliečių brolių ir vienuolių sumažėjimą (tokia atskirtis labai ryški vienalaikiuose cistersų vienuolynuose) ir staigų infirmarijų išaugimą bei pritaikymą miestiečių gydymui¹³³. Nors kitos pagrindinės funkcinės naujųjų konventų struktūros XIII a. antroje pusėje – XIV a. pradžioje išlieka nepakitusios, matyti, jog Vakarų Europos miestuose vienuolynų kompleksai buvo įspraudžiami įvairiomis naujomis kombinacijomis prisitaikant prie vienuolynui skirtos erdvės. Svarbus pokytis, įvykęs XIV a. pabaigoje – XV a. buvo beveik visiškas bendrų dormitorijų (būdingų to meto benediktinų, cistersų vienuolynams) atsisakymas. Elgetaujančių ordinų vienuolynuose pirmenybė skiriama individualioms celėms sukėlė pokyčių vienuolynų struktūrose – celėms ir vis aktualesnėms mokymo klasių patalpoms reikalinga erdvė atsiranda pradėjus statyti dviaukščius vienuolynų namus. Nuo 1419 m., kai benediktinai pripažino individualias celes savo vienuolynuose, prasidėjo ilgo proceso, kada kluatrai netenka savo pirminio funkcinio reikšmingumo, pradžia¹³⁴. Prasidėjus XV a. vienuolynų struktūros pokyčiams, kluatrai netenka savo multifunkciškumo ir tampa tylos, perėjimo ar procesijų vieta, tačiau išlieka labai svarbus erdvinės struktūros formavimo elementas.

Celės, kuriose vienuoliai miega ir dirba, pradėtos planuoti ne tik elgetaujančių ordinų, bet ir naujuose klauzūrinių vienuolių pastatų antruose aukštuose virš tradicinių pirmo aukšto patalpų. Ieškant šio struktūrinio elemento – celės prigimties, reikia prisiminti ankstyvąjį eremiškąjį vienuolišką gyvenimą, kur celė buvo esminis struktūrinis komponentas. Nepaisant jos formos, celė pagal savo esmę – maža erdvė (lot. *cellula*), nedidelis erdvinis elementas skirtas vienam žmogui¹³⁵. Kaip jau

¹³² Anna Bojč-Białasik, Dariusz Niemiec, „Discovery of a late-Romanesque brick portal in the Dominican Monastery in Krakow“, in: *Journal of Heritage Conservation*, N. 38, Warszawa, 2014, (p. 35–48), p. 96.

¹³³ Wolfgang Braunfels, *Monasteries of Western Europe: The Architecture of the Orders*, p. 132–133.

¹³⁴ Ten pat, p. 136.

¹³⁵ Coomans Thomas, *Life Inside the Cloister. Understanding Monastic Architecture*, p. 18.

minėta, benediktinų vienuolynuose ją kurį laiką pakeitė bendri dormitorijai, tačiau celės vėl grįžo į vienuolynų struktūrą kartūzų (benediktinų atšaka) vienuolynuose, kur buvo išdėstytos išilgai koridoriaus arba statomos kaip atskiri nameliai¹³⁶. Mums atpažįstama celių struktūra pradeda įsitvirtinti elgetaujančių ordinų vienuolynuose nuo XIII a. Išskyrus visuomet izoliuotas nuo pasauliečių celes, ne tik bažnyčios, bet ir kitos miesto konventų patalpos, pavyzdžiui, refektorijus ir kapitulos salė, tampa pusiau viešomis erdvėmis.

Miestuose ypač paplito elgetaujančių vienuolynų teritorijų panaudojimas pasaulietiniams tikslams, pavyzdžiui, prireikus vienuolynų fundatoriai vienuolynų pastatuose, kurie buvo neutrali teritorija, apgyvendindavo savo svečius, rengdavo susitikimus, vienuolių namuose laikydavo svarbius dokumentus ar brangenybes.

Būtent santykių su pasauliečiais išryškėja didžiausias kontempliatyviųjų ir elgetaujančių vienuolynų skirtumas¹³⁷. Pasak J. Kłoczowski'o, „brolijų sąjūdis sukūrė Europoje pirmą, didžiulę ir gana efektyvią, nors ir ne be trūkumų, socialinės globos sistemą“¹³⁸. Elgetaujančių vienuolynų įkuriamos špitolės¹³⁹, randamos daugelyje Europos miestų¹⁴⁰. Didžioji dalis Vilniuje prie vienuolynų veikusių špitolių, nors ir įvardijamų tuo pačiu terminu, neturėjo atskirų fundacijų ir administracijos. Jos būdavo skirtos pirmiausia vienuolyno reikmėms – vienuolių ir ūkyje dirbančių žmonių gydymui ar globai¹⁴¹ ir buvo integrali komplekso dalis¹⁴².

Minėti funkciniai ir juos lydėję erdviniai planiniai vienuolynų struktūrų pokyčiai, vykę XIII–XIV a. Europos vienuolynuose, turėjo atsispindėti ir ankstyviausiame Vilniaus pranciškonų vienuolyne, kurio pirminė struktūra iki mūsų dienų neišliko.

Vienuolynų bažnyčios

Pamažu augantis Europos vienuolijų turtas labiausiai atsispindėjo bažnyčių architektūroje. Elgetaujantiems ordinams svarbus neturto principas ilgainiui taip pat išgyveno įvairias transformacijas. XIII a. dominikonų ir pranciškonų naujai statomos bažnyčios charakterizuojamos kaip lakoniškos, tačiau galinčios sutalpinti dideles žmonių minias ir mirusiųjų antkapius savo atvirose

¹³⁶ Coomans Thomas, *Life Inside the Cloister. Understanding Monastic Architecture*, p. 52.

¹³⁷ Wolfgang Braunsfels, *Monasteries of Western Europe: The Architecture of the Orders*, p. 138.

¹³⁸ Kłoczowski Jerzy, *Krikščionių bendruomenės besikuriančioje Europoje*, p. 213.

¹³⁹ Špitolės (lenk. *szpital*, lot. *hospicium*) prieglaudos pobūdžio įstaiga. Špitolės buvo pirmosios Lietuvoje ligoninių tipo įstaigos. Jose buvo globojami ir gydomi paliegi, susenę beturčiai. Prieiga internete: <https://www.vle.lt/straipsnis/spitole/> [žiūrėta 2023-07-28].

¹⁴⁰ Schofield John, Vince Alan, *Medieval towns: the archaeology of British towns in their European setting*, p. 199, 206.

¹⁴¹ Martynas Jakulis, *Špitolės Vilniuje XVI–XVIII a.*, p. 9.

¹⁴² Ten pat, p. 90.

erdvėse. Galiausiai netgi šv. Bonaventūra¹⁴³ apgynė vienuolių sprendimą statyti aukštas bažnyčias, tai pagrįsdamas jų ekonominiu efektyvumu ir brangios žemės mieste išnaudojimu. Taip pat jis skatino akmenis ir plytų naudojimą dėl jų atsparumo ugniai¹⁴⁴. Neturto įžadų ir architektūros dekoro bei įspūdingų tūrių priešpriešos klausimas daugiausia abstrakčiais draudimais ir nurodymais bandytas spręsti atskirų ordinų konstitucijose, kurių kai kurios pagrindinės nuostatos bus aptariamos vėliau, analizuojant konkrečių vienuolynų raidą.

Iki Lietuvos kraštų atkeliavusi pranciškonų, vėliau ir jų atšakos bernardinų, bei dominikonų bažnyčių planinė struktūra, kildinama iš XIII a. Vokietijoje statytų elgetaujančių vienuolių bažnyčių¹⁴⁵. XIII a. 3–4 dešimtmetyje atsiradęs seniausių Vokietijos pranciškonų bažnyčių halinis tūris kildinamas iš Vakarų Europoje vyravusio viduramžių ligoninės oratorijaus modelio¹⁴⁶. Toks planas būdingas Čekijos ir Lenkijos provincijos¹⁴⁷ bažnyčioms. Halinė struktūra su pailgu choru, dažniausiai užsibaigiančiu daugiakampe apside (dominikonų atveju dažniau buvusi stačiakampė¹⁴⁸), skyrėsi nuo Italijos bažnyčių, kuriose dažniausiai suformuotas transeptas ir ties juo formuotos nedidelės kvadratinio plano choro koplyčios¹⁴⁹. Panašios planinės struktūros bažnyčios Vilniuje atsiranda XVII a. pradžioje kartu su baroko architektūra.

Pirmosios vienuolių statybos mieste, kurių materialūs pėdsakai išliko iki mūsų dienų, priskiriamos pranciškonų veiklai, kuri į Lietuvą sklido iš Livonijos ir Lenkijos kraštų¹⁵⁰. XIV ir XV a. Vakarų Europoje atnešė reikšmingų pranciškonų vienuolynų architektūros pokyčių, kurie išryškino skirtumus su Rytų Europos kraštais. Šis ordinas, savo prigimtimi atviras pasauliečiams, atvėrė savo vienuolynų ir bažnyčių (vis dar neturinčių parapijos teisių) duris miesto ir apylinkių žmonėms. Tuomet vienuolyno pastatų kompleksai buvo visiškai absorbuoti miesto audinio ir apaugo įvairiomis papildomomis funkcijomis¹⁵¹. Visa tai vedė į „neįtikėtiną vienuolynų kompleksų Vakarų Europoje

¹⁴³ Italų pranciškonas, teologas ir filosofas (1221–1274 m.). Vienas žymiausių Viduramžių mokslininkų, laikomas ryškiausiu akademinio intelektualinės pranciškonų tradicijos teologu.

¹⁴⁴ Megan G. Labunski, *Friars in the City*, p. 131.

¹⁴⁵ Golubiewowa Zofia, „Architektura dominikanska XIII wieku w Polsce. Stan badan, zagadnienia i potrzeby“, p. 210.

¹⁴⁶ Marian Kutzner, „Architektura średniowiecznych klasztorów i kościołów franciszkańskich w Polsce“, p. 40.

¹⁴⁷ Bendra Čekijos ir Lenkijos pranciškonų provincija susikūrė 1239 m. Baronas Darius, *Vilniaus pranciškonų kankiniai ir jų kultas XIV–XX a.*, p. 53.

¹⁴⁸ Tokios dominikonų bažnyčios, XIII a. 4–5 dešimtmečiuose buvo pastatytos Plocke, Vroclave, Raciborze, Poznanėje ir Sieradze. Tik retu atveju pritaikytos trijų navų sistemos – Sandomiere – bazilika (XIII a. 3 dešimtmetis), Krokuvoje – pseudohalė (XIII a. antra pusė).

¹⁴⁹ Andrzej Grzybowski, „Das Problem der Langchöre in Bettelordens-Kirchen im östlichen Mitteleuropa des 13. Jahrhunderts“, p. 153.

¹⁵⁰ Darius Baronas, „Lietuvių žemės dominikonų ir pranciškonų misijų į rytus kontekste XIII a.“, p. 102.

¹⁵¹ Tapo miesto gynybos bastionais (pvz., Hagenau), ar net prekybos vietomis (Bolonija, Esslin); prie vienuolynų vartų įsikūrė vaistinės (Dubrovnikas), bankų biurai (Verona, Florencija, Viena), įrengtos prieglaudos vargšams ir keliautojams (Dubrovnikas, Kandija, Paduja, Asyžius). Marian Kutzner, „Architektura średniowiecznych klasztorów i kościołów franciszkańskich w Polsce“, p. 28–29.

plėtrą¹⁵². Vienuolynų fundatoriams teikiant pirmenybę individualiam pamaldumui, bažnyčios pradėjo pildytis daugybe altorių ir atskirų vietų adoracijai, maldai ir laidojimui. Daugelis bažnyčių virsta relikvijų kulto vietomis, su plūstančiomis miniomis maldininkų. Taip pat pastebima, jog vėlyvosios gotikos pranciškonų bažnyčių architektūra įgauna vietinių bruožų¹⁵³, tačiau jau XIV a. pabaigoje, pamažu grįžtant prie šv. Pranciškaus mokymo, dides, puošnias miesto bažnyčias keičia mažais uždariais oratorijais, o pamokslavimą ir pastoracinę tarnystę perkelia į miestų bažnyčias ar kaimo parapijas ir miestų aikštes¹⁵⁴. Pastebima, jog pranciškonai vengė sudėtingų planų ir aukštų statinių, nors XIV a. pirminių konstitucijų nuostatos dėl statybų reguliavimų ir buvo sušvelnintos. Sunku įvertinti, ar ankstyviausias pranciškonų statybas Vilniuje veikė pokyčiai pranciškonų ordino viduje, ar greičiau nedidelės katalikų bendruomenės finansinės galimybės. Pranciškonų observantų ir jų atšakos bernardinų bažnyčiose XV–XVI a. navų erdvės jau funkciškai skaidomos į koplyčias, stebuklingų skulptūrų, paveikslų, įvairių relikvijų garbinimo, išpažinčių klausymosi, krikštytųjų, laidotuvių, įvairių minėjimų vietas¹⁵⁵.

Lyginant pranciškonų ir dominikonų pastatų architektūrinę išraišką, pastaruosiuose Vakarų Europoje išskiriama aristokratiškos architektūros įtaka, kuri atsispindi sudėtinguose pastatų planuose, sudėtingose proporcijose ir turtingame dekore, dažnai turinčiame sudėtingas ikonografines programas¹⁵⁶. Sunku būtų tokį apibendrinimą taikyti Vilniaus atveju, jau vien dėl to, jog skiriasi bažnyčių statybų ir polichrominio dekoro laikotarpiai (dominikonų bažnyčia XVII a. perstatyta). Vis tik šių dviejų ordinų bažnyčios kaimyninėse šalyse XIII–XIV a. labai panašios savo tūriais, jų architektūroje jaučiama vietinių tradicijų įtaka. Manoma, jog XIV a. pradžios Lenkijos miestuose vykusios pranciškonų statybos išugdė pasauliečių amatininkų ir statytojų kartą, kuri vėlesniais XIV a. dešimtmečiais prisidėjo prie daugybės miesto ir kaimo parapijų bažnyčių Mažojoje Lenkijoje statybų¹⁵⁷, tačiau išplėtotą gotikinės mūrinės architektūros techniką Lenkijos pranciškonai perėmė iš dominikonų Krokuvoje¹⁵⁸.

¹⁵² Braunfels Wolfgang, *Monasteries of Western Europe: The Architecture of the Orders*, p. 177–198

¹⁵³ Marian Kutzner, „Architektura średniowiecznych klasztorów i kościołów franciszkańskich w Polsce“, p. 30.

¹⁵⁴ XV a. vis daugiau vienuolynų reformuojami, susikūrė nauja pranciškonų observantų atšaka (Lenkijoje ir Lietuvoje vadinama bernardinais), kuri formaliai tik 1517 m. įgijo teisinį ir asmeninį naujo ordino statusą. Pirmieji Lietuvoje įsikūrę pranciškonai nepriėmė ordino vykusios observantų reformos ir prisijungė prie Mažesniųjų brolių konventualų ordino. Po 1517 m. Lietuvos pranciškonų konventualų konventai sudarė atskirą vikariatą Čekijos ir Lenkijos provincijoje. Marek A., Dettlaff „Pranciškonų pradžia Lietuvoje XIII–XV amžiuje“, p. 23.

¹⁵⁵ Marian Kutzner, „Architektura średniowiecznych klasztorów i kościołów franciszkańskich w Polsce“, p. 44.

¹⁵⁶ Ten pat, p. 19.

¹⁵⁷ Ten pat, p. 10–11.

¹⁵⁸ Zofia Golubiewowa, „Architektura dominikanska XIII wieku w Polsce. Stan badan, zagadnienia i potrzeby“, p. 196.

Elgetaujančių ordinų vienuolių veikla miestuose sąlygojo ir bažnyčių erdvinės struktūros pokyčius – su tuo susijęs ilgų presbiterijų susiformavimas ir halinės, ypač dvinavės struktūros atsiradimas. Bažnyčios su ilga presbiterijos dalimi pradėtos statyti XIII a. antroje pusėje, pritaikant vienuolynų poreikiams¹⁵⁹, tačiau bandymų atskirti vienuolių chorų dalį jau būta ir anksčiau. Ankstyviausios žinomos choro pertvaros, padalijusios bažnyčios erdvę į dvi dalis, Italijoje datuojamos apie 1230 m.¹⁶⁰ Lenkų architektūros istorikė Z. Golubiewowa svarsto, ar tokia presbiterija galėtų būti kildinama iš Lenkijos bažnyčių, kur ankstyviausi dominikonų bandymai statyti pailgas presbiterijas datuojami taip pat XIII a. pirmąja puse (4 deš.)¹⁶¹. Presbiterijos dalis bažnyčiose buvo aiškiai atskirta nuo pasauliečiams skirtos navų dalies, tačiau šis atskyrimas nebūtinai sutapo su architektūriniu erdvių dalijimu¹⁶².

Nors baroko laikotarpiu padidėjo sakralinių pastatų plano ir tūrio įvairovė, vienuolių chorai liko izoliuoti, jų vieta galėjo būti parenkama įvairiai – presbiterijoje už didžiojo altoriaus, tuoj už presbiterijos virš zakristijos arba šoninėse viršutinėse galerijose¹⁶³. Įsivyravo lotyniškojo kryžiaus plano bažnyčios, ankstyviausios jų – jėzuitų Šv. Kazimiero ir basųjų karmelitų Šv. Teresės, yra kryžminių bazilikų su koplyčiomis šoninėse navose. „Baroko epochoje kaip niekad anksčiau didžiulė reikšmė buvo teikiama pastato siluetui, todėl pagrindinį tūrį papildė plastiško kontūro frontonas, kupolas, bokštai.“¹⁶⁴

1.2. Vienuolių veiklos iki Lietuvos krikšto pėdsakai Vilniuje

Pagrindiniai klausimai, į kuriuos norima atsakyti šiame poskyryje: kur ir kodėl galėjo kurtis pirmieji vienuoliai Vilniuje? Ar išliko fizinių ankstyvos vienuolių veiklos Vilniuje pėdsakų? Misionieriška ir evangelizacinė vienuolių veikla viduramžių miestuose, pasak lenkų archeologo Jerzy'io Piekalski'o, Vidurio Europoje ypatingą reikšmę suvaidina bent du kartus. Pirmą kartą ankstyvųjų viduramžių germanų, slavų ir baltų tautų evangelizacijos metu. Tuo metu regione statomi miesto vienuolynai apima tris grupes. Pirmoji – vienuolynai susiję su vyskupijų aptarnavimu ar valdžios centrais, iš esmės tiesiogiai nedalyvaujantys miestų raidoje. Antroji grupė – tai miestų pakraščiuose išsidėstę vienuolynai, kurie per aplink juos besiformuojančias gyvenvietes dalyvavo miesto struktūros kūrime

¹⁵⁹ Marian Kutzner, „Architektura średniowiecznych klasztorów i kościołów franciszkańskich w Polsce“, p. 40; Rūta Janonienė, *Bernardinų bažnyčia ir konventas Vilniuje*, p. 71–72.

¹⁶⁰ Caroline Bruzelius, *Preaching, Building, and Burying: Friars in the Medieval City*, p. 87.

¹⁶¹ Golubiewowa Zofia, „Architektura dominikanska XIII wieku w Polsce. Stan badan, zagadnienia i potrzeby“, p. 210.

¹⁶² Rūta Janonienė, *Bernardinų bažnyčia ir konventas Vilniuje*, p. 72.

¹⁶³ *Lietuvos architektūros istorija*, t. 2, p. 54.

¹⁶⁴ Ten pat, p. 55.

kaip lygiaverčiai jos dalyviai. Trečioji grupė – ankstyvųjų miestų plėtrą inicijuojantys vienuolynai, (Vidurio Europoje tokių miestų buvo nedaug). Antrą kartą katalikiškos vienuolijos tampa ypač aktyvios miestuose XIII a., kai elgetaujantys ordinai ėmėsi intensyvios miesto aplinkos evangelizacijos, palaikomi regulinių kanauninkų ir net kontempliatyviųjų ordinų, o nuo XIV a. ir eremitiškųjų ordinų vienuolių¹⁶⁵. Tad kuriai iš šių išskirtų grupių būtų galima priskirti pirmąją žinomą vienuolių misiją Vilniuje?

Pirmieji krikščionybės žingsniai Vilniuje neatsiejami nuo dominikonų ir pranciškonų ordinų veiklos pradžios Lietuvos žemėse. „Kadangi šių elgetaujančių ordinų puoselėjamas gyvenimo būdas ir skleidžiamas neturto principas nesusiejo jų vienuolių su konkrečia vieta ir suteikė galimybę būti ypač judriems, tad nenuostabu, jog lietuvių žemės gana anksti pateko į jų regos lauką“¹⁶⁶. Pirmieji į Lietuvą XIII a., kaip pavieniai misionieriai, atvyko dominikonų ir pranciškonų broliai, dalyvavę Lietuvos didžiųjų kunigaikščių kanceliarijų bei diplomatinėje veikloje, o 1251 m. dalyvavo Mindaugo krikšte ir 1253 m. Mindaugo karūnavime¹⁶⁷. Po Mindaugo mirties pranciškonų ir dominikonų misijai Lietuvoje laikinai nutrūkus, pranciškonai vėl pasirodė, kai Lietuvos didžiuoju kunigaikščiu tapo Vytenis, kuris bendravo su Rygos ir Saksonijos pranciškonais¹⁶⁸. 1311 m. Rygos arkivyskupas gavo popiežiaus leidimą, leidžiantį misijų tikslais steigti pranciškonų ir dominikonų konventus, Rygos pranciškonai atsiliepė į Vytenio kvietimą ir jo pastatytoje bažnyčioje pradėjo savo tarnystę¹⁶⁹. Istorikas R. Firkovičius, remdamasis lenkų istoriku Marceliu Kosmanu (Marceli Kosman), nurodo, jog „Vytenio laikais apie 1298 m. buvo pastatyta bažnyčia įsikūrusiems svetimšaliams, o jo paties raštinėje darbavosi ir vykdė ganytojiškas pareigas du pranciškonai, kurie gyveno Vilniuje pastoviai“¹⁷⁰.

Gedimino valdymo laikais pranciškonai jau turėjo savo bažnyčias Vilniuje ir Naugarduke, kur vykdė ne tik misijinę veiklą, bet ir aptarnavo esamus tikinčiuosius. Tuo tarpu apie dominikonų veiklą XIV a. Vilniuje žinių nėra, mieste jie vėl pasirodė tik XV a. pabaigoje. J. Kłoczowski teigia, jog „atstumą tarp dominikonų ordino ir eilinių miestiečių lėmė ir taip šių vienuolių populiarumą mažino

¹⁶⁵ Jerzy Piekalski, *Od Kolonii do Krakowa. Przemiana topografii wczesnych miast*, Wrocław: Uniwersytet Wrocławski, 1999. p. 132–254 in: Derwich, Marek Derwich, „Klasztor a miasto w średniowieczu w historiografii Europejskiej. Próba podsumowania”, p. 28–29.

¹⁶⁶ Darius Baronas, „Lietuvių žemės dominikonų ir pranciškonų misijų į rytus kontekste XIII a.“, p. 96–97.

¹⁶⁷ Pirmasis žinomas lietuvių žemėse apaštalavęs pranciškonas buvo Henrikas iš Liuksemburgo, kurį popiežius buvo paskyręs Lietuvos valdovo Mindaugo globėju. Šiame apaštalavimo darbe, kuriam jis vadovavo iš Rygos, padėjo Rygos konvento (įkurtas 1238 m.) pranciškonai. Marek A. Dettlaff, *Pranciškonų pradžia Lietuvoje XIII–XV amžiuje*. Lietuvių katalikų mokslo akademijos metraštis, t. 36, p. 2–3.

¹⁶⁸ *Gedimino laiškai, Chartularium Lithuaniae res gestas magni ducis Gedeminne illustrans*, p. 16.

¹⁶⁹ Marek A. Dettlaff, „Pranciškonų pradžia Lietuvoje XIII–XV amžiuje“, p. 17.

¹⁷⁰ Romualdas Firkovičius, *Kulto pastatai ir jų vietos Vilniaus mieste. Katalikų bažnyčių ir vienuolynų istorijos apybraižos (XIII–XX a.). Istoriniai tyrimai. T. I*, Vilnius, 1989, VRVA f. 1019, ap. 11, b. 4481, l. 9.

dažniausiai aukštesnė brolių kilmė ir geresnis išsilavinimas. Dominikonai, bent jau savo veiklos pradžioje, dažniau rinkosi didesnius miestus, ypač tuos, kuriuose veikė universitetai.¹⁷¹ Pranciškonai, laisvai priimdami į savo gretas mažai išsilavinusius narius, mokydami ne sudėtingais pamokslais, o savo pavyzdžiu ir nesiekdami privilegijuotos padėties, sulaukdavo didesnio populiarumo tarp didžiosios dalies miestiečių¹⁷². Pranciškonų įsigalėjimą pagoniškuose Rytų Baltijos regiono kraštuose galėjo lemti ir tai, kad pranciškonai skleidė tikėjimą taikiai ir nebendradarbiavo su Kryžiuočių ordinu¹⁷³. Remiantis kitų Europos šalių šaltiniais, galima numanyti, jog tarp pranciškonų ir dominikonų ordinų galėjo būti ir tam tikras susitarimas siekiant išvengti konkuravimo, tad mažesniuose miestuose tik kuris nors vienas iš ordinų įsteigdavo konventą¹⁷⁴. Prie tokių galimų susitarimų dar bus grįžta vėlesniame poskyryje nagrinėjant pirmųjų Vilniaus vienuolynų topografiją. Be pranciškonų bažnyčios ir misijos paminėjimo, nėra neginčijamų įrodymų apie tai, kurioje vietoje stovėjo šie pastatai. „1324 m. pranciškonų bažnyčioje Vilniuje meldėsi popiežiaus pasiuntiniai, o tai rodo, kad tuo metu vienuolynas jau buvo gana gausus. Greta trijų žinomų brolių vardų taip pat minimi ir kiti pranciškonų broliai bei kunigai.“¹⁷⁵ Apie pirmosios mūrinės pranciškonų aptarnautos bažnyčios Vilniuje vietą yra iškelta keletas hipotezių, kurios visų pirma remiasi archeologijos natūros tyrimais. Nors šiuo metu didžioji dalis archeologų ir istorikų sutaria, jog Lietuvos didžiojo kunigaikščio Gedimino laikų katalikiškosios misijos vieta yra Gedimino kalno pietvakarinė papėdė, anksčiau keltos hipotezės yra aktualios šios disertacijos tyrimui, kadangi ne tik nagrinėja išlikusius materialius, spėjama, ankstyvosios vienuolių veiklos mieste pėdsakus, bet ir iliustruoja kompleksinių tyrimų metodologijos pokyčius.

Kvadratinis pastatas Katedros vietoje

Patys pirmieji spėjimai apie vieną iš galimų ankstyvosios mūrinės pranciškonų bažnyčios vietų yra paremti 1973–1974 m. vykusių archeologijos tyrimų metu aptiktų kvadratinio plano mūrų liekanų po dabartinės katedros grindimis tyrimais ir vertinimais. Napoleonas Kitkauskas, apibendrinęs tyrimus, seniausius mūrų fragmentus su keraminių glazūruotų plytelių grindų fragmentu vadina kvadratinio pastatu, datuoja juos XIII a. ir sieja su Mindaugo laikų statiniu, kuris vėliau, spėjama, perdarytas į

¹⁷¹ Jerzy Kłoczowski, *Krikščionių bendruomenės besikuriančioje Europoje*, p. 246.

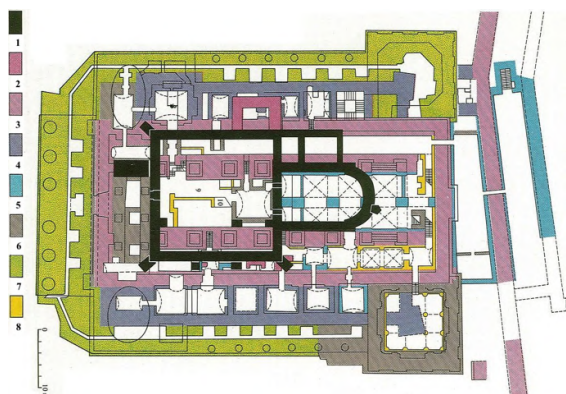
¹⁷² Caroline Bruzelius, *Preaching, Building, and Burying: Friars in the Medieval City*, p. 113.

¹⁷³ Stephen C. Rowell, „Baltic Europe“, in: *The new Cambridge Medieval history. VI. c. 1300–1415*, p. 727–728.

¹⁷⁴ Jerzy Kłoczowski, *Krikščionių bendruomenės besikuriančioje Europoje*, p. 41.

¹⁷⁵ Marek A. Dettlaff, „Pranciškonų pradžia Lietuvoje XIII–XV amžiuje“, p. 20.

pagonišką šventyklą¹⁷⁶. Mūrų kartogramoje N. Kitkauskas į rytus nuo vadinamojo kvadratinio pastato vaizduoja vienalaikės presbiterijos su pusapvale apside liekanas. Tam pačiam raidos laikotarpiui priskiriami šiaurėje pristatytų koplyčių bei vakaruose esančių bokšto liekanų mūrai¹⁷⁷.

2 pav. Šv. Stanislovo ir Šv. Vladislavo arkikatedros bazilikos rūšių planas. Pastato istorinė-stilistinė kartograma (N. Kitkauskas, 1989)¹⁷⁸
Juodai pažymėtos kvadratinio pastato liekanos

3 pav. Šv. Stanislovo ir Šv. Vladislavo arkikatedros bazilikos archeologinių tyrimų duomenys (O. Valionienė, 2017)¹⁷⁹
Juodai pažymėtos kvadratinio pastato liekanos

Nors tyrėjo sudarytas retrospektyvinis bažnyčios planas atrodo įtikinamas to meto kaimyninių šalių bažnyčių architektūros kontekste, tačiau lyginant su realiai aptiktomis mūrų liekanomis (O. Valionienės suvestinis brėžinys), tai gana drąši plano rekonstrukcija. Pastaraisiais metais vykusiose archeologų ir istorikų diskusijose vadinamojo kvadratinio pastato mūrų liekanų datavimas perkeliamas į XIV a. pirmąjį ketvirtį¹⁸⁰. Tai leidžia jas sieti su Gedimino laikų pranciškonų bažnyčios liekanomis¹⁸¹ ir atmesti ankstyvesnes hipotezes apie Mindaugo laikų pranciškonų bažnyčią šioje vietoje. Tyrimų medžiagą apžvelgusi R. Janonienė, remdamasi kaimyninės Lenkijos pavyzdžiu, iškelia hipotezę apie šioje vietoje galėjusią būti krikštyklą¹⁸².

¹⁷⁶ Napoleonas Kitkauskas, Albertas Lisanka, „Nauji duomenys apie viduramžių Vilniaus katedrą“, in: *Kultūros barai*, Vilnius, 1986, nr. 4, p. 59–63; nr. 5, p. 57–61; nr. 6, p. 47–51; nr. 7, p. 58–61. Napoleonas Kitkauskas, *Vilniaus pilys. Statyba ir architektūra*, Vilnius: Mokslas, 1989.

¹⁷⁷ Napoleonas Kitkauskas, *Vilniaus pilys. Statyba ir architektūra*, Vilnius: Mokslas, 1989, p. 95–104.

¹⁷⁸ Ten pat, p. 95–104.

¹⁷⁹ Oksana Valionienė, „Pirmosios Vilniaus šventyklos tyrimų problema“, in: *Lietuvos istorijos metraštis*, Vilnius, 2017, Nr. 1, (p. 5–21), p. 8.

¹⁸⁰ Archeologas Kęstutis Katalynas apibendrina archeologinių ir istorinių tyrimų duomenis ir ankstyviausio mūro fragmentus datavo ne anksčiau kaip XIV a. in: Kęstutis Katalynas, *Vilniaus plėtra XIV–XVII a.*, p. 33.

Šią versiją, pasak istoriko Dariaus Barono, patvirtintų ir XIV a. istorijos šaltinių liudijimai. Gediminas Vaitkevičius, *Vilniaus įkūrimas*, p. 60–61; Darius Baronas, *Vilniaus pranciškonų kankiniai ir jų kultas XIV–XX a.*, p. 75–76.

¹⁸¹ Gediminas Vaitkevičius, *Vilniaus įkūrimas* (ser. Vilniaus sąsiuviniai, t. 1), p. 61; Darius Baronas, „Katalikiškojo pamaldumo raiška Vilniuje XIV a. pabaigoje – XV a. viduryje“, p. 16; Oksana Valionienė, „Pirmosios Vilniaus šventyklos tyrimų problema“, p. 5–21.

¹⁸² Savo prielaidą ji paremia tiek krikščioniška tradicija, tiek kitose Europos šalyse archeologų rastomis panašių statinių liekanomis. Manoma, kad misijų kraštuose galėjo būti buvo statomos baptisterijos kaip paprasti mūriniai pastatai, vėliau jie būdavo perstatomi į bažnyčias. Šią hipotezę patvirtintų ir vakarinėje sienoje rastas kiaurai ją išvestas latakas vandeniui

Šv. Mikalojaus bažnyčia

Panašios į N. Kitkausko Katedros požemiuose rastų mūro liekanų pagrindu rekonstruotos bažnyčios erdvinės struktūros yra seniausia išlikusi Vilniaus Šv. Mikalojaus bažnyčia. Šios bažnyčios istorija taip pat siejama su pranciškonais ir kurį laiką manyta, jog tai Gedimino laikų pranciškonų bažnyčia. Patikslinus jos datavimą archeologų tyrimų duomenimis, ši hipotezė buvo atmesta. Bažnyčia datuojama XIV a. paskutiniu ketvirčiu, tad ji statyta veikiausiai valdant Jogailai, bet dar iki Lietuvos krikšto (tarp 1377 ir 1387 m.)¹⁸³. Tai nedidelė (mažesnė nei prieš tai aptarto kvadratinio pastato Katedros vietoje) trinavė halinė struktūra su neilga presbiterine dalimi. Bažnyčia iškilo tuo metu daugiausia vokiečių pirklių apgyvendintame Vilniaus katalikų kvartale. Jau pastatytą bažnyčią, apie 1392 m., buvęs Vilniaus vietininkas ir artimas karaliaus Jogailos sąjungininkas pirklys Hanulas dovanavo greta įsikūrusiems pranciškonams (konventualams). Pastarieji ja rūpinosi visą LDK gyvavimo laikotarpį¹⁸⁴.

Šv. Onos (Šv. Barboros) bažnyčia

Kitos, 1959 m. archeologijos tyrimų Žemutinės pilies teritorijoje metu atidengtos bažnyčios, siejamos su pranciškonais Vilniuje, liekanos priskiriamos Šv. Onos bažnyčiai. Pirmą kartą rašytiniuose šaltiniuose ji minima 1390 m. Tikslesnė šios bažnyčios statybų data nežinoma, tyrimų metu ji datuota XIV a. pabaiga. Tikėtinas jos fundatorius – pirmasis Vilniaus vyskupas Andriejus Jastrembecas. Šią bažnyčią pranciškoni konventualai aptarnavo iki pat 1534 m.¹⁸⁵

Pasak bažnyčios fragmentus atidengusio archeologo Adolfo Tautavičiaus, giliau galbūt glūdi dar ankstyvesnio pastato liekanos¹⁸⁶. Pirmą čia pastatyta medinė XIV a. Lietuvos krikšto laikus siekianti bažnyčia ar koplyčia. Prie jos buvusios kapinės, kur, tikėtina, laidoti ir patys pranciškoni. Vėliau, suardžius dalį laidojimo vietų, pastatyta mūrinė Šv. Onos bažnyčia, kuri stovėjo pačioje kalno papėdėje. Ši bažnyčia stovėjo iki XVI a. vidurio; ją nugriovus, pradėta statyti didesnė bažnyčia (XVI a. gale pradėta vadinti Šv. Barboros)¹⁸⁷.

nubėgti. Rūta Janonienė, *XIV–XV a. Vilniaus Katedros statybos istorija*, Bažnytinio paveldo muziejus, 2016. Prieiga internete: <https://bpmuziejus.lt/moksliniai-straisniai.html> [žiūrėta 2022-04-02].

¹⁸³ Archeologinių tyrimų metu jos gretimybėse rasta medžiaga datuojama XIV a. antra puse. Irma Kaplūnaitė, *Vilniaus miesto katalikiškoji dalis XIV–XVI amžiaus pradžioje*, p. 59–65.

¹⁸⁴ Stephen C. Rowell, „Pranciškonų (konventualų) ordino įsitvirtinimas Lietuvoje XV a.: Vilniaus pavyzdys“, p. 33–34.

¹⁸⁵ Vlado Drėmos spėjimus, jog Šv. Onos bažnyčia galėjusi būti išmūryta Ldk Gedimino laikais ir būti skirta pranciškonų misijai ginčijo vėlesni istorikų tyrimai. Vladas Drėma, *Dingęs Vilnius*, p. 16; Darius Baronas, „Katalikiškojo pamaldumo raiška Vilniuje XIV a. pabaigoje – XV a. viduryje“, p. 17.

¹⁸⁶ Aptiktas dar vieno giliau esančio sienojaus galas atidengtas 55 cm į šiaurės vakarus nuo antrojo pastato sienojaus. Adolfas Tautavičius, *Archeologinių kasinėjimų, vykdytų Vilniaus žemutinės pilies teritorijoje, Gedimino kalno šiaurinėje papėdėje, nuo 1959 m. balandžio 14 d. iki 1959 m. spalio 22 d., ataskaita*, Vilnius, 1959. LII f. 1, b. 105, l. 83.

¹⁸⁷ Adolfas Tautavičius, „Archeologiniai kasinėjimai Vilniaus Žemutinės pilies teritorijoje 1957–1958 m.“, p. 120–121.

Lietuvos didysis kunigaikštis Gediminas savo laiškuose mini Vilniuje buvus dvi bažnyčias: vieną pranciškonų ir vieną dominikonų¹⁸⁸. Pasak I. Kaplūnaitės, „nors trečiajame laiške, skirtame pranciškonams, jau minima tik viena bažnyčia, tai nepaneigia viena laikės dominikonų bažnyčios buvimo galimybės. Jei Šv. Onos bažnytelė tikrai buvo pastatyta dar XIV a. pirmame ketvirtyje, ji bent pradiniam etape galėjo būti skirta dominikonams.“¹⁸⁹ Nors dominikonai Vilniuje aktyviau veikti pradėjo tik XV a., galimybės, jog Lietuvos didžiojo kunigaikščio Gedimino laikais Vilniuje jiems galėjo būti pastatyta bažnyčia, neatmeta ir kiti tyrėjai¹⁹⁰.

Senosios Šv. Onos bažnyčios kryptis ir santykis su miesto struktūra rodo jos priklausomybę piliai, o ne miestui, ji orientuota pilies teritorijoje buvusios aikštės centre, jos frontonas orientuotas pagrindinio kelio atžvilgiu¹⁹¹. Būtent jos vieta Žemutinės pilies teritorijoje gali paaiškinti ir labai paprastą jos erdvinę struktūrą¹⁹². Vienanavio tūrio iš esmės romaninė struktūra su kontraforsais, kurie suteikia pastatui gotikinį vaizdą, būdinga XIII a. mažoms bažnyčioms, kurios Čekijos ir Lenkijos provincijoje buvo statomos prie didikų buveinių ir pilių teritorijose (Glogove, Šv. Mykolo bažnyčia Krokuvoje, Šv. Jurgio Gnietze, Šv. Mykolo Plocke). Tokiose vienanavėse bažnyčiose rinkosi jas aptarnaujantys vienuoliai ir didikas su dvariškais. Dažniausiai tai buvo viena maža trumpa nava, perdengta sijine perdanga, skirta saujelei tikinčiųjų, ir atitvertas nedidelis skliautuotas vienuolių choras presbiterijoje¹⁹³. Vidurio ir Šiaurės Europa XIII a. dar nebuvo pasiekusi sparčios urbanizacijos, taigi čia nebuvo didelių miestų, kurių socialines ir religines problemas spręstų elgetaujančių ordinų vienuoliai. Vienuoliai vykdė savo misijas palikdami vienuolynus ir vykdami į vis tolimesnes miestų ar kaimų vietas. To meto jų bažnyčios daugiausia traktuojamos kaip oratorijos, skirti uždaram ratui žmonių. Tokią funkciją kurį laiką galėjo atlikti ir Šv. Onos bažnyčia¹⁹⁴. Panašiu metu tokio paprasto plano ir tūrio Švč. Mergelės Marijos Dangun Ėmimo pranciškonų bažnyčia statyta ir Ašmenoje, o jos statyba siejama su Lietuvos krikštu¹⁹⁵.

¹⁸⁸ *Gedimino laišakai, Chartularium Lithuaniae res gestas magni ducis Gedeminne illustrans*, p. 47, 51, 63.

¹⁸⁹ Irma Kaplūnaitė, *Vilniaus miesto katalikiškoji dalis XIV–XVI amžiaus pradžioje*, p. 44.

¹⁹⁰ Mečislovas Jučas, *Lietuvos parapijos XV–XVIII a.*, p. 12.

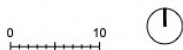
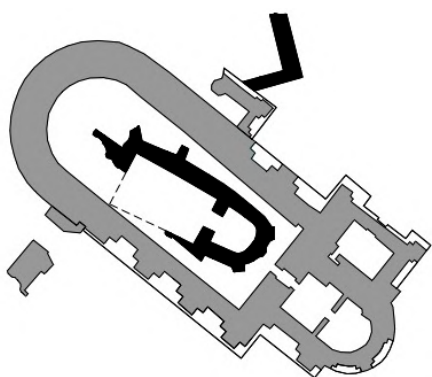
¹⁹¹ Mokslininkų teigimu, laidojimo vietų erdvėje aptinkamos net dvi sutampančios struktūros: viena atitinka senosios Šv. Onos bažnyčios kryptį, o kita, apatinė, priklauso senesnei struktūrai. Oksana Valionienė, Saulius Sarcevičius, *Šv. Onos ir Šv. Barboros bažnyčios tyrimai*. Konferencijos „Vilnius: tarp tikrovės ir vizijų“ medžiaga, 2012.

¹⁹² Pati bažnyčios forma yra labai paprasta, o tokios vienanavės helinės struktūros atsiradimas daugelyje šalių vienu metu, pasak A. Grzybkowskio, apsunkina jos genezės paieškas. Andrzej Grzybkowski, *Gotycka architektura murowana w Polsce*, p. 35.

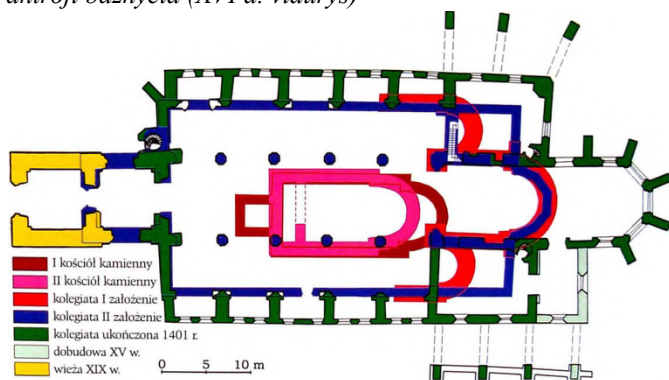
¹⁹³ Marian Kutzner, „Architektura średniowiecznych klasztorów i kościołów franciszkańskich w Polsce“, p. 40.

¹⁹⁴ Panašaus plano yra bažnyčios Ašmenoje, statytos po 1387 m. prie Lietuvos didžiojo kunigaikščio dvaro (minimas nuo 1384 m.), liekanos. Švč. Mergelės Marijos Dangun Ėmimo katalikų bažnyčia (viena pirmųjų LDK) taip pat administruota pranciškonų (1505 m. sudegė, atstatyta, 1812 m. pastatyta mūrinė, XIX a. sunyko). *Visuotinė lietuvių enciklopedija*. Prieiga internete: <https://www.vle.lt/straipsnis/asmena/> [žiūrėta 2022-05-01].

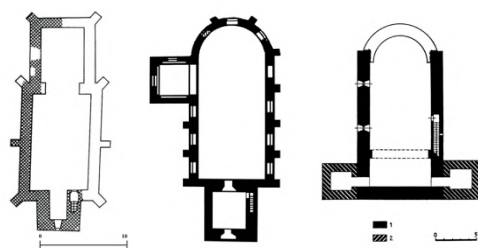
¹⁹⁵ Ašmena nuo 1340 m. minima kaip Vilniaus kunigaikštystės miestas, nuo 1384 m. Lietuvos didžiojo kunigaikščio dvaras. *Visuotinė lietuvių enciklopedija*, prieiga internete: <https://www.vle.lt/straipsnis/asmena/> [žiūrėta 2023-07-28].

4 pav. Šv. Onos ir Šv. Barboros bažnyčių planai (Vilniaus archeologijos atlaso fragmentas, 2016)¹⁹⁶
Pirmoji mūrinė bažnyčia (XIV a. pabaiga);
antroji bažnyčia (XVI a. vidurys)

5 pav. Glogovo (Lenkija) bažnyčios (viduramžių tvirtovės teritorijoje) raidos etapai (T. Kozaczewski)¹⁹⁷
Dviejų etapų vienanavės struktūros – XII a.,
pirmoji trinavė bažnyčia – XIII a. pirma pusė

6 pav. Lenkijos parapijų bažnyčių planų rekonstrukcijos (B. Schmid, L. Böttger, A. Tomaszewski)¹⁹⁸
Iš kairės į dešinę:
Śmiałowice XIII a.;
Śmiechów XIII a. (bokštas XIV a.);
Skalmierz XII a. (rekonstrukcija XIII a.)

Nors pranciškonų vienuoliai aptarnavo Šv. Onos bažnyčią, tačiau iš paprasto jos plano matyti, jog joje dar nebuvo daugybės funkcijų, būdingų to meto Vakarų Europos elgetaujančių vienuolių veiklai. Vakaruose jų bažnyčios buvo statomos viešojo gyvenimo centruose ir labai tankiai miesto vargšų apgyvendintose vietose, kur sprendė įvairias socialines problemas. Panaši elgetaujančių vienuolynų veikla kaimyninės Lenkijos teritorijoje atsiranda tik XIV a. antroje pusėje¹⁹⁹, o Lietuvoje dar vėliau. Tik nuo tada bažnyčių planai pradeda sudėtingėti, pamažu apaugdami šoninėmis navomis, koplyčiomis ir kitais priestatais.

¹⁹⁶ Gediminas Vaitkevičius, Oksana Valionienė, *Vilniaus archeologijos atlasas* [interaktyvus], prieiga internete: <https://www.istorija.lt/el.-istekliai/238> [žiūrėta 2022-03-12].

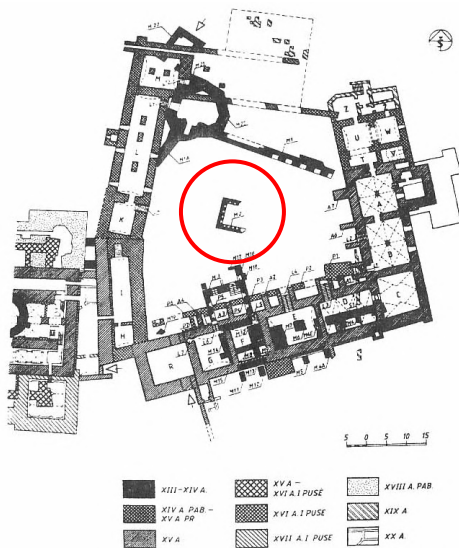
¹⁹⁷ Prieiga internete: <https://medievalheritage.eu> [žiūrėta 2022-05-01].

¹⁹⁸ Ten pat.

¹⁹⁹ Marian Kutzner, „Architektura średniowiecznych klasztorów i kościołów franciszkańskich w Polsce“, p. 11.

Pietvakarinė Gedimino kalno papėdė

Pastaraisiais metais, remiantis susisteminta Vilniaus pilių teritorijos tyrimų medžiaga, ankstyviausias Vilniaus miesto katalikiškas darinys lokalizuojamas pietvakarinėje Gedimino kalno papėdėje²⁰⁰. Ankstyviausi mūro statybos pėdsakai Vilniuje taip pat žinomi būtent pietvakarinėje Gedimino kalno papėdėje²⁰¹, jos apgyvendinimas siejamas ir su mūrinės bažnyčios, minimos Lietuvos didžiojo kunigaikščio Gedimino laiškuose, statyba, pasibaigusia apie 1320 m. Dar viena šio apgyvendinimo pasekmė gali būti laikoma ir pirmosios gynybinės sienos (vadinamojo mažojo aptvaro) statyba pietvakarinėje papėdėje apie 1328 m.²⁰²

7 pav. Vilniaus Žemutinės pilies mūrų liekanų planas (N. Kitkauskas, 1994–1995)²⁰³
Pažymėtas XIII–XIV a. mūrų fragmentas M2

E. Remecas pranciškonų bažnyčią tapatina su išlikusiu nedidelio pastato fragmentu M2, kuris galais orientuotas į šiaurės vakarus ir pietryčius. Archeologų A. Tautavičiaus ir V. Urbanavičiaus bei architektūros tyrėjo N. Kitkausko duomenimis, šis mūras datuojamas antrąja XIII a. puse – XIV a. pradžia²⁰⁴. Pasak E. Remeco, būtent pastato vieta ir jo orientacija parodo, kad šis pastatas buvo ne kas kita, o kulto pastatas²⁰⁵. Kadangi išlikęs tik šiaurės vakarinis pastato mūrų fragmentas, o pietrytinė

²⁰⁰ Gediminas Vaitkevičius, *Vilniaus įkūrimas* (ser. Vilniaus sąsiuviniai, t. 1); Darius Baronas, Artūras Dubonis, Rimvydas Petrauskas, *Lietuvos istorija*, t. 3, p. 288, 290; Irma Kaplūnaitė, *Vilniaus miesto katalikiškoji dalis XIV–XVI amžiaus pradžioje*, p. 45.

²⁰¹ Gediminas Vaitkevičius, *Vilniaus įkūrimas* (ser. Vilniaus sąsiuviniai, t. 1), p. 61.

²⁰² Gintautas Rackevičius, „LDK valdovų rūmų ir Vilniaus pilies teritorijos tyrimai 2002–2009 metais“, in: *Lietuvos pilys*, Nr. 5, Vilnius, 2010, (p. 44–62), p. 47–49.

²⁰³ Adolfas Tautavičius, Vytautas Urbanavičius, „Valdovų rūmų Vilniuje teritorijos tyrimai“, in: *Archeologiniai tyrinėjimai Lietuvoje 1994–1995 m.*, Vilnius, 1996, (p. 171–180), p. 172.

²⁰⁴ Ten pat, p. 173.

²⁰⁵ Eduardas Remecas, „Vilniaus gaisro datavimo problematika: ar tikrai Vilniaus pilis sunaikino 1419 m. gaisras?“, in: *Vilniaus miesto ir pilių tyrimai. Moksliniai straipsniai*, Vilnius, 2010, (p. 76–91), p. 83.

dalis, kur turėjusi būti apsidė, neišliko, taip pat neaptikta kitų išskirtinių žymių, nėra tvirto faktinio pagrindo neabejotinai patvirtinančio šią hipotezę.

Kol kas tenka apibendrinti archeologės I. Kaplūnaitės žodžiais, jog „trūkstant daugiau duomenų, galima tik kelti hipotezę, kad XIV a. pirmoje pusėje pranciškonų misija buvo įsikūrusi mažajame aptvare, kur buvo jų prieglauda, valdovo kanceliarija ir mūriniai pastatai. Taip susiformavo oficiali katalikų erdvė, kur, be vienuolių pranciškonų, taip pat buvo įsikūrę valdovui dirbantys amatininkai. Vėlesnio didžiojo aptvaro (pradėto statyti nuo XIV a. vidurio) juosiamoje teritorijoje stovėjo mūrinė bažnyčia ir buvo įsikūrusi likusi katalikų bendruomenės dalis (su mediniais pastatais į vakarus nuo bažnyčios).“²⁰⁶ Galimai būtent čia buvusios pranciškonų misijos pastatai sunaikinti apie 1369 m.²⁰⁷

Stačiatikiai Vilniuje

Krikščionybė Lietuvoje nuo XI a. plito iš dviejų krypčių – katalikiškų Lenkijos ir Livonijos bei stačiatikiškos Kijevo Rusios. „Gedimino laikais Vilnius buvo katalikybės ir stačiatikybės kryžkelėje.“²⁰⁸ Nors istoriografijoje dažniausiai vyrauja nuomonė, jog glaudesni kaimyniški santykiai lėmė stačiatikių ankstyvesnį kūrimąsi Vilniuje²⁰⁹, D. Barono teigimu, abi bendruomenės kūrėsi iš esmės tuo pačiu metu²¹⁰. Kaip svarbų Vilniaus išskirtinumą kaimyninių šalių kontekste galima pažymėti tai, kad krikščionių apgyvendinimo mieste priežastys buvo greičiau ekonominės ir politinės, o ne karinės ar religinės²¹¹.

Stačiatikiai mieste pradėjo kurtis dar XIII–XIV a. XIV a. pabaigoje jame aiškiai išsiskyrė atskiras rusėnų kvartalas „civitas Ruthenica“²¹². Išsamių tyrimų apie pirmuosius stačiatikių vienuolius Vilniuje neturime. Istoriko Alvydo Nikžentaitis duomenimis, apie 1341 m. Vilniuje veikė stačiatikių vienuolynas, o kulto pastatų galėjo būti ir daugiau²¹³. Istorikė Teresė Dambrauskaitė, tyrinėdama Vilniaus bazilijonų vienuolyno istoriją, stačiatikių vienuolyno statybas siejo su Švč. Trejybės cerkvės

²⁰⁶ Irma Kaplūnaitė, *Vilniaus miesto katalikiškoji dalis XIV–XVI amžiaus pradžioje*, p. 45.

²⁰⁷ Rūta Janonienė, „XIV–XV a. Vilniaus Katedros statybos istorija“, p. 3. Prieiga internete: <https://bpmuziejus.lt/moksliniai-straipsniai.html> [žiūrėta 2022-04-02].

²⁰⁸ Savarankiškos LDK stačiatikiškos metropolijos įsteigimas buvo vienas iš prioritetinių Ldk Gedimino užsienio politikos uždavinių. Alvydas Nikžentaitis, *Gediminas*, p. 69.

²⁰⁹ Rytis Jonaitis, Irma Kaplūnaitė, „Panašūs ar skirtingi? Dvi krikščioniškos bendruomenės pagoniškame Vilniuje“, p. 79.

²¹⁰ Darius Baronas, „Christians in Late pagan, and pagans in early Christian Lithuania: the Fourteenth and Fifteenth Centuries“, p. 59.

²¹¹ Rytis Jonaitis, Irma Kaplūnaitė, „Panašūs ar skirtingi? Dvi krikščioniškos bendruomenės pagoniškame Vilniuje“, p. 93; Darius Baronas, „Christians in Late pagan, and pagans in early Christian Lithuania: the Fourteenth and Fifteenth Centuries“, p. 59.

²¹² Jo branduoliu tapo dabartinio senamiesčio dalis, lokalizuojama Latako ir Bokšto gatvių rajone. Tarp Didžiosios gatvės ir kairiojo Vilnios kranto tarpstantis rusėnų miestas plėtėsi pietų kryptimi. Darius Baronas, „Stačiatikių Šv. Dvasios brolijos įsisteigimas Vilniuje 1584–1633 m.“, p. 47–48.

²¹³ Alvydas Nikžentaitis, *Gediminas*, p. 91.

statybomis ir datavo apie 1350 m. Šis vienuolynas paminėtas rusėnų metraščiuose²¹⁴. „XIV a. pabaigoje, bet dar prieš Lietuvos krikštą, Vilniuje stovėjo 12 stačiatikių cerkvių ir 1 vienuolynas, tuo tarpu katalikiškų bažnyčių buvo tik 4 ir 1 vienuolynas.“²¹⁵ Nėra jokių duomenų apie minimo 1341 m. ir XIV a. pabaigoje mieste veikusio stačiatikių vienuolyno veiklą ir statinius, negalima identifikuoti tikslių pastatų vietų. Nėra žinoma ir buvusio stačiatikių vienuolyno ant Švč. Trejybės kalno prie 1347 m. nukankintų trijų krikščionių atminimui pastatydintos medinės Švč. Trejybės cerkvės įsikūrimo data ar čia stovėjusių pastatų pobūdis.

Remiantis šiuo metu turimais duomenimis apie XIII–XIV a. vienuolių namų liekanas Vilniuje, galime kalbėti apie katalikiškosios Gedimino laikų pranciškonų misijos, kaip manoma, įkurtos pietvakarinėje Gedimino kalno papėdėje, liekanas. Nors chronologiškai šios misijos veiklą galima būtų sieti su XIII a. Vakarų Europos miestuose aktyvia elgetaujančių ordinų veikla, tačiau savo pobūdžiu ji panašesnė į kaimyninių šalių evangelizacijos metu XI a. įkuriamų vienuolynų grupę, kuri nedarė didelės įtakos augančio miesto struktūroms. Čia įsikūrę vienuoliai dirbo Lietuvos didžiojo kunigaikščio kanceliarijoje bei aptarnavo labai nedidelę katalikų bendruomenę.

1.3. Pirmųjų Vilniaus vienuolynų topografija: XIV a. pabaiga – 1610 m.

Šiame skyriuje apžvelgiama, kur mieste kūrėsi pirmieji vienuolynai, ar jų steigimo vietai turėjo įtakos gamtiniai bei urbanistiniai faktoriai (miesto siena, keliai ir pan.), kita vertus, kokią įtaką patys vienuolynai galbūt darė miesto urbanistinei struktūrai. Nagrinėjamas laikotarpis nuo pirmųjų gotikinių Vilniaus vienuolynų statybos pradžios XIV a. pabaigoje (po Lietuvos krikšto) iki 1610 m. miesto gaisro. Vilniaus vienuolynų architektūros tyrimuose ribiniais būtų galima laikyti 1594 m., kuomet pradėta statyti Šv. Mykolo bažnyčia ir manoma įkurtas bernardinų vienuolynas²¹⁶, pirmasis po 88 metų pertraukos (kuomet 1506 m. įsteigtas senosios regulos karmelitų vienuolynas). Ribą galima brėžti ir 1604 m., kada pradėtos pirmojo jėzuitų vienuolyno – profesų namų ir bažnyčios statybos, pradėjusios baroko architektūros epochą Vilniuje. Vis dėlto, dėl pokyčių, kurie po gaisro įvyko pačioje miesto struktūroje, pasirinkta 1610 m. riba.

²¹⁴ Teresė Dambrauskaitė, *Vilnius, Gorkio g. Nr. 73. Buv. Bazilijonų vyrų vienuolynas. Istoriniai tyrimai*, Vilnius, 1983. VRVA f. 1019, ap. 11, b. 5204, l. 4–5.

²¹⁵ Alvydas Nikžentaitis, „Nuo Daumanto iki Gedimino. Iki krikščioniškos Lietuvos visuomenės bruožai“, p. 23.

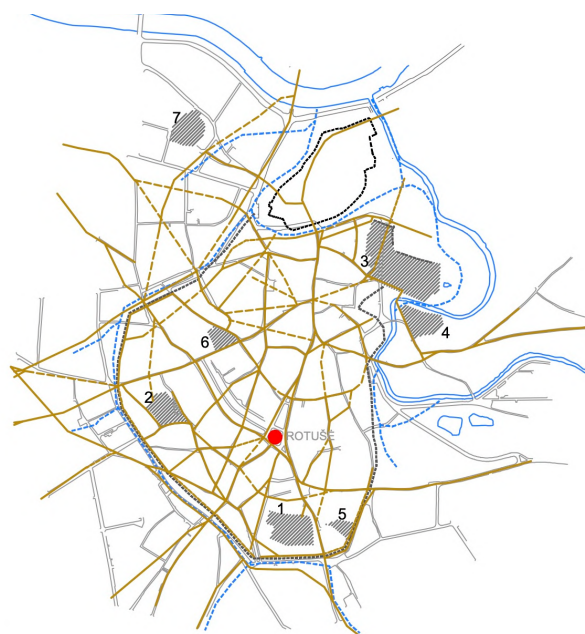
²¹⁶ Leonas Sapiega jam 1593 m. atitekusių Valavičių dvarą su pastatais 1594 m. atidavė klauzūriniam bernardinų vienuolynui kurti. Dalia Vasiliūnienė, *Vilniaus vienuolijos ir jų lobynai: Vilniaus Šv. arkangelo Mykolo bernardinų vienuolynas*, p. 14.

Vienuolynų kūrimąsi nagrinėjamu laikotarpiu topografiškai iliustruoja dvi miesto schemas, fiksuojančios miesto struktūrą prieš reikšmingus pokyčius lėmusius įvykius – XVI a. pradžia iki 1503 m., kai pradėta statyti gynybinė miesto siena ir pirmą kartą paminėta miesto rotušė, jau susiformavę pagrindiniai keliai, ir XVII a. pradžia iki 1610 m. gaisro, kada gynybinės sienos ribose susiformavęs miestas su gatvių tinklu ir naujais kvartalais bei priemiesčiais už sienos.

1503 (gynybinės sienos statybos pradžia)

8 pav. Vilniaus vienuolynai iki gynybinės sienos statybų pradžios 1503 m. (disertacijos autorės papildyta O. Valionienės schema, 2019)

1522

9 pav. Vilniaus vienuolynų numamos posesijos apie 1522 m. (disertacijos autorės papildyta O. Valionienės schema, 2019)

Schemų pagrindui naudotos O. Valionienės atitinkamų laikotarpių miesto karkaso (miesto keliai, upelių vagos, gynybinės sienos trasos) rekonstrukcija²¹⁷. XIV a. pabaigoje – 1610 m. mieste besikūrusių vienuolynų ir jų statytų pastatų duomenys pateikti toliau lentelėje, kur išskiriami du periodai: XIV a. pab. – 1506 m. ir 1594–1610 m. Šiuos laikotarpius skiria gana ilgas laiko tarpas, kai mieste neįsteigtas nė vienas vienuolynas.

		Įkūrimo data	Šventovė	Vienuolyno pastatai	Pavadinimas
XIV a. pab. – 1506 m.	1	XIV a. vid.?	Medinė (1347 m.) Mūrinė (1514 m.)	Mediniai ?	Stačiatikių vienuolynas ir Švč. Trejybės cerkvė
	2	XIV a. pab.	Mūrinė (minima 1390 m.)	Mūriniai (po 1387 m.)	Pranciškonų (mažesniųjų brolių konventualų) vienuolynas ir Švč. Mergelės Marijos Ėmimo į dangų bažnyčia

²¹⁷ Oksana Valionienė, *Viduramžių Vilnius. Erdvės evoliucija*.

	3	1469 m.	Mediniai Mūriniai (1490 m.)		Bernardinų vienuolynas, Šventųjų Pranciškaus Asyžiečio ir Bernardino Sieniečio, Šv. Onos bažnyčios
	4	1494 m.	–	Mediniai Mūriniai (XVIII a. vid. ir vėliau)	Švč. Mergelės Marijos Nekaltojo Prasidėjimo tretininkų bernardinų vienuolynas
	5	XV–XVI a. sandūra	Mūrinė koplyčia?	Mediniai	Stačiatikių moterų vienuolynas ir Apreiškimo koplyčia
	6	1501 m.	Mūrinė (XV a. pr.)	Mūriniai	Dominikonų vienuolynas ir Šv. Dvasios bažnyčia
	7	1506 m.	Mediniai? Mūriniai nuo XVII a. vid.		Senosios regulos karmelitų vienuolynas ir Šv. Jurgio bažnyčia
1594–1610 m.	8	1594 m.	Mūrinė (konsekreuota 1629 m.)	Mūriniai (pritaikyti)	Bernardinų vienuolynas ir Šv. Arkangelo Mykolo bažnyčia
	9	1596 m.	Medinė	Mūriniai (pritaikyti)	Stačiatikių vyrų vienuolynas ir Šv. Dvasios cerkvė
	10	1602 – 1604 m.	Mūrinė	Mūrinis (pritaikytas)	Jėzuitų noviciatas ir Šv. Ignato bažnyčia
	11	1604 m.	Mūriniai		Jėzuitų profesų namai ir Šv. Kazimiero bažnyčia
	12	1607 m.	Mūrinė (nuo 1514 m.)	Mediniai ir mūriniai?	Bazilijonų vyrų vienuolynas ir Švč. Trejybės bažnyčia
	13	1610 m.	–	Mūriniai (pritaikyti)	Bazilijonių moterų vienuolynas

1 lentelė. XIV a. pab. – 1610 m. įsteigti vienuolynai²¹⁸

Pirmųjų gotikinių miesto vienuolynų statybos baigtos kartu su miesto gynybinės sienos statybomis. Šiuo laikotarpiu vykusias vienuolynų statybas vargu ar galima įvardyti kaip intensyvias. Tuo pat metu, kai Vilniuje XIV a. pabaigoje pranciškonai stato mūrinį vienuolyną ir Švč. Mergelės Marijos bažnyčią, Europos elgetaujančios vienuolijos, išgyvenusios savo pakilimą XIII–XIV a. pradžioje, dabar buvo ką tik išgyvenusios ypač gilią krizę, siejamą su alinančiomis pandemijomis, karais ir juos lydinčiu ekonominiu nuosmukiu ir badu. Sumažėjusios bendros vienuolynų pajamos aštrino materialinę nelygybę tarp brolių ir smukdė vienuoliškąjį gyvenimą. Tačiau ginčai dėl nuolatinės nuosavybės ir stabilų pajamų nebuvo pagrindinė problema – „bendrą gyvenimą ardęs individualizmas skatino vienuolius kurti sau kaip tik įmanoma nepriklausomo nuo vyresniųjų ir kitų brolių gyvenimo sąlygas, ramų, stabilų gyvenimą su savomis pajamomis, būstu, tam tikra laisve nuo bendro valgymo bei giedojimo chore“²¹⁹. Šios krizės padariniai pastebimi ne tik XIV–XV a., bet ir XVI a. Nėra pakankamai studijų, išryškinančių XIV a. nuosmukio poveikį elgetaujančių ordinų statybinei veiklai, juolab sunkiau tokį poveikį įvardyti Vilniaus pirmųjų mūrinių vienuolynų statyboms. Tačiau tokia situacija galėjo būti vienas iš daugelio veiksnių, lėtinusių vienuolynų statybas

²¹⁸ Lentelė sudaryta remiantis leidiniais *Lietuvos vienuolynai: vadovas*, prieiga internete: <http://vienuolynai.mch.mii.lt/index.htm> ir *Dangaus miestas. Vilniaus vienuolynų palikimas Bažnytinio paveldo muziejuje*.

²¹⁹ Jerzy Kłoczowski, *Krikščionių bendruomenės besikuriančioje Europoje*, p. 350.

mieste – po XIV a. pabaigoje pranciškonų vienuolynų statybų praeina nemažas laiko tarpas iki mūrinių bernardinų ir dominikonų vienuolynų statybų. Tokį trumpą statybų suaktyvėjimo laikotarpį užbaigia, manoma, medinio, senosios regulos karmelitų vienuolyno statybos 1506 m. už 1503 m. pradėtos gynybinės miesto sienos. Naujų vienuolynų steigimą Vilniuje pristabdė XVI a. pradžioje Vakarų Europoje prasidėjęs reformacijos judėjimas, kuris neišvengiamai paveikė ir vienuolinį gyvenimą.

Antrasis aptariamas chronologinis etapas sietinas su XVI a. pabaigoje atsinaujinusiomis naujų mūrinių vienuolynų statybomis. Tai labai trumpas, tačiau vienuolynų architektūros tyrimuose reikšmingas laikotarpis. Vienuolynų kūrimosi procesus XVI a. pabaigoje suaktyvino Tridento susirinkimo²²⁰, inicijavusio reikšmingus religinio gyvenimo sampratos pokyčius, atgarsiai. Nors po Tridento susirinkimo elgetaujantys ordinais tebevaidino svarbų vaidmenį, tačiau reformacijos akivaizdoje persvarstant Bažnyčios vaidmenį visuomeniniame gyvenime, suaktyvėjo jėzuitų, basųjų karmelitų ir kitų ordinų, kurie Vilniuje steigėsi XVII a., veikla. Pradėtos bernardinų vienuolyno ir Šv. Mykolo bažnyčios statybos, kurios savo architektūros stilistika priskiriamos renesanso architektūrai. Tuo pačiu metu, po 1596 m. Brastos unijos, buvo perkraustytas vyrų stačiatikių vienuolynas, o jo vietoje įkurdinti unitai. Švč. Trejybės cerkvė buvo pritaikyta unitų bažnyčiai. Šie rekonstrukcijos darbai taip pat siejami su trumpu Vilniaus renesanso laikotarpiu. Vyrų stačiatikių vienuolynas persikėlė greta netoliese jau veikusio moterų vienuolyno ir pasistatė medinę cerkvę, o vienuolyno namus įkūrė posesijoje jau stovėjusiuose mūriniuose pastatuose. Taip pat mieste pradėti Vilniaus jėzuitų kolegijos, vėliau universiteto ir dviejų jėzuitų vienuolynų įkūrimo ir statybų darbai, žymėję baroko architektūros pradžią.

Toliau bus aptariama, kokia buvo besisteigiančių vienuolynų sąveika su miestą įvairiais jo raidos laikotarpiais formavusiais struktūros elementais.

Miesto siena

Jau ankstyviausiuose miesto vienuolynų tyrimuose akcentuojama vietos vienuolynams parinkimo gynybinės sienos atžvilgiu svarba²²¹. Vakarų Europos miestuose XIII a. antroje pusėje pastebimas didžiosios dalies vienuolijų siekis kurtis kiek įmanoma miesto sienos ribose, dažnai vienuolynai ribojosi su miesto siena²²².

²²⁰ Tridento susirinkimas – devynioliktasis visuotinis Katalikų Bažnyčios susirinkimas, vykęs su pertraukomis 1545–47 ir 1555–63 Tridente (dabar Trento, Italija) bei 1547–49 Bolonijoje. *Visuotinė lietuvių enciklopedija*, prieiga internete: <https://www.vle.lt/straipsnis/tridento-susirinkimas/> [žiūrėta 2023-08-01].

²²¹ Le Goff, „Ordres mendiants et urbanisation dans la France médiévale“, p. 924–946.

²²² Caroline Bruzelius, *Preaching, Building, and Burying: Friars in the Medieval City*, p. 6, 116.

Vilniuje pirmieji vienuolynai įsteigti ir pradėti statyti anksčiau nei 1503 m. sumūryta gynybinė siena, tačiau manoma, kad jau XIV a. Vilnius buvo apsuptas gynybinių žemės pylimų su tvoromis²²³. Žinias ir hipotezes apie pirmųjų vienuolynų steigimosi vietą ir santykį su miesto siena patikslino pastarųjų dešimtmečių archeologijos tyrimai ir jų metu aptiktų mūro fragmentų architektūros tyrimai.

Vadinamųjų rusėnų ir vokiečių miestų įtvirtinimuose tikriausiai jau XIV a. pabaigoje būta mūrinių statinių, kuriuos jungė medžio konstrukcijų gynybiniai įrenginiai. Vokiečių miesto gynybinius įtvirtinimus stiprino neištisiniai gynybiniai grioviai priešais juos²²⁴. „Senamiesčio rajonų perimetrinis aptvėrimas jau patvirtintas archeologinių tyrimų duomenimis“²²⁵, tad nors gynybinė miesto sistema dar nebuvo vientisa mūrinė siena, pirmieji vienuolynai neabejotinai statyti iš išorės apsaugotose teritorijose. Šiose miesto teritorijose po krikšto vienuolynams nebeliko poreikio apsiginti iš vidinės miesto pusės. Archeologinių tyrimų duomenų apie tokius įtvirtinimus taip pat neaptikta. XVII a. pr. įkurto jėzuitų noviciato ir vėliau kitoje gatvės pusėje įkurto benediktinių vienuolyno mūruose aptikti posesijų gynybinių sienų su šaudymo angomis fragmentai statyti ankstesnių posesijų savininkų.

XVI a. pradžioje, kada mūriniai miesto ir pilių įtvirtinimai pradėti jungti į bendrą visumą, mieste jau stovėjo pranciškonų ir bernardinų vienuolynų su bažnyčiomis mūrai²²⁶, dominikonų vyrų vienuolyno mūriniai pastatai ir bažnyčia, mediniai Užupio bernardinų vienuolyno namai²²⁷, mediniai Švč. Trejybės cerkvės ir stačiatikių vyrų vienuolyno pastatai, o kitoje gatvės pusėje stačiatikių moterų vienuolynas su mūrine koplyčia. Nors Šv. Onos bažnyčia Žemutinės pilies teritorijoje dar buvo aptarnaujama pranciškonų, Gedimino kalno pietvakarinėje papėdėje, kur, spėjama, buvo Lietuvos didžiojo kunigaikščio Gedimino laikų pranciškonų misija, jų pastatai jau nugriauti.

Išskirtinis yra bernardinų vienuolyno santykis su miesto gynybinės sienos statybomis. Mykolas Enkingeris, kuris iki 1506 m. dirbo ir statant bernardinų kompleksą, turbūt projektavo ir, bent jau pradiniam etape, vadovavo miesto gynybinės sienos statybai²²⁸. Manoma, jog bernardinų vienuolyno mūrai buvo svarbūs XVI–XVIII a. rytinės miesto dalies ir pilių teritorijos prieigų gynyboje. Kol kas nenustatyta galbūt buvusi miesto gynybinės sienos rytinės atšakos jungtis su pilių įtvirtinimais. Šv. Pranciškaus Asyžiečio ir Šv. Bernardino Sieniečio bažnyčia buvo statoma dar

²²³ Linas Girlevičius, *Gynybiniai įrenginiai XIV–XVIII a. Vilniuje*, p. 173.

²²⁴ Ten pat, p. 173.

²²⁵ Ten pat, p. 44–62.

²²⁶ Į observantus ir konventualus galutinai atsiskyrė 1517 m.

²²⁷ Bernardinų tretininkų bendruomenė nebuvo vienuolynas tikra šio žodžio prasme. Tretininkės iš pradžių neduodavo įžadų arba duodavo ne visus, neprivalėjo laikytis klauzūros, išsaugodavo savo turtą, kartu gyveno irgi tik kai kurios. Pamažu bernardinai iš tretininkų būrė kartu gyvenančių ir paprastus įžadus – dažniausiai tik skaistybės ir klusnumo – davusių seserų bendruomenes. Jų statutai vienuolijos vadovybės sprendimu buvo suvienodinti 1539 m. Irena Vaišvilaitė, „Moterys vienuolės XVII a. Lietuvoje“, p. 71.

²²⁸ Vladas Drėma, *Dingęs Vilnius*, p. 157.

ankstesnės gynybinės linijos vietoje – jos orientavimas pasaulio šalių atžvilgiu atkartoja rekonstruojamos ankstyvos gynybinės linijos kryptį²²⁹. Pietinėje iki mūsų dienų išlikusios oficinios rūsių dalyje, statytoje XVII a. antroje pusėje, archeologijos tyrimų metu rastos gynybinės sienos ir ties gynybinės sienos posūkiu įrengto gynybinio bokšto, saugojusio piečiau buvusius Bernardinų vartus, liekanos²³⁰. Pati bažnyčia, daugelio tyrėjų nuomone, veikiausiai taip pat statyta kaip gynybai pritaikytas pastatas.

Nesibaigus gynybinės sienos statybai, kuri tęsėsi iki 1522 m., 1506 m. ant Šv. Jurgio kalvos įsikūrė senosios regulos karmelitų vienuolynas. Remiantis M. Morelowskio rekonstrukcija, ši vieta, saugant kelią į perkėlą Lukiškėse, buvo įtvirtinta jau XIV–XV a., o Šv. Jurgio bažnyčios varpinės padėtis atkartoja ankstesnio gynybinio įrenginio orientavimą pasaulio šalių atžvilgiu. 1737 m. plane vaizduojamos vienuolyno ribos galėjusios sutapti su buvusių įtvirtinimų ribomis, o vakarinėje vienuolyno teritorijos dalyje vaizduojamas pastatas yra buvęs, spėjama, gynybinių įtvirtinimų bokštas²³¹. Kol kas archeologiškai ši vietovė netyrinėta.

Nuo senosios regulos karmelitų įkūrimo praėjus beveik 90 metų, greta stovėjusių bernardinų ir tretininkų bernardinų vienuolynų 1594 m. buvo įkurdintos bernardinų vienuolės, pradėtos bažnyčios statybos. Nors pačių Eustachijaus Valavičiaus rūmų, kuriuose įsikūrė vienuolės, paskirtis, spėjama, buvusi gynybinė, o archeologijos tyrimų metu greta aptiktos medinių įtvirtinimų liekanos liudija apie anksčiau čia buvusią svarbią gynybinę funkciją²³², tolesnės šio vienuolyno statybos su gynybine funkcija jau nesiejamos. Kitas moterų vienuolynas, kuris fiziškai ribojosi su gynybine siena, tai XVI a. pradžioje įsikūręs stačiatikių moterų vienuolynas, kurio pirmieji namai, manoma, buvo mediniai, o mūrinė buvusi koplyčia²³³, išlikę šios koplyčios senojo mūro fragmentai²³⁴. Nėra duomenų apie galbūt šioje vietoje buvusius papildomus gynybinius įtvirtinimus.

Pirmieji mūriniai Vilniaus vienuolynai įsikūrė prieš mūrinės gynybinės sienos statybas, tačiau jau įtvirtintoje teritorijoje. Savo santykiu su gynybine siena išsiskiria bernardinų vienuolynas, kurio

²²⁹ Linas Girlevičius, *Gynybiniai įrenginiai XIV–XVIII a. Vilniuje*, p. 124; Rūta Janonienė, *Bernardinų bažnyčia ir konventas Vilniuje*, p. 69.

²³⁰ Robertas Žukovskis, „Tyrinėjimai Maironio g. 10“, in: *Archeologiniai tyrinėjimai Lietuvoje 2004*, Vilnius, 2005, p. 267–268.

²³¹ Marian Morelowski, *Vilnius prieš 1655 metus*, Vilnius, 1940–1942, PRI archyvas, brėžiniai 321–332; Marian Morelowski, *Vilnius prieš 1655 metus. Rekonstrukcinio plano 318 numerių paaiškinimas*, (vertimas iš lenkų kalbos), Vilnius, 1940–1942, VRVA f. 1019, ap. 11, b. 4358.

²³² Linas Girlevičius, *Gynybiniai įrenginiai XIV–XVIII a. Vilniuje*, p. 124; Janonienė Rūta, *Bernardinų bažnyčia ir konventas Vilniuje*, p. 122.

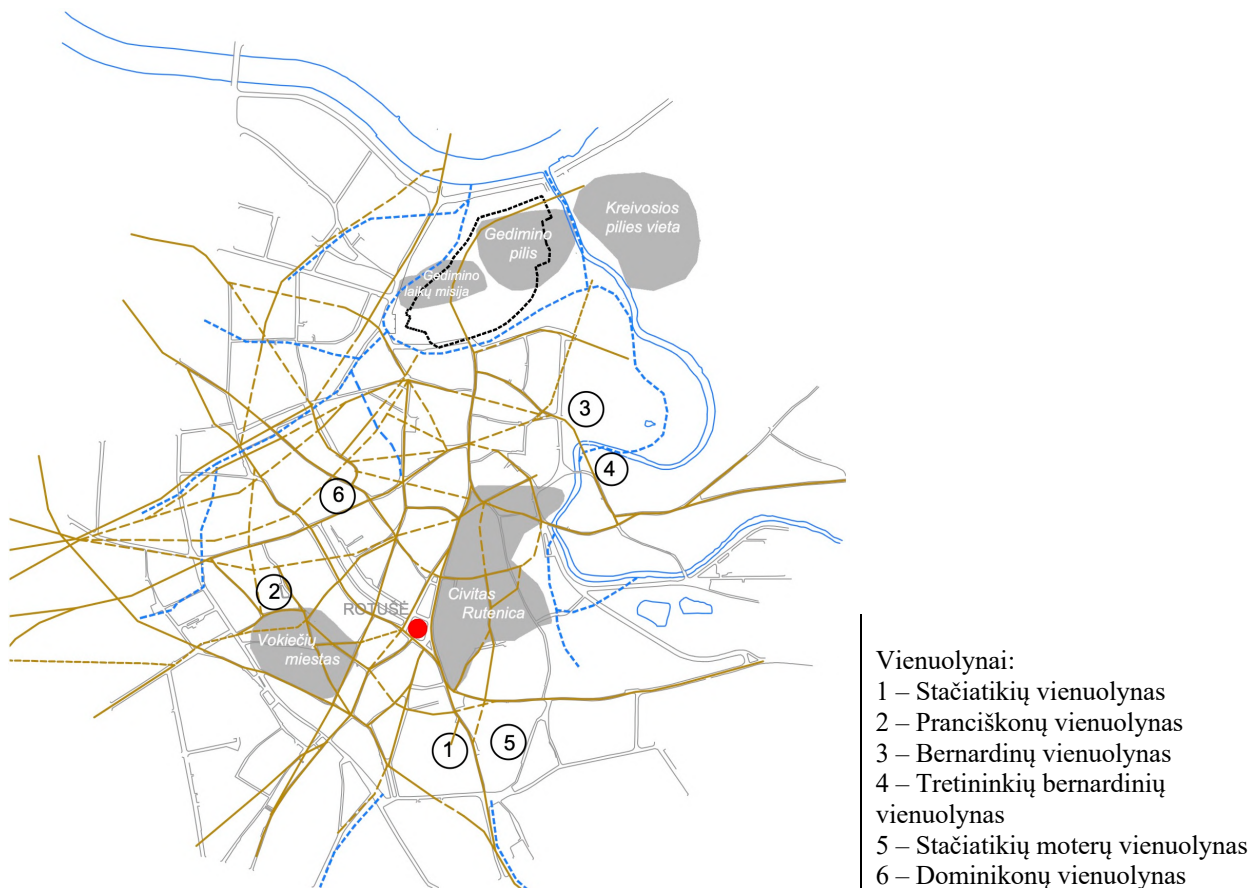
²³³ Birutė R. Vitkauskienė, *Lietuvos vienuolynai: vadovas*, prieiga internete: <http://vienuolynai.mch.mii.lt/V64-75/Vilnstaciat.htm>.

²³⁴ 1972 m. kvartalo tyrimų metu rytinė dabartinio Aušros vartų g. 10f pastato dalis priskirta gotikos laikotarpiui, o vakarinė dalis eklektikos. Evaldas Purlys, *Vilniaus senamiesčio regeneracijos projekto pastatų žvalgomieji tyrimai. 49 kvartalas*, Vilnius, 1972, VRVA f. 1019, ap. 11, b. 4734.

mūrai buvo statomi kartu su sienos mūrais ir, manoma, buvo dalimi gynybinių įtvirtinimų. Iš natūros tyrimų žinome, jog ir kitų šio laikotarpio vienuolynų teritorijose rasta gynybinių įtvirtinimų fragmentų, tačiau neturime duomenų vienuolijų veiklą siejančių su gynybine veikla.

Išsidėstymas mieste

XIII a. pabaigoje pranciškonų ir dominikonų vienuoliams, o vėliau ir kitiems miestuose besikuriantiems ordinams Vakarų Europos miestuose centrinė vieta tampa siekiamybe²³⁵. Archeologų duomenimis, Vilniaus miesto centrinė dalis su rotuše formavosi XV a.²³⁶, tad chronologiškai vėliau nei pranciškonai įsikūrė Smėlynėje vokiečių kvartale ar stačiatikių vienuolynas ant Švč. Trejybės kalno. Pirmųjų vienuolynų vietą galėjo lemti dar iki Lietuvos krikšto susiformavę stačiatikiškasis *Civitas Rutenica* ir katalikiškasis vokiečių miestai dabartinio Vilniaus senamiestyje.

10 pav. Vilniaus miesto konfesinis pasiskirstymas XV a. (iki 1503 m.) (disertacijos autorės papildytos O. Valionienės, 2019, I. Kaplūnaitės ir R. Jonaičio, 2016 schemas)²³⁷

²³⁵ Megan G. Labunski, *Friars in the City*, p. 122.

²³⁶ Kęstutis Katalynas, *Vilniaus plėtra XIV–XVII a.*, p. 59.

²³⁷ Oksana Valionienė, *Viduramžių Vilnius. Erdvės evoliucija*; Jonaitis Rytis, Kaplūnaitė Irma, „Panašūs ar skirtingi? Dvi krikščioniškos bendruomenės pagoniškame Vilniuje“, p. 89.

„Tarp rytinės stačiatikiškos ir vakarinės katalikiškos miesto dalių išsiskiria labai aiški ilgaamžė riba – juosta tarp dviejų šiaurės–pietų krypties kelių (nuo pilies teritorijos, Medininkų ir Rūdninkų kryptimis), kurios centru nuo XV a. vidurio tapo rotušė su prekyvieta. Pietinėje dalyje katalikus ir stačiatikius skyrė natūrali riba – nuolatinių vandens tėkmių plaunami istoriniai 50, 51, 54 kvartalai [ribojami dabartinių Aušros vartų, Rūdninkų, Karmelitų ir Arklių g.], urbanizuoti tik XVI a., kanalizavus paviršinius vandenį.“²³⁸ Nors po 1387 m. krikšto vakarinė senamiesčio dalis staigiai išsiplėtė, čia kūrėsi atvykėliai lenkai katalikai ir lietuviai naujakrikštai. Vis tik nepaisant katalikiškojo krikšto, savo pozicijos neprarado rusėnų miestas²³⁹.

Iki sienos statybos, tiek vėliau vienuolynai kūrėsi atokiau vienas nuo kito. Matoma, jog pirmasis katalikiškas mieste, pranciškonų vienuolynas statytas greta nuo XIV a. besiformavusios katalikiškosios miesto dalies. Pasak istorikės T. Dambrauskaitės, dabartinės netoliese esančios liuteronų bažnyčios vietoje buvo įsikūrusios ir vienuolės pranciškonės²⁴⁰. Deja, jokių detalesnių duomenų ir šaltinių istorikė nepateikia. Kitame šimtmeityje besikūrusių bernardinų vyrų ir moterų vienuolynai įsikūrė visai priešingoje miesto pusėje nei jau stovėję pranciškonų vienuolyno namai vokiečių kvartale. Bernardinai Vilniuje kūrėsi laikydamiesi savo nuostatų, kuriomis XV a. vadovavosi besikurdami visoje Europoje. Savo konventui pasirinko nuošalesnę miesto vietovę²⁴¹, netoli į Polocką vedusio kelio pradžios, greta stačiatikių apgyvendintos teritorijos. Tokią pasirinktą kaimynystę, R. Janonienės nuomone, lėmė „bernardinams pavestos „Rytų misijos“ tikslai ir jų sielovados darbo tarp stačiatikių pobūdis“.²⁴²

Staćiatikių vienuolynai kūrėsi pietinėje miesto dalyje, kur netoliese stovėjo Maskvos pirklių svečių namai ir ėjo svarbus prekybos kelias, jungęs su Medininkais ir Rusios miestais. Spėjama, nuo XIV a. vidurio veikęs vyrų vienuolynas trijų pirmųjų Lietuvos krikščionių kankinių mirties vietoje ant Šv. Trejybės kalno, o kitoje gatvės pusėje XV–XVI a. sandūroje įkurtas moterų vienuolynas. 1514 m. kunigaikščio Konstantino Ostrogiškio lėšomis pastatyta mūrinė Švč. Trejybės cerkvė žymėjo toliausią simbolinę pietinę užstatymo ribą. Vėliau, XVII–XVIII a., nedidelė teritorija, kartais vadinama Aštriuoju galu, tapo išskirtine Vilniaus miesto dalimi – čia įsikūrė trijų krikščionių konfesijų šventovės ir vienuolynai (katalikų, stačiatikių ir unitų). Dominikonų vienuolynas įsikūrė greta dominikonams dovanotos 1418 m. statytos parapinės Šv. Dvasios bažnyčios, greta tuo metu

²³⁸ Jonaitis Rytis, Kaplūnaitė Irma, „Panašūs ar skirtingi? Dvi krikščioniškos bendruomenės pagoniškame Vilniuje“, p. 89.

²³⁹ Ten pat, p. 91.

²⁴⁰ Teresė Dambrauskaitė, *Buv. pranciškonų vienuolyno ansamblis. Istoriniai tyrimai, istorinė apybraiža*, Vilnius, 1985, VRVA f. 1019, ap. 11, b. 7176, l. 3.

²⁴¹ Rūta Janonienė, *Bernardinų bažnyčia ir konventas Vilniuje*, p. 23.

²⁴² Ten pat, p. 24.

judrių gatvių, vedusių Totorių, Vilijos ir Trakų vartų link, atokiau nuo kitų mieste veikusių vienuolynų, arčiau Katedros, kurią jie kurį laiką aptarnavo.

Toks tolygus vienuolynų išsidėstymas galėjo būti grindžiamas konkrečiais susitarimais, kurie žinomi iš Vakarų Europos istorinių šaltinių, bent jau tarp elgetaujančių vienuolių. J. Kłoczowski pabrėžia, jog „elgetaujančių vienuolių aptarnaujamų miesto rajonų pasidalijimas buvo griežtai nustatytas ir broliai turėjo teisę rinkti aukas tik savo teritorijoje, niekada už nuo seno nustatytų jos ribų“²⁴³. Apie susitarimus tarp pranciškonų ir dominikonų dar veiklos pradžioje Vakarų Europos miestuose liudija ir 1255 m. bendras abiejų ordinų generolų pasirašytas laiškas, kuriame susitariama nutraukti ginčus. Tarp kitų klausimų, kuriais siekiama susitarti, laiške minimi ginčai dėl miesto erdvių strateginėse vietose, ryšių su fundatoriais palaikymo ir nesutarimų dėl miestiečių palikimų sprendimas, nepagrįsta kritika vienas kito atžvilgiu²⁴⁴. Toks bendras susitarimų turinys leidžia manyti, jog jie galėjo pereiti į paprotinę teisę. Galime tik numanyti, jog panašūs susitarimai veikė ir XV a. pabaigoje Vilniuje.

Savo studijoje italų urbanistikos istorikas Enrico Guidoni pritarė prielaidai, kad skirtingi elgetaujantys ordinai kūrėsi atskirose miestų dalyse, siekdami išvengti konkurencijos ir maksimizuoti veiklos efektyvumą. Apibendrindamas savo analizę jis pristatė vadinamąją trikampio teoriją, pagal kurią sujungus pranciškonų, dominikonų ir augustinų vienuolynus įsivaizduojamomis linijomis, susidariusio trikampio centre yra centrinė aikštė, katedra arba rotušė. Tačiau prielaida turi papildomas esmines sąlygas: vienuolynai turi būti pastatyti miesto periferijoje; periferinė lokacija buvo pasirinkta pačių vienuolių ir vienuoliai turėjo platų lokacijų pasirinkimą²⁴⁵. Ši trikampio teorija Vilniaus atveju pažodžiui negali būti pritaikyta dėl keleto priežasčių. Visų pirma, kaip jau minėta, miesto centrinė dalis su rotušė susiformavo vėliau nei Smėlynėje įsikūrė pranciškonai. Antra, augustinų vienuolynas Vilniuje įsikūrė gerokai vėliau (1675 m.) ir jau visai kitomis sąlygomis. Taip pat kyla klausimas, ar į menamą trikampį įtraukti pranciškonų ar bernardinų vienuolyną. Tačiau esminis šios teorijos principas – vienuolynų įsikūrimas maksimaliai viena nuo kitos nutolusiose miesto teritorijose, kurių centre yra miesto traukos centras, yra pastebimas XVI a. Vilniuje. Gynybine siena apjuostoje miesto dalyje matomi trijuose poliuose išdėstyti vienuolynai. Rytiniame polyje – bernardinų, pietiniame – stačiatikių ir unitų, vakariniame – pranciškonų konventualų ir dominikonų. Nors ikonografijoje dažnai pabrėžiama šių dviejų ordinų tarpusavio konkurencija Vakarų Europos miestuose, tačiau Vilniuje dėl skirtingo savo veiklos pobūdžio jų tarpusavio varžymasis XVI a. pradžioje galimai buvo jau ne toks ryškus kaip tarp pranciškonų konventualų ir bernardinų. Minėtų polių centre yra rotušė ir

²⁴³ Jerzy Kłoczowski, *Krikščionių bendruomenės besikuriančioje Europoje*, p. 415.

²⁴⁴ Caroline Bruzelius, *Preaching, Building, and Burying*, p. 36.

²⁴⁵ Enrico M. Guidoni, „Città e ordini mendicanti. Il ruolo dei conventi nella crescita e nella progettazione urbana del XIII e XIV secolo“, in: *Quaderni Medievali*, 1977, N. 4, (p. 69–106), p. 77 in: Megan G. Labunski, *Friars in the City*, p. 129.

centrinė miesto aikštė. Sunku pasakyti, natūraliai ar planuotai susiklostė tokia ankstyvųjų vienuolynų išsidėstymo mieste struktūra. Vilniuje, kitaip nei Vakarų Europos miestuose, besikuriant pirmiesiems vienuolynams, miestelėnų luomas, taip aktyviai rėmęs pranciškonų ir dominikonų ordinus jų veiklos pradžioje Italijos, Prancūzijos miestuose, nebuvo toks turtingas ir įtakingas Vilniuje. Pagrindiniai Vilniaus vienuolynų fundatoriai buvo didikai. Nors vienuolijos negalėjo visiškai laisvai rinktis vietos įsikūrimui, kadangi gaudavo žemes ar pastatus vienuolynams įkurti kaip fundacijas, tačiau galėjo nepriimti siūlomų fundacijų, tartis su fundatoriumi. Pirmiesiems miesto vienuolynams, besikūrusiems dar besiformuojančiame mieste, tokia konkurencijos vengimo strategija buvo labai tikėtina.

Gatvių trasos

Struktūriniu požiūriu gatvių trasos yra svarbiausias miesto formavimosi elementas. Gynybinėmis sienomis apjuostuose Europos miestuose vienuolynai paprastai įsikurdavo greta miesto sienos, jos viduje arba išorėje, ir dažniausiai netoli vartų. Tai buvo logiška vieta, atsižvelgiant į poreikį dažnai atvykti į miestą ir išvykti iš jo, broliams pamokslaujant viešose sienomis aptverto miesto vietose ar augančių priemiesčių gyventojams. Tai taip pat reiškė nuolatinę ryšį su miesto žmonėmis ir priemiesčių gyventojais, kurie neturėjo kito pasirinkimo, kaip naudotis tais vartais. Tokį ryšį su gyventojais galėjo užtikrinti pagrindinės miesto gatvės. Labai ryškus pavyzdys yra bernardinų vienuolynas, įsikūręs ant miesto centrinės dalies ir Užupio priemiesčio ribos, prie bernardinų misijai svarbaus kelio į Polocką.

Po gynybinės sienos statybos sumažėjo kelių, vedančių į miestą. Naujoji mūrinė siena atkirto nemažai buvusių trasų, ne ties visomis buvo įrengti vartai. Įrengiamų vartų vietos buvo parenkamos atsižvelgiant į kelio svarbą, mažiau reikšmingi takai nunyko. XVI a. pradžios miesto gatvių tinklas iki gynybinės sienos statybų skyrėsi nuo dabartinio²⁴⁶. Matyti, jog ankstyviausius mūrinius vienuolynus supančios gatvės taip pat pakitusios. Pranciškonų ir dominikonų vienuolynų teritorija užėmė tuo metu mažesnius gatvių formuotus kvartalus, o ties bernardinų ir Užupio bernardinų vienuolynais kita kryptimi ėjo trasa. Mažiausiai situacija pakito pietinėje miesto dalyje, kur buvo įsikūrę stačiatikių vienuolynai.

Gatvių tinklo pokyčius lėmė ir tuo metu medinį užstatymą keitę mūriniai pastatai. Miesto gatvių struktūra susiklosto atstatant miestą po 1610 m. gaisro. O. Valionienės tyrimų išvadose matyti, jog šiuolaikinės gatvių erdvės gali būti atpažintos maždaug iki XVI a. I pusės. „Išskiriami trys stambiausi to laikotarpio trasų mazgai: ties Rotušė, Šv. Jono bažnyčios aplinkoje ir pietinėje miesto dalyje, prie Švč. Trejybės stačiatikių vienuolyno. XV a. pabaigoje – XVI a. pradžioje tik Pilies–Didžiosios gatvių

²⁴⁶ Oksana Valionienė, *Viduramžių Vilnius. Erdvės evoliucija*, p. 54.

ašis atrodo nuosekliai užstatyta, tačiau dauguma pastatų sudaro atskiras grupes“²⁴⁷. Tuo pačiu laikotarpiu pradeda daugėti mūrinių rytų ir vakarų kryptimis, kur be ankstyviausio pranciškonų vienuolyno, nuo XV a. pabaigos pastatomi mūriniai bernardinų ir dominikonų vienuolynai.

Vanduo

Ne mažesnę reikšmę vietos pasirinkimui turėjo ir nuolatinis priėjimas prie švaraus vandens. Nėra žinių, kad Vilniaus gyventojai dažnai būtų kentę nuo sausrų arba vandens stokos. Vilniaus centrinę miesto dalį formavo Neris, Vilnios ir Vingrių (nuo XVIII a. Kačerga, egzistavo iki XIX a. pabaigos, kuomet buvo jau naudojama kaip kanalizacijos sistema) upės.

Apie mažuosius Vilniaus upelius istorinių žinių nėra daug, tačiau tiek iš istorinių miesto planų, tiek iš vėlyvesnių šaltinių žinoma, jog be nedidelių upelių, vagojančių miestą, mieste buvo daug vandeningų ir šaltiniųuotų teritorijų ir ilgus šimtmečius Vilniuje buvo kovojama su drėgmės pertekliumi²⁴⁸. Kadangi vandens gretimybė ankstyvuoju miesto raidos laikotarpiu buvo dažna, galbūt tai nebuvo vienas iš prioritetinių vietos vienuolynui pasirinkimo veiksnių. Jonas Jurkštas, tyrinėjęs Vilniaus vandenų istoriją, išskiria kelis atvejus, kai mieste trūko geriamojo vandens. Visų pirma, statant miesto sieną XVI a. pradžioje, kada mūrų apjuosta miesto dalis buvo atkirsta nuo didelės dalies upelių. Archeologijos tyrimų duomenimis, dalis Vilniaus gynybinės sienos (pietų, vakarų ir šiaurės atkarpos) statyta palei buvusių upelių vagas, gynybiniais sumetimais paliekant jas išorinėje sienos pusėje. Plečiantis miestui ir tankėjant užstatymui, spėjama, XV a. pabaigoje ar XVI a. pradžioje, atsirado pirmoji centralizuota miesto vandentiekio sistema, siejama su dominikonų valdomais Vingrių šaltiniais. Šiame kontekste rašytiniuose šaltiniuose minimas ir kitas miesto vienuolynas: „vienuoliai pranciškonai, gyvenę Trakų gatvėje, iš Vingrių šaltinių vamzdžiais atsives vandenį ir už tai dominikonams kasmet mokės po 30 grašių. Be to, jie niekam neleis iš savo namų nusivesti vandenį kitur“²⁴⁹. 1675 m. vienuolyno inventoriuje patvirtinama, jog vanduo į vienuolyną teka vamzdžiais ir laikomas dviejuose vandens rezervuaruose – vienas prie bravoro, kitas darže²⁵⁰. Čia kyla klausimas, kodėl Vingrių šaltiniai atiteko dominikonams, o ne pranciškonams, nes iš kitų Europos šalių pavyzdžių žinoma, kad dažniais atvejais pranciškonai prižiūrėjo vandens tiekimą miestui²⁵¹. Visų

²⁴⁷ Oksana Valionienė, *Viduramžių Vilnius. Erdvės evoliucija*, p. 55.

²⁴⁸ 1973 m. tyrimų metu vienuolyno viduje atidengtas tyrimų metu nedatuotas plytų mūru formuotas drenažo kanalas po visais vienuolyno korpusais (priskiriamas ankstyviems statybos laikotarpiams), taip bernardinai bandė kovoti su drėgme savo pastatuose statytuose labai pelkingoje vietoje. Brigita Radavičiūtė, *Lietuvos TSR valstybinis dailės institutas (Buv. bernardinų vienuolynas). Architektūriniai tyrimai*, Vilnius, 1973, VRVA f. 1019 ap. 12 b. 31377, l. 5.

²⁴⁹ Jonas Jurkštas, *Senojo Vilniaus vandenys*, Vilnius: Mokslas. 1990, p. 58.

²⁵⁰ Teresė Dambrauskaitė, Dambrauskaitė Teresė, *Buv. pranciškonų vienuolyno ansamblis. Istoriniai tyrimai, istorinė apybraiža*, Vilnius, 1985, VRVA f. 1019, ap. 11, b. 7176, l. 18.

²⁵¹ Michael Robson, *The Franciscans in the middle ages*, Woolbridge: The Boydell Press, 2006, p. 129.

pirma, pranciškonams besikuriant Smėlynėje miesto siena nebuvo pastatyta, tad vienuolynas nebuvo atkirstas nuo netoliese buvusių upelių ir tų pačių Vingrių šaltinių. Nežinoma, koku pagrindu tuo metu buvo naudojamas minėtų šaltinių vanduo. Dominikonai, savo vienuolyną įsteigę 1501 m., iš karto gavo ir privilegiją naudotis Vingrių šaltiniais, galbūt dėl to, kad įsikūrė toliau nuo vandens. Miesto siena pradėta statyti 1503 m., už jos ribų liko ir Vingrių šaltiniai, ežerai ir upeliai, kurie aprūpino miestą geriamuoju vandeniu nuo pat jo įkūrimo. Tai, matyt, paskatino ir pirmojo vandentiekio spartesnę plėtrą.

Be dominikonų prižiūrimo vandentiekio, Vilniuje buvo ir savarankiškos vandentiekio sistemos, jos priklausė atskiroms jurisdikoms ir posesijoms. XVII a. į miestą buvo atvestas vandentiekis ne tik iš Vingrių, bet ir iš Aušros vartų šaltinių, tačiau detalesnių tyrimų ir duomenų apie šio vandentiekio priklausomybę nėra. Kitas iš tokių vandentiekų priklausė bernardinų vienuolynui, tai rodo XVIII a. pabaigos – XX a. pradžios išlikę planai, tačiau šis vandentiekis galėjo būti įrengtas ir anksčiau. Vanduo šio vandentiekio vamzdžiais į vienuolyną buvo tiekiamas iš sode buvusių šaltinių²⁵². Gali būti, jog šio vandentiekio vamzdžių fragmentų buvo aptikta archeologinių tyrimų metu bernardinų vienuolyno teritorijoje. 1980 m. archeologijos tyrimų metu aptiktas medinis 35 cm skersmens (angos 8 cm skersmens) vamzdis nebuvo tiksliai datuotas (senųjų vandentiekų mediniai vamzdžiai buvo tvarkomi panaudojant analogiškas medžiagas iki pat XIX a.), o greta aptikti mūro fragmentai S. Lasavicko datuoti XVI a., vėliau rekonstruoti XVIII a.²⁵³

Nors mieste buvo daug atvirųjų vandenų, o vėliau atsirado galimybė tiekti į namus vandentiekio vandenį, didelė dalis miesto posesijų XVII–XVIII a. turėjo kastinius šulinius ir naudojo jų vandenį. Kitu vandens trūkumo mieste atveju, kai XVIII a. pabaigoje miesto vandentiekis buvo labai sunykęs ir apleistas, rašytiniuose šaltiniuose minima, kad kastinius šulinius turėjo ne tik miestiečiai, bet ir vienuolynai bei kiti didesni miesto kompleksai (kareivinės, ligoninės)²⁵⁴.

Viešosios erdvės

Iš Vakarų Europos vienuolynų studijų žinoma, jog miesto vienuolynai, ypač pranciškonų, savo bažnyčių šventoriui parinkdavo vietą judrioje, gerai matomose kelių susikirtimo vietose, kur erdvės būdavo pratęšiamos suformuotomis aikštėmis, o bažnyčių fasadai tapdavo tarsi aikštės fonu. Jei leisdavo konkreči situacija, vienuolyno namas buvo statomas glaudžiant prie bažnyčios, atribojant jį

²⁵² Jonas Jurkštas, *Senajo Vilniaus vandenys*, p. 13.

²⁵³ Gediminas Gendrėnas, *Vilnius. Tiesos g. 12. Slėptuvei iškastoje duobėje atliktų archeologinių tyrimų ir žemės darbų, susijusių su komunikacijų tiesimu, archeologinės priežiūros ataskaita*, Vilnius, 1980, LII f. 1, b. 887, l. 4–5.

²⁵⁴ Jonas Jurkštas, *Senajo Vilniaus vandenys*, p. 13.

nuo aikštės²⁵⁵. Daug tokių suformuotų aikščių Italijoje, kur jos matomos ir dabartinėse miestų struktūrose. Ar toks viešųjų erdvių – aikščių – formavimas būdingas ir Vilniui? Dabartiniame miesto plane tokių aikščių, kurios būtų formuotos priešais pagrindinį bažnyčios fasadą, o link jų vestų keletas gatvių, neatsekama. Pranciškonų ir dominikonų vienuolynai kūrėsi glaudžiai apriboti tuometinių gatvių trasų. Iš archeologinių tyrimų žinoma apie labai ankstyvus palaidojimus pagal katalikiškus papročius greta pranciškonų bažnyčios, vėliau nunykus spėjamai trasai, susiformavo erdvus bažnyčios šventorius, kuris buvo atitvertas nuo gatvės tvora. Stačiatikių, vėliau ir unitų, vienuolynų šventovės statytos kvartalų gilumoje, jų šventoriai atitverti nuo miesto gatvių pastatais ir mūrinėmis tvoromis, o į teritoriją buvo patenkama pro vartus.

Pirmųjų Vilniaus vienuolynų kontekste išsiskiria bernardinų vienuolynų kompleksas. Be atsiradusių gausybės funkcijų bažnyčioje, dalis jų persikėlė šalia jos. Kaip išskirtinis elgetaujančių ordinų, ypač pranciškonų, viešos ir uždaros erdvės santykio atspindys yra priešais bažnyčią dažnai formuojamos aikštės, o ne tik laidojimo vietos kaip kad įprasta parapijinių viduramžių miestų bažnyčių atveju. Ši tendencija ryški ir pastebima jau 1474 m. – aikštę, vedančią į Šv. Pranciškaus Asyžiečio baziliką Italijoje, apsupo dengtos kolonados, skirtos daugybei piligrimų, iki šių dienų plūstančių į bažnyčią, priglauti²⁵⁶. Tokių aikščių atsiranda ne tik Italijoje, bet ir Lenkijoje ir Lietuvoje. Čia kurta vieša pamaldų erdvė, būdinga Lenkijos ir Lietuvos bernardinams, tai aptverti šventoriai, vadinami atlaidų aikštėmis. Jose buvo statomi stulpai su šventųjų skulptūromis, įrengiamos koplyčios. XVII a. pradžioje tokia aikštė pradėjo formotis ir prie Vilniaus bernardinų vienuolyno²⁵⁷. Iš senųjų planų, kitų istorijos šaltinių žinoma, kad dabartinio skvero priešais Šv. Onos bažnyčią vietoje būta įvairių iki mūsų dienų neišlikusių mūrinių statinių: koplyčių, mūrinių tvorų. Šiame skvere XVII–XVIII a. taip pat veikė kapinės ir tvoros perimetru įrengti Kalvarijos kalnai²⁵⁸, nors Šv. Pranciškaus ir Šv. Bernardino bažnyčios šventoriuje ir viduje pradėta laidoti dar nuo XVI a. pradžios, t. y. pastačius mūrinę bažnyčią. XX a. 9 deš. atliekant archeologijos tyrimus Bernardinų g. važiuojamojoje dalyje buvo aptiktas arkinio pamato fragmentas, kuris gali būti siejamas su šioje vietoje buvusiu šventoriaus tvora²⁵⁹.

²⁵⁵ Caroline Bruzelius, *Preaching, Building, and Burying*, p. 128.

²⁵⁶ Ten pat, p. 15.

²⁵⁷ Rūta Janonienė, *Bernardinų bažnyčia ir konventas Vilniuje*, p. 159.

²⁵⁸ Robertas Žukovskis, „Pranciškonų bažnyčios Vilniuje šventoriaus tyrimai“, in: *Archeologiniai tyrinėjimai Lietuvoje 2011*, Vilnius, 2012, (p. 343–355), p. 344.

²⁵⁹ Stasys Patkauskas, *Archeologinės priežiūros darbų, vykdytų šiluminės trasos kasimo vietoje buv. Tiesos g., ataskaita*, Vilnius, 1987, LII f. 1, b. 1366.

Archeologijos tyrimai patvirtina šalia pranciškonų bažnyčios ir vienuolyno, tarp komplekso pastatų ir dabartinės Trakų gatvės, veikus kapines. Aptikti kapai ardo XIV a. II pusės kultūrinį sluoksnį²⁶⁰, o teritorijos apgyvendinimas archeologiškai atsekamas ne anksčiau kaip nuo XIV a. III–IV ketvirčio²⁶¹. Šiose kapinėse jau laidota pagal krikščioniškas tradicijas ir jos, matyt, jau veikusios prie ankstyviausios mūrinės bažnytėlės ar koplyčios, kuri D. Kazlauskienės architektūros tyrimų metu datuota XIV a. viduriu²⁶². Pagal archeologų datavimą matyti, jog šioje vietoje pradėta laidoti dar prieš Lietuvos krikštą. Įdomu tai, kad O. Valionienės 1503 m. gatvių trasų rekonstrukcijoje matyti šioje vietoje, ties bažnyčios šiauriniu fasadu, galbūtėjusią ankstyvos gatvės trasą, kuri vėliau, po sienos statybos, nunyko. Ši buvusi gatvė galėjusi atskirti kapinių teritoriją nuo vienuolyno bažnyčios. Žinoma ir apie kitas nuo XIV a. Vilniuje Žemutinėje pilyje šalia Šv. Onos (Šv. Barboros) bažnyčios buvusias, su pranciškonais susijusias kapines, kurios veikė iki XVII a. Vėlyviausi kapai nesusiję su kapinėmis, tai karo kapavietės. Kitos laidojimo vietos nuo XIV a. pabaigos iki XVI a. pabaigos siejamos su Šv. Onos (Šv. Barboros) (1551–1572 m.) ir Šv. Onos (XIV a. pabaiga ar XV a. pradžia – 1551 m.) bažnyčiomis. Archeologijos tyrimų metu A. Tautavičiaus aptiktų dar ankstyvesnių kapų, uždengtų Šv. Onos bažnyčios pamatais, padėtis rodo, kad kapinės susiformavo anksčiau, nei buvo pastatyta Šv. Onos bažnyčia, greta XIV a. pabaigoje čia buvusios kitos medinės bažnyčios arba koplyčios²⁶³.

Nusikeliant į vėlesnį laikotarpį, pradedant nuo XVII a. pradžios, matyti, jog potridentinių vienuolių bažnyčių statybos atveju – jėzuitų Šv. Kazimiero ir Šv. Ignato, basųjų karmelitų Šv. Teresės, senosios regulos karmelitų Visų Šventųjų, misionierių Viešpaties Dangun Žengimo bažnyčios savo pagrindiniais fasadais atgręžtos į gatvę, nepaisant iki tol svarbios orientacijos pasaulio šalių atžvilgiu. Ir nors prieš jas nėra suformuotos aiškios struktūros aikštės, tačiau dažnu atveju suformuota nedidelė erdvė, atitraukus bažnyčios fasadą nuo gatvės.

Mūrinė statyba

Nagrinėjamu laikotarpiu iki 1610 m. gaisro vienuolynų statybinę veiklą galima išskirti į du etapus. Pirmas etapas – tai pirmųjų gotikinių mūrinių vienuolynų (pranciškonų konventualų, bernardinų ir dominikonų) statybos XIV a. antroje pusėje – XVI a. pradžioje. Jų statyba stilistiškai ir technologijos požiūriu siejama su gotikos architektūra. Po Oršos mūšio (1514 m.) K. Ostrogiškis Vilniuje pastatė

²⁶⁰ Vaitkevičius Gediminas, *Buv. Pranciškonų vienuolyno teritorijos Vilniuje, Kretingos 3/6, Trakų 9/1, Kėdainių 8/4 archeologiniai tyrimai, 1985–1986 m.*, Vilnius, 1987, LII f. 1, b. 1420.

²⁶¹ Irma Kaplūnaitė, *Vilniaus miesto katalikiškoji dalis XIV–XVI amžiaus pradžioje*, p. 86.

²⁶² Kazlauskienė Dalia, *Švč. Mergelės Marijos Ėmimo į dangų bažnyčios architektūriniai tyrimai, kartogramos, retrospekcijos*, Vilnius, 1996, UAB „Monresta“ archyvas.

²⁶³ Oksana Valionienė, *Viduramžių Vilnius. Erdvės evoliucija*, p. 124.

gotikinio plytų mūro, tačiau bizantinio plano Švč. Trejybės cerkvę²⁶⁴. Nors greta veikusio stačiatikių vienuolyno didžioji dalis pastatų buvo mediniai, tačiau 1595 m. jau minimas mūrinis vyrų vienuolyno refektorijus, kuriuo laikinai naudojosi Vilniaus Švč. Trejybės brolija²⁶⁵. Ansamblio natūros tyrimų metu šio mūrinio pastato liekanų neaptikta.

Be greta vienuolynų stovėjusių bažnyčių vienuoliai vienu ar kitu laikotarpiu aptarnavo ir kitas tuo metu mieste stovėjusias mūrines bažnyčias. Buvusi parapinė Šv. Jonų bažnyčia, statyta 1387–1426 m. prie svarbiausių gatvių sankryžos, 1571 m. perduota jėzuitų įsteigtai Vilniaus kolegijai²⁶⁶. Švč. Trejybės bažnyčia (dabar Dievo Gailestingumo šventovė), statyta XV a. pabaigoje – XVI a. pradžioje, apside orientuota į dabartinę Dominikonų gatvę, kurį laiką buvo aptarnaujama dominikonų²⁶⁷. Pranciškonai siejami su jau anksčiau aptartomis Šv. Mikalojaus ir Šv. Onos (Šv. Barboros) bažnyčiomis.

11 pav. Mūriniai vienuolynai ir vienuolių aptarnaujamos bažnyčios 1522 ir 1610 m. (disertacijos autorės schema, 2022)

Vienuolynų sklypai pažymėti remiantis vėlyvesnių laikotarpių duomenimis, Šv. Kazimiero bažnyčia dar statoma. Schemas pagrindas – esamas gatvių ir upių tinklas.

²⁶⁴ LDK stačiatikių priklausomybė ne Maskvos, o Konstantinopolio patriarchatui siejama ir su statytų gotikinių cerkvių stiliumi, liudijančiu lotyniškosios ir bizantiškosios kultūrų sintezę. Bažnytinės unijos šalininkai Chodkevičiai siūlė gotikinių cerkvių statymo programą, kurios etalonu tapo Supraslio šventykla. Šiuo stiliumi Konstantinas Ostrogiškis statydino ir Vilniaus Švč. Trejybės ir Švč. Mikalojaus cerkves. Taip pat ir Naugarduke (Boriso ir Glebo cerkvė), Ostroge ir Mežyriče. Alfredas Bumblauskas, Genutė Kirkienė, „Ostrogiškiai tarp Vilniaus, Ostrogo ir Kijevo“, p. 9.

²⁶⁵ Rūta Janonienė, „Architektūrinis ansamblis“, p. 212.

²⁶⁶ Po 1737 m. gaisro perstatyta vėlyvojo baroko formomis. Birutė R. Vitkauskienė, „Vilniaus jėzuitų akademija (Dabar – Vilniaus universitetas) ir Šv. Jono bažnyčia“, in: *Lietuvos vienuolynai. Vadovas*, prieiga internete: <http://vienuolynai.mch.mii.lt/V47-54/Vilnjezuit.htm>.

²⁶⁷ Po 1748 ir 1749 m. gaisrų rekonstruota: sumūryta nauja presbiterija, du bokštai, gotikinės apsidės vietoje įrengtas naujas portalas. Teresė Dambrauskaitė, *Švč. Trejybės bažnyčia Vilniuje. Istorinė apybraiža*, Vilnius, 1960, VRVA f. 1019, ap. 11, b. 84.

Išskirtiniu pirmųjų miesto gotikinių vienuolynų mūrinių kompleksų statybos bruožu galima įvardyti tai, kad šių vienuolynų pastatai buvo statomi naujai, išlikusios statybos laikotarpio struktūros, natūros tyrimų duomenimis, yra vientisos, jose nėra sujungti ankstesni čia stovėję pastatai. Pranciškonų vienuolyno Smėlynėje iki mūsų dienų išlikusi tik dalis pirmojo statybos laikotarpio mūrų, tačiau nustatyta, jog jie visi vieno laikotarpio. Bernardinų vienuolyno ir bažnyčios pirmojo raidos laikotarpio mūrai, nors ir išskiriamas statybos eigos etapiškumas, buvo statyti naujai. Dominikonų vienuolyno, įkurto 1501 m., natūros tyrimų atveju tyrėjų nuomonės dėl statybų etapiškumo išsiskyrė. Vienuolyno architektūra tyrinėta du kartus. 1985 m. R. Jarmalavičienės ir A. Samukienės tyrimų metu, be ankstyvesnio užstatymo liekanų ties Dominikonų g., išskirti 4 vienuolyno statybos gotikos laikotarpio etapai. 2013 m. R. Zilinskui ir R. Račinskui tyrinėjant vienuolyno mūrus nustatyta, jog ankstyviausias jo raidos laikotarpis yra vientisas, tik išskirtas statybos eigos eiliškumas²⁶⁸. Pirmoji Šv. Dvasios bažnyčia, kuri buvo statyta kaip parapijinė ir perleista vienuolynui, neišliko.

Gotikinių kompleksų statybos siejamos su miesto laikotarpiu, kuriuo didžioji dalis stovėjusių pastatų dar buvo mediniai. Vienuolynams atitekusiame posesijose stovėję mediniai pastatai buvo nugriauti. Vyravęs medinis užstatymas lėmė ir tai, kad dar XVI a. kito gatvių tinklas. Statomi nauji, savo tūriu ir medžiagiškumu besiskiriantys nuo gretimų pastatų kompleksai dominavo tiek miesto gatvių perspektyvose, tiek planinėje to meto miesto struktūroje.

Kiek kitokia situacija susiklostė antruoju aptariamo laikotarpio etapu. Lietuvoje Tridento susirinkimo įtaka pastebima jau praėjus kuriam laikui po paties susirinkimo²⁶⁹, o architektūroje pasireiškė dar vėliau ir siejama visų pirma su jėzuitų veiklos pradžia Vilniuje. 1569 m. Vilniaus vyskupo V. Protasevičiaus kvietimu iš Lenkijos į Lietuvą atvykę jėzuitai buvo apgyvendinti specialiai tam tikslui iš miestiečių nupirktuose mediniuose namuose, stovėjusiuose priešais vyskupo rūmus. Savo veiklą mieste jie pradėjo nuo 1570 m. įkurtos Vilniaus jėzuitų kolegijos, kuriai vyskupo buvo nupirktas mūrinis dviejų aukštų namas. Ilgainiui jėzuitų žinion perėjo buvusi parapinė Šv. Jono bažnyčia²⁷⁰. Tuo metu, kai aplink Vilniaus Rotušės aikštę dar nebuvo katalikiškų bažnyčių, o Vilniaus įvaizdį kūrė Konstantino Ostrogiškio funduotos stačiatikių Švč. Trejybės ir Šv. Mikalojaus

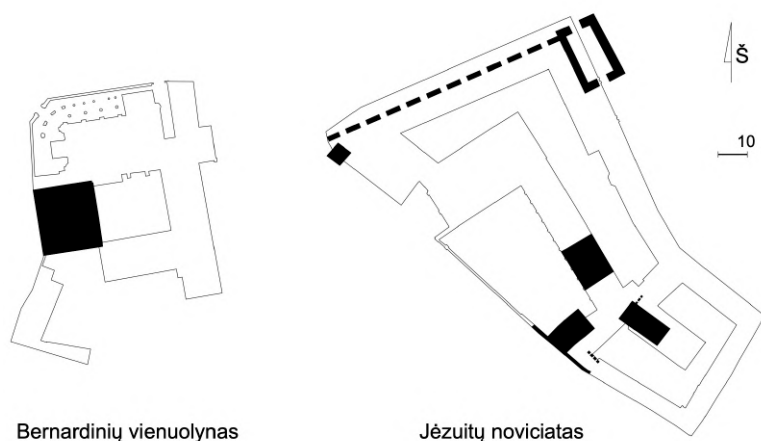
²⁶⁸ Pirmajame aukšte rasta vienintelė siūlė ankstyviausiame mūre, iš kurios galima spręsti, kad buvo trumpa pertrauka tarp vakarinio iš šiaurinio korpuso statybos. Antrame aukšte šioje vietoje siūlės neaptikta, todėl tai galima laikyti ne atskirais raidos etapais, o statybos eigos žymėmis.

²⁶⁹ Gniezno arkivyskupijos, kuriai priklausė Vilniaus, Medininkų ir Lucko vyskupijos, sinodas Tridento nutarimus oficialiai priėmė Petrikave 1577 m. Liudas Jovaiša, „Tridento susirinkimas ir Lietuva“, p. 37.

²⁷⁰ Tuomet bažnyčia buvo aukštesnė už šiandieninę, trinavė halė su dvigubai platesne viduriniąja nava, jos sienas ramstė galingi kontraforsai. Šv. Jono bažnyčia pastatyta 1426 m. prie senosios turgaus aikštės, pašventinta kaip parapinė miesto bažnyčia 1427 m. Netoli bažnyčios, Universiteto g. 3, stovėjo jėzuitams nupirktas karaliaus sekretoriui Mykolui Jasinskiui priklausęs namas, kurio išlikęs gotikinis fasadas ir dabar matomas. Birutė R. Vitkauskienė, „Vilniaus jėzuitų akademija (Dabar – Vilniaus universitetas) ir Šv. Jono bažnyčia“, in: *Lietuvos vienuolynai: vadovas*, prieiga internete: <http://vienuolynai.mch.mii.lt/V47-54/Vilnjezuit.htm>.

cerkvės²⁷¹, jėzuitai nuo 1601 m. greta miesto rotušės pradėjo supirkinėti sklypus Šv. Kazimiero bažnyčios ir profesų namų statyboms, kurios pradėtos 1604 m. Panašiu metu (1602–1604 m.) jėzuitai įsteigė savo noviciatą prie miesto sienos greta Totorių vartų.

XVI–XVII a. sandūroje Vilniuje besikūrusių naujų vienuolynų posesijose dažnai jau stovėjo mūriniai pastatai, kurie visiškai ar tik jų fragmentai buvo sujungiami į statomus vienuolynų namus. Bernardinų vienuolynas įsikūrė XVI a. viduryje pastatytuose Eustacho Valavičiaus rūmuose, jėzuitų noviciatas – keliuose XVI a. mūriniuose gotikiniuose pastatuose, atitvertuose nuo gatvės mūrine posesijos gynybine siena. Stačiatikių vyrų vienuolynas iškeldintas iš buvusios vietos ant Švč. Trejybės kalno ir įkurdintas kitoje Aušros vartų g. pusėje, čia jau stovėjusiuose mūriniuose namuose. Natūros tyrimų metu lokalizuotos šių ankstyvųjų mūrų vietos²⁷².

12 pav. Buvę pastatai bernardinų vienuolyno ir jėzuitų noviciato kompleksų mūruose (disertacijos autorės schema, 2022)

Kaip atrodė Vilnius apie 1600 m., galima įsivaizduoti pažvelgus į Tomo Makovskio Vilniaus panoramą, užfiksuotą nuo Vingrių aukštumų. Joje matyti dar gotikinis miestas, kuriame dominuoja renesansiniais (manieristiniais) šalmais dengti bokštai, o virš gotikinių bažnyčių fasadų iškilę renesansiniai frontonai. Panoramoje vaizduojamos tuo metu jau stovėjusios vienuolynų bažnyčios: Šv. Jurgio bažnyčia ir karmelitų vienuolynas (spėjama abu mediniai), Bernardinų ir Šv. Onos bažnyčios, Šv. Dvasios dominikonų bažnyčios fasadas ir aštuonbriaunė varpinė šalia, Pranciškonų bažnyčios fasadas ir varpinė už jo, Švč. Trejybės šventovė su varpine. Šį miesto vaizdą pakeitė 1610 m. didžiąją miesto dalį sunaikinęs gaisras. Tuo metu stovėjusių dominikonų bažnyčios ir

²⁷¹ Šaltiniai teigia, kad kaip tik prieš Oršos mūšį jis išprašė iš Žygimanto Senojo leidimą Vilniuje pastatyti dvi naujas cerkves, nors valdovai draudė statyti daugiau cerkvių. Pergalė mūšyje atvėrė šiam sumanymui kelią. Alfredas Bumblauskas, Genutė Kirkienė, „Ostrogiškiai tarp Vilniaus, Ostrogo ir Kijevo“, p. 8.

²⁷² Detaliau nagrinėjami kiekvieno atskiro vienuolyno komplekso atveju.

varpinės, pranciškonų varpinės mūrai iki mūsų dienų neišliko, kitos bažnyčios įvairių rekonstrukcijų metu neteko tuo metu užfiksuotų stilistinių bruožų, keitėsi jų tūriai.

Apibendrinant galima konstatuoti, kad vienuolynai ir jų bažnyčios reikšmingai formavo Vilniaus kraštovaizdį ir miesto struktūrą. Skirtingai nei Vakarų Europoje, kur vienuolynai kūrėsi dažniausiai tankiai užstatytoje aplinkoje, Vilniuje pirmųjų vienuolynų statybos vyko kartu su pačiu miesto urbanizacijos procesu. Mūrinio miesto augimo laikotarpis ir gynybinės sienos statybos vyko lygiagrečiai su pirmųjų vienuolynų statybomis. Mūriniai dažniausiai buvo statomi gyvenamieji vienuolių korpusai, o ūkiniai ir pagalbiniai statiniai ilgai buvo statomi mediniai (daug jų matyti dar 1808 m. miesto plane). Iki mūsų dienų dažniausiai išliko tik inventorių paminėjimai apie šiuos statinius. Vienuolynų ūkiniuose kiemuose stovėjo ratinės, arklidės, kalvės, bravorai, kepyklos, grūdų sandėliai, įvairių kitų amatininkų statiniai ir kitos paskirties ūkiniai pastatai. Iki mūsų dienų išlikusios oficios – bernardinų, jėzuitų profesų namų, misionierių, senosios regulos karmelitų (sujungta į vienuolyno namo mūrus) – dažniau buvusios mūrinės. Ūkiniai kiemai užimdavo nemažą vienuolyno teritoriją.

Vienuolynų pastatų kompleksai iškilo miesto centrinės dalies pakraščiuose, supami tuometinio gatvių tinklo, žymėjusio vienuolynų teritorijų ribas. Vienuolynų pastatų kompleksai išsiskiria savo dydžiu ir sąlygoja stambių posesijų atsiradimą mieste, užimančių visą kvartalą, ribojamą gatvių. Vienuolynų teritorijos buvo uždaros, atsitvėrusios tvoromis ir perimetrinio užstatymo pastatais.

1.4. Miestai mieste: 1610 m. – XVIII a. pradžia

„Miestai mieste“ – taip italų jėzuitas ir rašytojas Giuseppe Richa 1754 m. apibūdino didžiuosius dominikonų ir pranciškonų vienuolynus Florencijoje²⁷³. Miesto vienuolynai veikė mieste kaip atskiros, gana savarankiškos ląstelės, turinčios aiškias savo ribas, tačiau neabejotinai abipusiais ryšiais susijusios su miesto kasdieniu gyvenimu ir įvairiais jo procesais. Neįmanoma iki galo įvertinti ir susisteminti įtakos, kurią vienuolynų statybos padarė tiek miesto struktūrai, tiek architektūriniam miestovaizdžiui. Šiame skyriuje aptariamas laikotarpis, kurio metu ne tik įkurta didžioji dalis miesto vienuolynų, bet buvo rekonstruoti ir anksčiau statyti ansambliai.

Atstačius miestą po 1610 m. gaisro, kurio metu sudegė daugybė Vilniaus gotikinės ir renesansinės architektūros statinių, XVII a. viduryje iš esmės susiklostė dabartinis senamiesčio planas²⁷⁴. Šiuo

²⁷³ 1754–1762 m. Giuseppe Richa parašė veikalą apie Florencijos bažnyčias *Notizie Istoriche delle Chiese Fiorentine* in: Wolfgang Braunfels, *Monasteries of Western Europe*, p. 137.

²⁷⁴ Remiantis Vilniaus senamiesčio posesijų tyrimų duomenimis, XVI a. II pusėje Vilniuje stovėjo daugiau nei 280 mūrinių pastatų. 1610 m. gaisro metu per vieną dieną sudegė daugybė Vilniaus gotikinės ir renesansinės architektūros statinių: apie 4700 gyvenamųjų namų, daugiau kaip 10 bažnyčių ir cerkvių (4 cerkvės, liuteronų bažnyčia, žydų sinagoga,

laikotarpiu – apie 1650 m. – Vilniuje pastebimas spartus gyventojų augimas,²⁷⁵ drauge ir spartesnė urbanizacija.

„Ne tik pasauliečių dosnumą, bet ir religinį uolumą bei didėjančią pašaukimų skaičių rodo staigus LDK vienuolių šuolis – per pirmąją XVII a. pusę vienuolynų padaugėja nuo 16 iki 103.“²⁷⁶ Jėzuitų atvykimą 1569 m. ir Vilniaus užėmimą 1655 m. istorikas L. Jovaiša įvardija kaip „reformos ir tam tikro religinio entuziazmo“ laikotarpį žyminčias ribas²⁷⁷. Vilniuje šis entuziazmas pasireiškia ir vienuolynų statybomis, intensyvėjusiomis nuo XVI–XVII a. sandūros, pristabdytomis 1610 m. gaisro. Nauji vienuolynai intensyviai statomi ne tik tiriamojoje centrinėje Vilniaus miesto teritorijoje, bet ir priemiesčiuose²⁷⁸. „Tridento susirinkime buvo daug dėmesio skirta vienuolinio gyvenimo atnaujinimui – aptartos priėmimo į vienuolyną normos, naujokų dvasinis ugdymas ir studijos, neturto įžado ir vienuolynų klauzūros laikymasis.“²⁷⁹ Vis tik apie svarbią tridentinę vienuolių reformą Lietuvoje žinoma nedaug²⁸⁰. Akcentuojama daug naujų užduočių religinėms bendruomenėms, kurių svarbiausios buvo: švietimas, pastoracinis darbas ir plačiai suprantama labdaringa veikla. Ne kartą buvo nagrinėjama ligonių ir skurstančiųjų tema, o labdaringa veikla pripažinta kaip viena iš pagrindinių misijų, taip buvo inicijuoti pokyčiai švietimo ir ligonių slaugymo srityse²⁸¹. Krikščioniškojo gailestingumo įgyvendinimo klausimas lėmė bažnytinių institucijų atsakomybės už socialinių problemų sprendimo didėjimą, tai pasireiškė ir naujų ordinų Vilniuje steigimu. Be jau anksčiau minėtų jėzuitų, kurie pradeda mieste kurtis XVI–XVII a. sandūroje, XVII a. steigiami basųjų karmelitų, bonifratrų, po Brastos bažnytinės unijos (1595 m.) bazilijonų vyrų ir moterų vienuolynai. Greičiau kaip išimtis, o ne įprastas reiškinys miestų vienuolynų atveju, įsteigtas benediktinių

karmelitų bažnyčia, Šv. Dvasios bažnyčia ir kt.) in: Mindaugas Klovas, Elmantas Meilus, Oksana Valionienė, *Vilniaus senamiesčio posesijų raidos XVI–XVIII a. apžvalga*, prieiga internete: <https://www.istorija.lt/el.-istekliai/238> [žiūrėta: 2022-08-20].

²⁷⁵ David A. Frick, *Kith, Kin, & Neighbors*, p. 7

²⁷⁶ Viktoras Gidžiūnas, „Vienuolijos Lietuvoje XIII–XX amžiuje“, p. 265–276.

²⁷⁷ „Būtent tuo laikotarpiu veikia tinkamiausi vyskupai, šaukiami vyskupijų (ir arkivyskupijos) sinodai, vykdomos vizitacijos, atliekami vizitai *ad limina*. Intensyvėja ir dvasinis gyvenimas: steigiamos brolijos, plinta maldingosios kelionės, vis plačiau gerbiami stebuklingi paveikslai.“ Liudas Jovaiša, „Tridento susirinkimas ir Lietuva“, p. 37.

²⁷⁸ 1625 m. Antakalnyje įsikūrė Laterano kanauninkų vienuolynas ir Šv. Petro ir Povilo bažnyčia; 1642 m. Lukiškėse – dominikonų vienuolynas ir Šv. apaštalo Jokūbo ir Pilypo bažnyčia; Trinapolyje XVII ir XVIII amžių sandūroje pastatyti trinitorių vienuolyno pastatai ir Švč. Trejybės bažnyčia; 1662–1669 m. Verkiuose statyta medinė bažnyčia ir Kryžiaus kelio stotys, kurias aptarnavo dominikonai, bažnyčia ir vienuolynas (abu mūriniai) pastatyti XVIII a. pradžioje; 1695 m. Žvejų priemiestyje stovėjusiame mediniame pastate įrengta basųjų karmelitų Šv. Teresės bažnyčia (mūrinė 1739 m.), šalia pastatytas medinis vienuolynas; Šnipiškėse jėzuitams 1702 m. pradėta statyti Šv. Rapolo bažnyčia, o 1713–1730 m. pastatytas vienuolynas (1773 m. bažnyčia ir vienuolynas perduoti pijorams); 1600 m. pastatyta Šv. Stepono bažnyčia Rūdininkų priemiestyje, o 1715 m. perleista rokitų vienuolijai (1752 m. bažnyčią perėmė Marijos gyvenimo kongregacijos seserys).

²⁷⁹ Liudas Jovaiša, „Tridento susirinkimas ir Lietuva“, p. 37.

²⁸⁰ Ten pat, p. 45.

²⁸¹ Iwona Pietrzkiewicz, *Miser res sacra. Bonifratrzy w dawnej Rzeczypospolitej*, p. 7–8.

vienuolynas. Aktyvi statybinė veikla visiškai sustojo 1655 m., maskvėnams užėmus Vilnių. Tada gaisrai mieste truko 17 parų, apiplėštos bažnyčios ir vienuolynai. Suniokotų miesto pastatų atstatinėjimas prasidėjo tik 1661 m. Atstatomi vienuolynų kompleksų pastatai neretai buvo plečiami. XVIII a. pradžioje statybas vėl stabdė įvairios negandos: 1706 m. miesto gaisras, 1700–1721 m. Šiaurės karas, 1709–1710 m. maro epidemija.

XVI a. pabaigoje – XVII a. pradžioje pagyvėjus statyboms, Europos valdovai skatino didžiuosiuose miestuose daugybę naujų statybos projektų, pagrįstų simetrija ir taisyklingumu. Kai kurie projektai, apėmę visą miesto struktūrą, buvo neįgyvendinti ar įgyvendinti tik iš dalies. Tačiau ir neįgyvendinus didžiųjų miestų pertvarkymų projektų, imta projektuoti tiesesnes ir erdvesnes gatves, geriau pabrėžiančias perspektyvinį vaizdą²⁸². Nors nuo XVII a. pradžios Vilniaus architektūroje jaučiama itališko baroko įtaka, prasidėjusi su aktyvia jėzuitų veikla ir didikų (vienuolynų fundatorių, globojusių ir kvietusių į Vilnių vienuolijas) estetinėmis preferencijomis, tačiau miesto struktūroje barokinio miesto planavimo principai nėra apčiuopiami. Vilniui nebūdingas barokinio miesto planas, pasižymintis logišku gatvių suplanavimu, tiesiomis ilgomis alėjomis, kurios leidžia matyti tolimas, nenutrūkstamas perspektyvas, ribojamas panašaus aukščio pastatų. Kaip jau minėta, XVI a. pirmoje pusėje nusistovėjęs artimas esamam gatvių tinklas smarkiai nekito, o organiška miesto struktūra, kuri buvo kuriama taikantis prie geografinių, ekonominių ir socialinių aplinkybių, išliko ir XVII a. – XVIII a. pradžioje.

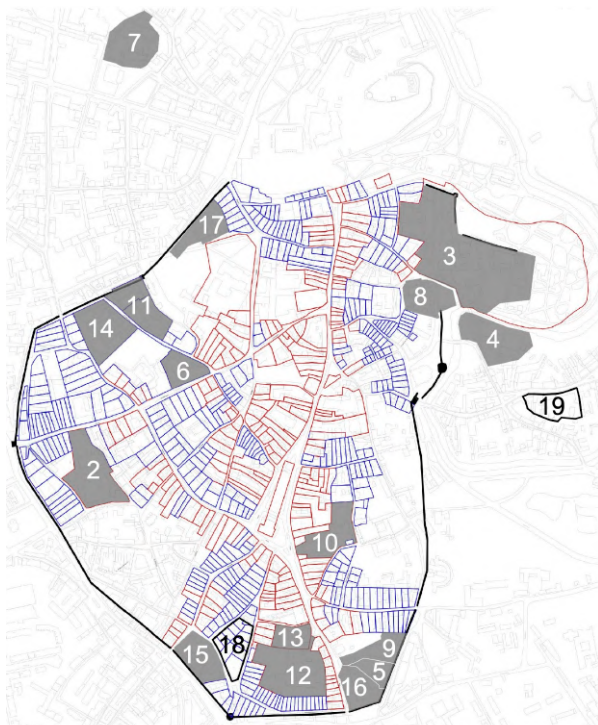
Nors miesto planinė struktūra reikšmingai nebuvo paveikta Vakarų Europoje vyravusių tendencijų, nuo XVII a. pradžios Vilniuje statoma vis daugiau barokinių pastatų, visų pirma vienuolynų bažnyčių. Šios statybos siejamos su Tridento reformos epochoje įsisteigusiu ar reformuotų vienuolijų jėzuitų ir basųjų karmelitų atvykimu į Lietuvą. Vienuolijų gyvenimą neabejotinai paveikė leidimas visoms vienuolijoms, išskyrus pranciškonus observantus, turėti nekilnojamąjį turtą. Be pagrindinių posesijų vienuolynai turėjo ir kitų fundacinių, įsigytų ar perėjusių nuosavybėn už skolas mūrinių ir medinių namų bei sklypų mieste. Šis turtas buvo nuomojamas, tačiau tenkant atstatyti bažnyčias ir vienuolynų pastatus po gaisrų, galėjo būti ir parduodamas. Šiame tyrime nagrinėjamos vienuolynų valdos, kuriose stovėjo vienuolynų namai ir bažnyčios, neatspindi viso vienuolijų mieste valdytų sklypų masto. Kai kuriems vienuolynams priklausiusios teritorijos sudarė atskiras jurisdikas mieste. 1636 m. surašyme, kuriame surašytos visos posesijos miesto sienos ribose ir nurodyta didžiosios dalies juridinė priklausomybė, išvardytos religinių institucijų jurisdikos, tarp kurių ir priklausiusios vienuolynams: dominikonų, bazilijonų, jėzuitų ir pranciškonų²⁸³. Taip pat žinoma buvus senosios regulos karmelitų

²⁸² Leonardo Benevolo, *Europos miesto istorija*, p. 141.

²⁸³ Mindaugas Paknys, *Vilniaus miestas ir miestiečiai 1636 m.*, p. 23.

jurisdiką Puškarnioje²⁸⁴. Toliau į atskirų vienuolijų valdomų posesijų ribas ir valdomų namų skaičių mieste gilinamasi nebus, šiam darbui aktualiausios yra pačių vienuolynų architektūrinių kompleksų apribotų sienomis ir pastatais ribos.

1636 m. posesijų aprašymo duomenys²⁸⁵ padeda susidaryti XVII a. pirmos pusės Vilniaus struktūros vaizdą. „1636 m. mieste vyrauja stambios religinės institucijos, tarp jų ir vienuolynams, priklausančios posesijos, smulkesnės posesijos priklausiusios bajorams ir smulkios miestiečių posesijos. Posesijų dydis susijęs su jose statytų pastatų masteliu. Vienuolynų kompleksų statybos kartu su rūmų mieste statybomis lėmė stambesnių posesijų formavimąsi XVII a. pabaigoje – XVIII a.“²⁸⁶ Šis posesijų stambėjimo procesas atsekamas lyginant ankstyvuosius miesto surašymų duomenis ir jau vėlyvesnius 1737 ir 1808 m. planus. Nagrinėjamoje miesto teritorijoje 1636 m. veikė 14 katalikų ir 2 stačiatikių vienuolynai, o iki 1655 m. dar įsteigti du, kurie iki mūsų dienų neišliko. Toliau pateiktoje schemoje, kurios pagrindą sudaro 1636 m. surašymo metu fiksuotos posesijos, pažymėtos numanomos vienuolynų kompleksų teritorijos. Matyti, kaip šios posesijos išsiskiria nuo kitų miesto posesijų savo dydžiu.

Juoda linija pažymėtos po 1655 m. įkurtų vienuolynų valdos. 1638 m. įkurtas basųjų karmeličių [18] ir 1645 m. įkurtas atgailos kanauninkų vienuolynas Užupyje [19] (abu vienuolynų kompleksai neišliko).

Raudona spalva apibrėžtos posesijos, atitinkančios vėlyvesnį 1790 m. planą; mėlyna – išnykusios posesijos.

Vienuolynų numeracija atitinka 1 ir 2 lentelėse pateiktą numeraciją.

13 pav. Vilniaus vienuolynų posesijos 1636 m. (autorės papildyta M. Klovo, E. Meilaus, O. Valionienės, 2014 schema)²⁸⁷

²⁸⁴ Birutė R. Vitkauskienė, „Vilniaus pabūklų liejyklos teritorija (Puškarnia) XVI–XVIII a. šaltiniuose. Istoriniai tyrimai“, prieiga internete: <https://etalpykla.lituanistika.lt/fedora/objects/LT-LDB-0001:J.04~2010~1367171181118/datastreams/DS.002.0.01.ARTIC/content> [žiūrėta: 2022-08-20].

²⁸⁵ Mindaugas Paknys, *Vilniaus miestas ir miestiečiai 1636 m.*

²⁸⁶ Mindaugas Klovas, Elmantas Meilus, Oksana Valionienė, *Vilniaus senamiesčio posesijų raidos XVI–XVIII a. apžvalga*, prieiga internete: <https://www.istorija.lt/el.-istekliai/238> [žiūrėta: 2022-08-20].

²⁸⁷ Ten pat.

Nuo 1661 m. iki 1737 m. tiriamoje teritorijoje įsikūrė keturi vienuolynai. Augustinų vienuoliams, kurie nuo 1673 m. gyveno Vilniuje ieškodami vietos įsikurti, 1675 m. atiteko medinė koplyčia ar bažnyčia Savičiaus gatvėje, pastatyta apie 1670 m. (priklausė karmelitams) ir du jai priklausantys žemės sklypai. Pirmąją medinę bažnyčią (koplyčią) minėtame sklype augustinai pastatė 1677 m., pavadintą Viešpaties Atsimainymo vardu. 1682 m. pradėtas statyti vienuolynas. 1742 m. koplyčia ir vienuolynas sudegė²⁸⁸. 1737 m. plane užfiksuoti dar statomi šio vienuolyno kompleksai. 1722 m. iš Lenkijos į Vilnių atvykę pijorai 1726 m. gavo teisę steigti mieste savo mokyklas, o 1729 m. gavo fondaciją – Merkinės seniūno Antano Kazimiero Sapiegos rūmus Dominikonų g., anksčiau priklausiusius Polubinskiams, kuriuose įkūrė Švč. Mergelės Marijos Apsilankymo koplyčią. Pastatas 1870 m. rekonstruotas, o Antrojo pasaulinio karo metais sugriautas²⁸⁹. Nagrinėjamoje senamiesčio teritorijoje, ant kalvos už miesto sienos, netoli Subačiaus vartų, XVII a. pabaigoje įsikūrė du miestui nauji ordinaai. Tai misionierių ir vizičių vienuolynai, Fiurstenhofo plane pažymėti kaip „Francoische“.

		Įkūrimo data	Bažnyčia	Vienuolyno namas	Pavadinimas
1610–1655 m.	14.	1618–1622	Mūrinė	Mūrinis (dalis pritaikyta)	Benediktinių vienuolynas ir Šv. Kotrynos bažnyčia
	15.	1621	Mūriniai		Senosios regulos karmelitų vienuolynas ir Visų Šventųjų bažnyčia
	16.	1624	Mūriniai		Basųjų karmelitų vienuolynas ir Šv. Teresės bažnyčia
	17.	1635	Mūrinė (pritaikyta)	Mūrinis (dalis pritaikyta)	Bonifratrų vienuolynas ir Šv. Kryžiaus bažnyčia
	18.	1638	Mūriniai (neiškilo)		Basųjų karmeličių vienuolynas ir Šv. Juozapo sužadėtinio bažnyčia
	19.	1645	Mūriniai (neiškilo)		Atgailos kanauninkų vienuolynas ir Šv. Baltramiejaus bažnyčia Užupyje
1661–1737 m.	20.	1675	Medinė (neiškilo)	Mūrinis (1682 / neiškilo)	Augustinų vienuolynas ir Viešpaties Atsimainymo bažnyčia
	21.	1687	Mūrinė (pradėta 1695 m.)	Mūrinis (dalis pritaikyta)	Misionierių vienuolynas ir Viešpaties Dangun Žengimo bažnyčia
	22.	1694	Mūriniai		Vizičių vienuolynas ir Jėzaus Širdies bažnyčia
	23.	1729	Mūriniai (neiškilo)		Pijorų vienuolynas ir Švč. Mergelės Marijos Apsilankymo koplyčia

2 lentelė. 1610–1737 m. Vilniuje įsteigti vienuolynai²⁹⁰

²⁸⁸ Indrė Baliulytė, *Vilniaus augustinų vienuolyno statinių ansamblio Švč. Mergelės Marijos Ramintojos bažnyčia (Unikalūs kodas Kultūros vertybių registre 1093) Savičiaus g. 15, Vilniuje. Anksčiau atliktų tyrimų ir projektavimo darbų apibendrinimas. Istorinė pažyma*, Vilnius, 2002.

²⁸⁹ Romualdas Firkovičius, „Vilniaus pijorų vienuolynas Dominikonų g., posesija 412“, in: *Kulto pastatai mieste. Vilniaus katalikų bažnyčios istorijos apybraižos. Istoriniai tyrimai (XVIII–XX a.)*, t. 4, Vilnius, 1992, (l. 4–22), l. 5. VRVA f. 1019, ap. 11, b. 4485.

²⁹⁰ Lentelė sudaryta remiantis leidiniais *Lietuvos vienuolynai: vadovas*, prieiga internete: <http://vienuolynai.mch.mii.lt/index.htm> ir *Dangaus miestas. Vilniaus vienuolynų palikimas Bažnytinio paveldo muziejuje* bei konkrečių vienuolynų istorinių ir architektūros tyrimų duomenimis.

Rašant apie XV a. – XVI a. pradžios miestą, buvo aptartos susiformavusios katalikų ir stačiatikių apgyvendintos miesto dalys. XVII a. Vilniuje konfesinis miestiečių pasiskirstymas, nors su kai kuriais pakitimais, išlieka taip pat pastebimas. Įsivyravusi katalikybė lėmė rusėnų dalies – stačiatikių bei unitų mažėjimą. Rūdininkų ir Aušros vartų g. kvartaluose šalia stačiatikių ir unitų jau kūrėsi katalikai, jų daugėjo ir Subačiaus g. Bokšto, Savičiaus g. ir gretimuose kvartaluose vis dar vyravo rusėnai²⁹¹. Po reformacijos mieste atsiradusių liuteronų (daugiausia vokiečių) vyraujančios įsikūrimo vietos – Vokiečių ir Stiklių g. rajonai, Pilies g. atkarpa iš karto po kapitulos mūrinių gatvės vakarinėje pusėje, didelis jų susitelkimas Sereikiškėse, pilininko jurisdikijoje. Evangelikų reformatų apgyvendintoje miesto dalyje – tarp Pilies g. ir Šv. Mykolo bažnyčios. Čia buvusios posesijos ir po 1640 m., kai evangelikų reformatų bažnyčia buvo iškelta už miesto sienos, išliko Lietuvos evangelikų reformatų sinodo nuosavybė, namai buvo dažniausiai nuomojami²⁹². Kitaip nei Lenkijos miestuose, XVI a. pabaigoje ir XVII a. pradžioje evangelikų reformatų bendruomenės gyvenimas Vilniuje nors ir tapo sudėtingesnis, bet nebuvo nutrauktas. XVII a. plečiantis žydų ir katalikų gyvenamosioms teritorijoms, stačiatikių, unitų ir abiejų protestantų bendruomenių apgyvendintos teritorijos pamažu traukėsi.²⁹³

Pasiremiant XVIII a. pradžios topografinę situaciją mieste gan patikimai iliustruojančiu 1737 m. miesto planu, galima rekonstruoti vaizdą miesto, kuriame beveik visos bažnyčios buvo aptarnaujamos vienuolių, o kone ketvirtadalį miesto teritorijos gynybinės sienos ribose užėmė vienuolynų teritorijos, net neįskaičiuojant vienuolių valdomų kitų miesto posesijų ir pastatų. To meto mieste, be vienuolynų kompleksų, kita išsiskirianti miesto tipologinė pastatų kompleksų grupė buvo didikų rezidencijos. Pastarųjų įsikūrimo vietai, pasak A. S. Czyż, įtakos taip pat turėjo konfesinė didikų priklausomybė. Sapiegos, Sluškos dėl religinių priežasčių savo rezidencijas iš pradžių statė rytinėje ir pietinėje miesto dalyse. Radvilos, savo ruožtu, stengėsi kurtis kuo arčiau didžiojo kunigaikščio valdžios centro, paversdami šiaurės vakarinę Vilniaus dalį, išsidėsčiusią prie Neries, jau už miesto sienos, beveik savarankišku organizmu (Lukiškių jurisdika). Čia buvo ir senosios regulos karmelitų vienuolynas, ir Šv. Jurgio bažnyčia. Savita atsvara jam laikui bėgant tapo, nors ir trumpam, Jonušo II Radvilos rezidencijos ryšys su liuteronais (apie 1640–1653 m.). Išskirtinę savo padėtį sostinėje Radvilos pabrėžė pastatydami Kardinaliją. Rytinėje kelio, vedusio nuo pilies iki Rūdninkų vartų, pusėje įsikūrė Chodkevičiai, kitoje pusėje – Tiškevičiai, Pacai, Vainos, Valavičiai ir Oginskiai²⁹⁴. Vis tik XVII a. pabaigoje, kuomet miestas jau urbanizuotas, tampa sunkiau joms pasirinkti pageidaujamą vietą. 1690

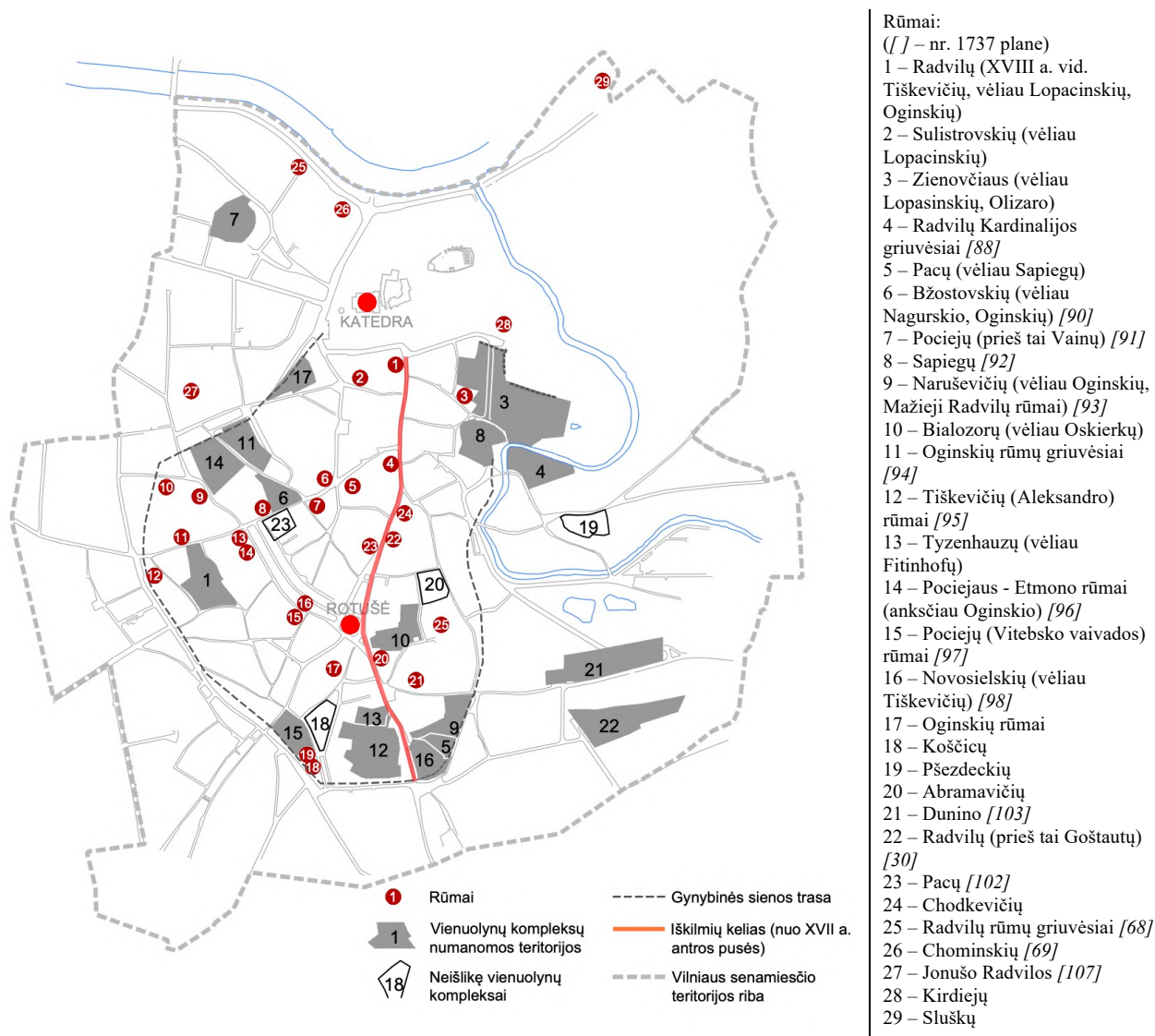
²⁹¹ David A. Frick, *Kith, Kin, & Neighbors*, p. 57.

²⁹² Ten pat, p. 63.

²⁹³ Ten pat, p. 114..

²⁹⁴ Czyż Anna S., XVII a. „Vilniaus rūmų architektūra – sintezės bandymas“, p. 43–44.

m. padūmės mokesčio registre nurodyta devyniolika pastatų, pavadintų rūmais, išsiskiriančių savo architektūra iš kitų Vilniaus mūrinių ir mūrinių dvarų. Anot lenkų istoriko Euzebiusz'o M. Łopaciński'o, tuo metu Vilniuje buvo daugiau rūmų – net dvidešimt penkeri²⁹⁵. Toliau esančioje schemoje sužymėtos 1737 m. stovėjusių rūmų kompleksų vietos ir tuo metu buvusių vienuolynų kompleksų teritorijos.

14 pav. Vilniaus rūmai ir vienuolynų kompleksai senamiesčio teritorijoje 1737 m. (disertacijos autorės schema, 2023)²⁹⁶

Schemos pagrindas – esamas miesto planas.

Vienuolynų kompleksų numeracija atitinka naudojamą numeraciją 1 ir 2 lentelėse.

Lyginant šių dviejų tipologinių grupių kompleksų išsidėstymą mieste matyti, jog miesto rūmų tinklas tankesnis nei vienuolynų, tačiau XVIII a. pradžioje užimamos teritorijos yra mažesnės. Rūmai mieste

²⁹⁵ Anna S. Czyż, *Palace Wilna XVII–XVIII wieku*, p. 14–15.

²⁹⁶ Ten pat, p. 17–19.

daugiau koncentruojasi centrinėje dalyje abipus vadinamojo Valdovų kelio ir vakarinėje dalyje. Kaip jau minėta, vienuolynų teritorijos išsidėsčiusios ties miesto sienos trasa, o savo centrine vieta mieste, netoli rotušės, išsiskiria jėzuitų profesų namai. Valdovų kelias nuo XVI a. jungė simbolinius ir funkcinius Vilniaus miesto centrus (valdovo rezidenciją, vyskupijos centrą, rotušę ir Rūdninkų vartus), tačiau nuo XVII a. antrosios pusės svarbiausi miesto centrai pakito, iškilmių kelio trasa koregavosi. XVIII a. svarbūs pareigūnai ir svečiai buvo sutinkami prie Aušros vartų, o greta jų įsikūrę vienuolynai tapo procesijų sustojimo vietomis. Kita sustojimo vieta buvo rotušė, kur procesiją pasitikdavo miesto amatininkų cechai ir pirkliai, o paėjus toliau Pilies gatve, prie Šv. Jono bažnyčios – Vilniaus akademijos atstovai. Po XVII a. vidurio kelias baigdavosi ne Valdovų rūmuose (kurie po 1655 m. okupacijos buvo apgriauti ir neteko savo reprezentacinės funkcijos), o miesto katedroje. Matome, jog miesto vienuolynai buvo aktyvi miesto organizmo dalis, o strategiškai parinkta jų vieta mieste pasitarnavo jų reikšmingumo mieste suvokimui.

Pastatų daugiasluoksniškumas

Miesto vienuolynų daugiasluoksniškumas, formuotas nuolatinų vienuolynų perstatymų ir priestatų pristatymų metu, yra specifinė miesto vienuolynų ypatybė, kuri būdinga ir rečiau miestuose besikūrusiems kontempliatyviųjų ordinų vienuolynams. Vakarų Europos elgetaujančių ordinų architektūros pobūdį, siejamą su nuolatinio statymo ir plėtros būseną, C. Bruzelius apibūdina kaip besikeičiantį pačiame procese ir neturintį vienos galutinės vizijos²⁹⁷. Tokį principą ji aiškina ekonominiu spaudimu ir aplinkybėmis. M. Labunski papildo, jog labai svarbūs buvo ribojimai, sąlygoti vienuolynui skirto sklypo ir jau egzistuojančių gretimų struktūrų²⁹⁸. Vilniaus atveju reikia pridurti dar vieną labai reikšmingą priežastį – pagrindinė tokio daugiasluoksniško architektūros charakterio priežastis, be natūralios plėtros dėl augančio vienuolynų gyventojų skaičiaus, buvo dažni gaisrai, dėl kurių pastatai buvo rekonstruojami. Iš natūros tyrimų duomenų matyti, jog beveik visos vienuolynų rekonstrukcijos siejamos su gaisrais, kurie arba kildavo netyčia, arba dėl karinių veiksmų mieste. Tik retais atvejais rekonstrukcijas sukeldavo konstrukcijų nestabilumas ar griūtis (naujai pastatytų bernardinų ir bernardinų bažnyčių skliautų griūčių atvejais žinomi iš rašytinių šaltinių, taip pat laikui bėgant dėl gruntinių vandenų ar neapskaičiuotų apkrovų silpnėjančių konstrukcijų mūrus tekdavo stiprinti ir kituose vienuolynuose).

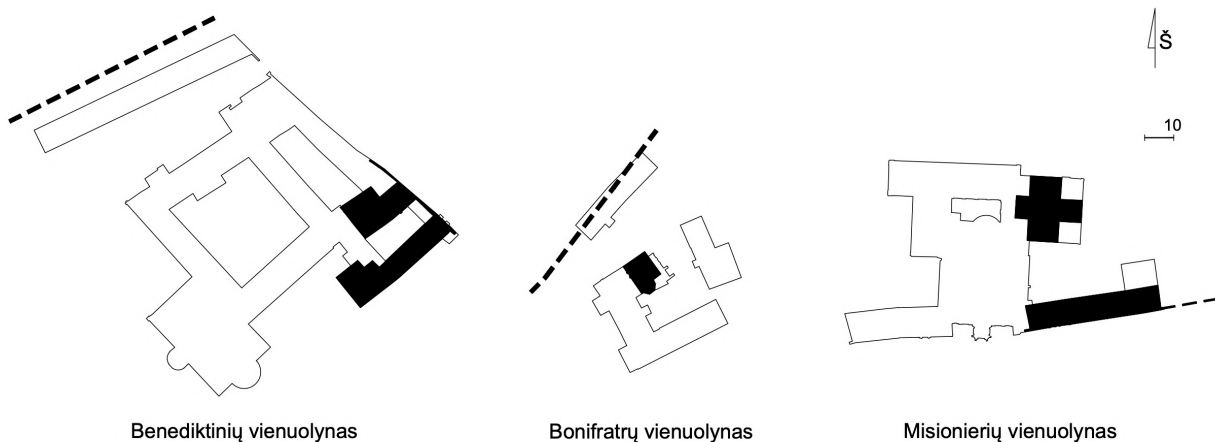
Vilniaus vienuolynų skirtumai nulemti ne tik ordinų regulų ar laikmečio apspręstų statybos technikų, bet ir funduoto sklypo formos ir čia jau stovėjusių pastatų. XVII a. – XVIII a. pradžioje mūrnamiais

²⁹⁷ Caroline Bruzelius, *Preaching, Building, and Burying*, p. 87.

²⁹⁸ Megan G. Labunski, *Friars in the City*, p. 128.

apstatytame mieste kūrėsi vienuolynai dažnai savo sklype stovėjusių namų mūrus sujungdavo į savo naujai statomus pastatus. Tokiu būdu laikui bėgant, įvairių rekonstrukcijų metu, vystėsi kiekvienu atveju skirtingos erdvinės struktūros. Atskirų vienuolynų architektūros raida ir jos etapai, nustatyti natūros tyrimų metu, bus aptariami kitame skyriuje.

Dabartiniais duomenimis, bernardinų vienuolynas buvo pirmasis vienuolynas, 1594 m. įsikūręs jau stovėjusiuose XVI a. viduryje pastatytuose Eustacho Valavičiaus rūmuose ir juos sujungęs savo vėliau keliais etapais statytame komplekse. Žinoma ir daugiau panašių atvejų. Architektūros tyrimų metu išsiaiškinta, kad į benediktinių vienuolyno struktūrą įjungti joms funduoti Stanislovo Jonaičio Kęsgailos rūmai, o misionierių vienuolynas apima Jeronimo Sanguškos rūmų mūrus.

15 pav. Buvę pastatai įjungti į benediktinių, bonifratrų ir misionierių vienuolynų kompleksų mūrus (disertacijos autorės schemas, 2022)

Tendencija sujungti gautose posesijose stovėjusius miestiečių mūrus atsekama ir jėzuitų noviciate, o bonifratrų vienuolyne vienuolynui pritaikyta buvusi Šv. Kryžiaus koplyčia, kai tuo tarpu gyvenamasis namas buvo rekonstruotas į bažnyčią.

Bazilijonių vienuolyno atveju vienuolės įsikūrė jau iki jų įsikūrimo sujungtų gotikinių namų, kurie siejami su greta stovėjusių Maskvos svečių namų aptarnavimu, komplekse. Taip pat ir senosios regulos karmelitų vienuolynas su Visų Šventųjų bažnyčia, statytas 1620–1631 m., buvo formuojamas iš jau stovėjusių čia pastatų, o vėliau plečiamas statant naujus korpusus. Po 1990 m. fragmentiškai įvairių tyrėjų, daugiausia polichromijos, tyrinėtose kai kurios šio vienuolyno Visų Šventųjų gatvės korpuso pirmojo aukšto patalpos. Visas stebėtas pirminis vienuolyno pastatų mūras yra XVII a. pradžios, tačiau rasta ir nedidelių į vienuolyno mūrus sujungtų ankstyvesnių gotiškų fragmentų. Stilistiškai ir tipologiškai vienuolyno kompozicija yra ankstyvo baroko, nors prie Visų Šventųjų gatvės stovinčio korpuso ir noviciato pastato į šiaurės vakarus atsukti frontonai išsiskiria savo renesansiniais bruožais. Atskirai reikėtų paminėti ir pirmąjį senosios regulos karmelitų vienuolyną su Šv. Jurgio bažnyčia. Nors šis vienuolynas įsteigtas 1506 m., tačiau ankstyviausi išlikę jo antžeminės

dalies mūrai datuojami XVII a. viduriu, tad manoma, jog iki tol jis buvęs arba medinis, arba jo mūrai neišliko. Architektūrinių tyrimų metu nustatyta, kad dalis šio vienuolyno rūšių gali priklausyti anksčiau statytiems vienuolyno pastatams.

Iš istorinių šaltinių žinoma, jog buvęs Pijorų vienuolynas ir Švč. Mergelės Marijos Apsilankymo koplyčia Dominikonų g. įsikūrė 1729 m. Merkinės seniūno Antano Sapiegos jiems dovanotuose rūmuose (anksčiau priklausė Polubinskiams)²⁹⁹. Deja, šie pastatai neišliko ir nėra fiksuota jokių jų liekanų natūroje.

Bendrame kontekste išsiskiria keletas vienuolynų, kuriuose dėl įvairių priežasčių ankstyvesnių nei jų statybos laikotarpis mūrų neaptikta. Vienas iš tokių vienuolynų – basųjų karmelitų vienuolynas, kuris buvo statomas laikantis griežtų ordino statybos taisyklių. Jėzuitų profesų namai statyti ir kaip reprezentacinis ordino objektas, tad siekiant vienodos pastatų struktūros prieš tai sklype stovėję pastatai buvo nugriauti. Vizičių vienuolynas įsikūrė toliau nuo centrinės miesto teritorijos, galbūt čia nebuvo ankstyvesnių mūrnamų.

Apie kelių iki mūsų dienų neišlikusių ar vėliau smarkiai perstatytų vienuolynų ansamblius architektūros tyrimų duomenų nėra, o archeologiniai duomenys fragmentiški. Dabartiniame Lazdynų Pelėdos skvere 1737 m. plane užfiksuotas basųjų karmeličių vienuolynas ir Šv. Juozapo Sužadėtinio bažnyčia (funduoti LDK pakanclerio Stepono Paco) statyti mediniai 1638 m. 1649 m. pastatytas mūrinis vienuolynas, 1667–1681 m. pastatyta mūrinė bažnyčia. 1979 m., ieškant Šv. Juozapo bažnyčios pamatų liekanų, atlikti archeologijos tyrimai. Bažnyčios likučiai aptikti skvero pietiniame gale, dalis jų yra po gatvės danga į pietus nuo skvero. Buvo atkasta nedidelė bažnyčios pamatų dalis, joje pastato rekonstrukcijų žymių nepastebėta³⁰⁰. Šv. Baltramiejaus bažnyčia ir Šv. Augustino reguliariųjų atgailos kanauninkų, dar vadinamų baltaisiais augustinais, vienuolyno pastatai Užupyje (veikę nuo 1645 m., funduoti Jokūbo Pronevičiaus Zalamajaus) sudegė 1748 m. gaisro metu. Mūrinė, iki šių dienų išlikusi bažnyčia buvo pastatyta 1823 m. Galbūt išlikusi 1737 m. plane vaizduojama kelių metrų aukščio atraminė riedulių ir plytų mūro siena, prie kurios glaudžiasi nedidelis kvadratinis pastatas, suformuotas iš XVII a. pradžios mūro³⁰¹. Šis, spėjama, buvo vienuolyno komplekso dalis. Apie išlikusias kitų pastatų liekanas nežinoma. Dabartinių Savičiaus ir Bokšto gatvių susikirtime XVIII a. pradžioje stovėjo augustinų vienuolyno (pradėtas statyti 1682 m. Mikalojus Paco iniciatyva) ir Viešpaties Atsimainymo bažnyčios (statyta 1679 m.) senieji mediniai pastatai. Jie statyti XVII a. pabaigoje XVI a. – XVII a. viduryje šioje vietoje stovėjusios stačiatikių cerkvės, vėliau unitų

²⁹⁹ Romualdas Firkovičius, „Vilniaus pijorų vienuolynas Dominikonų g., posesija 412“, l. 5. VRVA f. 1019, ap. 11, b. 4485.

³⁰⁰ Liudvikas Dzikas, *Skvero Vilniuje, Arklių gt. archeologinių tyrimų ataskaita*, Vilnius, 1979, LII, fl, b. 711.

³⁰¹ Evaldas Purlys, *70A kvartalo tyrimai*, Vilnius, 1972. VRVA f. 5, b. 818.

bažnyčios, vietoje. 1742 m. mediniai augustinų pastatai sudegė. Dabartiniai mūriniai komplekso tūriai nėra tie patys, kurie pažymėti 1737 m. plane, jie buvo nugriauti 1780 m. rekonstrukcijos metu³⁰².

Mūriniai Vilniaus vienuolynai per ilgą gyvavimo laikotarpį buvo ne kartą rekonstruoti, praplėsti ar perstatyti vienuolynų namų, ūkinių namų bei pirmųjų bažnyčių tūriai. Labai svarbi tokios daugiasluoksniškos raidos ypatybė yra pastatų atstatymas jau pagal naujojo laikmečio stilistines ir statybines tendencijas. Nagrinėjant natūros tyrimų medžiagą matyti, jog tokių atvejų, kai vienuolyno pastatai ar jų atskiros dalys būtų buvusios atstatytos pagal buvusius parametrus ir stilistiką, nėra.

Vienuolynų erdvinės struktūros

Miesto vienuolynuose, kurie skirti ne tik vienuolių klauzūrai, bet ir atlieka kitas funkcijas, svarbus žmonių judėjimo organizavimas. Išsamioms tokių architektūrinių planų studijoms reikėtų pasinerti į kiekvieno atskiro vienuolyno istoriją ir kasdieninio gyvenimo studijas. Kadangi tai nėra šio tyrimo tikslas, toliau nagrinėsime bendrus planinių struktūrų bruožus. Kaip jau minėta, nuo pat vienuolynų statybų pradžios pagrindinis šių kompleksų erdvės formantas tapo kluatras. Net vėlesniais amžiais, sumažėjęs kluatro funkciniam vaidmeniui, jis dažnai išliko pagrindiniu tradicinės struktūros elementu, aplink kurį buvo statomi vienuolyno pastatai ir formuojami horizontalūs ryšiai.

16 pav. Vilniaus katalikiškų vienuolynų vidinių kiemų struktūros XVIII a. pradžioje (disertacijos autorės schema, 2023)

Visi planai orientuoti šiaurės kryptimi ir yra vieno mastelio.

³⁰² Indrė Baliulytė, *Vilniaus augustinų vienuolyno statinių ansamblio Švč. Mergelės Marijos Ramintojos bažnyčia*, KPD Vilniaus teritorinio padalinio archyvas.

Vilniaus vienuolynų atveju matome, jog ankstyvosios pranciškonų konventualų, bernardinų ir dominikonų formuotų erdvinių struktūrų pagrindinis formantas buvo taisyklingos formos kluatras. Kluatro galerijos, dažniausiai visu perimetru juosusios vidinį kiemėlį, jungė bažnyčią ir vienuolyno namą. Pradžioje galerijos statytos atviros, jas formavo mūrinės arkos iš kluatro pusės ir dažniausiai kryžminiai skliautai, vėliau jose dėl klimatinių sąlygų įrengiami langai. Nuo XVII a. pradžios vienuolynų struktūros tampa labai įvairios. Kluatras kai kuriais atvejais netenka savo centrinės judėjimo vienuolyne funkcijos. Nors potridentinių vienuolijų architektūriniuose kompleksuose formuojami vidiniai kiemai, tačiau jie nėra taisyklingi, jų nesupa iš visų pusių apeinama galerija / koridorius. Vilniaus jėzuitų noviciato ir profesų namų vidiniai kiemai nėra taisyklingų formų, ryškus yra ir Vilniaus bonifratų vienuolyno pavyzdys. Posesijų viduje vienuolynų ir ūkiniai pastatai formavo keletą uždarų ar pusiau uždarų kiemelių. Vis tik pranciškonų vienuolynas, kuris po gaisro beveik nuo pamatų buvo atstatomas XVIII a. antroje pusėje, ir po rekonstrukcijos išlaikė taisyklingą kluatrą supančią struktūrą. Tokia struktūra būdinga ir Vilniuje besikūrusiems moterų vienuolynams – benediktinių ir vizičių, bei pagal griežtas ordino nuostatas statytam basųjų karmelitų vienuolynui. Tuo tarpu senosios regulos karmelitų vienuolynas Puškarnioje, kurio mūrai neformuoja kluatro, iškilo XVII a. viduryje, tačiau greičiausiai liko nebaigtas, o architektūros tyrimų metu aptikta planuota jungtis su taip ir nebepastatytu korpusu³⁰³. Matome, jog vienuolijų besilaikiusių griežtos klauzūros (tai būdinga ir elgetaujančių ordinų moterų vienuolijoms) po XVII a. pradžios statyti architektūriniai kompleksai ir toliau formuojami besilaikant taisyklingo tradicinio plano.

Kitas svarbus vienuolynų horizontalių ryšių elementas – galerijos, jungusios atskirai stovėjusius pastatus. Tokios galerijos šiuo metu nnykusios, apie jas žinoma iš ikonografinių ir istoriografinių šaltinių, kartais ir natūros tyrimų. Galerijos jungė vienuolynų namus su koplyčiomis (basųjų karmelitų), ūkiniais pastatais (dominikonų, pranciškonų) ar moterų vienuolynų atveju su bažnyčiomis. Bernardinės tretininkės, kaip ir bazilijonės, savo bažnyčios neturėjo. Tokia aplinkybė sąlygojo unikalias jungtis galerijomis su greta stovėjusių vyrų vienuolynų bažnyčiomis. Apie 1692 m. išmūryta uždara Užupio bernardinų vienuolyno galerija, per Vilnią sujungusi vienuolyną su Šventųjų Pranciškaus ir Bernardino bažnyčia, kurioje vienuolėms buvo pastatytas medinis choras. Ši galerija pažymėta 1737 m. ir 1808 m. Vilniaus miesto planuose. Panaši galerija, taip pat pažymėta 1737 m. plane, yra bazilijonių moterų vienuolyno uždara galerija, stovėjusi ant stulpų, ja galima buvo patekti iš vienuolyno į cerkvę. Tiksliai šio laikotarpio galerijos jungties vieta su vienuolynu nežinoma. Patalpose virš vartų, kur pagal 1737 m. planą galerija turėjusi nuvesti, architektūros tyrimai nedaryti,

³⁰³ Ieva Blinstrubienė, „Vilniaus buvusio senosios regulos karmelitų vienuolyno ir Šv. Jurgio bažnyčios architektūrinio ansamblio statybos ir plėtros raida“, p. 378.

taip pat šioje vietoje netirta ir archeologų. Šiek tiek abejonių kelia šios galerijos galima vieta tiesiai prieš vartus, tačiau kol kas nėra jokių ją paneigiančių duomenų. Klauzūriniame benediktų vienuolyne į savo bažnyčią vienuolės manoma taip pat patekdavo galerija, kuri vaizduojama 1737 m. plane. Bernardinių ir vizičių bažnyčias su vienuolyno patalpomis jungė koridoriai, tačiau bažnyčiose vienuolėms buvo griežtai izoliuotos erdvės. Šv. Mykolo bažnyčioje vienuolės mišių metu meldavosi antro aukšto koridoriuje, kuris atvira galerija buvo sujungtas su bažnyčia. Šis bernardinių vienuolynas taip pat išsiskiria ir savo celių struktūra. XVII a. antroje pusėje perplanuotose antro aukšto patalpose pradeda ryškėti dviejų patalpų celės tipas (siauro belangio prieškambario ir kitos platesnės patalpos), vėliau, jau XVIII a. viduryje, jų suformuota daugiau. Dviejų patalpų celės kituose vienuolynuose gerokai retesnės, jos būdavo skirtos tik vienuolyno vyresniesiems. Vienuolių veikla mieste buvo orientuota į išorinį pasaulį ir jo žmones, kaip jau minėta, dalis vienuolynų būdavo gana atviri jei ne visiems, tai bent jau išskirtiniams pasauliečiams. Vienuolės tuo tarpu pačios buvo suvokiamos kaip reikalaujančios pastoracinės globos³⁰⁴. Kaip pastebi C. Bruzelius ir C. H. Bermanas, architektūrinė vienuolynų aplinka dažnai „atspindėjo vyrų, kurie projektavo ir statė vienuolynus, požiūrį į moterų religinį gyvenimą“³⁰⁵, o didelių skirtumų tarp moterų ir vyrų vienuolynų nėra.

Vilniaus vienuolynų struktūrose matomi skirtumai, sąlygoti konfesijos. Visiškai kitokia erdvine struktūra nei katalikų vienuolynai pasižymi bazilijonų ir stačiatikių vienuolynai. Šiuose rytų tradicijos kompleksuose nėra uždarų kluatų, o šventovės stovi komplekso viduryje, nesiglausdamos su vienuolynų pastatais ir koridoriais (bazilijonų atveju vienuolyno pastatus su bažnyčia jungė vėliau atsiradusios jungtys). Daugelio tyrėjų nuomone, bazilijonų ordino architektūrinėje sintezėje atspindėtos tiek stačiatikių architektūros, tiek katalikų bažnyčiose suformuotos architektūrinės tradicijos.

XVII–XVIII a. pr. vienuolynų gyvenamieji korpusai vis dažniau statomi triaukščiai arba virš senesnių dviauksčių korpusų pristatomas trečias aukštas (jėzuitų noviciatas, karmelitų, misionierių vienuolynai, rekonstruotas dominikonų vienuolynas), po dalimi patalpų įrengiami rūšiai. Vienuolynų gyvenamieji namai dažniausiai su skliautinėmis perdangomis, fasadai tinkuoti, vainikuoti profiliuotais pastoginiais karnizais. Langų ir durų angokraščiai, ypač XVII a., dažnai dekoruoti apvadais, fasadus skaido piliastrai. Atsiranda platesnių korpusų, kuriuose patalpos planuojamos abipus koridoriaus, atsisakoma kluatrus visu perimetru juosusių galerijų (jėzuitų profesų namai, basųjų karmelitų, misionierių vienuolynai). Iš architektūros tyrimų ir rašytinių šaltinių žinoma, kad

³⁰⁴ Wolfgang Braunfels, *Monasteries of Western Europe*, p. 130.

³⁰⁵ Caroline Bruzelius, Constance H. Berman, „Introduction“, in: „Monastic Architecture for Women“, *Gesta*, Vol. 31, 1992, (p. 73–75), p. 73.

XVI–XVII a. pradžioje statytas refektorijus ir kitas bendro naudojimo patalpas šildžiusias hipokaustines sistemas XVIII a. keičia krosnys³⁰⁶, dažniausiai su pakuromis iš koridoriaus. Tokia šildymo sistema leidžia laisviau išdėstyti patalpas. Pavyzdžiui, anksčiau dažniausiai antrame aukšte virš refektorijaus buvusios bibliotekos dabar įrengiamos ir kitose vienuolynų namų vietose. Apie vienuolynų celių šildymą XVI a. – XVII a. pradžioje nėra jokių duomenų, tikėtina, jog šios patalpos nebuvo šildomos. Celes šildančios krosnys minimos nuo XVII a. pradžios³⁰⁷.

Vienuolynų kompleksų natūros tyrimų duomenys rodo, jog vienuolynų fasadai dažnai buvo puošnesni nei mus pasiekęs jų vaizdas, susiformavęs XIX a. rekonstrukcijų metu. Vienuolynų gyvenamiesiems pastatams, kaip ir kitiems to paties laikotarpio mūriniams miesto statiniams, buvo būdingi dekoratyvūs durų ir vartų portalai³⁰⁸, kai kuriais atvejais – langų apvadais. Natūros tyrimų metu aptikta ir polichrominio vienuolynų fasadų dekoras³⁰⁹, tačiau tai nėra būdinga vienuolynų fasadams iki XVIII a. pradžios.

Apibendrinant tyrimų duomenis galima konstatuoti, kad pirmieji gotikiniai vienuolynai mieste iš kitų pastatų išsiskyrė vien jau savo medžiagiškumu, tūriais ir kitokia planine struktūra. Nors nuo XVII a. vienuolynų namai panašėjo į kitus miesto pastatus, besiglaudžiančius prie bažnyčių, vienuolynų kompleksai išsiskyrė savo izoliuotumu, stengtasi juos statyti atokiau nuo gatvės ar atskirti tvoromis nuo kitų miesto erdvių. Nuo XVII a. vienuolynai aktyviai veikla įvairiose srityse, užsiima karitatyvine, ugdymo veikla, juose dažnai veikia spaustuvės. Be išskirtinės architektūros bažnyčių ir gan kuklių bei funkcionalių vienuolynų namų, jų kompleksus papildė įvairioms kitoms funkcijoms skirti pastatai.

Pasak J. Schofield'o ir A. Vince'o, „elgetaujančių ordinų atsiradimas mieste yra pats savičiausias ir unikaliausias katalikų bažnyčios indėlis į urbanizaciją per visą ilgą krikščionybės istoriją“³¹⁰. Šis indėlis, be ryškių socialinių pokyčių, atsekamas miestovaizdžio ir pačių vienuolynų erdvių struktūrų pokyčiuose. Vienuolynai buvo unikalūs miesto kompleksai, išsiskiriantys miesto audinyje, statyti keliais etapais, dažnai sujungiant jau stovėjusius pastatus, pasižymi įvairiomis, sunkiai kategorizuojamomis planinėmis erdvinėmis struktūromis. Būtent dėl kiekvieno architektūrinio komplekso unikalumo kitame skyriuje jų erdvių struktūrų raida analizuojama atskirai.

³⁰⁶ Apie hipokaustines krosnis vienuolynuose žinome iš vienuolynų inventorių, krosnių liekanų natūroje rasta bernardinų, misionierių vienuolynuose, jėzuitų noviciate.

³⁰⁷ N. Markauskaitė pagal jėzuitų profesų namų projektą rekonstruoja XVII a. pradžioje statytos celės vaizdą – joje buvęs nemažas langas ir jį apšildanti krosnis. Neringa Markauskaitė, *Vilniaus profesų namų šv. Kazimiero bažnyčia XVII–XVIII amžiais*, p. 53.

³⁰⁸ *Lietuvos architektūros istorija*, t. 2, p. 54.

³⁰⁹ Dominikonų prie Šv. Dvasios vienuolyno fasado nišoje figūrinio dekoras motyvai, senosios regulos karmelitų vienuolyno frontono tapyto iliuzinio lango fragmentai.

³¹⁰ John Schofield, Alan Vince, *Medieval towns: the archaeology of British towns in their European setting*, p. 199.

2. MŪRAI IR ERDVĖS

Šiame skyriuje, remiantis vienuolynų pastatų kompleksų natūros tyrimų metu sukauptais duomenimis ir išvadomis, analizuojama atskirų Vilniaus vienuolynų kompleksų architektūros raida. Ankstyviausi XV–XVI a. vienuolynų mūrai, galintys liudyti gotikos laikotarpio architektūrinę išraišką ir planinę sanklodą, po gaisrų ir kitų negandų, o taip pat ir keičiantis vienuolynų poreikiams, dažniausiai įgavo vėlesnių raidos laikotarpių formas. Natūros tyrimų metu lokalizuotos ankstyviausių mūrų vietos, pagal galimybes nustatytos pirminės planinės erdvinės struktūros. Tais atvejais, kai išlikę labai nedaug pačių ankstyviausių mūrų, jų analizei pasitelkiami kaimyninių šalių architektūros analogai. Skyriuje taip pat paliečiami regulos, nusakančios vienuolių kasdienę gyvenseną, atspindžio erdvinėse vienuolynų struktūrose ir atskirų ordinų statybų reguliavimo klausimai.

Lyginant XVIII a. pradžios vadinamajame Fiurstechofo³¹¹ miesto plane užfiksuotus vienuolynų kontūrus su natūros tyrimų duomenimis, siekiama išsiaiškinti kiekvieno vienuolyno tuo metu buvusią planinę struktūrą, o drauge įvertinti ir šio miesto plano tikslumą. Ankstyviausias žinomas Vilniaus planas, kuris detalai vaizduoja visus miesto vienuolynus ir jų posesijas gynybinės sienos ribose bei už jos, įvairių jo tyrinėtojų datuotas įvairiai. „Dauguma autorių laikosi nuomonės, kad miestas plane parodytas 1737 m. – po Šiaurės karo, prieš didžiuosius 1737, 1738 ir 1748 m. gaisrus, kurių padariniai plane būtų matomi.“³¹²

1737 m. plane daugiausia dėmesio skirta faktoriams, galintiems turėti įtakos kariniams veiksams, todėl smulkiai pažymėti priemiesčių pastatai ir čia buvusių valdų ribos, reljefo ypatumai, netgi paskirų mūrinių pastatų griuvėsiai bei tvoros. Tuo tarpu miesto centrinėje dalyje žymėti tik svarbiausi pastatai, todėl kai kuriuose kvartaluose nubraižyta tik po vieną ar du namus, o dešimtyje kvartalų užstatymas iš viso nežymimas³¹³. Plane matomi visi tyrime detaliau nagrinėjami mūriniai vienuolynai, jų bažnyčias ir posesijas ribojusios mūrinės sienos. Keturių iš plane vaizduojamų ir eksplikuotų vienuolynų mūrai neišliko iki šių dienų. Jie kiek detaliau buvo aptarti ankstesniame skyriuje³¹⁴. Už miesto sienos Užupyje stovėjo vienintelis 1737 m. likęs medinis tretininkų bernardinų vienuolynas.

³¹¹ Johannas Georgas Maximilianas von Fiurstenhofas (1686–1751) – karo inžinierius. Fiurstenhofo planas priklauso karinės paskirties kartografijai, jame daug dėmesio skiriama kariniams įtvirtinimams, teritorijoms už gynybinės sienos. Ingrida Tamošiūnienė, Birutė R. Vitkauskienė, Aušrinė Žilevičiūtė, *Vilniaus miesto planai*, p. 38.

³¹² Ten pat, p. 38.

³¹³ Jūratė Valužytė, Robertas Zilinskas, Kęstutis Katalynas, *Fiurstenhofo plano legenda*, [nepublikuota], R. Zilinsko asmeninis archyvas.

³¹⁴ Du iš jų buvo nugriauti – basųjų karmeličių vienuolynas su Šv. Juozapo sužadėtinio bažnyčia ir pijorų vienuolynas su Švč. Mergelės Marijos Apsilankymo koplyčia. Kitų dviejų vienuolynų pastatai po 1737 m. buvo perstatyti, todėl dabar

1737 m. plane pastebima kai kurių netikslumų nurodant numerius ir jų eksplikacijas³¹⁵, o užfiksuotų gatvių, kvartalų ir pastatų forma ne visais atvejais sutampa su dabartiniu planu. Kai kur, ypač vaizduojant priemiesčius, pastebima didesnių neatitikimų. Nors šis planas ir nėra labai tikslus, tačiau gana detalus ir labai vertingas kaip informacijos šaltinis miesto pastatų architektūrinės raidos ir posesijų tyrimuose.

Disertacijos prieduose pateikiamos suvestinės kiekvieno šiame skyriuje analizuojamo vienuolyno raidos schemas, apibendrinančios natūros tyrimus. Šiose schemose pažymėti tik natūros tyrimų metu tyrinėti ir datuoti mūrai. Nemaža dalis bažnyčių mūrų netyrinėta arba tyrinėta labai fragmentiškai, dažniausiai natūros tyrimus čia riboja polichrominis ir lipdybinis dekoras. Tyrimų metu stilistiniams architektūros raidos laikotarpiams priskirtus mūrus, kuomet buvo tokia galimybė, stengtasi datuoti konkretnėmis datomis, remiantis tyrimų ataskaitų duomenimis ir įvairiais istoriniais šaltiniais ir jų apibendrinimais. Kiekvieno poskyrio pabaigoje palyginama 1737 m. plane užfiksuota situacija su konkrečiu vienuolyno tyrimų metu identifikuotų mūrų XVIII a. pradžioje formavusių pastatus schema. Šiose schemose pilkais plotais pažymėti tuo metu, remiantis natūros tyrimais, galėjusi būti vienuolyno struktūra, kuri ne visuomet atitinka pavaizduotą Fiurstenhofo plane.

2.1. Pranciškonų vienuolynas ir Švč. Mergelės Marijos bažnyčia

Seniausiojo Vilniaus vienuolyno steigimosi istorija sulaukė gana nemažai istorikų, tyrinėjusių pranciškonų veiklą Lietuvoje, dėmesio³¹⁶. Įgyvendinus šiuos tyrimus buvo patikslinti kai kurie anksčiau, prieš vykusius komplekso architektūros natūros tyrimus, istorikų surinkti faktai ir datos³¹⁷.

stovi vėlesnių laikotarpių mūrai. Tai atgailos kanauninkų vienuolynas su Šv. Baltramiejaus bažnyčia Užupyje ir augustinų vienuolynas su bažnyčia.

³¹⁵ Supainioti numeriai ir eksplikuojant kai kuriuos vienuolynus. Prie Skaisčiausios Dievo Motinos cerkvės pažymėtas numeris „27“ liudija, kad tai bernardinų vienuolynas, tuo pačiu skaičiumi pažymėti ir trys sklypai, esantys Sereikiškėse ir į rytus nuo bernardinų vienuolyno. Nė viena iš 27-uoju numeriu pažymėtų valdų bernardinėms nepriklausė. Savo ruožtu, 26-as numeris neteisingai užrašytas bernardinų vienuolyno kieme, pagal eksplikaciją tai turėtų būti Skaisčiausios Dievo Motinos cerkvė. Skaičiumi „28“ iš tiesų pažymėtas ne bernardinų vienuolynas, o šio vienuolyno sodas. Panašus netikslumas pastebimas dabartinės Šv. Ignoto gatvės aplinkoje. Čia numeriu „14“ pažymėtas tiek dominikonų vienuolynas, tiek dabartinio kvartalo pietinėje dalyje buvusi valda, priklausiusi jėzuitams. Jūratė Valužytė, Robertas Zilinskas, Kęstutis Katalynas, *Fiurstenhofo plano legenda*, [nepublikuota], R. Zilinsko asmeninis archyvas.

³¹⁶ Marek A. Dettlaff (OFM Conv.), „Pranciškonų vienuolyno ir Švč. Mergelės Marijos bažnyčios įsteigimas Vilniuje“, in: *Soter*, 2003, nr. 9, p. 265–272; Darius Baronas, *Pirmieji pranciškonų žingsniai Lietuvoje XIII–XVII a.*, sudarė Darius Baronas, Vilnius: Aidai, 2006; Darius Baronas, „Lietuvių žemės dominikonų ir pranciškonų misijų į rytus kontekste XIII a.“, in: *Šviesa ir šešėliai Lietuvos evangelizacijos istorijoje*, sudarė Jonas Boruta, Vacys Vaivada, Vilnius: VDA leidykla, 2011, p. 88–115; Darius Baronas, „Katalikiškojo pamaldumo raiška Vilniuje XIV a. pabaigoje – XV a. viduryje“, in: „Krikščioniškojo gyvenimo Lietuvoje atodangos: XIV–XX a.“, sudarė Vytautas Ališauskas, *Bažnyčios istorijos studijos*, nr. 8, 2016, p. 9–46; Marek A. Dettlaff (OFM Conv.), „Pranciškonų pradžia Lietuvoje XIII–XV amžiuje“, in: *Lietuvių katalikų mokslo akademijos metraštis*, t. 36, Vilnius, 2012, p. 15–24.

³¹⁷ Romualdas Firkovičius, *Kulto pastatai ir jų vietos Vilniaus mieste. Katalikų bažnyčių ir vienuolynų istorijos apybraižos (XIII–XX a.). Istoriniai tyrimai. T. 2, Vilnius, 1990, VRVA f. 1019, ap. 11, b. 4483; Teresė Dambrauskaitė,*

Vienuolyno architektūrinis ansamblis ar kai kurie jo architektūrinės raidos aspektai aprašyti įvairiose publikacijose³¹⁸. Architektūros tyrimai komplekse su pertraukomis vyko nuo 1971 m., kai pradėti kvartalo architektūriniai tyrimai, iki 1997 m.³¹⁹ Atlikta nemažai archeologijos tyrimų bažnyčios viduje ir vienuolyno teritorijoje³²⁰.

Bandant atsekti, kaip iki Lietuvos keliavo pranciškonų architektūrinės formos, tenka sekti pranciškonų misionieriškos veiklos sklidimo keliais Lietuvos link. Po ordino įkūrimo 1209 m., kuomet dar nedidelė pranciškonų bendruomenė atliko pirmąją misionierišką kelionę po Asyžiaus apylinkes, 1221 m. pasiekusi Vokietiją, jau 1230 m. ji joje turėjo dvi provincijas – Reino ir Saksonijos. Iš Saksonijos vyko tolesnė ordino plėtra į Lenkijos ir Čekijos žemes, o per Šiaurės Vokietiją iki Rygos (1238 m. įsteigė vienuolyną). Taip Livonija ir Lenkija tapo tais kraštais, iš kurių pranciškonų veikla sklido į Lietuvą³²¹.

Vienuolyno ir bažnyčios fundatorius nežinomas, o istorikų rašytinių šaltinių interpretavimas laikui bėgant keitėsi. Nors vėlyvesnė pranciškonų tradicija kaip pirmąjį fundatorių mini tariamą Lietuvos didžiojo kunigaikščio Algirdo vietininką Petrą Goštautą (tokią versiją kartojo ir Motiejus Strykovskis, ir Albertas Vijūkas-Kojalavičius), tačiau R. Firkovičius pirmuoju konvento

Buv. pranciškonų vienuolyno ansamblis. Istoriniai tyrimai, istorinė apybraiža, Vilnius, 1985. VRVA f. 1019, ap. 11, b. 7176.

³¹⁸ *Lietuvos TSR istorijos ir kultūros paminklų sąvadas*, t. 1, p. 497–501; *Lietuvos architektūros istorija. Nuo seniausių laikų iki XVII a. vidurio*, t. 1, p. 129–132; Algė Jankevičienė, Vytautas Levandauskas, „Šv. Mergelės Marijos bažnyčios ir Pranciškonų vienuolyno pastatų ansamblis Trakų g. 9, Kretingos g. 3, Lydos g. 4, Kėdainių g. 8“, in: *Vilniaus architektūra*, Vilnius: Mokslas, 1985, p. 320–323; Aleksandra Aleksandravičiūtė, „Vilniaus pranciškonų (mažesniųjų brolių konventualų) vienuolynas ir Švč. Mergelės Marijos bažnyčia“, in: *Lietuvos vienuolynai: vadovas*, prieiga internete: <http://vienuolynai.mch.mii.lt/V8-46/Vilnprancisk.htm> [žiūrėta 2021-01-07]; Kristina Makovska, „Vilniaus pranciškonų bažnyčios ir vienuolyno 1670–1675 m. rekonstrukcija“, in: *Kultūros paminklai*, nr. 7, Vilnius, 2000, p. 149–156; Vladas Drėma, *Vilniaus bažnyčios*, p. 733–840.

³¹⁹ G. Ivanovas, Antanas Kunigėlis, *XV–XVIII a. respublikinės reikšmės architektūros paminklas – buvęs pranciškonų vienuolynas. Architektūriniai tyrimai*. Vilnius, 1986, VRVA f. 1019, ap. 12, b. 36244; G. Ivanovas, *XV–XVIII a. respublikinės reikšmės architektūros paminklas – buvęs pranciškonų vienuolynas. Trakų g. 9/1. II ir III eilės žvalgybiniai architektūriniai tyrimai*. Vilnius, 1987, VRVA f. 1019, ap. 12, b. 36245; Giedrė E. Miknevičienė, *XV–XVIII a. Resp. reikšmės XV–XVIII a. arch. pam. reg. Nr. 64a buv. pranciškonų vienuolynas. Architektūriniai tyrimai*, Vilnius, 1989, VRVA f. 1019, ap. 12, b. 36244; Giedrė E. Miknevičienė, *XV–XVIII a. resp. reikšmės architektūros paminklas, buvęs Pranciškonų vienuolynas. MTD Technikos namai. III etapo architektūriniai tyrimai*, Vilnius, 1989, VRVA f. 1019, ap. 12, b. 36251; Dalia Kazlauskienė, *Švč. Mergelės Marijos Ėmimo į dangų bažnyčios architektūriniai tyrimai, kartogramos, retrospekcijos*, Vilnius, 1996, UAB „Monresta“ archyvas.

³²⁰ Marija Banikonienė, *Vilniaus senamiestyje žvalgybinio pobūdžio archeologiniai tyrimai 1959–1967 m. / buv. Pranciškonų bažnyčios ir vienuolyno teritorijoje*, Vilnius, 1966, LII f. 1, b. 3276, l. 43–46; Gediminas Vaitkevičius, *Buv. Pranciškonų vienuolyno teritorijos Vilniuje, Kretingos 3/6, Trakų 9/1, Kėdainių 8/4 archeologiniai tyrimai, 1985–1986 m.*, Vilnius, 1987, LII f. 1, b. 1420; Andrius Vaicekauskas, *Archeologinių tyrinėjimų Vilniuje, Trakų g. 9, Pranciškonų bažnyčios viduje 1994 m. ataskaita*. Vilnius, 1994, LII f. 1, b. 2352; Saulius Sarcevičius, Andrius Vaicekauskas, „Tyrinėjimai Vilniuje, Pranciškonų Švč. Mergelės Marijos Ėmimo į dangų bažnyčios viduje ir šventoriuje“, in: *Archeologiniai tyrinėjimai Lietuvoje 1996–1997*, Vilnius, 1998, p. 352–355; Robertas Žukovskis, „Pranciškonų bažnyčios Vilniuje šventoriaus tyrimai“, in: *Archeologiniai tyrinėjimai Lietuvoje 2011*, Vilnius, 2012, p. 343–355.

³²¹ Įsteigus vienuolyną Vilniuje buvo įsteigti nauji pranciškonų vienuolynai Ašmenoje ir Lydoje (apie 1397 m.). Dar XV a. pirmojoje pusėje įsteigti pranciškonų vienuolynai Kaune (remiantis XVII a. tradicija, įkurtas Vytauto apie 1400 m.), Drohičine (apie 1409 m.), Pinske (1432–1440 m.). Šie trys vienuolynai turėjo tokį pat titulą kaip ir Vilniaus – Marijos Dangun Ėmimo. Marek A. Dettlaff (OFM Conv.), „Pranciškonų pradžia Lietuvoje XIII–XV amžiuje“, p. 19.

fundatoriumi įvardijo Jogailos patarėją, Vilniaus seniūną pirklį Hanulą: „Pranciškonų bažnyčią steigė Vytautas ir Jogaila, o ją fundavo Hanulas.“³²² M. A. Dettlaff (OFM Conv.), remdamasis ordino kronikomis, teigia, kad „fundacija dokumentuose aiškiai nebuvo nurodyta, tačiau ordino kronikos leidžia daryti išvadą, jog minoritų pastatus fundavo Lietuvos didysis kunigaikštis Vytautas“³²³.

Apie pačius pirmuosius pranciškonų pastatus, kurie galbūt stovėjo dabartinio vienuolyno vietoje, nėra žinoma – jie sudegė kryžiuočių antpuolio 1390 m. kilusio gaisro metu. Šie pastatai gali būti paminėti Jogailos. Jis 1387 m. dovanodamas vyskupui miesto dalį (dabar stovi vienuolyno ansamblis) mini čia buvusius „pranciškonų namus“³²⁴. Remiantis XV a. pradžios lenkų skundu prieš kryžiuočius, kuriame rašoma, jog per 1390 m. Vilniaus puolimą buvo sugriauta „puošni ir brangiai kainavusi pranciškonų bažnyčia“³²⁵, iš pateikto apibūdinimo galima spėti ją buvus mūrinę. Mūrinė bažnyčia galėjo būti pradėta statyti apie 1387 m. prie XIV a. viduriu datuotos mūrinės bažnytėlės ar koplyčios mūrų (išlikusių iki mūsų dienų)³²⁶. Šis ankstyviausias mūrinis statinys galėjo būti statytas pranciškonams tik įsikūrus dabartinėje vietoje, kai 1369 m. buvo sunaikinti pranciškonų namai, buvę Vilniaus pilies teritorijoje³²⁷. 1387 m. Jogailos privilegijoje minimi pranciškonų namai galėjo būti mediniai, o mūrinis vienuolyno namas pradėtas statyti po krikšto. Tokią prielaidą patvirtina ir archeologijos duomenys. Atliekant tyrimus vakariniame vienuolyno korpuse aptikta mūrinio pamato liekanų, datuotų XIV a. pabaiga – XV a. pradžia³²⁸. Rašytiniuose šaltiniuose bažnyčia vėl minima 1392 m., o 1414 m. Ghillberto de Lannoy liudijime rašoma apie mūrinę Švč. Mergelės Marijos bažnyčią, konsekruotą 1421 m. Žemaičių vyskupo Martyno³²⁹. Jos titulo priedas *in Arena (Smėlynėje – lenk. na piaskach)*³³⁰ žinomas nuo 1432 m.³³¹

Praėjus kone dviem šimtmečiams nuo ordino įkūrimo iki mūrinio vienuolyno Vilniuje statybų, Pranciškonų ordinas jau buvo išgyvenęs ne vieną transformaciją. Tai atsispindėjo ir ordino statybose.

³²² Romualdas Firkovičius, *Kulto pastatai ir jų vietos Vilniaus mieste. Katalikų bažnyčių ir vienuolynų istorijos apybraižos (XIII–XX a.). Istoriniai tyrimai*. T. 2, Vilnius, 1990, VRVA f. 1019, ap. 11, b. 4483, l. 7.

³²³ Marek A. Dettlaff (OFM Conv.), „Pranciškonų pradžia Lietuvoje XIII–XV amžiuje“, p. 20.

³²⁴ Apie buvusį šios miesto dalies užstatymą galima tik numanyti remiantis 1387 m. privilegija, kurioje skelbiama, kad dovanojant miesto dalį pranciškonams „ji atiduodama su sklypais ir namais, ir namų gyventojais, ir visomis priklausomybėmis“, Romualdas Firkovičius, *Kulto pastatai ir jų vietos Vilniaus mieste. Katalikų bažnyčių ir vienuolynų istorijos apybraižos (XIII–XX a.). Istoriniai tyrimai*. T. 2, Vilnius, 1990, VRVA f. 1019, ap. 11, b. 4483, l. 8.

³²⁵ Darius Baronas, *Vilniaus pranciškonų kankiniai ir jų kultas XIV–XX a.*, p. 101.

³²⁶ Šis ankstyviausias mūras aptiktas 1996–1997 m. D. Kazlauskienės architektūrinių tyrimų metu.

³²⁷ Rūta Janonienė, XIV–XV a. Vilniaus katedros statybos istorija, p. 3, prieiga internete: <https://bpmuzejus.lt/moksliniai-straipsniai.html> [žiūrėta 2022-04-02].

³²⁸ Irma Kaplūnaitė, *Vilniaus miesto katalikiškoji dalis XIV–XVI amžiaus pradžioje*, p. 85.

³²⁹ Marek A. Dettlaff (OFM Conv.), „Pranciškonų pradžia Lietuvoje XIII–XV amžiuje“, p. 20–21.

³³⁰ Istoriografijoje katalikiškasis Vilniaus priemiestis, kur kūrėsi pranciškonai vadinamas įvairiai: vokiečių miestu, Lotynų miestu, in Arena (na piaskach).

³³¹ Panašiai kaip ir Krokuvoje stovėjusi Šv. Marijos bažnyčia Smėlynėje. Darius Baronas, „Katalikiškojo pamaldumo raiška Vilniuje XIV a. pabaigoje – XV a. viduryje“, p. 18.

Manoma, kad pranciškonai neturėjo sukurti universalios idealios statybų organizavimo aprašo. Šv. Pranciškaus Asyžiečio regula, kuria seka ordinas, nepateikia konkrečiai išreikšto reguliavimo šiuo klausimu. Ankstyviausias 1209 m. regulos tekstas neišliko, 1221 m. parengtas naujas regulos tekstas, dar pakoreguotas 1223 m., tapo pranciškonų vienuolių gyvenimo pagrindu³³². Šiame tekste nėra konkrečių nurodymų vienuolių gyvenimui, kokių galima rasti šv. Benedikto reguloje, kurioje atsispindi organizuota kasdienybė su konkrečiais nurodymais maldai, susirinkimams, miegui, maisto ruošimui ir jo laikymui, ligonių priežiūrai ir prausimui, kasdieniam darbui ir amatams, svečių priėmimui³³³. Neišliko ir visi ankstyvieji kapitulos aktai ir konstitucijos, priimtose iki 1260 m.³³⁴ Narbonos konstitucijoje, priimtoje 1260 m., jau suformuluoti kai kurie konkretūs statybų ribojimai. Nurodoma, jog bet kokios pastatų puošybos, nesvarbu, ar tai būtų paveikslai, skulptūros, langai, kolonos ir panašiai, taip pat ilgio, pločio ir aukščio pertekliaus, viršijančio poreikius, turi būti labai griežtai vengiama. Taip pat buvo draudžiama skliautais dengti bažnyčių erdves, išskyrus presbiterijos dalį, o bažnyčios varpinė neturėjo būti statoma bokšto pavidalu. Draudžiami ir figūriniai vitražai, išskyrus už pagrindinio choro altoriaus. Draudimai, susiję su skliautais, panaikinti 1316 m. kartu su draudimu statyti varpinės bokštus³³⁵. Vėlesnėse XIV a. konstitucijose buvo kartojamos ankstyvesnės nuostatos, susijusios su paprastumu ir perteklinių architektūrinių elementų vengimu, laikui bėgant pasikeitė tik kai kurios formuluotės ir akcentai. 1316 m. konstitucijoje įtraukta nauja svarbi nuostata, leidžianti mūrininkams statyti pagal krašto papročius (*morem patrie*)³³⁶. Tokia formuluotė suteikė nemažai lankstumo projektuojant ir statant bažnyčias bei vienuolynų statinius skirtinguose kraštuose. Vilniaus pranciškonų bažnyčioje, kurioje išlikę daugiausia pirminių statybos laikotarpio elementų, atsekama Saksonijos įtaka, bent jau tam tikrose architektūrinėse detalėse – naudojant krištolinį skliautą ir dekoratyvų portalą. Gdansko statybininkai saksoniškas formas platino Lietuvoje, Mazovijoje ir Livonijos teritorijose³³⁷. Pietinėje pranciškonų bažnyčios navoje taip pat išlikę dviejų koplyčių krištoliniai skliautai, šios koplyčios yra ne pirminio statybos laikotarpio, o pristatytos vėliau,

³³² Prieiga internete: <https://ofm.org/en/the-rule.html> [žiūrėta 2023-06-12].

³³³ Wolfgang Braunfels, *Monasteries of Western Europe*, p. 232.

³³⁴ Richard A. Sundt, „Mediocris domos et humiles habeant fratres nostri“, p. 395.

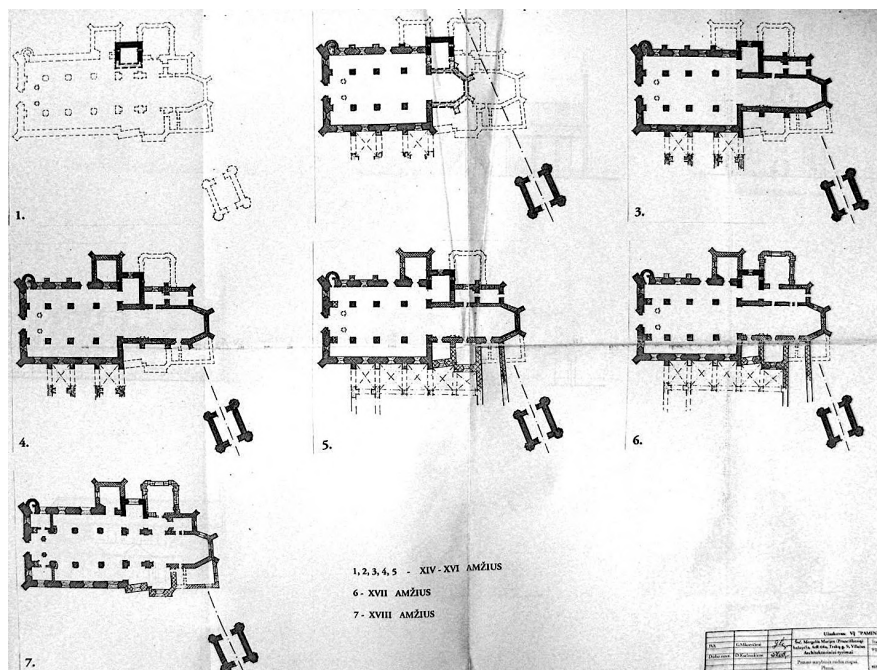
³³⁵ Šių konstitucijoje numatytų reguliavimų pakeitimas įvyko jau 1279 m. Asyžiuje. Dalis įstatų išliko be pakeitimų, tačiau pakeista įstato dalis, draudusi perdengti skliautais navas, bet išliko draudimas dėl bokštų statybos. 1292 m. Paryžiuje skliautų draudimas buvo grąžintas, nebent ordino generalinis ministras duotą leidimą daryti kitaip. Tokioje formuluotėje galima įžvelgti ir taisyklių atlaisvinimą, kadangi griežto draudimo nebeliko. Richard A. Sundt, „The Architectural Constitutions of the Franciscan Order: Thirteenth and Fourteenth Centuries“, p. 67, 70, 72.

³³⁶ Richard A. Sundt, „The Architectural Constitutions of the Franciscan Order: Thirteenth and Fourteenth Centuries“, p. 73.

³³⁷ Andrzej Grzybkowski, *Gotycka architektura murowana w Polsce*, p. 241.

XVI a. paskutiniame gotikinės statybos etape, kuomet iš esmės ir suformuotas esamas bažnyčios planas³³⁸. Kol kas nėra detalesnių tyrimų apie meistrus, dirbusius prie šių koplyčių statybų³³⁹.

1996 m. vykusių Švč. Mergelės Marijos bažnyčios architektūros tyrimų metu D. Kazlauskienė išskyrė net penkis gotikinės statybos etapus. Nustatant pagrindinius bažnyčios ir varpinės statybos raidos etapus, architektūros tyrimų rezultatai derinti su 1994 m. archeologijos tyrimais bažnyčios viduje³⁴⁰.

17 pav. Švč. Mergelės Marijos Ėmimo į dangų bažnyčios raida XIV–XVII a. (D. Kazlauskienė, 1996)³⁴¹

1, 2, 3, 4, 5 – XIV–XVI a., 6 – XVII a., 7 – XVIII a.

Pirmoji bažnyčia (D. Kazlauskienės tyrimų schemeje 2 raidos etapas) buvo halinė, su trumpa presbiterija, užsibaigiančia trisiene apside. Būtent tokią bažnyčią 1421 m. Žemaičių vyskupas Martynas konsekrovo Švč. Mergelės Marijos vardu³⁴². Ją statant įjungti jau stovėjusios XIV a. koplyčios (?) mūrai. Tuo pačiu metu pastatyta ir atskirai stovėjusi varpinė (nugriauta 1872 m.).

³³⁸ Dalia Kazlauskienė, *Švč. Mergelės Marijos Ėmimo į dangų bažnyčios architektūriniai tyrimai, kartogramos, retrospekcijos*, Vilnius, 1996, UAB „Monresta“ archyvas.

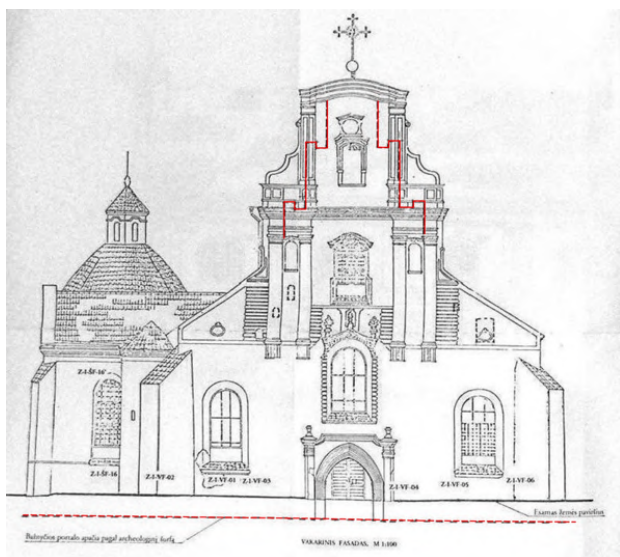
³³⁹ Rūta Janonienė nagrinėja meistrų, dirbusių Vilniaus bernardinų bažnyčios statybose, sąsajas su Gdansko pranciškonų ansamblio statybomis. Rūta Janonienė, *Bernardinų bažnyčia ir konventas Vilniuje*, p. 60.

³⁴⁰ Dalia Kazlauskienė, *Švč. Mergelės Marijos Ėmimo į dangų bažnyčios architektūriniai tyrimai, kartogramos, retrospekcijos*, Vilnius, 1996, UAB „Monresta“ archyvas; Andrius Vaicekaskas, *Archeologinių tyrinėjimų Vilniuje, Trakų g. 9, Pranciškonų bažnyčios viduje 1994 m. ataskaita*. Vilnius, 1994, LII f. 1, b. 2352.

³⁴¹ Dalia Kazlauskienė, *Švč. Mergelės Marijos Ėmimo į dangų bažnyčios architektūriniai tyrimai, kartogramos, retrospekcijos*, Vilnius, 1996, UAB „Monresta“ archyvas.

³⁴² Marek A. Dettlaff (OFM Conv.), „Pranciškonų pradžia Lietuvoje XIII–XV amžiuje“, p. 21.

Po 1533 m. gaisro, kurio metu bažnyčia ir vienuolynas beveik sudegė ir įgriuvo presbiterijos skliautai. T. Dambrauskaitės duomenimis 1561 m. bažnyčia atstatyta³⁴³. Neturime tikslių duomenų ar būtent šiuo metu atstatytą bažnyčią 1584 m. konsekrovo vyskupas kardinolas Jurgis Radvila.³⁴⁴ Naujoji bažnyčia (3 raidos etapas) jau su suformuota ilgesne presbiterija. Šio laikotarpio frontonas išliko fasade, jo siluetas rastas po vėlesniais dekoru sluoksniais architektūros tyrimų metu³⁴⁵. Būtent šio laikotarpio bažnyčia vaizduojama T. Makovskio panoramoje. Užfiksuotas halinės bažnyčios tūris, šiaurinis fasadas su kontraforsais ir vakarinis fasadas su signatūriniu bokšteliu, virš bažnyčios stogo matyti už bažnyčios buvusios varpinės smailė.

18 pav. Po 1533 m. mūryto Švč. Mergelės Marijos Ėmimo į dangų bažnyčios frontono riba ir nustatytas buvęs žemės lygis (D. Kazlauskienė, 1996)³⁴⁶

19 pav. Pranciškonų bažnyčios fasadas. Vilniaus miesto 1600 m. panoramos fragmentas (T. Makovskis, 1600)

Pranciškonų vienuolyno gvardijonas ir kronikininkas A. Grzybowski, kurio valdymo metu 1740 m. rekonstruota bažnyčia, apibūdina ankstyvesniojo laikotarpio bažnyčią buvus „kryžiuočių tipo, iš storo plytų mūro su skliautais ir pilioriais, vidutinio aukštumo, gana lėkštu stogu“³⁴⁷. Savo tūriu ir savo statybų eiga pranciškonų bažnyčia turi panašumų su kitomis Čekijos ir Lenkijos provincijos pranciškonų bažnyčiomis.

³⁴³ Teresė Dambrauskaitė, *Buv. pranciškonų vienuolyno ansamblis. Istoriniai tyrimai, istorinė apybraiža*, Vilnius, 1985. VRVA f. 1019, ap. 11, b. 7176, p. 4–5.

³⁴⁴ Kultūros vertybių registras, prieiga internete: <https://kvr.kpd.lt/#/static-heritage-search> [žiūrėta 2023-08-09].

³⁴⁵ Dalia Kazlauskienė, *Švč. Mergelės Marijos Ėmimo į dangų bažnyčios architektūriniai tyrimai, kartogramos, retrospekcijos*, Vilnius, 1996, UAB „Monresta“ archyvas.

³⁴⁶ Dalia Kazlauskienė, *Švč. Mergelės Marijos Ėmimo į dangų bažnyčios architektūriniai tyrimai, kartogramos, retrospekcijos*, Vilnius, 1996, UAB „Monresta“ archyvas.

³⁴⁷ Teresė Dambrauskaitė, *Buv. pranciškonų vienuolyno ansamblis. Istoriniai tyrimai, istorinė apybraiža*, Vilnius, 1985, VRVA f. 1019, ap. 11, b. 7176, l. 4–5.

Tyrimų metu iki galo liko neišaiškinta pirminė bažnyčios jungtis su vienuolynu. Presbiterijos pietinėje sienoje esanti anga formuota vėlesniame etape (4 etapas). Archeologijos tyrimų metu aptiktos mūrų liekanos ties pietiniu bažnyčios fasadu priskiriamos vienam iš XVI a. statybų etapų, tada, spėjama, pristatytos koplyčios su laidojimo rūsiu. Vėliau šioje vietoje įrengta pirmo aukšto vienuolyno galerija ties pietine bažnyčios siena³⁴⁸. Iš išlikusių kaimyninių šalių pranciškonų vienuolynų planų matoma, kad pirminiame raidos etape (tiesa, kaimyninėse šalyse šimtmečiu anksčiau – XIV a.) statytos atviros galerijos formavusios taisyklingos formos kluatrą. Turbūt patalpos prie šių galerijų statytos pagal poreikį, plečiantis vienuolyno veiklai. Galima tik spėlioti, ar tokiu būdu buvo pradėtos ir Vilniaus vienuolyno statybos, tačiau galerijos buvimą ties bažnyčios siena liudija archeologijos tyrimai. Iš šios galerijos, spėjama, buvo patenkama į jos šoninę navą.

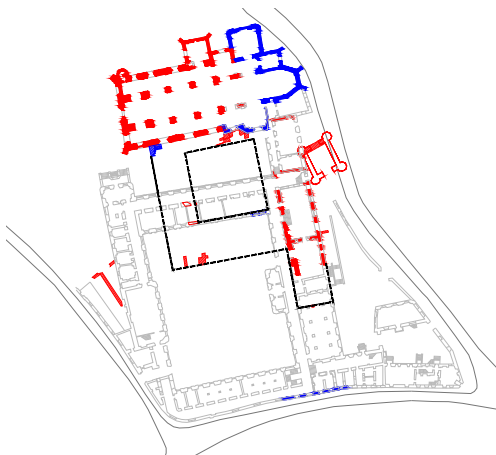
Archeologijos ir architektūros natūros tyrimų metu nustatyta, kad skirtingai nei bažnyčioje, XV–XVI a. vienuolyno namo fragmentų išliko nedaug. Nustatyti pagrindiniai visų korpusų raidos etapai, priskirti skirtingoms stilistinėms epochoms. XV–XVI a. išskirti gotikos ir renesanso etapai. Architektūros tyrimų metu aptiktas labai nedidelis XV a. mūrų fragmentas šiaurinio korpuso ties bažnyčia ir rytinio korpuso rūsiuose, taip pat pirmo aukšto rytiniame ir pietiniame korpuse³⁴⁹. Archeologai vidiniame kieme atidengė buvusio užstatymo fragmentus – akmenų mūro pamatų liekanas, dalis jų statyta įžemyje (pagal mūro savybes datuoti XV a.). Čia aptiktos laidojimo vietos, laidota iki XVII a. imtinai, galbūt iki vienuolyno perstatymo po 1610 m. gaisro³⁵⁰. Ar tai galėtų būti ankstyvesnės vienuolyno galerijos, po kurios grindiniu buvusios laidojimo vietos, liekanos, galima tik spėlioti. Prielaidą, jog vienuolyno namas stovėjo atskirai ir neturėjo jokios jungties su bažnyčia, matyt, reikėtų atmesti. Tokios struktūros buvo pirmieji Italijos vienuolynai XIII a. pradžioje, tačiau statybų Vilniuje metu pranciškonai jau buvo perėmę tradicinį benediktiniškąjį vienuolynų modelį³⁵¹.

³⁴⁸ Robertas Žukovskis, „Švč. Mergelės Marijos Ėmimo į dangų (pranciškonų) bažnyčia Vilniuje“, in: *Archeologiniai tyrinėjimai Lietuvoje 2010*, Vilnius, 2011, (p. 297–305), p. 300.

³⁴⁹ G. Ivanovas, *XV–XVIII a. respublikinės reikšmės architektūros paminklas – buvęs pranciškonų vienuolynas. Trakų g. 9/1. II ir III eilės žvalgybiniai architektūriniai tyrimai*. Vilnius, 1987, VRVA f. 1019, ap. 12, b. 36245; Giedrė E. Miknevičienė, *XV–XVIII a. resp. reikšmės architektūros paminklas buvęs Pranciškonų vienuolynas – MTD Technikos namai. III etapo architektūriniai tyrimai*, Vilnius, 1989, VRVA f. 1019, ap. 12, b. 36251.

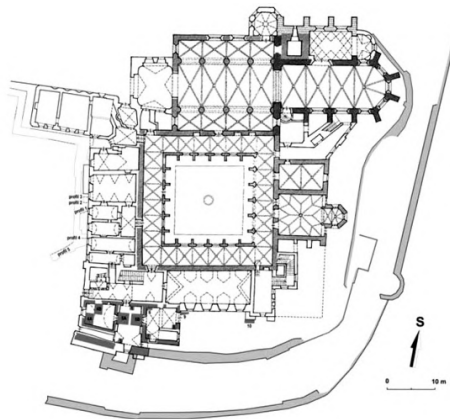
³⁵⁰ Gediminas Vaitkevičius, *Buv. Pranciškonų vienuolyno teritorijos Vilniuje, Kretingos 3/6, Trakų 9/1, Kėdainių 8/4 archeologiniai tyrimai. Ataskaita*, Vilnius, 1986, LII f. 1, b. 1420, l. 22.

³⁵¹ Caroline Bruzelius, *Preaching, Building, and Burying*, p. 23.

20 pav. Išlikę pranciškonų vienuolyno mūrai iki XVI a. pradžios (disertacijos autorės brėžinys, 2022)

(Rodomi ir požeminės dalies mūrai)

21 pav. Pilzeno (Čekija) pranciškonų vienuolyno ir bažnyčios plano XIV a. rekonstrukcija (R. Šimunka)³⁵²

(Bažnyčia XIII a., skliautai apie 1350 m., kapitula XIV a. II p.)

Tiksli XV a. datuotos varpinės vieta nustatyta archeologijos tyrimų metu ties Pranciškonų g., kur atkasti varpinės šiaurinio pamato fragmentai. Ties Kėdainių g. rastas kitas buvusio užstatymo fragmentas – arkinis pamatas, įleistas į žemį, archeologiškai buvo nedatuotas, tačiau pagal mūro savybes skirtinas XVI a. Priešais vakarinį bažnyčios fasadą išlikę vienuolyno tvoros fragmentai, datuoti XV a. antra puse – XVI a. (?). Čia aptikti kapai nedatuoti, nustatyta, jog laidota dar prieš sienos statybą³⁵³. Sienos fragmentas neužfiksuotas brėžinyje, bet sprendžiant pagal aprašymą, ji buvusi kiek arčiau vakarinio bažnyčios fasado³⁵⁴. Manoma, jog vienuolyno ir bažnyčios vientisa teritorija buvo ribojama dabartinių Trakų, Kretingos (dabar Pranciškonų), Lydos ir Kėdainių gatvių nuo pat jų įsikūrimo arba tokia susiformavo labai netrukus³⁵⁵. Buvusi Kretingos gatvė iki varpinės nugriovimo nesusisiekdavo su Trakų g., buvo užstatyta pranciškonams priklausiusiu namu.

Per 1610 m. gaisrą bažnyčią pavyko išsaugoti, tačiau žinoma, kad vienuolynas smarkiai nukentėjo ir po gaisro buvo atstatomas³⁵⁶. Krokuvos pranciškonų archyve saugomas 1612–1615 m. inventorių su

³⁵² Prieiga internete: <https://medievalheritage.eu/pl/strona-glowna/zabytki/czechy/plzen-klasztor-franciszanskil/> [žiūrėta 2022-07-09].

³⁵³ Gediminas Vaitkevičius, *Buv. Pranciškonų vienuolyno teritorijos Vilniuje, Kretingos 3/6, Trakų 9/1, Kėdainių 8/4 archeologiniai tyrimai, 1985–1986 m.*, Vilnius, 1987, LII f. 1, b. 1420.

³⁵⁴ Atidengtas akmenų ir plytų mūro pamatas aprašytas ataskaitos tekste, nurodomas atstumas nuo bažnyčios fasado. Marija Banikonienė, *Vilniaus senamiestyje žvalgybinio pobūdžio archeologiniai tyrimai 1959–1967 m. / buv. Pranciškonų bažnyčios ir vienuolyno teritorijoje*, Vilnius, 1966, LII f. 1, b. 3276, l. 43–46.

³⁵⁵ Seniau pranciškonams dar priklausęs plotas (su įsiterpusiomis kitomis posesijomis) tarp Kretingos ir Vokiečių g. apėmė aplinkinius Šv. Mikalojaus bažnyčios sklypus, taip pat žinoma, jog jiems priklausė sklypai su pastatais ir daržais prie Vingrių vandens šaltinių (prie Basanavičiaus g.), namai ir sklypai Pylimo g. (reformatų bažnyčios vietoje), namai ir sklypai prie Skapo g. Tačiau jau XV–XVI a. pranciškonai neteko dalies sklypų, po 1533 m. gaisro buvo priversti juos pardavinėti. Romualdas Firkovičius, *Švč. Mergelės Marijos bažnyčia ir pranciškonų vienuolynas. Kulto pastatai mieste. Vilniaus katalikų bažnyčios istorijos apybraižos. Istoriniai tyrimai (XVIII–XX a.)*. T. 2, Vilnius, 1990, VRVA f. 1019, f. 11, ap. 4483, l. 9–10.

³⁵⁶ Romualdas Firkovičius, *Švč. Mergelės Marijos bažnyčia ir pranciškonų vienuolynas. Kulto pastatai mieste. Vilniaus katalikų bažnyčios istorijos apybraižos. Istoriniai tyrimai (XVIII–XX a.)*. T. 2, Vilnius, 1990, VRVA f. 1019, f. 11,

glaustu vienuolyno aprašymu, iki tol nežinotas vienuolyno architektūros tyrėjams, suteikia vertingų žinių apie rekonstruotą vienuolyną po 1610 m. gaisro³⁵⁷. Inventoriuje aprašomas plytų mūro kvadratinio plano vienuolynas su skliautuotu mūriniu atrijumi (galerija?). Vienuolyno namas iš keturių korpusų su mūriniais skliautais ir puošniais langais³⁵⁸. Pastatų būklė neaprašoma, tačiau sprendžiant iš naujai pastatytų bibliotekos patalpų, galima manyti, jog vienuolynas ką tik atstatytas po 1610 m. gaisro. Šio laikotarpio mūrų datavimas gana keblus, kadangi tyrimų dokumentacijoje mūrai nėra priskirti konkrečiomis datomis apribotiems laikotarpiams, o nurodytos stilistinės epochos – gotika, renesansas ir barokas. Laikotarpiui po 1610 m. gaisro tyrimų metu priskirti mūrai esantys vienuolyno šiauriniame ir šiaurės rytų korpusuose. Taip pat šio laikotarpio mūrai juosia pietinę teritorijos dalį ties Lydos gatve, fragmentai išlikę pietrytinėje vienuolyno teritorijos dalyje. Šiam laikotarpiui priskiriami ir Šv. Ivo koplyčios, pristatytos prie bažnyčios šiaurinio fasado, mūrai. Vos po pusės šimto metų vienuolynas dar kartą buvo rekonstruotas. Šį kartą po 1655 m. negandų nukentėjo ir bažnyčia. Didelio masto rekonstrukcija dokumentuota konvento 1670–1675 m. išlaidų ir įplaukų knygoje, saugomoje Vilniaus universiteto bibliotekos Rankraščių skyriuje³⁵⁹. Po šios rekonstrukcijos vienuolyne atsiranda du uždari vidaus kiemai. XVII a. viduryje statyta išlikusi vienuolyno ir bažnyčios choro jungtis (iš karto buvusi dviejų aukštų) vaizduojama 1737 m. plane ir minima 1675 m. inventoriuje. Nors detalai neaprašoma, tačiau pažymima, jog galerija buvusi skliautuota ir tinkuota, o jos viduryje buvęs darželis. Bažnyčios antrame tarpsnyje minimos durys, vedusios iš vargonų choro į antrąjį vienuolyno aukštą, galerijoje dvejios durys ir septyni langai³⁶⁰.

ap. 4483, l. 9; Teresė Dambrauskaitė, *Buv. pranciškonų vienuolyno ansamblis. Istoriniai tyrimai, istorinė apybraiža*, Vilnius, 1985, VRVA f. 1019, ap. 11, b. 7176, l. 6.

³⁵⁷ Adam Mączka, OFMConv. „Najstarsze klasztory franciskanskie na Litwie (XV W.) W świetle wizytacji prowincja prowincjałow: Jana Donati Caputo (1596–1598) oraz Adama Goskiego (1612–1615)“, in: *Pirmieji pranciškonų žingsniai Lietuvoje XIII–XVII a.*, sudarė Darius Baronas, Vilnius: Aidai, 2006, p. 97–98.

³⁵⁸ Mūrinis refektorijus perdengtas medine perdanga. Virš refektorijaus – mūrinis dormitorijus su dešimčia medinių celių ir dvi kitos mūrinės celės. [Čia paminėtos medinės celės galbūt panašios fachverkinės medinės konstrukcijos. Tokios XVII a. pradžios pertvarinės sienos minimos ir dominikonų vienuolyne prie Šv. Dvasios bažnyčios dormitorijuose. Jos įvardijamos kaip pastatytos „pagal prūsų madą“. Stogas medinis. Virš kitų vienuolyno patalpų taip pat mūrinis dormitorijus su 5 mūrinėmis celėmis, apšildomomis hipokaustine krosnimi. Antrame aukšte minimi buvę noviciato kambariai ir dar dvi hipokaustinės krosnys. Paminėtos pastatytos naujos patalpos bibliotekai. Vienuolyne buvo atskiras dviejų aukštų mūrinis vikaro namas, o netoliese stovėjo medinis svečių namas. Celes apšildė dvi hipokaustinės krosnys [krosnys turėjusios būti po refektorijumi, karštu oru šildomos jo grindys ir oras toliau kilo iki celių]. Vėlyvesniame 1675 m. inventoriuje taip pat minimas refektorijus, buvęs virš rūsių. Adam Mączka, OFMConv. „Najstarsze klasztory franciskanskie na Litwie (XV W.)“, p. 97–98.

³⁵⁹ Minimas pabaigtas vienuolyno refektorijaus pastatas. Kitais metais vienuolynas įsigijo plytinę. Vyko mūrijimo darbai bažnyčios choro, minimas naujų langų angų įrengimas. Vienuolyno teritorijoje buvo kasami rūšiai naujiems korpusams, mūrijamos kiemelio arkados, baigiami virtuvės, dormitorijaus įrengimo, fasadų tinkavimo darbai. 1675 m. vyksta bažnyčios įrengimo ir dekoravimas. Kristina Makovska, „Vilniaus pranciškonų bažnyčios ir vienuolyno 1670–1675 m. rekonstrukcija“, p. 150–152.

³⁶⁰ Romualdas Firkovičius, Švč. *Mergelės Marijos bažnyčia ir pranciškonų vienuolynas. Kulto pastatai mieste. Vilniaus katalikų bažnyčios istorijos apybraižos. Istoriniai tyrimai (XVIII–XX a.)*. T. 2, Vilnius, 1990, VRVA f. 1019, f. 11, ap. 4483, l. 16, 18, Teresė Dambrauskaitė, *Buv. pranciškonų vienuolyno ansamblis. Istoriniai tyrimai, istorinė apybraiža*, Vilnius, 1985, VRVA f. 1019, ap. 11, b. 7176, l. 6.

Remiantis 1737 m. planu ir archeologijos tyrimų metu aptiktais nugriautų sienų fragmentais, D. Kazlauskienė sudarė XVII a. bažnyčios retrospektyvinę schemą (6 raidos etapas)³⁶¹. Joje ties bažnyčios pietine siena vaizduoja atvirą, kryžminiais skliautais dengtą galeriją. Taigi galerija turėjo juosti minėtą darželį iš visų pusių.

Tyrimų metu aptiktos antro aukšto skliauto liekanos korpuse ties Lydos gatve leidžia manyti, kad dar iki 1737 m. čia stovėjęs pastatas buvo dviejų aukštų su skliautinėmis perdangomis³⁶². XVII a. antroje pusėje minimi prie Lydos gatvės stovėję ūkiniai vienuolyno pastatai – prie vienuolyno aptvaro buvęs trijų patalpų medinis pastatas su mūriniu rūsiu (iki šiol atliktų tyrimų metu šioje vietoje esantys rūšiai nedatuoti), ūkinis mūrinis pastatas sodo įrangai, netoliese stovėjo kepyklos ir bravoro pastatas, arklidės. Visas vienuolyno pastatas buvo „apvestas mūru“, vietomis medžiu³⁶³. Tyrimų metu identifikuota buvusių ūkinio kiemo vartų vieta, ji atitinka 1737 m. plane pavaizduoto tarpo tarp namų vietą³⁶⁴. Kitas ūkinis kiemas ir daržų sklypai išsidėstę vakarinėje teritorijos dalyje, tarp Kėdainių gatvės ir mūrinės tvoros, skiriančios šventorių ir vienuolyno kiemą³⁶⁵. Rytinė teritorijos riba ėjo beveik dabartinės Pranciškonų gatvės vietoje, o stovėjusi varpinė skyrė vienuolyno kiemą ir šventorių. R. Firkovičius nurodo, kad norėdamas padidinti savo pajamas, vienuolynas sumažino šventoriaus teritoriją užstatęs ją naujais pastatais, kuriuos išnuomodavo miestiečiams³⁶⁶.

1675 m. bažnyčios šventoriuje paminėta buvusi medinė koplyčia ir nedidelis mūrinis ūkinis statinys (spėjama, vaizduojamas 1737 m. plane – šventoriuje, arčiau bažnyčios). Mūrinė koplyčia bažnyčios šventoriuje ties Trakų gatve pastatyta 1708 m. (Bresto arklininko Mykolo Suzino)³⁶⁷.

Ši aprašyta buvusi XVII a. pradžios vienuolyno planinė struktūra natūroje beveik neatsekama, kadangi XVIII a. antros pusės rekonstrukcijos metu didelė dalis vienuolyno perstatyta naujai, tad

³⁶¹ Dalia Kazlauskienė, *Švč. Mergelės Marijos Ėmimo į dangų bažnyčios architektūriniai tyrimai, kartogramos, retrospekcijos*, Vilnius, 1996, UAB „Monresta“ archyvas.

³⁶² Giedrė E. Miknevičienė, *XV–XVIII a. resp. reikšmės architektūros paminklas, buvęs Pranciškonų vienuolynas – MTD Technikos namai. III etapo architektūriniai tyrimai*, Vilnius, 1989, VRVA f. 1019, ap. 12, b. 36251, l. 11.

³⁶³ 1675 m. vienuolyno inventoriaus duomenys. Romualdas Firkovičius, *Švč. Mergelės Marijos bažnyčia ir pranciškonų vienuolynas. Kulto pastatai mieste. Vilniaus katalikų bažnyčios istorijos apybraižos. Istoriniai tyrimai (XVIII–XX a.)*. T. 2, Vilnius, 1990, VRVA f. 1019, f. 11, ap. 4483, l. 16, Teresė Dambrauskaitė, *Buv. pranciškonų vienuolyno ansamblis. Istoriniai tyrimai, istorinė apybraiža*, Vilnius, 1985, VRVA f. 1019, ap. 11, b. 7176, l. 18.

³⁶⁴ Giedrė E. Miknevičienė, *XV–XVIII a. resp. reikšmės architektūros paminklas, buvęs Pranciškonų vienuolynas – MTD Technikos namai. III etapo architektūriniai tyrimai*, Vilnius, 1989, VRVA f. 1019, ap. 12, b. 36251, l. 11.

³⁶⁵ Žinoma, kad kitoje Kėdainių g. pusėje buvę ūkiniai vienuolyno pastatai. Juos XIX a. su pačiais vienuolyno statiniais jungė galerija. 1737 m. plane šio ūkinio kiemo nėra, 95 numeriu pažymėta posesija vientisa. Tikėtina, jog minėtoje vietoje ūkinius pastatus vienuolynas įkūrė XVIII a. antroje pusėje vienuolyno plėtros laikotarpiu.

³⁶⁶ Romualdas Firkovičius, *Švč. Mergelės Marijos bažnyčia ir pranciškonų vienuolynas. Kulto pastatai mieste. Vilniaus katalikų bažnyčios istorijos apybraižos. Istoriniai tyrimai (XVIII–XX a.)*. T. 2, Vilnius, 1990, VRVA f. 1019, f. 11, ap. 4483, l. 10.

³⁶⁷ Ten pat, l. 18.

natūrinių tyrimų duomenys labai fragmentiški ir šiuo atveju menkai gelbėja tyrinėjant vienuolyno architektūrą.

Istoriografijoje galima rasti, kad pranciškonų bažnyčios šventoriuje nuo XIV a. vidurio³⁶⁸, ar net XIII a. pabaigoje – XIV a. pradžioje³⁶⁹, kapinės. Tokių hipotezių atsiradimą lėmė archeologinių tyrimų metu šioje vietoje aptikti krikščioniški kapai, tačiau tiksliai datuoti pritrūko duomenų. Taigi krikščioniškų kapinių buvimas šioje vietoje dar iki 1387 m. kelia abejonių, kapinės aplink pranciškonų bažnyčią ir vienuolyną greičiausiai atsiranda tik po 1387 m.³⁷⁰ Pačioje bažnyčioje 1994–1997 m. archeologijos tyrimų metu aptikti kapai datuojami XV a. pradžia – XVII a., o intensyviausiai bažnyčios viduje laidota XVI–XVII a. Didžioji dalis bažnyčioje aptiktų palaidojimų suardyti, kai kurie atsidūrę po vėlesnių laikotarpių mūrais. Kriptos bažnyčioje įrenginėtos iki XVII a.³⁷¹

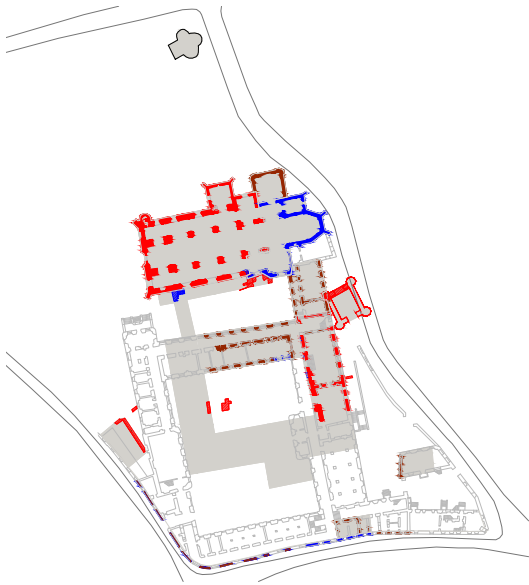
Nagrinėjant XVII–XVIII a. pirmos pusės vienuolyno raidą daugiau duomenų suteikia rašytiniai šaltiniai, deja, tiksliai identifikuoti aprašomas juose vietas ne visada pavyksta dėl taip menkai išlikusių to meto vienuolyno mūrų. Kadangi 1737 m. buvusio pranciškonų vienuolyno struktūra išlikusi fragmentiškai, telieka, įvertinus natūros tyrimų metu lokalizuotus išlikusius tuo metu buvusius mūro fragmentus, hipotetiškai ją rekonstruoti. Bažnyčios mūrai išlikę, varpinės vieta identifikuota, tyrimų metu aptikti mūrų fragmentai ties Lydos ir Kėdainių gatvėmis. Šventoriuje jau vaizduojama Siuzinų koplyčia, kurios statybos laikas žinomas iš rašytinių šaltinių. Žinoma apie išlikusius rytinio ir šiaurinio korpusų mūrus, kurių padėtis iš dalies atitinka pavaizduotą padėtį plane. Kol kas visiškai neaiški pietinio ir vakarinio korpusų vieta. Taip pat iki galo nežinoma galerijų, jungusių vienuolyno namą ir bažnyčią, padėtis. Iš išlikusių rytinės galerijos atkarpos ties presbiterija mūrų matoma, jog jos kryptis nėra teisingai užfiksuota.

³⁶⁸ Linas Girlevičius, *Gynybiniai įrenginiai XIV–XVIII a. Vilniuje*, p. 51.

³⁶⁹ Aleksandra Aleksandravičiūtė, „Vilniaus pranciškonų (mažesniųjų brolių konventualų) vienuolynas ir Švč. Mergelės Marijos bažnyčia“, prieiga internete: <http://vienuolynai.mch.mii.lt/V8-46/Vilnprancisk.htm> [žiūrėta 2022-04-02].

³⁷⁰ Irma Kaplūnaitė, *Vilniaus miesto katalikiškoji dalis XIV–XVI amžiaus pradžioje*, p. 75.

³⁷¹ Saulius Sarcevičius, Andrius Vaicekaskas, „Tyrinėjimai Vilniuje, Pranciškonų Švč. Mergelės Marijos ėmimo į dangų bažnyčios viduje ir šventoriuje“, in: *Archeologiniai tyrinėjimai Lietuvoje 1996–1997*, Vilnius, 1998, (p. 352–355), p. 353–354; Andrius Vaicekaskas, „Archeologiniai tyrimai Vilniuje, Trakų g. Nr. 9, Pranciškonų bažnyčios viduje ir šventoriuje“, in: *Archeologiniai tyrinėjimai Lietuvoje 1994–1995*, Vilnius, 1996, (p. 224–227), p. 226.

Pranciškonų vienuolyno komplekso dalinė mūrų rekonstrukcija 1737 m.

*Raudona – XIV a. II pusė – XVI a. pradžia,
mėlyna – XVI a. – 1610 m.,
ruda – 1610–1737 m.*

Pranciškonų vienuolyno komplekso mūrai 1737 m. plane

[11. Franciscaner Closter]
(planas pasuktas)

22 pav. Pranciškonų vienuolyno komplekso 1737 m. situacijos palyginimas su miesto planu (disertacijos autorės schema, 2021)

Iš rašytinių šaltinių ir natūros tyrimų žinoma, kad dabartinis vienuolyno tūris, kuriame rasta daug ankstyvesnio mūro fragmentų, suformuotas 1773–1780 m., jau po Fiurstenhofo plano nubraižymo. Nors architektūros tyrimų metu buvo išaiškinti pagrindiniai bažnyčios raidos etapai, ankstyviausio Vilniaus vienuolyno planinės struktūros rekonstrukcijai trūksta duomenų. Informatyvūs buvo bažnyčios mūrų tyrimai, kurių metu nustatytas pirminis bažnyčios planas ir vėlesnių rekonstrukcijų etapai. Kol kas aptikti vienuolyno ankstyvojo užstatymo mūrai fragmentiški, tačiau patvirtina istorikų prielaidą, kad vienuolyno teritorija, kaip ir vėlesniais laikotarpiais, užėmė visą pietinę kvartalo dalį ir vėliau vykusios paties vienuolyno namo statybos ją apsiribojo.

2.2. Bernardinų vienuolynas, Šventųjų Pranciškaus ir Bernardino bažnyčia, Šv. Onos bažnyčia

Bernardinų vienuolyno architektūra, ypač Šv. Onos bažnyčia, nagrinėta menotyrininkų ir architektūros istorikų, duomenys publikuoti straipsniuose ir monografijose³⁷². Pirmieji architektūros

³⁷² Lietuvos architektūros istorija. Nuo seniausių laikų iki XVII a. vidurio, t. 1, p. 141–150; Lietuvos TSR istorijos ir kultūros paminklų sąvadas, t. 1: Vilnius, p. 480–491; Regina Skardžiuvienė, Giedrius Laucius, „Vilniaus bernardinų bažnyčios architektūros raida“, in: Architektūros paminklai, T. 1, Vilnius, 1970, p. 56–73, p. 56–73; Vladas Drėma,

natūros tyrimai pradėti 1973 m., vėliau pratęsti 1988 m., kada buvo tyrinėti visi vienuolyno namo korpusai³⁷³, oficina³⁷⁴, atskirų tyrimų metu, prieš tvarkybos darbus, tyrinėta ansamblio tvora ir Šventųjų Pranciškaus ir Bernardino bažnyčios fragmentai³⁷⁵. Buvo atlikti menotyriniai ir istorijos tyrimai³⁷⁶. Vienuolyno teritorijoje ir pastatuose daryti archeologijos tyrimai³⁷⁷.

XIII a. antroje pusėje – XIV a. pradžioje atsirado kelios pranciškonų dvasingumo šakos, kurios buvo nepripažįstamos ordino ir popiežiaus. Ilgainiui iš brolių bendro gyvenimo bendruomenės (nuo 1250 m. kartais vartotas pavadinimas konventualai) 1368 m. išaugo broliai observantai³⁷⁸. Labai išsamiai observantų (Lietuvoje populiariai vadinamų bernardinais) vienuolyno kūrimosi istoriją, statybas ir ordino gyvensenos atspindžius architektūroje tyrusi R. Janonienė patikslino, jog šios ordino atšakos atstovai į Vilnių atvyko iš Poznanės (įsikūrė 1455 m.), o ne, kaip ilgą laiką manyta, iš Krokuvos³⁷⁹.

Atsinaujinančio pranciškonų judėjimo nuostatai darė įtaką bernardinų statyboms ir vienuolyno vietos pasirinkimui. Dažnai bernardinai, įsikurdami skurdžiuose priemiesčiuose, savo pirmąsias bažnyčias

Vilniaus Šv. Onos bažnyčia. Vilniaus katedros rekonstrukcija 1782–1801 metais, Vilnius: Mokslas, 1991; Algė Jankevičienė, „Vilniaus bernardinų pastatų ansamblis ir jo architektūros kilmės problemos“, in: „Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės gotika: sakralinė architektūra ir dailė“, *Acta Academiae Artium Vilnensis*, Nr. 26, Vilnius, 2002, sudarė Algė Jankevičienė, p. 43–88; Vladas Drėma, *Vilniaus bažnyčios: iš Vlado Drėmos archyvų*. Vilnius: Versus aureus, 2008; Rūta Janonienė, *Bernardinų bažnyčia ir konventas Vilniuje*.

³⁷³ Brigita Radavičiūtė, *Lietuvos TSR valstybinis dailės institutas (buv. bernardinų vienuolynas). Architektūriniai tyrimai*, Vilnius, 1973, VRVA f. 1019 ap. 12 b. 31377; Brigita Radavičiūtė, *Vilnius. LTSR valstybinis dailės institutas. Tiesos g. 6. Balkonas su kontraforsais. Priešprojektiniai darbai. Detalūs mūro architektūriniai tyrimai. Architektūrinė statybinė dalis*, Vilnius, 1978, VRVA, f. 1019, ap. 12, b. 31380; Rimas Valeckas, *Buv. bernardinų vienuolyno (XVI–XIX a. architektūros paminklo) architektūriniai tyrimai*. T. 1, Vilnius, 1988, VRVA f. 1019 ap. 11 b. 6385; Rimas Valeckas, *Buv. bernardinų vienuolyno (XVI–XIX a. architektūros paminklo) architektūriniai tyrimai*. T. 2, Vilnius, 1988, VRVA f. 1019 ap. 11 b. 6387; Rimas Valeckas, *Buv. bernardinų vienuolyno (XVI–XIX a. architektūros paminklo) architektūriniai tyrimai*. T. 3, Vilnius, 1988, VRVA f. 1019 ap. 11 b. 6389.

³⁷⁴ Rimas Valeckas, *Bernardinų vienuolyno oficina, Maironio g. 10, Vilnius. Antro etapo architektūriniai tyrimai*, 2001, R. Valecko asmeninis archyvas.

³⁷⁵ Giedrutis Laucius, *XVI–XVII a. Bernardinų ansamblio pietinės sienos – tvoros dalis. Priešprojektiniai darbai. Architektūriniai tyrimai*, Vilnius, 1983, KPC paveldosaugos biblioteka, f. 5 ap. 1 b. 2226; Zilinskas Robertas, *Vilniaus Šventųjų Pranciškaus Asyžiečio, Bernardino Sieniečio bei Šv. Onos bažnyčių ir bernardinų vienuolyno statinių ansamblio 766 šventoriaus tvora su vartais 24701 ir Kristaus laiptų koplyčios 17310 pietvakarių fasado siena. Architektūros tyrimai*, Vilnius, 2017, R. Zilinsko asmeninis archyvas; Robertas Zilinskas, *Vilniaus Šventųjų Pranciškaus Asyžiečio, Bernardino Sieniečio bažnyčia 17311 Maironio g. 6. Žvalgomieji architektūros tyrimai*, Vilnius, 2018, R. Zilinsko asmeninis archyvas.

³⁷⁶ Audronė Kasperavičienė, *Vilniaus buvusi Bernardinų bažnyčia. Istoriniai-meniniai tyrimai*, Vilnius, 1980, VRVA f. 1019 ap. 11 b. 6401; Romualdas Firkovičius, *Kulto pastatai ir jų vietos Vilniaus mieste. Katalikų bažnyčių ir vienuolynų istorijos apybraižos (XIII–XX a.). Istoriniai tyrimai*. T. 4, Vilnius, 1992, VRVA f. 1019, ap. 11, b. 4485, p. 69–117.

³⁷⁷ Irena Jučienė, 1973 – *Vilniaus Dailės instituto (buv. Bernardinų vienuolyno) archeologinių tyrimų ataskaita*. Vilnius, 1973, VRVA f. 1019 ap. 11 b. 6359; Linas Girlevičius, Robertas Žukovskis, „Vilniaus Bernardinų vienuolyno ansamblis“, in: *Archeologiniai tyrinėjimai Lietuvoje 2007*, Vilnius, 2008, p. 295–297; Robertas Žukovskis, „Tyrinėjimai Maironio g. 10“, in: *Archeologiniai tyrinėjimai Lietuvoje 2004*, Vilnius, 2005, p. 267–268; Tautvydas Bajarūnas, „Tyrimai Šv. Onos bažnyčios aplinkoje Vilniuje“, in: *Archeologiniai tyrinėjimai Lietuvoje 2020*, Vilnius, 2021, p. 302–307.

³⁷⁸ Jų ramsčiai buvo Šv. Bernardinas Sienietis, Šv. Jonas Kapistranas, pal. Albertas Sarteianietis ir pal. Jokūbas Marchietis. 1517 m. įvyko oficialus Ordino pasidalijimas į mažesniųjų brolių konventualų ir mažesniųjų brolių šakas. In: Marek A. Dettlaff (OFM Conv.), „Pranciškonų pradžia Lietuvoje XIII–XV amžiuje“, p. 15–16.

³⁷⁹ Rūta Janonienė, *Bernardinų bažnyčia ir konventas Vilniuje*, p. 55.

ir vienuolynų pastatus statė iš paprastų vietinių medžiagų, dažniausiai medžio, siekdami pratęsti keliaujančių pamokslininkų tradiciją. Iš esmės buvo remiamasi dar XIII a. pranciškoniškais principais – bažnyčių turiai turėjo būti itin paprasti, kuklūs, o pastatų dydžiai nulemti vienuolyno poreikių³⁸⁰. „1430 m. Jono Kapestrano surašytos observantų konstitucijos numatė, kad broliai patys turi statydintis savo konventus, o jų ansamblių pastatai savo išvaizda neturėjo skirtis nuo eilinių priemiesčių gyventojų būstų.“³⁸¹ Taip buvo pratęsta dar 1316 m. pranciškonų konstitucijos nuostata dėl statybų pagal krašto papročius (*morem patrie*). Seniausios mūrinės bernardinų bažnyčios (Krokuvoje, Poznanėje, Pševorske, Liubline, Varšuvoje), iškilusios XV a., buvo halinės struktūros, deja, jos neišliko dėl rekonstrukcijų ir įvairių negandų. 1453 m. sudarytos konventų statybos taisyklės, skirtos Austrijos, Čekijos ir Moravijos bernardinams. 1467 m. jas priėmė lenkų, o 1468 m. ir LDK žemių bernardinai³⁸². Bernardinai perėmė konvento korpusų išdėstymo aplink kluatrą šiaurinėje arba pietinėje bažnyčios pusėje planą, tačiau statant šiuos tradicinius pastatus įvyko esminių funkcinų patalpų išdėstymo pokyčių. Išnyko griežta patalpų išdėstymo tvarka, tai matyti iš įvairiai parenkamų vietų lobyno, refektorijaus, virtuvės patalpoms.

Vilniuje bernardinai įsikūrė 1469 m. Kazimiero Jogailaičio jiems dovanotame sklype, kuris buvo suformuotas iš pilies jurisdikcijai priklausiusio sklypo ir gretimų, iš įvairių miestiečių supirktų, atskirų sklypų. Prieš bernardinų statybas sklype stovėję pastatai buvo nugriauti. Visų pirma buvo pastatytas medinis vienuolynas ir bažnyčia. Jie sudegė gaisro metu 1475 m., atstatyti vėl apgriauti 1477 m. Vilnios potvynio³⁸³. Tiksliai šių pastatų vieta archeologijos tyrimų metu neidentifikuota.

Pačiam ankstyviausiam raidos laikotarpiui 1988 m. vykusių vienuolyno namo natūros tyrimų metu priskirti zakristijos sienų mūrai ir šiaurės rytų vienuolyno korpuse esantys mūrai, kurie vėliau buvo prijungti prie vienuolyno namo³⁸⁴. Tikėtina, jog pastarąsias tirtas vietas tuo metu dar skyrė užpelkėjusi dauba³⁸⁵. Stačiakampio plano (~10,5 × 11,8 m) zakristijos sienų mūrus vienuoliai pastatė prieš pradėdant statyti bažnyčią. Ankstyviausias mūras gerai išlikęs rūsyje ir iki pirmo aukšto viršaus. Rūsysis tikriausiai buvo su mediniu perdengimu, dabar rūšį dengiantis skliautas yra vėlyvesnis. Esami zakristijos pirmo aukšto krištoliniai skliautai taip pat sumūryti kiek vėliau, apie 1520 m., kartu su

³⁸⁰ Andrzej Grzybowski, *Gotycka architektura murowana w Polsce*, p. 214.

³⁸¹ Małgorzata Maciszewska, *Klasztor bernardynski w społeczeństwie polskim 1453–1530*, s. 56, in: Rūta Janonienė, *Bernardinų bažnyčia ir konventas Vilniuje*, p. 55.

³⁸² Algė Jankevičienė, „Vilniaus bernardinų pastatų ansamblis ir jo architektūros kilmės problemos“, p. 61.

³⁸³ Rūta Janonienė, *Bernardinų bažnyčia ir konventas Vilniuje*, p. 56.

³⁸⁴ Rimas Valeckas, *Buv. bernardinų vienuolyno (XVI–XIX a. architektūros paminklo) architektūriniai tyrimai. T. 3*, Vilnius, 1988, VRVA f. 1019 ap. 11 b. 6389, l. 11.

³⁸⁵ Irena Jučienė, *1973 – Vilniaus Dailės instituto (buv. Bernardinų vienuolyno) archeologinių tyrimų ataskaita*. Vilnius, 1973, VRVA f. 1019 ap. 11 b. 6359, l. 15–17.

vienuolyno statybomis. Antro aukšto lygmenyje seniausi mūrai išlikę labai fragmentiškai³⁸⁶. Šioje vietoje buvo įrengtas vienuolyno lobynas, į kurį galima buvo patekti laiptais iš zakristijos. Netrukus pradėta statyti bažnyčia, o prie jos šiaurinės presbiterijos sienos prijungti zakristijos mūrai³⁸⁷.

Nauja mūrinė bažnyčia statyta remiant Aleksandrui Jogailaičiui, Radviloms bei kitiems didikams. 1480 m. minima sumūryta presbiterija, visa bažnyčia baigta 1490 m., tuomet statytas ir vienuolynas. Dėl mūro deformacijų, galbūt sukeltų nestabilaus grunto ar mūrininkų klaidų, pagrindinį bebaigiamos statyti mūrinės bažnyčios turį teko nugriauti. Spėjama, kad rūšio po presbiterija archeologijos tyrimų metu rasti žalia glazūra dengtų kraigo čerpių (datuojamų XIV–XVI a. pradžia) fragmentai galėtų būti šios pirmosios mūrinės bažnyčios stogo čerpės. Vis tik jokių įrodymų nėra, tai galėtų būti ir atskirai stovėjusio dabartinės zakristijos pastato, o gal net buvusių pirmųjų medinių bernardinų statinių stogų danga³⁸⁸. Po pirmosios nesėkmės 1500–1520 m. bernardinų bažnyčia atstatyta tokios pat planinės tūrinės struktūros kaip ir ankstyvesnis mūrinis pastatas – ant sutvirtintų pirmosios mūrinės bažnyčios pamatų, sujungiant gerai išlikusius rytinės dalies mūrus. Tokią prielaidą patvirtina ir XX a. 7 dešimtmetyje vykusių natūros tyrimų metu surinkta informacija³⁸⁹. Pagal mūro ir skliautų liekanas nustatyta, jog pirmoji bažnyčia buvo trinavė ir, tikriausiai, tokio paties plano kaip esama. Dalis presbiterijos mūro buvo priskirta pačiam ankstyviausiam statybos laikotarpiui, natūroje aptikta pirmosios mūrinės bažnyčios sienų griūties riba³⁹⁰. 2018 m. vykusių tyrimų metu presbiterijos šiaurinės sienos antrame tarpsnyje atidengta ankstyviausio statybos laikotarpio durų anga su profiliuotais apvadais ir mediniu slenksčiu³⁹¹. Mūro tyrimai patikslino ir pietryčių bokšto datavimą – jis mūrytas kartu su bažnyčios sienomis (po pirmosios bažnyčios griūties), kaip ir vakarinio fasado kampiniai bokšteliai³⁹². Bažnyčios šiaurinės sienos gylyje buvo atidengtos statybos laikotarpio klausyklos (žinomi atvejai apie vėliau XVII a. nebenaudojamose klausylose užmūrytus karstus su

³⁸⁶ Rimas Valeckas, *Buv. bernardinų vienuolyno (XVI–XIX a. architektūros paminklo) architektūriniai tyrimai*. T. 1, Vilnius, 1988, VRVA f. 1019 ap. 11 b. 6385, l. 13.

³⁸⁷ Išliko šio etapo (skliauto mūrijimo) rūšio durų anga šiaurės vakariniame kampe. Rimas Valeckas, *Buv. bernardinų vienuolyno (XVI–XIX a. architektūros paminklo) architektūriniai tyrimai*. T. 1, Vilnius, 1988, VRVA f. 1019 ap. 11 b. 6385, l. 11.

³⁸⁸ Linas Girlevičius, Robertas Žukovskis, „Vilniaus Bernardinų vienuolyno ansamblis“, in: *Archeologiniai tyrinėjimai Lietuvoje 2007*, Vilnius, 2008, (p. 295–297), p. 295.

³⁸⁹ Architekto G. Lauciaus ir archeologės R. Skardžiuvienės natūros tyrimų išvados ir jų pagrindu parengta stilistinė raidos kartograma publikuota 1970 m. Publikacijoje naudotasi A. Jankevičienės ir A. Raulinaičio surinktais istorinių šaltinių duomenimis. Regina Skardžiuvienė, Giedrius Laucius, „Vilniaus bernardinų bažnyčios architektūros raida“, in: *Architektūros paminklai*, T. 1, Vilnius, 1970, p. 56–73.

³⁹⁰ Regina Skardžiuvienė, Giedrius Laucius, „Vilniaus bernardinų bažnyčios architektūros raida“, p. 58.

³⁹¹ Apie jų buvimą jau buvo spėjama iš užuominų istoriniuose šaltiniuose, natūroje matomų įtrūkių bei nišų priešingoje sienos pusėje. Robertas Zilinskas, *Vilniaus Šventųjų Pranciškaus Asyžiečio, Bernardino Sieniečio bažnyčia 17311 Maironio g. 6, Žvalgomieji architektūros tyrimai*, Vilnius, 2018, R. Zilinsko asmeninis archyvas, l. 2.

³⁹² Regina Skardžiuvienė, Giedrius Laucius, „Vilniaus bernardinų bažnyčios architektūros raida“, p. 58.

palaikais)³⁹³. Apie jas rašė ir Vl. Zahorskis nurodydamas, jog įėjimas į šias klausyklas buvo iš koridoriaus, o į bažnyčios pusę buvęs mažas langelis.³⁹⁴

Po 1564 m. gaisro buvo atnaujinti bažnyčios skliautai, pristatytas bažnyčios prieangis, užstatytas tarpas iki Šv. Onos bažnyčios. Iš rašytinių šaltinių žinoma, jog 1579–1580 m. vyko atnaujinimo darbai bažnyčios chore ir navose³⁹⁵. Viena iš šių klausyklių neužilgo po statybų buvo perdaryta į laiptelius vedančius aukštyn, kur sienoje prakirtus angą buvo įrengtas patekimas į skersai kairiosios navos ėjusią galeriją, o iš jos į sakyklą. Visi šie darbai vyko iki bažnyčios konsekracijos 1569 m.

XVII a. ties bažnyčios pietiniu fasadu, kaip didikų giminių mauzoliejai, pradėtos statyti koplyčios, jų statybų datos žinomos iš istorinių šaltinių³⁹⁶, o statybų eiga natūros tyrimų metu identifikuota mūruose. Po 1655 m. karo su Maskva ilgai buvo atstatinėjami ir iš naujo dekoruojami bažnyčios altoriai. 1690 m. buvo perstatyta minėta sakykla ir pietinėje sienoje užmūrytas įėjimas į ją iš vienuolyno koridoriaus. Į pastatytą naują sakyklą buvo patenkama tiesiai iš bažnyčios, o laipteliai sienoje ir durelės užmūryti.³⁹⁷ 1692 m. Užupio bernardinų prašymu buvo leista įrengti medinį balkoną virš pagrindinių bažnyčios durų. Vienuolės į jį patekdavo iš savo vienuolyno per dengtą galeriją ir bažnyčios fasado bokštelį³⁹⁸.

1495–1501 m. pastatyta Aleksandro Jogailaičio kartu su broliu Vladislovu funduota Šv. Onos koplyčia, skirta vokiečiams katalikams. V. Drėmos duomenimis, 1902 m. tiriant bažnyčios navos skliautus, buvo pastebėta, jog jie suskliausti daug vėliau, nei statyta bažnyčia³⁹⁹. Šis faktas atitinka ir istorinių šaltinių duomenis, jog 1582 m. Šv. Onos brolijos lėšomis suremontuoti Šv. Onos bažnyčios skliautai⁴⁰⁰. XX a. architektūros tyrimų Šv. Onos bažnyčioje metu nustatyta, kad jos metalinės templės, kuriomis sustiprintas bažnyčios mūras, įrengtos po 1610 m.⁴⁰¹ XVII a. pradžioje buvo pratęstas vienuolyno procesijų koridorius ir suformuotas tiesioginis išėjimas iš Šv. Onos bažnyčios į vienuolyną⁴⁰².

³⁹³ Rūta Janonienė, *Bernardinų bažnyčia ir konventas Vilniuje*, p. 409.

³⁹⁴ Regina Skardžiuvienė, Giedrius Laucius, „Vilniaus bernardinų bažnyčios architektūros raida“, p. 62.

³⁹⁵ Rūta Janonienė, *Bernardinų bažnyčia ir konventas Vilniuje*, p. 144.

³⁹⁶ Prie pietryčių bokšto apie 1600 m. Vilniaus kašteliono Mikalojaus Hlebavičiaus lėšomis buvo pristatyta Šv. Mykolo koplyčia (1646 m. rekonstruoti jos skliautai, permūryti piliastrai). 1610 m. netoli Šv. Onos bažnyčios pastatyta Roberto Bareikos funduota Kristaus kalėjimo koplyčia po 1642 m. gaisro 1645–1647 m. buvo restauruota. Manoma, jog XVII a. pradžioje statyta nedidelė Benedikto Vainos funduota koplyčia vakarinėje pietinio fasado dalyje, vėliau pavadinta Šv. Petro iš Alkantaros titulu. 1632 m., ankstesnės, apgriuvusios koplyčios vietoje, Aleksandro Kolečio jaunesniojo lėšomis pastatyta Šv. Florijono koplyčia. Ją statant sujungta greta stovėjusi Krošinskių koplytėlė su kripta. Ten pat, p. 159.

³⁹⁷ Ten pat, p. 179.

³⁹⁸ Ten pat, p. 209.

³⁹⁹ Algė Jankevičienė, „Vilniaus bernardinų pastatų ansamblis ir jo architektūros kilmės problemos“, p. 72.

⁴⁰⁰ Rūta Janonienė, *Bernardinų bažnyčia ir konventas Vilniuje*, p. 143.

⁴⁰¹ Algė Jankevičienė, „Vilniaus bernardinų pastatų ansamblis ir jo architektūros kilmės problemos“, p. 72.

⁴⁰² Rūta Janonienė, *Bernardinų bažnyčia ir konventas Vilniuje*, p. 144.

Detaliai bernardinų architektūrinį ansamblį tyrinėjusi R. Janonienė pažymi, jog nors Vilniaus statybose tiesiogiai ir nebuvo sekama Gdansko pranciškonų bažnyčios ir koplyčios frontonų kompozicija, tačiau jų panašumas iliustruoja galimų architektūrinių įtakų plitimo kelius⁴⁰³. Gdansko architektūros mokyklos įtaką Vilniaus ir Varšuvos bernardinų bažnyčių ir vienuolynų architektūros formoms pažymi ir lenkų meno istorikai⁴⁰⁴. Nors pačios šių pastatų erdvinės struktūros nesudėtingos, tačiau pasižymėjo ypač turtingais, originaliais žvaigždiniais ir krištoliniais skliautais bei profiliuotais frontonais. Manoma, kad Vilniuje dirbusi meistrų grupė, kuri buvo susijusi su Saksonijos architektūros mokykla, galėjo vėliau prisidėti užbaigiant Gdansko pranciškonų ansamblį. Su bernardinų Šventųjų Pranciškaus ir Bernardino bažnyčios statyba XVI a. pirmame dešimtmetyje siejamas garsus meistras iš Gdansko Mykolas Enkingeris. Jis dalyvavo ir bernardinų bažnyčios bei vienuolyno statybose Varšuvoje⁴⁰⁵. „Visus statybos darbus bernardinų konventuose organizavo ir koordinavo gvardijonai, kurie taip pat buvo atsakingi už statinių atitiktį regulos ir konstitucijų reikalavimams, todėl iš principo jie ir laikytini pagrindiniais pastatų projektų autoriais.“⁴⁰⁶

Architektūros natūros tyrimai patvirtina, jog vienuolyno namas iš karto (1500–1520 m.) buvo statytas dviejų aukštų. Fasada, kaip būdinga to laikotarpio statyboms, buvo netinkuoti (nutinkuoti tik XVIII a. vidurio rekonstrukcijos metu). Iki šių dienų išliko nemaža dalis tuo metu formuotų struktūrų – mažąją kluatrą supančios galerijos ir prie jų išorinio perimetro statytos vienuolyno patalpos, pietinė galerija, priglausta prie šiaurinės bažnyčios sienos. Po 1560 m. ir 1564 m. gaisrų vienuolynas buvo remontuojamas ir atstatomas. Vienuolyno atstatymo darbai pradėti 1579 m.⁴⁰⁷ XVI a. antros pusės rekonstrukciją R. Valeckas vadina paskutiniąja gotikos laikotarpio rekonstrukcija, jos metu vykę pokyčiai nepakeitė pradinės vienuolyno struktūros. Rekonstrukcijos metu buvo išplėsta refektorijaus patalpa rytų link, po visu refektorijumi iškastas rūsys, iš jo buvo pakuriama hipokaustinė šildymo sistema.⁴⁰⁸ Nuo XVI a. pabaigos pirmo aukšto vienuolyno galerija buvo naudojama procesijoms, į kurią, kaip minima konvento kronikoje, iš bažnyčios buvo patenkama pro jos šonines duris⁴⁰⁹. XVII

⁴⁰³ Vilniaus Šv. Onos koplyčia statyta anksčiau nei Gdansko. Rūta Janonienė, *Bernardinų bažnyčia ir konventas Vilniuje*, p. 60.

⁴⁰⁴ Bene seniausi krištoliniai skliautai Gdanske buvo pastatyti netrukus po 1496 m. (prieš 1503 m.). Andrzej Grzybkowski, *Gotycka architektura murowana w Polsce*, p. 215, 252.

⁴⁰⁵ Rūta Janonienė, *Bernardinų bažnyčia ir konventas Vilniuje*, p. 60; Andrzej Grzybkowski, *Gotycka architektura murowana w Polsce*, p. 216.

⁴⁰⁶ Iki 1512 m., vadovaujant gvardijonui Leonui iš Lancuto, buvo atlikti pagrindiniai Šventųjų Pranciškaus ir Bernardino bažnyčios atstatymo darbai. Jono iš Komorovo laikais (1512–1513 m.) visa bažnyčia ir vienuolyno galerija buvo perdengta skliautais, pastatyta biblioteka, priebažnytis ir prieangis. Rūta Janonienė, *Bernardinų bažnyčia ir konventas Vilniuje*, p. 65.

⁴⁰⁷ Algė Jankevičienė, „Vilniaus bernardinų pastatų ansamblis ir jo architektūros kilmės problemos“, p. 63.

⁴⁰⁸ Rimas Valeckas, *Buv. bernardinų vienuolyno (XVI–XIX a. architektūros paminklo) architektūriniai tyrimai*. T. 1, Vilnius, 1988, VRVA f. 1019 ap. 11 b. 6385, l. 17.

⁴⁰⁹ Rūta Janonienė, *Bernardinų bažnyčia ir konventas Vilniuje*, p. 206.

a. pradžioje vyko nedidelės apimties darbai, buvo sumūryti kelių patalpų skliautai, performuotos kai kurios langų angos.⁴¹⁰

Bernardinų vienuolynas išlaikė savo gotikinę struktūrą iki pat 1655 m. okupacijos, kurios metu konventas buvo apiplėštas, nukentėjo pastatai⁴¹¹. Pasibaigus karui vienuolynas atnaujintas ir praplėstas. Rytinio korpuso antrame aukšte ir vakariniame korpuse buvo suformuota koridorinė-celinė struktūra, kuri iš esmės išliko iki XIX a. vidurio.⁴¹² Tuo pat metu rekonstruotas kluatro šiaurinės galerijos korpusas – virš galerijos pirmo aukšto pietinės sienos antrame aukšte naujai užstatyta arba perstatyta išorinė siena ir suformuotos celės.⁴¹³

1733 m. prasidėjo didžiausia vienuolyno rekonstrukcija, kuri tęsėsi iki 1765 m.⁴¹⁴ Jos metu vienuolynas išsiplėtė į šiaurę, prasiplėtė ir vakarų korpusas⁴¹⁵. R. Valeckas architektūros tyrimų metu šios rekonstrukcijos mūrus priskyrė dviem laikotarpiams – XVIII a. pradžios (iki 1763 m.) ir XVIII a. vidurio (~1763 m.). 1733 m. refektorijaus salėje buvo sumūrytas skliautas su liUNETėmis. Zakristijoje sumūryta arka po krištoliniais skliautais, kontraforsai rytiniame fasade. Rytinio korpuso antrame aukšte rekonstruoti skliautai, rekonstruotas lobynas, pratęsiant koridorių iki bažnyčios sienos.⁴¹⁶ Kiti pokyčiai vykę iki 1763 m., tai nedidelės apimties rekonstrukcija kluatro šiaurinės galerijos korpuse ir vakarinio korpuso praplėtimas į šiaurę, kuris galimai vyko po 1737 m. Didžiausios apimties vienuolyno rekonstrukcijos ir plėtros darbai prasidėjo apie 1763 m.

Pirmoji vienuolyną juosusi tvora statyta 1516–1525 m., XVI a. pradžioje rekonstruota papildant ją nišomis⁴¹⁷. Yra išlikęs ankstyviausio tvoros mūro fragmentas rytiniame gale ir nemažas ruožas vakariame gale, kur prie tvoros pristatyta koplyčia, jos laiptinės, prieangis ir varpinė. Tvoros tyrimų metu nustatyti ne mažiau nei septyni jos remonto etapai⁴¹⁸. Ji kaip ir visas ansamblis statyta ant

⁴¹⁰ Rimas Valeckas, *Buv. bernardinų vienuolyno (XVI–XIX a. architektūros paminklo) architektūriniai tyrimai*. T. 1, Vilnius, 1988, VRVA f. 1019 ap. 11 b. 6385, l. 18.

⁴¹¹ Algė Jankevičienė, „Vilniaus bernardinų pastatų ansamblis ir jo architektūros kilmės problemos“, p. 63.

⁴¹² Rimas Valeckas, *Buv. bernardinų vienuolyno (XVI–XIX a. architektūros paminklo) architektūriniai tyrimai*. T. 1, Vilnius, 1988, VRVA f. 1019 ap. 11 b. 6385, l. 12.

⁴¹³ Rimas Valeckas, *Buv. bernardinų vienuolyno (XVI–XIX a. architektūros paminklo) architektūriniai tyrimai*. T. 2, Vilnius, 1988, VRVA f. 1019 ap. 11 b. 6387, l. 11.

⁴¹⁴ Algė Jankevičienė, „Vilniaus bernardinų pastatų ansamblis ir jo architektūros kilmės problemos“, p. 74.

⁴¹⁵ Rimas Valeckas, *Buv. bernardinų vienuolyno (XVI–XIX a. architektūros paminklo) architektūriniai tyrimai*. T. 3, Vilnius, 1988, VRVA f. 1019 ap. 11 b. 6389, l. 10.

⁴¹⁶ Rimas Valeckas, *Buv. bernardinų vienuolyno (XVI–XIX a. architektūros paminklo) architektūriniai tyrimai*. T. 1, Vilnius, 1988, VRVA f. 1019 ap. 11 b. 6385, l. 19.

⁴¹⁷ Giedrutis Laucius, *XVI–XVII a. Bernardinų ansamblio pietinės sienos – tvoros dalis. Priešprojektiniai darbai. Architektūriniai tyrimai*, Vilnius, 1983, KPC paveldosaugos biblioteka, f. 5 ap. 1 b. 2226.

⁴¹⁸ Zilinskas Robertas, *Vilniaus Šventųjų Pranciškaus Asyžiečio, Bernardino Sieniečio bei Šv. Onos bažnyčių ir bernardinų vienuolyno statinių ansamblio 766 šventoriaus tvora su vartais 24701 ir Kristaus laiptų koplyčios 17310 pietvakarių fasado siena. Architektūros tyrimai*, Vilnius, 2017, R. Zilinsko asmeninis archyvas, l. 11.

nepatikimo grunto ir net arčiau Vilnios nei bažnyčia ir vienuolynas⁴¹⁹. Šios tvoros statybos vyko panašiu metu kaip ir miesto gynybinės sienos statybos (jos tęsėsi iki 1522 m.). Vienu iš sienos architektų statytojų įvardijamas Mykolas Enkingeris, kuris iki 1506 m. dirbo ir statant bernardinų kompleksą⁴²⁰. Manoma, jog bažnyčia taip pat statyta kaip gynybai pritaikytas pastatas⁴²¹. Dalies tyrinėtojų nuomone, bažnyčia turėjusi keturis bokštus⁴²². Ant Bernardinų–Malūnų g. trasos XVI a. buvo pastatyti miesto sienos Bernardinų vartai. Pietinėje oficinės, statytos XVIII a. pradžioje (iki 1737 m.)⁴²³, rūsių dalyje, archeologijos tyrimų metu, rastos gynybinės sienos ir gynybinio bokšto, įrengto ties gynybinės sienos posūkiu, liekanos. Nustatyta, jog esamos oficinės dalis pamatų šiaurinėje dalyje mūryta ant ankstesnio laikotarpio pamatų, prie jų aptiktas akmenų grindinio fragmentas. Tai iki oficinės šioje vietoje stovėjusio pastato liekanos. To paties pastato liekanos rastos ir tarpuvartėje. Mūrai datuoti XVI–XVII a.⁴²⁴ Šio bokšto paskirtis buvo apsaugoti piečiau buvusius gynybinės sienos Bernardinų vartus. Oficinės pastatą kirtų įvažiavimas iš miesto į vienuolyno teritoriją, o įėjimas į vienuolyno namą buvo rytinėje pusėje.

XVI a. prie pranciškonų observantų bažnyčių buvo įrengti aptverti šventoriai, vadinami atlaidų aikštėmis. Jose buvo statomi stulpai su Dievo Motinos, Šv. Onos ar šventųjų skulptūromis, įrengiami Kristaus kančios keliai. Tokia aikštė XVII a. pradžioje pradėjo formotis ir prie Vilniaus bernardinų vienuolyno. Bernardinai išplatino bažnyčių šventoriuose rengiamų Kalvarijų tipą, kurio ištakas galima matyti bažnyčių šventoriuose įrengiamose atlaidų aikštėse. Kalvarijos buvo formuojamos palaipsniui. Čia XVII a. pastatytos kelios koplyčios, stulpas su Nukryžiuavimo grupe, šventoriaus tvoros nišose įrengtos Kryžiaus kelio stotys⁴²⁵. XVII–XVIII a. dabartiniame skvere priešais bažnyčią

⁴¹⁹ Bernardinų bandymus kovoti su drėgme savo pelkingame sklype liudija ir 1973 m. tyrimų metu vienuolyno viduje aptikta plytų mūru formuoto drenažo kanalo atkarpa. Deja, tyrimų metu jis nedatuotas, tačiau XVIII a. inventoriuje minimas jo tvarkymas, o kanalai nutiesti po visais vienuolyno korpusais. Brigita Radavičiūtė, *Lietuvos TSR valstybinis dailės institutas (Buv. bernardinų vienuolynas). Architektūriniai tyrimai*, Vilnius, 1973, VRVA f. 1019 ap. 12 b. 31377, l. 5.

⁴²⁰ Vladas Drėma, *Dingęs Vilnius*, p. 157.

⁴²¹ Šiauriniame bažnyčios fasade, ~160 cm storio sienos viršutinėje dalyje yra 19 ~190 cm žingsniu išdėstytų angų. Į galimą šaulių taką greta šiaurinėje bažnyčios sienoje esančios šaudymo angų eilės buvo patenkama per bažnyčios kampuose esančiuose bokšteliuose įrengtus laiptus. Šaudymui lengvaisiais ginklais tinkamų angų yra ir bažnyčios bokštuose, vėlesnių angų yra išlikusių barokiniame bažnyčios frontone. Linas Girlevičius, *Gynybiniai įrenginiai XIV–XVIII a. Vilniuje*, p. 123.

⁴²² Vladislavas Zahorskis teigė, kad bažnyčia degė ir buvo apgriauta 1794 m. pasipriešinimo Rusijos kariuomenei metu, vėliau į šiaurės rytinį bokštą trenkęs žaibas jį galutinai sunaikino. XX a. antroje pusėje vykdytų tyrimų metu ketvirto bokšto liekanos nebuvo aptiktos.

⁴²³ Rimas Valeckas, *Bernardinų vienuolyno oficina, Maironio g. 10, Vilnius. Antro etapo architektūriniai tyrimai*, 2001, R. Valecko asmeninis archyvas.

⁴²⁴ Robertas Žukovskis, „Tyrinėjimai Maironio g. 10“, in: *Archeologiniai tyrinėjimai Lietuvoje 2004*, Vilnius, 2005, p. 267–268.

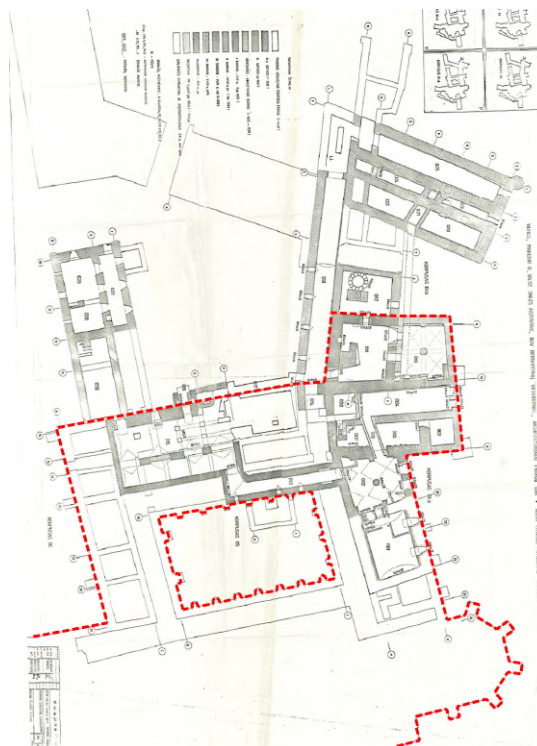
⁴²⁵ Rūta Janonienė, *Bernardinų bažnyčia ir konventas Vilniuje*, p. 29.

veikė kapinės. Jos buvo stipriai apardytos tarybiniu laikotarpiu vykusių statybos darbų metu⁴²⁶. Archeologinių tyrimų metu daug palaidojimų aptikta Šventųjų Pranciškaus ir Bernardino bažnyčios viduje ir šventoriuje. Veikiausiai čia buvusiose miestiečių kapinėse buvo pradėta laidoti nuo XVI a. pradžios, t. y. pastacius mūrinę bažnyčią.

23 pav. Vilniaus bernardinų vienuolyno archeologinių tyrimų suvestinis planas (Vilniaus archeologijos atlaso fragmentas, 2016)⁴²⁷

Juodai pažymėti gotikos laikotarpio mūrai (ne visai atitinka architektūros tyrimų kartogramose datuotus mūrus), geltonai – archeologinių tyrimų vietos

24 pav. Vilniaus bernardinų vienuolyno rūšių raidos kartograma (R. Valeckas, 1988)⁴²⁸

Disertacijos autorės raudonai pažymėti pirmo aukšto kontūrai XVIII a. pradžioje (virš iki to laikotarpio sumūrytų rūšių).

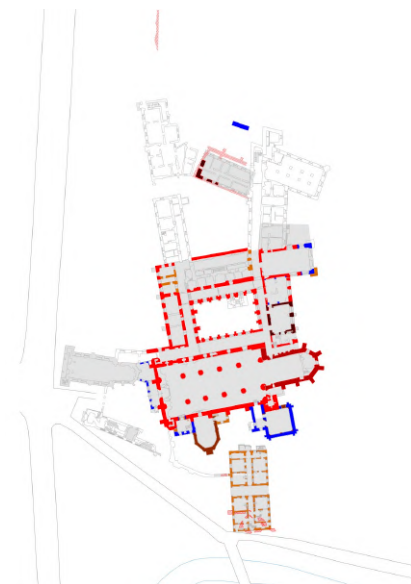
Fiurstenhofo plane dar neatsispindi didžioji XVIII a. vienuolyno plėtra ir jos metu statyti vienuolyno šiauriniai korpusai. Gotikiniai vienuolyno korpusai, esantys arčiau bažnyčios, vaizduojami be vidinio kiemelio, tai galėtų liudyti ribotą pastatų apžiūros galimybę sudarinėjant planą. Taip pat neužfiksuota XVII a. pradžioje suformuota jungtis su Šv. Onos bažnyčia. Tačiau plane matomos iki šių dienų neišlikusios jungtys: bažnyčią ir Užupio bernardinų vienuolyną jungusi galerija (nugriauta apie 1871

⁴²⁶ Tautvydas Bajarūnas, „Tyrimai Šv. Onos bažnyčios aplinkoje Vilniuje“, in: *Archeologiniai tyrinėjimai Lietuvoje 2020*, Vilnius, 2021, p. 302–307.

⁴²⁷ Vaitkevičius Gediminas, Valionienė Oksana, *Vilniaus archeologijos atlasas* [interaktyvus], prieiga internete: <https://www.istorija.lt/el.-istekliai/238> [žiūrėta 2022-03-12].

⁴²⁸ Rimas Valeckas, *Buv. bernardinų vienuolyno (XVI–XIX a. architektūros paminklo) architektūriniai tyrimai*. T. 3, Vilnius, 1988, VRVA f. 1019 ap. 11 b. 6389, l. 17.

m. tiesiant gatvę) ir galimai buvusi vienuolyno pirminių gotikinių korpusų (šiaurinėje teritorijos dalyje esantis pirminis korpusas perstatytas XVIII a.) jungtis. Iki mūsų dienų taip pat neišliko dalies šiaurės vakarų korpuso antžeminių mūrų, tačiau rūsyje išliko XVI a. antros pusės mūrai patvirtinantys 1737 m. plane užfiksuotą šio korpuso vaizdą. Šv. Mykolo koplyčios vakarinis fasadas pavaizduotas su aiškiai simetriškai centruotu išsikišimu.

Bernardinų vienuolyno komplekso dalinė mūrų rekonstrukcija 1737 m.

*Raudona – XV a. pabaiga – 1520 m.
(3 etapai),
mėlyna – 1564–1610 m.,
ruda – 1610–1655 m.,
šviesiai ruda – 1661 m.*

Bernardinų vienuolyno komplekso mūrai 1737 m. plane

*28. Bernhartiner Manns Closter
(planas pasuktas)*

25 pav. Bernardinų vienuolyno komplekso 1737 m. situacijos palyginimas su miesto planu (disertacijos autorės schema, 2023)

Vienuolyno kompleksas nuodugniai ištirtas natūroje, išliko daug ankstyvųjų vienuolyno raidos laikotarpių mūrų, jų tyrimai patvirtina rašytinių šaltinių aprašytas rekonstrukcijas. Ilgus metus kaupta ir kelių autorių apibendrinta įvairių istorinių šaltinių ir natūros tyrimų medžiaga yra išsami ir informatyvi, o kai kuriais atvejais ir suteikianti papildomos informacijos apie kitus miesto vienuolynų kompleksus.

2.3. Bernardinių vienuolynas ir Šv. Mykolo bažnyčia

Pagrindiniai šio vienuolyno istorijos faktai yra žinomi iš rašytinių šaltinių ir istorinių ar menotyrinių tyrimų ir skelbti įvairiuose leidiniuose⁴²⁹, bet architektūriniai tyrimai⁴³⁰ suteikia naujų duomenų – patikslina pastatų statybos chronologiją, padeda nustatyti į ansamblį integruotų senesnių pastatų vietą, formas, paskirtis.

Ansamblį pastatydino iš kalvinizmo atsivertęs LDK kancleris, Vilniaus vaivada Leonas Sapiega. Vienuolyno teritorija tęsėsi iki šalia buvusios miesto gynybinės sienos. Iki 1593 m. valda, kurioje pastatyti vienuolyno ir bažnyčios pastatai, priklausė broliams Valavičiams. Čia XVI a. viduryje pastatyti Eustachijaus Valavičiaus rūmai 1593 m. atiteko L. Sapiegai. 1594 m. pradžioje jis juos padovanojo bernardinių seserijai⁴³¹. Kol vyko tolesni ansamblio statybos darbai, šiame pastate apsigyveno pirmosios vienuolės. Statant vienuolyną rūmai sujungti į vienuolyno kompleksą. Ilgą laiką buvo spėjama, jog jie galėję stovėti bažnyčios ar vienuolyno rytinio korpuso vietoje⁴³². Architektūros tyrimų duomenys leido pastato vietą patikslinti. 1987–1989 m. ir 1992 m. vykusių architektūros tyrimų metu nustatyta, kad renesansinių, XVI a. viduryje statytų rūmų mūrai, yra išlikę komplekso vakarinėje dalyje, prie dabartinės A. Volano gatvės. Rūmai buvo kvadratinio plano, dviejų aukštų. Pagal išlikusį rūsių sienų tinklą ir skliautus galima numanyti pirmame aukšte buvus 4–5 patalpas, tačiau antro aukšto likusios tik fasadinės sienos, visi pastato architektūriniai elementai perdirbti vėlesnių rekonstrukcijų metu⁴³³. Pastatas priskiriamas bokštinių mūrinių gyvenamųjų namų grupei ir laikomas pirmuoju išaiškintu tokio tipo pastatu Lietuvoje⁴³⁴. Toks statinys galėjo būti pritaikytas gynybai, o pats vienuolynas įkurtas vietoje, kuri nuo seno buvo įtvirtinta. Jo teritorijoje archeologijos tyrimų metu aptiktos XVI a. pradžia datuotų įtvirtinimų medinių konstrukcijų liekanos⁴³⁵.

⁴²⁹ Algė Jankevičienė, *Vilniaus senamiesčio ansamblis*, Vilnius: Vaga, 1969; *Lietuvos architektūros istorija, t. 1: Nuo seniausių laikų iki XVII a. vidurio*, p. 263–266; Lietuvos TSR istorijos ir kultūros paminklų sąvadas, t. 1: Vilnius, p. 475–479; Morta Baužienė, *Šv. Mykolo bažnyčia Vilniuje*, Vilnius: Savastis, 2004; Kasperavičienė Audronė, „Eustacho Valavičiaus senasis dvaras Vilniuje“, in: *Nuo gotikos iki romantizmo. Senoji Lietuvos dailė*, sudarė Irena Vaišvilaitė, Vilnius, 1992; Dalia Vasiliūnienė, *Vilniaus vienuolijos ir jų lobynai: Vilniaus Šv. arkangelo Mykolo bernardinių vienuolynas*, Vilnius: Bažnytinio paveldo muziejus, 2019.

⁴³⁰ Robertas Zilinskas, *Bernardinių vienuolynas Vilniuje, Maironio g. 11. II eilės architektūriniai tyrimai*, Vilnius, 1992, VRVA f. 1019, ap. 12, b. 31875; Robertas Zilinskas, *Šv. Mykolo Arkangelo bažnyčia G361K1 Vilniuje, A. Volano g. 13. Architektūros tyrimai*, Vilnius, 2006, R. Zilinsko asmeninis archyvas; Rožė Jarmalavičienė, *Gyv. namas Vilniuje, Tiesos g. 11. Architektūriniai tyrimai*, Vilnius, 1978, VRVA f. 1019, ap. 12, b. 31873.

⁴³¹ Audronė Kasperavičienė, „Eustacho Valavičiaus senasis dvaras Vilniuje“, p. 19, 20.

⁴³² Ten pat, p. 15–16.

⁴³³ Robertas Zilinskas, *Bernardinių vienuolynas Vilniuje, Maironio g. 11. II eilės architektūriniai tyrimai*, Vilnius, 1992, VRVA f. 1019, ap. 12, b. 31875, l. 5.

⁴³⁴ Audronė Kasperavičienė, „Eustacho Valavičiaus senasis dvaras Vilniuje“, p. 25.

⁴³⁵ Linas Girlevičius, *Gynybiniai įrenginiai XIV–XVIII a. Vilniuje*, p. 120.

Vienu iš pagrindinių architektūros tyrimų rezultatų galima laikyti tai, kad patikslinta bažnyčios statybos eiga. Tiesa, jos nustatymas iškėlė naujų klausimų. 2006 m. vykusių bažnyčios tyrimų metu R. Zilinskas nustatytė, kad bažnyčia statyta be dabartinės zakristijos ir nebuvo numatyta jai vieta ar suplanuota jungtis.⁴³⁶ Iš istorinių šaltinių žinoma, kad bažnyčia pradėta statyti 1594 m., o 1596 m. vienuolyne apsigyveno pirmosios seserys⁴³⁷. Natūros tyrimų metu manyta, jog vienuolynas įsteigtas 1596 m., o bažnyčia galėjusi būti pradėta statyti ne kaip vienuolyno dalis, o fundatoriaus šeimos mauzoliejus. Taip galėjo būti paaiškintas faktas, kad vykstant bažnyčios statyboms nebuvo atsižvelgta į reikalingas vienuolyno ir bažnyčios jungtis. Tačiau D. Vasiliūnienės duomenimis, L. Sapiega vienuolyno fundaciją pasirašė 1594 m., nepraėjus nė metams kai jam atiteko Valavičių namas⁴³⁸. Toks faktas verčia naujai pažvelgti į natūros tyrimų metu iškeltą hipotezę, jog bažnyčia pradėta statyti dar neplanuojant šalia įkurdinti vienuolių. Gali būti, kad bažnyčios statybų pradžioje vienuolyno plėtra nebuvo iš karto numatyta ar bent jau ne tokio didelio masto, o planuota daugiau ar mažiau apsiriboti stovinčiais rūmais, o zakristijai panaudoti priestatą iš pietvakarių pusės, jungiantį bažnyčią su jau stovėjusiais rūmais (šis priestatas tapo jungtimi tarp vienuolyno ir bažnyčios).

Bernardinų maldai skirta antro aukšto galerija, įrengta virš pirmo aukšto galerijos. Ši galerija jungėsi su pietine bažnyčios dalimi. Architektūriniai tyrimai atskleidė, kad angos, jungiančios bažnyčią ir vienuolyno galeriją, yra kirstos bažnyčios sienoje, o ne formuotos statybos metu. Pristatant zakristiją buvo nutašytas išorinis bažnyčios piliastras, o zakristijos palėpėje ir aukščiau jis išliko, buvo spėta jį netgi nutinkuoti ir dekoruoti rustikos imitacija. Taip pat sienos mūre 1596 m. pradėta formuoti pietrytinėje bažnyčios dalyje pirmame aukšte esanti klausykla – niša su anga, skirta išpažintims⁴³⁹. Tokių klausyklų ištakos matomos Vilniaus Bernardinų bažnyčioje, kur jos formuotos statybos laikotarpio mūru. Panaši klausykla bažnyčios sienoje, taip pat ne pirminiame raidos etape, buvo suformuota ir Šv. Kotrynos bažnyčioje, tačiau restauracijos metu buvo sunaikinta, atkuriant buvusį ankstyvesnį bažnyčios mūrą. Šie duomenys leidžia iš naujo įvertinti šaltiniuose minimą faktą, kad Šv. Mykolo bažnyčią 1596 m. balandžio 29 d. pašventino vyskupas B. Vaina⁴⁴⁰. Iki šiol manyta, kad tai tebuvo koplyčia, įrengta buvusiuose Valavičiaus rūmuose⁴⁴¹, tačiau architektūros tyrimų rezultatai

⁴³⁶ Robertas Zilinskas, *Šv. Mykolo Arkangelo bažnyčia G361K1 Vilniuje, A. Volano g. 13. Architektūros tyrimai*, Vilnius, 2006, R. Zilinsko asmeninis archyvas, l. 1.

⁴³⁷ Rūta Janonienė, *Bernardinų bažnyčia ir konventas Vilniuje*, p. 27; Morta Baužienė, *Šv. Mykolo bažnyčia Vilniuje*, p. 25.

⁴³⁸ Dalia Vasiliūnienė, *Vilniaus vienuolijos ir jų lobynai*, p. 19.

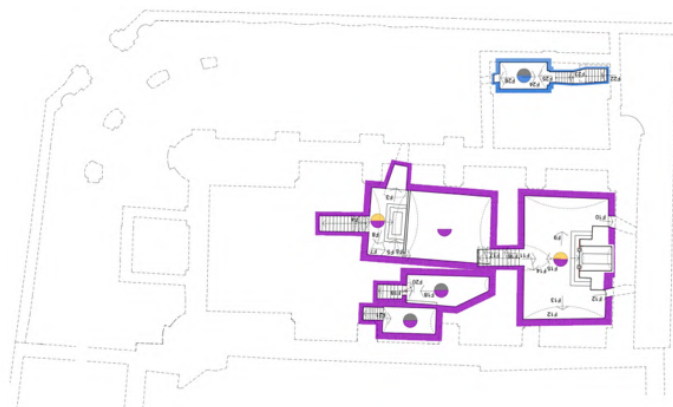
⁴³⁹ Robertas Zilinskas, *Šv. Mykolo Arkangelo bažnyčia G361K1 Vilniuje, A. Volano g. 13. Architektūros tyrimai*, Vilnius, 2006, R. Zilinsko asmeninis archyvas, l. 2.

⁴⁴⁰ Audronė Kasperavičienė, *Mykolo Arkangelo bažnyčia ir vienuolynas. Istoriniai-menotyriniai tyrimai, t. 1*, Vilnius, 1989, VRVA f. 1019, f. 11, b. 7708, l. 48.

⁴⁴¹ Morta Baužienė, *Šv. Mykolo bažnyčia Vilniuje*, p. 25.

leidžia kelti prielaidą, kad pirmoji Šv. Mykolo bažnyčia buvo baigta iki 1596 m. pavasario, o vėliau galėjo būti rekonstruota. Bažnyčios fasade nurodoma dar viena pastato užbaigimo data – 1625 m., tačiau žinoma, jog 1627 m. įgriuvo bažnyčios skliautai, jie buvo permūryti. Nors visi bažnyčios įrengimo darbai užtruko ilgiau, (rekonstruotos?) bažnyčios pašventinimo iškilmės dalyvaujant Vilniaus vyskupui Eustachijui Valavičiui įvyko 1629 m.⁴⁴²

Bažnyčioje, tapusioje fundatoriaus šeimos mauzoliejumi, po centriniu altoriumi statybos laikotarpiu įrengta Sapiegų giminės krypta ir dar trys kriptos⁴⁴³. Į šias kriptas patenkama pro angas bažnyčios grindyse. Bažnyčios tyrimų metu 2006 m. buvo patvirtinta, jog kriptos statytos vienu metu su bažnyčia.

*Violetinė – XVI ir XVII a. sandūra,
mėlyna – 1596–1624 m.*

26 pav. Šv. Mykolo bažnyčios rūšių raidos kartograma (R. Zilinskas, 2006)⁴⁴⁴

Kaip liudija italo kunigo Alessandro Cilli pasakojimas, Šv. Mykolo bažnyčia išliko per didįjį 1610 m. Vilniaus gaisrą: „Tėvų pranciškonų konventualų bažnyčia ir tėvų observantų bei Šv. Klaros vienuolių bažnyčios, nutolusios viena nuo kitos per pusę mylios, apsuptos liepsnų, sklindančių nuo kitų degančių namų, išliko ugnies nepaliestos.“⁴⁴⁵

Bernardinės vienuolyne apsigyveno 1605 m.⁴⁴⁶, tačiau natūros tyrimų metu paaiškėjo, kad rytinio korpuso pirmo aukšto planinė struktūra nėra pirminė. Refektorijaus ir virtuvių skersinės sienos glaustos prie tinkuotų sienų, nors mūryta labai netrukus. Koks buvo pirminis patalpų planas, išsiaiškinti nepavyko. Refektorijus buvo neskliautuotas, o dabartiniai skliautai išmūryti XVIII a. viduryje. XVII a. vyko įvairūs remonto darbai, taip pat po 1655 m. perplanuotos vienuolyno pietinio

⁴⁴² Audronė Kasperavičienė, „Eustacho Valavičiaus senasis dvaras Vilniuje“, p. 27.

⁴⁴³ Į šiaurės vakarus nuo presbiterijos – vienuolyno vyresniosios Dorotos Lieščinskos, 1655 m. nukankintos Maskvos karo metu, krypta.

⁴⁴⁴ Robertas Zilinskas, *Šv. Mykolo Arkangelo bažnyčia G361K1 Vilniuje, A. Volano g. 13. Architektūros tyrimai*, 2006. R. Zilinsko asmeninis archyvas.

⁴⁴⁵ Rūta Janonienė, Mintautas Čiurinskas, „Du liudijimai apie 1610 m. didįjį Vilniaus gaisrą“, in: *Naujasis Židinys*, Vilnius, Aidai, 2006, nr. 11 (p. 452–458), p. 454.

⁴⁴⁶ Dalia Vasiliūnienė, *Vilniaus vienuolijos ir jų lobynai*, p. 19.

korpuso antro aukšto patalpos pradeda ryškėti dviejų patalpų celės tipas (siauro belangio prieškambario ir kitos platesnės patalpos). Šiame laikotarpyje tokiu būdu perdarytos kelios celės, vėliau, jau XVIII a. viduryje, jų suformuota daugiau⁴⁴⁷.

Vienuolyno namai, prisiglaudę prie pietinės Šv. Mykolo bažnyčios sienos, formavo taisyklingo plano uždara kiemą. Pirmame aukšte aplink kiemą visus korpusus juosė erdvus koridorius. Antrajame aukšte abipus koridoriaus buvo išdėstytos celės. Prie dabartinės Maironio gatvės esančio rytinio korpuso pietiniame kampe buvo refektorijus. Vienuolyno teritorija tęsėsi iki šalia buvusios miesto gynybinės sienos.

Po Maskvos karo atnaujinimo darbai vienuolyne vyko iki pat 1673 m. Jų metu uždengti nauji pastatų stogai, suremontuotos vidaus patalpos, šiek tiek pakeista planinė struktūra – kai kurios celės padalytos į dvi patalpas, įrengta krosnių su pakuromis. Karo metu sugriauti du bokšteliai abipus presbiterijos po karo taip ir nebuvo atstatyti. 1703 m. pastatyta procesijų galerija aukšta tvora vėliau sujungta su 1715 m. pastatyta varpine. Ji dabartinį pavidalą įgavo 1719–1722 m.⁴⁴⁸ Iš kitų aptariamo laikotarpio ansamblio elementų dar minėtinas išlikęs ūkinis pastatas (spėjama, kepykla), stovintis prie tvoros į pietvakarius nuo vienuolyno namo. 1978 m. architektūrinių tyrimų duomenimis, seniausia šio pastato pietinė dalis priskirta statyboms iki Maskvos karo. Po karo, atstatinėjant vienuolyno pastatus, namas rekonstruotas ir pailgintas į šiaurę⁴⁴⁹.

Lyginant vienuolyno pastatus su pavaizduotais 1737 m. plane (*plane 26, eksplikacijoje – 27. S. Michel und Bernhartin Non[n]en Cl[oster]*)⁴⁵⁰, pastebima netikslumų vaizduojant vienuolyno namą. Plane lengvai identifikuojama bažnyčia, kurios užstatymas nepakitęs, taip pat plane pavaizduota 1703 m. prie šventoriaus tvoros pristatyta dengta galerija procesijoms, nugriauta XIX a. gale. Varpinė, dabartinį pavidalą įgavusi 1719–1722 m., buvo įterpta į galeriją, o kadangi buvo vienodo su ja pločio, plane neišskirta. Kiek kitu kampu pasuktas E. Valavičiaus rūmų vietoje esantis vienuolyno korpusas ir nuo jo į pietus nusitęsusi tvora, skirianti vienuolyną nuo dabartinės Volano gatvės. Natūros tyrimų metu paaiškėjo, kad tvora statyta XVII a. antroje pusėje, tikėtina, po Maskvos karo, kaip įprasta, su arkinėmis nišomis. Prie tvoros, pietvakariniame vienuolyno teritorijos kampe, netrukus pristatytas ir

⁴⁴⁷ Robertas Zilinskas, *Šv. Mykolo Arkangelo bažnyčia G361K1 Vilniuje, A. Volano g. 13. Architektūros tyrimai*, Vilnius, 2006, R. Zilinsko asmeninis archyvas, l. 2.

⁴⁴⁸ Robertas Zilinskas, *Bernardinų vienuolynas Vilniuje, Maironio g. 11. II eilės architektūriniai tyrimai*, Vilnius, 1992, VRVA f. 1019, ap. 12, b. 31875; Audronė Kasperavičienė, *Mykolo Arkangelo bažnyčia ir vienuolynas. Istoriniai-menotyriniai tyrimai*, t. 1, Vilnius, 1989, VRVA f. 1019, f. 11, b. 7708.

⁴⁴⁹ Išliko autentiška barokinė kepyklos krosnis, skliautas ir iš dalies pakura, permūryti XVIII a. pabaigoje. Rožė Jarmalavičienė, *Gyv. namas Vilniuje, Tiesos g. 11. Architektūriniai tyrimai*, Vilnius, 1978, VRVA f. 1019, ap. 12, b. 31873, l. 4.

⁴⁵⁰ Čia taip pat vertėtų paminėti, jog bernardinų vienuolyno teritorija plane pažymėta 26-uoju numeriu, kuris eksplikuotas kaip Unitų metropolito kompleksas. Šio teritorija buvusi piečiau ir plane pažymėta 27-uoju numeriu, eksplikuota kaip Šv. Mykolo ir bernardinų vienuolynas.

vieno aukšto nedidelis kepyklos pastatas, kurios stačiakampis kontūras matomas plane. Apie 1766 m. jis išplėstas ir įgavo dabartinį L raidės pavidalą. XVIII a. pastatas plėtėsi į šiaurę, keitėsi jo planinė struktūra⁴⁵¹. Ties pietine vienuolyno riba pavaizduotas pailgas pastatas priklausė Vilniaus metropolito jurisdikos pastatų teritorijai⁴⁵². Pažymėti rytinėje teritorijos dalyje buvę neišlikę L raidės pavidalo ūkiniai korpusai, atsidūrę po naujai 1871 m. nutiesta Suvorovo (dabartine Maironio) gatve. Nuo Šv. Onos bažnyčios bernardinių vienuolynas buvo atitvertas aukšta tvora⁴⁵³.

Bernardinių vienuolyno komplekso dalinė mūrų rekonstrukcija 1737 m.

*Raudona – XIV a. II pusė – XVI a. pradžia, mėlyna – 1594–1596 m.
šv. mėlyna - XVII a. pradžia (po 1596?)
ruda – 1610 – 1655 m.*

Bernardinių vienuolyno komplekso mūrai 1737 m. plane

26 [plane], 27 [eksplikacijoje] S. Michel und Bernhartin Non[n]en Cl[oster]
(planas pasuktas)

27 pav. Pranciškonų vienuolyno komplekso 1737 m. situacijos palyginimas su miesto planu (disertacijos autorės schema, 2023)

1737 m. plane nepažymėti du statmenai susikertantys ir kampu su pirminiu korpusu besijungiantys pagrindiniai vienuolyno korpusai, kurie šiuo laikotarpiu jau stovėjo. Toks akivaizdus neatitikimas gali būti susijęs su griežtomis vienuolyno vidaus gyvenimo taisyklėmis – į moterų vienuolyno teritoriją

⁴⁵¹ Rožė Jarmalavičienė, *Gyv. namas Vilniuje, Tiesos g. 11. Architektūriniai tyrimai*, Vilnius, 1978, VRVA f. 1019, ap. 12, b. 31873, l. 1–2.

⁴⁵² XVI–XX a. pradžioje buvęs Vilniaus metropolito jurisdikos pastatų ansamblis, kurį sudarė Prečistos cerkvė ir šalia jos stovėję didieji bei mažieji metropolitų rūmai (vėliau veterinarijos klinika, kareivinės) bei špitolė ir varpinė (nugriautos XIX a.).

⁴⁵³ Morta Baužienė, *Pasižvalgymas po senojo Vilniaus mūrus*, p. 96; Audronė Kasperavičienė, *Mykolo Arkangelo bažnyčia ir vienuolynas. Istoriniai-menotyriniai tyrimai*, t. 1., Vilnius, 1989, VRVA f. 1019, f. 11, b. 7708, l. 14.

plano sudarymo metu nebuvo įleidžiami vyrai⁴⁵⁴. Tokią hipotezę galima bandyti pagrįsti pasitelkiant 1808 m. miesto planą, kuriame jau tiksliau atvaizduoti vienuolyno pastatai. Čia matomi jau pavaizduoti vienuolyno korpusai, juosiantys kluatrą. Situacija ūkinėje teritorijos dalyje, matyt, kiek skiriasi nuo 1737 m. – ūkinis pastatas rytinėje teritorijos dalyje pratęstas į šiaurę. Galbūt sudarant Fiurstenhofo planą buvo užfiksuotas nuo bernardinų vienuolyno pusės atsivėręs ūkinio kiemo vaizdas.

Bernardinų vienuolyno ir bažnyčios statybos užbaigtos iki XVII a. pradžios, tačiau visas architektūrinis kompleksas formavosi ir vėlesniais raidos etapais. Pastačius bernardinų observančių vienuolyno pastatus, abipus dabartinės Maironio gatvės suformuotas uždaras vyrų ir moterų vienuolynų kompleksas, jų teritorijos buvo atskirtos vidinėmis tvoromis. Neiškikę ūkiniai bernardinų vienuolyno pastatai buvo išsidėstę rytinėje teritorijos dalyje, tarp bernardinų vienuolyno bažnyčios šventoriaus ir dabartinės Maironio gatvės. Žinoma, jog čia stovėjo bravoras, kepykla, paukštidės, rūkykla, ledainės, vežiminės, sandėliai ir kiti pastatai. Šalia ūkinių pastatų buvęs sodas tęsėsi iki Vilnios. Uždarą moterų ir vyrų bernardinų vienuolynų ansamblį, apsuptą pagalbinių pastatų ir sodų, skyrė siaura Bernardinų gatvelė.

2.4. Dominikonų vienuolynas ir Šv. Dvasios bažnyčia

Vilniaus Šv. Dvasios dominikonų bažnyčia ir vienuolynas yra pirmasis Lietuvoje įkurtas dominikonų vienuolynas. Jo pastatai ir architektūra nagrinėti įvairiuose leidiniuose⁴⁵⁵. Dominikonų vienuolyno

⁴⁵⁴ Audronė Kasperavičienė, *Mykolo Arkangelo bažnyčia ir vienuolynas. Istoriniai-menotyriniai tyrimai*, t. 1, Vilnius, 1989. VRVA f. 1019, f. 11, b. 7708, l. 3.

⁴⁵⁵ *Lietuvos TSR istorijos ir kultūros paminklų sąvadas*, t. 1: Vilnius, p. 138–149; Vladas Drėma, *Dingęs Vilnius*, Vilnius: Versus aureus, 2013; Dalia Klajumienė, „Vilniaus Šv. Dvasios dominikonų bažnyčia ir vienuolynas“, in: *Lietuvos bažnyčios*, sudarė Laima Šinkūnaitė, Kaunas: Šviesa, 2009, p. 89–95; Dalia Klajumienė, „Vilniaus buvęs dominikonų vienuolynas ir Šv. Dvasios bažnyčia“, in: *Lietuvos vienuolynai. Vadovas*, sudarė Rūta Janonienė, Dalia Klajumienė. Vilnius: VDA leidykla, 1998, prieiga internete: <http://vienuolynai.mch.mii.lt/V8-46/Vildvasios.htm>; Dalia Vasiliūnienė, „Pamokslininkų ordinas / Ordo Praedicatorum (OP)“, in: *Dangaus miestas. Vilniaus vienuolynų palikimas Bažnytinio paveldo muziejuje*, p. 55–61; Ieva Blinstrubienė, „Vilniaus Šv. Dvasios bažnyčios ir vienuolyno komplekso erdvinės struktūros raida“, in: *Kultūros paminklai*, 20, Vilnius: 2016, p. 156–175.

namas gausiai tyrinėtas iki 1990 m., tuomet buvo atlikti istorijos⁴⁵⁶, architektūros⁴⁵⁷, archeologijos⁴⁵⁸ ir polichromijos tyrimai. Po šių tyrimų išleista keletas menotyrininių publikacijų⁴⁵⁹. Vėliau, 2001 m., oficinios sklype, esančiame šiauriau vienuolyno, atlikti archeologijos tyrimai⁴⁶⁰, 2010 m. atlikti architektūros tyrimai bažnyčios rūsiuose, o 2013 m. vėl buvo tirta vienuolyno namo architektūros raida⁴⁶¹.

Pirmieji dominikonų misionieriai lietuvių žemėse savo veiklą pradėjo praėjus vos daugiau nei dešimtmečiui po ordino įkūrėjo mirties. Misijų veiklai stiprėjant 1253 m. Kulmo vyskupas dominikonas Heidenreichas, dirbęs Prūsijoje kartu su Šv. Hiacintu, karūnavo Mindaugą Lietuvos karaliumi. Tais pačiais metais Šv. Hiacinto mokinys palaimintasis Vitas buvo konsekruotas Lietuvos vyskupu, tačiau dominikonų misija Lietuvoje baigėsi su Mindaugo mirtimi. Dominikonai XIV–XV a. sandūroje savo pastangas sutelkė Pietvakarių Rusioje, kur pranciškonai, kurie aktyviau reikėsi Lietuvoje, nebuvo tokie aktyvūs⁴⁶². Iki XIV a. pr. apie dominikonų veiklą Vilniuje nėra žinių. Dominikonai paminėti Lietuvos didžiojo kunigaikščio Gedimino laiškuose 1323 m., kuriuose kalbama apie Vilniuje pastatytą dominikonų bažnyčią, kuri, kai kurių istorikų nuomone, buvo medinė ir stovėjo dabartinės Šv. Dvasios bažnyčios vietoje⁴⁶³. Nors 1408 m. dažniausiai nurodomi kaip Lietuvos didžiojo kunigaikščio Vytauto funduotos mūrinės parapiinės Šv. Dvasios bažnyčios statybų

⁴⁵⁶ Teresė Dambrauskaitė, *Gyvenamas namas Vilniuje Garelio gt. 6, istoriniai tyrimai*, Vilnius, 1973, VRVA f. 1019 ap. 11 b. 5612; Marija Banikonienė, *Buv. Dominikonų vienuolynas Vilniuje Garelio 6, Giedrio 11. Istorinė apybraiža*, Vilnius, 1982, VRVA f. 1019 ap. 11 b. 5617; *Dominikonų lotyniškos kronikos skyriai*, iš lotynų k. vertė O. Matusevičiūtė, Vilnius, 1983, VRVA f. 1019 ap. 11 b. 206; Jūratė Valužytė, *Šventosios Dvasios (dominikonų) bažnyčia Vilniuje (Dominikonų g. 8). Istoriniai tyrimai*, 1990 m., VRVA f. 1019 ap. 11 b. 5643; Romualdas Firkovičius, *Kulto pastatai ir jų vietos Vilniaus mieste. Katalikų bažnyčių ir vienuolynų istorijos apybraižos (XIII–XX a.). Istoriniai tyrimai*. T. 2, Vilnius, 1990, VRVA f. 1019, ap. 11, b. 4483, p. 34–55.

⁴⁵⁷ Rožė Jarmalavičienė, Alina Samukienė, *Buv. Dominikonų vienuolyno Vilniuje, Garelio gt. 6, Giedrio gt. 11 architektūriniai tyrimai, planų stilistinės kartogramos*, Vilnius, 1985, VRVA f. 2 ap. 488 b. 59, 60; Robertas Zilinskas, *Šv. Dvasios bažnyčia 27302 Vilniuje, Dominikonų g. 8/11, architektūros tyrimai, brėžinys „Didžiosios kriptos vieta rūsyje“*, Vilnius, 2010, R. Zilinsko asmeninis archyvas; Robertas Zilinskas, Ričardas Račinskas, *Šv. Ignoto g. 11/3, Dominikonų g. 6, 8. Architektūriniai tyrimai*, Vilnius, 2013, R. Zilinsko asmeninis archyvas.

⁴⁵⁸ Kęstutis Katalynas, *Vilniuje, J. Garelio g. 6 / K. Giedrio g. 11 (buv. Dominikonų vienuolyno) vykdytų archeologinių tyrinėjimų ataskaita*, I dalis, Vilnius, 1982, LII f. 1, b. 1060; Ušinskas Vytautas, „Tyrinėjimai Vilniuje, K. Giedrio gatvėje“ in: *Archeologiniai tyrinėjimai Lietuvoje 1982–1983*, Vilnius, 1984, p. 118–121.

⁴⁵⁹ Alina Samukienė, Algė Jankevičienė, „Gotikos relikvai Vilniaus Dominikonų architektūros ansamblyje“, in: „Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės gotika: sakralinė architektūra ir dailė“, sudarė Algė Jankevičienė, *Acta Academiae Artium Vilnensis*, t. 26, Vilnius, 2002, p. 89–97; Aleksandra Aleksandravičiūtė, „Šiaurės renesansas Vilniaus mieste. Sienų tapybos ornamentika“, in: *Menotyra*, t. 19, Nr. 1, Vilnius, 2012, p. 1–17.

⁴⁶⁰ Luchtanienė Daiva, „Archeologiniai tyrimai Vilniuje Šv. Ignoto g.“, in: *Archeologiniai tyrinėjimai Lietuvoje 2001*, Vilnius, 2002, p. 198–202.

⁴⁶¹ Robertas Zilinskas, *Šv. Dvasios bažnyčia 27302 Vilniuje, Dominikonų g. 8/11, architektūros tyrimai, brėžinys „Didžiosios kriptos vieta rūsyje“*, Vilnius, 2010, R. Zilinsko asmeninis archyvas; Robertas Zilinskas, Ričardas Račinskas, *Šv. Ignoto g. 11/3, Dominikonų g. 6, 8. Architektūriniai tyrimai*, Vilnius, 2013, R. Zilinsko asmeninis archyvas.

⁴⁶² Steigė naujus vienuolynus Lucke, Sambire, Kolomyjoje. Valdant Vladislavui Jogailai, Lvovo arkivyskupijoje (anksčiau Haličynoje) buvo įkurta 17 parapijų, iš kurių 5 įkūrė pats karalius. Darius Baronas, „Lietuvių žemės dominikonų ir pranciškonų misijų į rytus kontekste XIII a.“, p. 111.

⁴⁶³ Władysław Zahorski, *Kościół Św. Ducha i klasztor Dominikanów*, (l. 86–103) LVIA f. 1135 ap. 8 b. 10.

data, patikima data apie jau įrengtą bažnyčią reikėtų laikyti 1418 m.⁴⁶⁴ Pirmasis dominikonų ordino vienuolynas Vilniuje buvo įkurtas gerokai vėliau – tik 1501 m. Ši data minima ir vienuolyno vizitacijos aktuose. Lietuvos didysis kunigaikštis Aleksandras iš Krokuvos atvykusiems dominikonų broliams dovanojo parapinę Šv. Dvasios bažnyčią, šalia buvusį sklypą, karčemą, Vingrių šaltinius. Vienuoliams funduotas valdas riboją Dominikonų ir Šv. Ignato gatvės – svarbios ir judrios tuometinio Vilniaus trasos. Nuo 1570 m. iki XVII a. Vilniuje dominikonai taip pat aptarnavo netoliese stovėjusią gotikinę XV a. pabaigoje statytą Švč. Trejybės bažnyčią, bet jos vėliau atsisakė⁴⁶⁵. Kaip ir Vilniaus vienuolynas, pirmieji dominikonų vienuolynai kaimyninės Lenkijos teritorijoje statyti prie jau stovėjusių parapinių bažnyčių (Krokuvoje, Sandomieže, Vroclave, Gdanske, Gloguve), tačiau kaimyninėse šalyse tai vyko XIII–XVI a.

Ordino veiklos pradžioje būta bandymų reguliuoti pastatų architektūrinę išraišką, tačiau jie neišsivystė į konkretų ir ilgalaikį erdvinio modelio aprašymą. Įsikūręs Dominikonų ordinas priėmė šv. Augustino regulą, kurioje nėra konkretnių nurodymų dėl brolių miego, valgio, darbo organizavimo erdvėje. Kiek žinoma, pirmieji dominikonų statiniai buvo nedideli ir kuklūs, jų bažnyčios miestuose pačioje jų veiklos pradžioje buvo skirtos tik ordino vienuoliams. Pirmieji su ordino bažnyčių architektūra susiję nurodymai buvo ribojamojo pobūdžio, užrašyti šv. Dominyko 1220–1221 m. konstitucijose. 1220 m. konstitucijoje abstrakčiai nurodomas bažnyčios pastato aukštis kaip „kuklus“, kuris vėliau, 1228 m., detalizuotas pateikiant konkrečius aukščius. Skliautai leidžiami tik vienuolių chore ir zakristijoje⁴⁶⁶. Lygindami dviejų miestuose aktyviai veikusių ordinų statybinę veiklą, tyrėjai dažnai pabrėžia, jog dominikonų ordino statybinė veikla, bent jau pirmaisiais veiklos dešimtmečiais, buvo sistemingesnė ir labiau planuota nei pranciškonų. Pagal nuostatą, įtrauktą į 1228–1236 m. ordino konstitucijas, vienuolynas turėjo paskirti trijų narių komisiją, kuri konsultuotų ir prižiūrėtų pastatų projektus, padėdama priorui. Ši nuostata visam ordinui buvo panaikinta 3-iajame konstitucijų leidime (1238–1240 m.), tačiau liko galioti pagal specialius kapitulos nutarimus atskirose provincijose⁴⁶⁷. Nuo 1240 m. miestuose atsiradus pasaulietinių dvasininkų ir dominikonų

⁴⁶⁴ Pasak D. Barono, 1408 m. nėra deramai pagrįsta data. 1418 m. rugpjūčio 27 d. popiežius Martynas V, prašomas Ldk Vytauto, suteikė Vilniaus Šv. Dvasios bažnyčios dvasininkams atleidų suteikimo teisę, in: Darius Baronas, *Katalikiškojo pamaldumo raiška Vilniuje XIV a. pabaigoje – XV a. viduryje*, p. 19.

⁴⁶⁵ Dalia Klajumienė, „Vilniaus Šv. Dvasios dominikonų bažnyčia ir vienuolynas“, p. 89.

⁴⁶⁶ Detalizuotas aukštingumo ribojimas: bažnyčios maksimalus 30 pėdų (~ 10 m), o vienuolyno – 12 pėdų (~ 4 m) vieno aukšto pastatams, pastatams su dormitorijumi antrame aukšte – 20 pėdų (~ 6,5 m). Richard A. Sundt, „*Mediocrates domos et humiles habeant fratres nostri*“, p. 403.

⁴⁶⁷ Konkretaus vienuolyno pastatų prižiūrėtojas (*the praefectus operum*) pirmą kartą paminėtas generalinio magistro Humberto iš Romos (1254–1263 m.) darbuose apie įvairias pareigas ordino viduje. Jis tikrino ir pirkė statybines medžiagas, samdė kvalifikuotus meistrus, rūpinosi jais ir prireikus apgyvendindavo vienuolyne, tvarkė statybų apskaitą. Statybininkai dažniausiai buvo pasauliečiai, bet retkarčiais jie būdavo gabūs ordino amatininkai ir menininkai, siunčiami iš vienuolyno į vienuolyną. Richard A. Sundt, „*Mediocrates domos et humiles habeant fratres nostri*“, p. 401.

priešpriešai, katedros ir parapiinės bažnyčios pamokslininkų ordinui buvo užvertos, tad vienuoliai buvo priversti statyti naujas ar plėsti esamas savo bažnyčias, pritaikydami jas pasauliečiams ir didėjančiam vienuolių skaičiui, tad suvaržymai, ribojantys pastatų dydį, pradėti traktuoti laisviau. Taigi 1249 m. kapitulos nutarimu, dominikonų bažnyčiose atsirado aiškus atskyrimas tarp vienuolių choro ir pasauliečiams skirtos navos. Aukščio ir skliautuotų navų ribojimai pašalinti 1300 m.⁴⁶⁸

Griežčiausi ir ilgiausiai išlikę suvaržymai buvo susiję su sakralinių erdvių meniniu dekoru (minimos skulptūros, paveikslai ir dekoratyvinės grindų dangos). Sekant cistersų pavyzdžiu, 1263 m. dominikonų bažnyčiose uždrausta viskas, „kas nereikalinga“, tačiau jau XIII a. pabaigoje požiūris į meną ir jo vaidmenį ordino gyvenime ir misijoje labai pasikeitė. Nuo 1247 m. generolai ir provincijos skyriai ragino brolius savo bažnyčiose naudoti šv. Dominyko ir šv. Petro Veroniečio atvaizdus. Tikslas buvo ne tik pagerbti šiuos šventuosius, bet ir skatinti bei skleisti jų kultą už ordino ribų⁴⁶⁹. Nuo XIV a. ordinas daugiau nebandė nei įgyvendinti, nei keisti architektūros ir meninio dekoru nuostatų, kurias generalinė kapitula patvirtino Marselyje 1300 m. Nors pastebimo pertekliaus (*superfluitates notabiles*) draudimas išliko iki modernių laikų (1923 m.), tačiau jau XIII a. pabaigoje jis buvo laisvai interpretuojamas, nekalbant apie laikotarpius, kada kurtas esamas tiriamo dominikonų vienuolyno polichrominis dekoras.

Kalbant apie ankstyviausią Vilniaus dominikonų vienuolyno raidos laikotarpį iki 1610 m., konkrečiai galima aptarti tik išlikusius paties vienuolyno mūrus. Bažnyčia, kurios vakarinis fasadas ir aukšta varpinė pietvakarių kampe pavaizduota 1600 m. T. Makovskio panoramoje, neišliko. Tai turėtų būti ta pati dominikonams perleista XV a. pradžioje statyta bažnyčia, kuri, sprendžiant iš manieristinio frontono graviūroje, buvo rekonstruota. Manoma, jog buvusi bažnyčia statyta (perstatyta) kartu su vienuolyno statybomis 1501 m.⁴⁷⁰ 1610 m. gaisro metu nukentėjo bažnyčios išorė, visa bažnyčia sudegė 1655 m.⁴⁷¹

⁴⁶⁸ Richard A. Sundt, „Mediocris domos et humiles habeant fratres nostri“, p. 402.

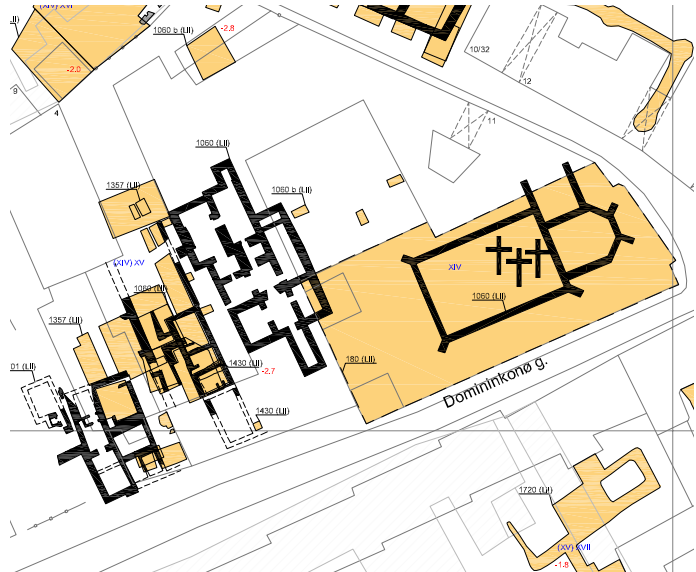
⁴⁶⁹ Vėliau pamokslininkai rado ir kitų būdų, kaip šiuos tikslus įgyvendinti. Tai dekoruotų antkapių statymas kiekvienam iš dviejų šventųjų ir skelbimo, raginančio vienuolius ir kitus pašvęsti savo bažnyčias šv. Dominykui, paskelbimas (1250 ir 1297 m.). Richard A. Sundt, „Mediocris domos et humiles habeant fratres nostri“, p. 402.

⁴⁷⁰ Robertas Zilinskas, Ričardas Račinskas, *Dominikonų vienuolyno namas 10347 Vilniuje, Dominikonų g. 6 rytinės dalies papildomi architektūros tyrimai*, Vilnius, 2013, R. Zilinsko asmeninis archyvas, l. 10.

⁴⁷¹ Vladas Drėma, *Dingęs Vilnius*, p. 257.

28 pav. Šv. Dvasios bažnyčios fasadas. Vilniaus miesto 1600 m. panoramos fragmentas (T. Makovskis, 1600)

29 pav. Šv. Dvasios bažnyčios ir vienuolyno suvestinė archeologijos tyrimų schema (Vilniaus archeologijos atlaso fragmentas, 2016)⁴⁷²

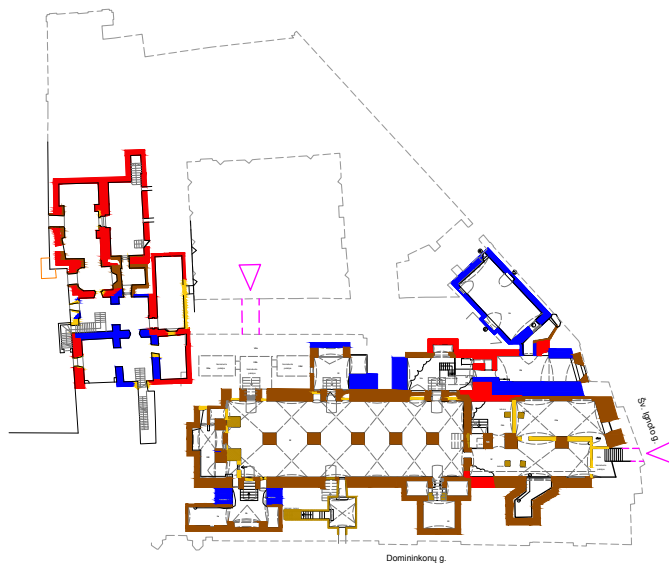
[16 – dominikonų bažnyčios fasadas]

Kadangi kitų šaltinių nėra, o senosios bažnyčios mūrai neišlikę, galima tik daryti prielaidą, jog ankstyvoji mūrinė bažnyčia buvo atitraukta nuo gatvių kampo, o tarp Dominikonų gatvės ir bažnyčios buvo varpinė. Nors pirmosios mūrinės bažnyčios kontūrai užbrėžti archeologijos tyrimų ataskaitos brėžinyje pagal žodines Ž. Simonaičio nuorodas (jos turėjo remtis atliktais tyrimais bažnyčios rūsyje), tačiau nėra jokių šių architektūros tyrimų dokumentuojamų ataskaitų ar dokumentų⁴⁷³. 1971 m. E. Purlys labai nedidele apimtimi tyrinėjo bažnyčios mūrus, tačiau tyrimai buvo fragmentiški ir žvalgomojo pobūdžio, prieinamų tyrimo ataskaitų nėra.

2010 m. R. Zilinskui ir R. Račinskui tyrinėjant bažnyčios rūsių mūrus, rytinėje dalyje buvo aptikti keli XVI a. pirma puse datuojami mūrų fragmentai, vėliau 2013 m. tyrinėtas statybos laikotarpio vienuolyno rūsys. Iš nedidelių ankstyviausio mūro fragmentų išvadų apie pirmosios bažnyčios planą daryti negalima.

⁴⁷² Gediminas Vaitkevičius, Oksana Valionienė, *Vilniaus archeologijos atlasas* [interaktyvus], prieiga internete: <https://www.istorija.lt/el.-istekliai/238> [žiūrėta 2022-03-12].

⁴⁷³ Esamos bažnyčios rūsiuose archeologijos tyrimų metu aptiktos dviejų medinių pastatų liekanos, V. Daugudžio datuotos XIII–XIV a., kitų radinių neaptikta. K. Katalynas, remdamasis šalia vykusių tyrimų medžiaga, linkęs šias liekanas priskirti ne ankstesniam nei XIV a. pab. periodui. Vytautas Daugudis, *Vilniaus Dominikonų (Šv. Dvasios) bažnyčios rūsiuose 1963–1964 m. vestų archeologinių kasinėjimų ataskaita*, Vilnius, 1964, LII f. 1, b. 180.

*Raudona – 1501 m.,
mėlyna – apie 1566 m.,
ruda – 1679–1749 m.,
geltona – 1866–1887 m.*

Disertacijos autorės sujungtos 2010
ir 2013 m. tyrimų kartogramos ir
pažymėtos patekimo iš lauko
vietos⁴⁷⁴

30 pav. Šv. Dvasios bažnyčios rūsio kartograma (R. Zilinskas, 2010 ir 2013)

Per 1610 m. gaisrą vienuolynas didelės žalos nepatyrė, daugiau nukentėjo bažnyčios išorė. 1641 m. statoma Šv. Kryžiaus koplyčia priešingoje zakristijai pusėje, tačiau koplyčia ir visa bažnyčia perstatyta 1679–1688 m., po 1655 m. kilusio gaisro Vilniuje⁴⁷⁵. Didžiausių nuostolių vienuolyno pastatai patyrė 1655 m. prasidėjusio karo metu, todėl po 1661 m. vykusios rekonstrukcijos buvo gana didelės apimties. Architektūriniai tyrimai suteikia duomenų apie šių rekonstrukcijų apimtis ir vietas. XVII a. antroje pusėje atstatyta bažnyčia ir vienuolynas buvo didesni. Bažnyčia praplatinta, padaryta trinavė, jos šiaurinis fasadas pasislinktas į šiaurę. Kluatro pietinio fasado gotikinis mūras buvo panaudotas plečiant bažnyčią – užmūrijus angas, tapo bažnyčios šiaurine siena, prie kurios naujai pastatyta kluatrą juosusios galerijos atkarpa. Pietinis bažnyčios fasadas taip pat pasislinktas arčiau gatvės. Po dar vieno mažesnio 1726 m. gaisro bažnyčioje⁴⁷⁶ presbiterija pailginta į Šv. Ignoto g. pusę ir suformuotas mažas trikampis kiemelis sudarant esantį perimetrinį užstatymą ties Šv. Ignoto gatve. 1984–1985 m. R. Jarmalavičienės ir A. Samukienės vykdytų tyrimų metu nustatyta keletas gotikos laikotarpio statybos etapų⁴⁷⁷, vėliau vykusių 2013 m. R. Zilinsko ir R. Račinsko tyrimų metu padaryta išvada, jog gotikos etapas yra iš esmės vienas, tik išskirtas statybos eigos eiliškumas⁴⁷⁸. Abiejų tyrimų

⁴⁷⁴ Robertas Zilinskas, *Šv. Dvasios bažnyčia 27302 Vilniuje, Dominikonų g. 8/11, architektūros tyrimai, brėžinys „Didžiosios kriptos vieta rūsyje“*, Vilnius, 2010, R. Zilinsko asmeninis archyvas; Robertas Zilinskas, *Šv. Ignoto g. 11/3, Dominikonų g. 6, 8. Architektūriniai tyrimai*, Vilnius, 2013, R. Zilinsko asmeninis archyvas.

⁴⁷⁵ Romualdas Firkovičius, *Kulto pastatai ir jų vietos Vilniaus mieste. Katalikų bažnyčių ir vienuolynų istorijos apybraižos (XIII–XX a.). Istoriniai tyrimai*. T. 2, Vilnius, 1990, VRVA f. 1019 ap. 11 b. 4483, l. 44.

⁴⁷⁶ Ten pat, l. 46.

⁴⁷⁷ Rožė Jarmalavičienė, Alina Samukienė, *Buv. Dominikonų vienuolyno Vilniuje, Garelio gt. 6, Giedrio gt. 11 architektūriniai tyrimai, planų stilistinės kartogramos*, Vilnius, 1985, VRVA f. 2 ap. 488 b. 59, 60.

⁴⁷⁸ Pirmajame aukšte rasta vienintelė siūlė ankstyviausiame mūre, iš kurios galima spręsti, kad buvo trumpa pertrauka tarp vakarinio iš šiaurinio korpuso statybos. Antrame aukšte šioje vietoje siūlės neaptikta, todėl tai galima laikyti ne

metu buvo nustatyta, jog mūro tipologija ir stilistika yra vėlyvos gotikos ir siejama būtent su Ldk Aleksandro fundacijos laikotarpiu⁴⁷⁹. Toliau šioje disertacijoje remiamasi naujausių 2013 m. atliktų tyrimų išvadomis ir pačios disertacijos autorės bei E. Purlio įžvalgomis neardomųjų tyrimų 2014–2015 m. metu, rengiant magistro baigiamąjį darbą⁴⁸⁰.

Vienuolyno statybų metu suformuotas pirminis tūris yra pakitęs. Aplink uždara kiemą buvo pastatyti trys dviaukščiai korpusai, o pietinis prie bažnyčios prigludęs koridorius buvo piečiau dabartinio, pastatyto XVII a. platinant bažnyčią panaikinus pirminį pietinį koridorių. Šiauriniame vienuolyno korpuse buvo suformuota erdvi antro aukšto patalpa aukštomis lubomis ir aukštais arkiniais langais. 1985 m. tyrimų metu spėta, jog šioje vietoje galėjusi būti biblioteka. Bažnyčia ir šiaurinis korpusas buvo iškilę virš kitų korpusų dviaukščio tūrio. Šiaurinio korpuso koridoriaus dalyje atidengta labai nedidelių gotikos laikotarpio tapybos fragmentų⁴⁸¹.

Vienintelė XVI a. antrosios pusės data, užfiksuota rašytiniuose šaltiniuose, yra 1566 m. – tada paminėtas vienuolyne veikęs noviciatas, mokykla ir kolegija⁴⁸². Neparašyta, kada jie buvo įrengti ir kur buvo įkurdinti. Natūros tyrimų metu nustatyta, kad rekonstrukcija XVI a. antroje pusėje buvo intensyvi. Mūras, kuris priskiriamas šiam laikotarpiui⁴⁸³, pagal savo savybes galėtų būti skirtinas ir XVII a. pradžiai. Tokį datavimą patvirtina ir tapyti architektūrinių formų supraportai virš celių durų antro aukšto vakariniame koridoriuje, kurių datavimas pagal panaudotus ornamentų motyvus ir stilistiką patenka į XVI a. paskutiniojo dešimtmečio – XVII a. I ketvirčio ribas⁴⁸⁴.

Tradicinės struktūros kluatras buvo apsuptas galerijos, o vienuolyno patalpos išsidėsčiusios per du aukštus. Deja, rašytiniai šaltiniai nenurodo ankstyvosios funkcinės patalpų struktūros⁴⁸⁵. Kituose dominikonų vienuolynuose vakarinė dalis tradiciškai buvo mokymo vieta, galerijos šalia bažnyčios buvo skirtos vyresniųjų vienuolių studijoms, ir šiam tikslui langų nišose dažnai būdavo įrengiamos

atskiris raidos etapai, o statybos eigos žymėmis. Robertas Zilinskas, Ričardas Račinskas, *Šv. Ignato g. 11/3, Dominikonų g. 6, 8. Architektūriniai tyrimai*, Vilnius, 2013, R. Zilinsko asmeninis archyvas.

⁴⁷⁹ Kiek truko Ldk Aleksandro laikmečio statybos, rašytinių duomenų nėra, tačiau žinoma, kad 1506 m. kunigaikštis mirė, o vėlesniais XVI a. dešimtmečiais ėmė keistis statybos technika, stilistika ir estetika.

⁴⁸⁰ Ieva Blinstrubienė, *Buv. dominikonų vienuolyno prie Šv. Dvasios bažnyčios restauravimo ir pritaikymo pasiūlymai*, magistro baigiamasis darbas, Vilniaus dailės akademija, 2015.

⁴⁸¹ Idalija Bėčienė, *Dominikonų g. 6 – buv. vienuolyno namas. II a. koridoriaus tapybinio dekoro restauravimo, konservavimo, tvarkytos darbai*, Vilnius, 2012, Vilniaus arkivyskupijos archyvas.

⁴⁸² *Dominikonų lotyniškos kronikos skyriai*, iš lotynų k. vertė O. Matusevičiūtė, Vilnius, 1983, VRVA f. 1019 ap.11 b.206, p. 7.

⁴⁸³ Šiaurės rytų vienuolyno dalies pirmo aukšto virtuvėje, priebutyje su arkadomis ir antro aukšto antstate virš jo, vakarinės dalies rūsyje, antrojo aukšto koridoriuje, šiaurinės dalies languose į kluatro pusę.

⁴⁸⁴ Aleksandra Aleksandravičiūtė, „Šiaurės renesansas Vilniaus mieste. Sienų tapybos ornamentika“, p. 12–13.

⁴⁸⁵ XX a. 8–9 dešimtmečių istorinių tyrimų metu buvo spėjama, kad pirmo aukšto patalpa vakarinėje vienuolyno dalyje, su dviem stulpais, remiančiais skliautus, buvo refektorijus.

tam skirtos vietos⁴⁸⁶. Kluatro galerijos buvo naudojamos ir bendram poilsiui, procesijoms, o jo centrinė zona ir takai buvo įprasta laidojimo vieta⁴⁸⁷. Refektorijus dažniausiai būdavo kitapus kluatro, kuo toliau nuo bažnyčios⁴⁸⁸. Pamokslininkų ordino vienuolynų statybų pradžioje lektorių dormitorijai buvo suskirstyti į individualias celes medinėmis pertvaromis ar dembliais. Šios patalpos buvo skirtos ne tik miegui, bet ir studijoms. XIV a. pradžioje atskirų celių skaičius vienuolynuose išaugo ir dažnai jos buvo suplanuojamos atskirame vienuolyno korpuse ir skiriamos vienuolynų vyresniesiems, o jau XIV a. viduryje dalis vienuolių gyveno atskirose celėse, o dalis bendruose dormitorijuose⁴⁸⁹. Iš dominikonų kronikos žinoma, kad Vilniuje didžioji dalis vienuolių miegojo dviejuose erdviuose dormitorijuose, kronikoje taip pat minimos buvusios vienuolyno vidaus sienos „pagal prūsų madą“ (tikėtina, jog kalbama apie medinę pertvarinių sienų konstrukciją)⁴⁹⁰. Tai, kad vienuolyne dalis pertvarų buvusios medinės konstrukcijos, liudija ir natūrinių tyrimų duomenys. Vientiso ankstyvųjų raidos etapų mūro pirmame aukšte randama visuose dabar stovinčiuose korpusuose, kai kur mūras kyla ir iki antro aukšto, tačiau neaptikta jokio šio laikotarpio vidinių / pertvarinių sienų. Dar viena dominikonų vienuolynams būdinga patalpa, skirta studijoms (lot. *praedicatorium*), turėjo būti įrengta viršutiniame aukšte.

XVII a. pradžioje vienuolyno korpusai dar buvo dviejų aukštų. Šio laikotarpio mūro vienuolyne aptinkama pirmo aukšto virtuvėse, refektorijuje, didžiajame koridoriuje, fasaduose. XVII a. antroje pusėje antrame aukšte koridorius virš naujos galerijos atkarpos ties bažnyčia iškart statytas be skliautų, žemesnis ir su žemesniais langais. Koridoriumi tapo įmanoma apeiti ratu visą vienuolyną ne tik pirmame, bet ir antrame aukšte. Kartu su 1679 m. bažnyčios plėtra rytinėje vienuolyno namo dalyje, šalia zakristijos, pastatyta nauja laiptinė. Čia naujai suformuotos ir patalpos antrame aukšte. Dominikonų kronika mini iki XVII a. vidurio čia gyvenus apie 60 vienuolių. Vienuolyne buvo noviciatas, turėjęs atskirą biblioteką, vaistinę su laboratorija ir dvasinę akademiją.

Apie vienuolyno teritoriją iki 1610 m. žinoma nedaug. Šiaurinė sklypo riba turėjusi būti netoli šiaurinio korpuso (žinoma apie vėliau prisijungtą sklypą šioje dalyje). Ties Šv. Ignato g. vienuolyno

⁴⁸⁶ Alfred A. Schmid, „Dominikaner“, in: Reallexikons zur Deutschen Kunstgeschichte Labor. Prieiga internete: <https://www.rdklabor.de/wiki/Dominikaner> [žiūrėta 2022-05-10].

⁴⁸⁷ Archeologijos tyrimai kluatre daryti tik labai mažame plote. Kastame šurfe ties vakarine kluatro siena 0,7 m gylyje rasta 1 m pločio duobė, kurioje užkasti kaulai iš suardytų kapų, archeologiškai nedatuota. Vytautas Ušinskas, „Tyrinėjimai Vilniuje, K. Giedrio gatvėje“ in: *Archeologiniai tyrinėjimai Lietuvoje 1982–1983*, Vilnius, 1984, p. 118–121.

⁴⁸⁸ Wolfgang Braunsfels, *Monasteries of Western Europe*, p. 13.

⁴⁸⁹ Alfred A. Schmid, „Dominikaner“, in: Reallexikons zur Deutschen Kunstgeschichte Labor. Prieiga internete: <https://www.rdklabor.de/wiki/Dominikaner> [žiūrėta 2022-05-10].

⁴⁹⁰ „Iš šio kunigaikščio (Aleksandro) karališko dosnumo greta bažnyčios esančiame sklype, kaip du išlikę miegamieji liudija, iš plytų puikiai buvo pastatytas iki šiol išlikęs vienuolynas. Bet būdamas be skliautų, iš vidaus sienoms pagal prūsų madą esant medinėms, 1737 VI 2 didesnei ir geresnei miesto daliai virtus pelenais, ir šitas vienuolynas buvo sunaikintas. Teliko tik abiejų pusių šoninės sienos ir miegamųjų skliautai čieliai“. *Dominikonų lotyniškos kronikos skyriai*, iš lotynų k. vertė O. Matusevičiūtė, Vilnius, 1983, VRVA f. 1019 ap. 11 b. 206, l. 2.

teritoriją nuo gatvės skyrė mūro siena (patalpos suformuotos vėliau). XVII a. pirmoje pusėje per kelis dešimtmečius dominikonai taip pat įsigijo sklypus ir namus kitoje Šv. Ignoto g. pusėje⁴⁹¹. Čia suformuotas vienuolyno palivarkas su ūkiniais pastatais, kalve, arklidėmis. Iš rytų ir pietų vienuolyno teritorija ribojama Šv. Ignoto ir Dominikonų gatvių. Vakarinę vienuolyno teritorijos dalį riboja Sapiegų rūmai (Fiurstenhofo plane – 92. Stolnick Sapi[eh] a Palais, 1798 m. plane pastato jau nebėra). XVII a. viduryje dominikonai plėtė savo valdas – nusipirko šiaurinėje dalyje su vienuolyno posesija besiribojusią posesiją ties Šv. Ignoto gatve. Joje stovėjo didelis dviejų aukštų mūrinis namas⁴⁹² (XIX a. pradžios rašytiniuose šaltiniuose jis minimas kaip vienuolyno oficina ir turėjo jungtį per galeriją su vienuolyno antro aukšto patalpa).⁴⁹³ Dominikonai netoliese įvairiais laikotarpiais turėjo ir daugiau namų, kurie buvo nuomojami⁴⁹⁴.

Nepaisant kiek netikslių proporcijų, Fiurstenhofo plane vienuolyno namas ir bažnyčia pavaizduoti gana detalčiai ir tiksliai. Kiek neaiški situacija šiaurinėje vienuolyno teritorijos dalyje ties Šv. Ignoto gatve. Pastato vietoje ir jo teritorijoje vykusių archeologijos tyrimų metu atidengti mūro ir keletas krosnių fragmentai, kurie datuoti XVI a. ir XVII a. pradžia⁴⁹⁵. Iš pastato mūro liekanų matyti pietinės jo dalies kontūrai ir nuo jų vakarų link besidriekusios XVII a. tvoros likučiai. 1737 m. plane šis pastatas tęsiasi palei Šv. Ignoto gatvę iki pat benediktinių vienuolyno, o tvoros čia jau nebėra. Tad galima spėti, kad vienuolyno ir Sapiegų rūmų posesijas skyrė patys pastatai.

⁴⁹¹ 1820 m. vienuolyno inventoriuje minimi iš Volskos 1629 m. ir iš Linkovskos 1636 m. nupirkti namai, 1642 m. sujungti į vieną bendrą nuosavybę. Marija Banikonienė, *Buv. Dominikonų vienuolynas Vilniuje Garelio 6, Giedrio 11. Istorinė apybraiža*, Vilnius, 1982, VRVA f. 1019 ap. 11 b. 5617, l. 15.

⁴⁹² Šį namą iš Volskos įsigiję dominikonai prijungė prie vienuolyno ir 1642 m. gavo teisę išmūryti jį įėjimą. Mindaugas Paknys, *Vilniaus miestas ir miestiečiai 1636 m.: namai, gyventojai, svečiai*, Vilnius: VDA leidykla, 2006, p. 144. 1798 m. ir 1834 m. Vilniaus planuose matoma galerija, kuri jungė šiaurinę vienuolyno korpusą ir oficiną.

⁴⁹³ Fasado, kuriame galimai buvusi galerijos jungtis, polichromijos tyrimų metu nustatyta, jog šeštame dažymo etape (XVIII a. vid. – XVIII a. antra pusė) fasado nišos dekoruotos figūriniais ir augaliniais motyvais. Rūta Valainienė, *Gyvenamasis namas Dominikonų g. 4, Vilniuje Un. nr. 1094-0057-8014; Gyvenamasis namas Dominikonų g. 6, Vilniuje, Vienuolyno namas u. k. 10347, Un. nr. 1094-0085-0010. Žvalgomųjų polichrominių tyrimų ataskaita. Patalpos ir kiemo fasadai*, Vilnius, 2011, Vilniaus arkivyskupijos archyvas.

⁴⁹⁴ Vilniaus ir Dominikonų g. kampe 1636 m. minimas auksakalio Stanislovo Zeligmacherio mūrnamis (po 1639 m. Simono Remplerio), vėliau minimi trys vienuolynui priklausę namai, nugriauti 1944 m. Mindaugas Paknys, *Vilniaus miestas ir miestiečiai 1636 m.*, p. 167; Vladas Drėma, *Dingęs Vilnius*, p. 269, 257.

⁴⁹⁵ Daiva Luchtanienė, „Archeologiniai tyrimai Vilniuje Šv. Ignoto g.“, in: *Archeologiniai tyrinėjimai Lietuvoje 2001*, Vilnius, 2002, p. 198–202.

Dominikonų vienuolyno dalinė mūrų rekonstrukcija
1737 m.

*Raudona – XIV a. II pusė – XVI a. pradžia,
mėlyna – XVI a. vid. – 1610 m.,
ruda – 1610–1655 m.,
šviesiai ruda – 1661–1737 m.*

Dominikonų vienuolyno komplekso mūrai
1737 m. plane

*14. Dominicaner Manns Closter
(planas apsuktas)*

31 pav. Dominikonų vienuolyno komplekso 1737 m. situacijos palyginimas su miesto planu
(disertacijos autorės schema, 2021)

Natūros tyrimai atskleidė, kokie pagrindinių vienuolyno komplekso rekonstrukcijų, keitusių ir pastatų tūrinę kompoziciją, laikotarpiai. Nors duomenų pačios ankstyviausios vienuolyno planinės ir funkcinės struktūros visai rekonstrukcijai nepakanka, tačiau išaiškėjo pagrindiniai jos bruožai, išliko nemaža dalis pirminių vienuolyno statybos laikotarpio mūrų, kurie kyla iki antro aukšto lygio, vienuolynas turėjo kiek erdvesnį pirminį kluatrą, kurį supo atviros galerijos ir erdvią patalpą su aukštais arkiniais langais (galbūt biblioteką) šiaurinėje dalyje.

2.5. Bazilijonų vyrų ir moterų vienuolynai, Švč. Trejybės šventovė

Bazilijonų vyrų ir moterų vienuolynų architektūrinio komplekso istorija ir architektūra sulaukė daug įvairios krypties tyrėjų dėmesio. Be straipsnių architektūros istorijai skirtuose leidiniuose⁴⁹⁶ buvo

⁴⁹⁶ Lietuvos TSR istorijos ir kultūros paminklų sąvadas, t. 1: Vilnius, p. 236–239; Lietuvos architektūros istorija. Nuo seniausių laikų iki XVII a. vidurio, t. 1, p. 151; Algė Jankevičienė, Vytautas Levandauskas, „Šv. Trejybės cerkvės ir Bazilijonų vienuolyno pastatų ansamblis M. Gorkio g. 71, 73“, in: *Vilniaus architektūra*, Vilnius: Mokslas, 1985, p. 166–171. Tojana Račiūnaitė, „Vilniaus buvęs bazilijonų vienuolynas ir Švč. Trejybės bažnyčia“, in: *Lietuvos vienuolynai. Vadovas*, prieiga internete: <http://vienuolynai.mch.mii.lt>; Algė Jankevičienė, „Dviejų stilių sintezė XVI a. Vilniaus cerkvių architektūroje“, in: *Acta Academiae Artium Vilnensis*, Vilnius, 2002, t. 26: Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės gotika: sakralinė architektūra ir dailė, sudarė Algė Jankevičienė, p. 167–179; Ostrovska Rūta, „Unitai ir jų sakraliniai pastatai LDK“, in: *Soter*, Kaunas, 2006, Nr. 19 (47), p. 137–152; Rūta Janonienė, „Architektūrinis ansamblis“, in: *Kultūrų*

išleisti įvairiems istoriniams aspektams, turėjusiems įtakos ir architektūrinio ansamblio kūrimui, skirti leidiniai⁴⁹⁷. 1982 m. pradėti cerkvės ir vyrų vienuolyno istoriniai tyrimai⁴⁹⁸, o 1983 m. prasidėjo šventovės, varpinės ir vyrų vienuolyno fasadų architektūros natūros tyrimai⁴⁹⁹, moterų vienuolynas tyrinėtas dviem etapais 1978 ir 1985 m.⁵⁰⁰, vyrų vienuolyno patalpose tyrimai vyko 2004 m.⁵⁰¹, 2006 m. tyrinėti ūkinio kiemo pastatai⁵⁰². Rengiant šventovės tvarkybos projektus, 2015–2016 m. papildomai tirti fasadai, stengiantis nustatyti skirtingų pastato raidos etapų mūro ir apdailų išlikimą⁵⁰³, 2022 m. tyrinėtos šventovės grindų dangos⁵⁰⁴. Moterų vienuolyno dalis (korpusas tarp dviejų vartų) tyrinėta 2021 m.⁵⁰⁵ Vienuolyno ūkinio kiemo teritorijoje 2004–2006 m. ir Šv. Luko koplyčioje 2011 m. buvo atlikti archeologijos tyrimai⁵⁰⁶.

Ant kalvos, prie vėliau iškilusių Aušros vartų, maždaug 1374 m. pastatyta medinė Švč. Trejybės cerkvė. XV a. antroje pusėje prie jos pradėjo veikti ir stačiatikių vyrų vienuolynas⁵⁰⁷. Manoma, jog

kryžkelė. *Vilniaus Švč. Trejybės šventovė ir vienuolynas*, redaktoriai Alfredas Bumblauskas, Salvijus Kulevičius, Ihoris Skočiliasas, Vilnius, 2017, p. 211–223; Martynas Jakulis, „Šv. Bazilijaus Didžiojo ordinas / Ordo S. Basilii Magni (OSBM)“, in: *Dangaus miestas. Vilniaus vienuolynų palikimas Bažnytinio paveldo muziejuje*, p. 173–175.

⁴⁹⁷ *Kultūrų kryžkelė. Vilniaus Švč. Trejybės šventovė ir vienuolynas*, redaktoriai Alfredas Bumblauskas, Salvijus Kulevičius, Ihoris Skočiliasas, Vilnius, 2017; Bumblauskas Alfredas, Kirkienė Genutė, „Ostrogiškiai tarp Vilniaus, Ostrogo ir Kijevo“, in: *Kunigaikščiai Ostrogiškiai*, sudarė Oleg Dziarnovič ir kt., Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos centras. 2016.

⁴⁹⁸ Sigita Samuolienė, *Buvusi Šv. Trejybės cerkvė Vilniuje, Gorkio g. 73. Istoriniai meniniai tyrimai*, Vilnius, 1982, VRVA f. 1019, ap. 11, b. 5214; Teresė Dambrauskaitė *Respublikinės reikšmės kultūros paminklas. Buv. bazilijonų vyrų vienuolynas Vilniuje, Gorkio g. 73. Istoriniai tyrimai*, Vilnius, 1983, VRVA f. 1019, ap. 11, b. 5204, 5206.

⁴⁹⁹ Alina Samukienė [ir kt.], *Buv. vienuolyno pastatų ansamblis Vilniuje, Gorkio g. 73. Buv. Šv. Trejybės cerkvė ir varpinė. Architektūriniai tyrimai*, Vilnius, 1984, VRVA f. 1019, ap. 11, b. 24275.

⁵⁰⁰ Audronis Katilius, *Gyvenami namai Gorkio g. 71 (Buv. Šv. Trejybės moterų vienuolynas). Architektūriniai tyrimai, I etapas*, Vilnius, 1978, VRVA f. 1019, ap. 12, b. 24227, p. 23; Audronis Katilius, *Gyvenamieji namai Vilniuje, Gorkio g. 71 (Buv. Švč. Trejybės moterų vienuolynas). Architektūriniai tyrimai, II etapas*, Vilnius, 1985, VRVA f. 1019, ap. 12, b. 24228.

⁵⁰¹ Robertas Zilinskas, *Vilniaus Bazilijonų vienuolyno statinių kompleksas G354K, Aušros Vartų g. 7/18. Žvalgomieji architektūros tyrimai*, Vilnius, 2004, R. Zilinsko asmeninis archyvas.

⁵⁰² Robertas Zilinskas, *Statiniai Vilniuje, Aušros vartų g. Nr. 7/18, 6F1/P, 3G1/P, 2G1/P. Architektūros tyrimai*, Vilnius, 2006, R. Zilinsko asmeninis archyvas.

⁵⁰³ Robertas Zilinskas, *Vilniaus bazilijonų vienuolyno statinių ansamblio 681 Švč. Trejybės bažnyčia 27316. Papildomi architektūros tyrimai*, Vilnius, 2016, R. Zilinsko asmeninis archyvas; Robertas Zilinskas, *Vilniaus bazilijonų vienuolyno statinių ansamblio Švč. Trejybės bažnyčia (27316) Aušros vartų g. 7b, Vilniuje. Interjero architektūros tyrimai*, Vilnius, 2018, R. Zilinsko asmeninis archyvas.

⁵⁰⁴ Robertas Zilinskas, Vytenis Zilinskas, Ieva Blinstrubienė, *Vilniaus bazilijonų vienuolyno statinių ansamblio (u.k. 681) Vilniaus bazilijonų vienuolyno statinių ansamblio Švč. Trejybės bažnyčios (27316) Vilniuje, Aušros vartų g. 7–9 grindų dangų ardomyjų architektūros tyrimų ataskaita*, Vilnius, 2022, I. Blinstrubienės asmeninis archyvas.

⁵⁰⁵ Robertas Zilinskas, Vytenis Zilinskas, Ieva Blinstrubienė, *Vilniaus bazilijonų vienuolyno statinių ansamblio (u.k. 681) Moterų vienuolyno namo (u.k. 27318) Vilniuje, Aušros vartų g. 7–9. Ardomyjų architektūros tyrimų ataskaita*, Vilnius, 2021, I. Blinstrubienės asmeninis archyvas.

⁵⁰⁶ Tauras Poška, „Žvalgomieji tyrinėjimai Vilniuje, Arklių g. 18“, in: *Archeologiniai tyrinėjimai Lietuvoje 2004*, Vilnius, 2005, p. 254; Tauras Poška, „Bazilijonų vienuolynas Vilniuje, Arklių g. 18 – Aušros vartų g. 7“, in: *Archeologiniai tyrinėjimai Lietuvoje 2005*, Vilnius, 2006, p. 218–219; Tauras Poška, „Bazilijonų vienuolynas Vilniuje, Aušros vartų g. 7 – Arklių g. 18“, in: *Archeologiniai tyrinėjimai Lietuvoje 2006*, Vilnius, 2007, p. 251–253; Poška Tauras, „Švč. Trejybės cerkvė Vilniuje“, in: *Archeologiniai tyrinėjimai Lietuvoje 2011*, Vilnius, 2012, p. 332–333.

⁵⁰⁷ Sigita Samuolienė, *Vilnius, Gorkio g. Nr. 73. Buv. Šv. Trejybės cerkvė. Istoriniai-meniniai tyrimai*, Vilnius, 1982, VRVA f. 1010, ap. 11, b. 5214, l. 3.

nuo pat veiklos pradžios vienuolynas buvo vienas iš svarbiausių stačiatikybės centrų⁵⁰⁸. Nedaug žinoma ne tik apie šios vienuolių bendruomenės gyvenimą, bet ir apie statinius. Viena iš pirmųjų vienuolynui suteiktų valdovo privilegijų datuojama 1514 m., leidusi statyti mūrinę cerkvę, kurios statybas fundavo Vilniaus kaštelionas, LDK etmonas Konstantinas Ostrogiškis⁵⁰⁹. Po Brastos unijos 1596 m. kurį laiką Vilniuje vykusio stačiatikių ir unitų konfrontacija turėjo ne tik tarpkonfesinės kovos pobūdį, bet buvo aktualus ir Švč. Trejybės vienuolyno bei kitų miesto šventovių turto nuosavybės klausimas⁵¹⁰. Įtampa dėl Švč. Trejybės vienuolyno tęsėsi ne vienerius metus, per juos fiksuota nemažai įvairių įvykių rašytiniuose šaltiniuose, kas lemia tyrėjų minimas įvairias unitų įsikūrimo vienuolyne datas. Daugiau apie to meto vienuolyne vykusius pasikeitimus sužinoma tyrinėjant Juozapo Benjamino Rutskio veiklą – vienuolynas pagal šv. Bazilijaus Didžiojo regulą pradėtas reformuoti netrukus po 1607 m., Rutskiui įstojus į Švč. Trejybės noviciatą, o 1609 m. tapus vienuolyno arkimandritu⁵¹¹. 1609 m. Vyriausiojo Lietuvos tribunolo nutarimu Švč. Trejybės vienuolyno pastatai oficialiai perduoti unitams⁵¹², tuo tarpu dar 1596 m. viduryje stačiatikiai pradėjo naujos Šv. Dvasios cerkvės statybas, kur labai greitai susikūrė svarbus LDK stačiatikių Bažnyčios centras⁵¹³. Nors Vilniaus Švč. Trejybės vienuolynas kurį laiką veikė pagal šv. Bazilijaus Didžiojo regulą, Šv. Bazilijaus Didžiojo ordinas buvo įkurtas 1617 m., tuo pačiu metu įsteigta bendra Švč. Trejybės kongregacija su centru Vilniuje, suvienijusi visus unitų vienuolynus jau iki tol veikusius pagal regulą⁵¹⁴.

Vilniaus miesto 1600 m. panoramoje matoma užfiksuota pirminė gotikinė cerkvė, kurios vienas iš charakteringiausių tūrio bruožų buvo status dvišlaitis stogas ir gotikinis frontonas su signatūriniu bokšteliu, tikriausiai pristatytu XVI a. pabaigoje⁵¹⁵. Monumentali, beveik kvadratinio plano, gotikos

⁵⁰⁸ Leonidas Timošenko, „Švč. Trejybės stačiatikių vienuolynas“, in: *Kultūrų kryžkelė. Vilniaus Švč. Trejybės šventovė ir vienuolynas*, p. 62.

⁵⁰⁹ Tojana Račiūnaitė, „Vilniaus buvęs bazilijonų vienuolynas ir Švč. Trejybės bažnyčia“, prieiga internete: <http://vienuolynai.mch.mii.lt>; Leonidas Timošenko, „Švč. Trejybės stačiatikių vienuolynas“, in: *Kultūrų kryžkelė. Vilniaus Švč. Trejybės šventovė ir vienuolynas*, p. 63. Bumblauskas Alfredas, Kirkienė Genutė, „Ostrogiškiai tarp Vilniaus, Ostrogo ir Kijevo“, p. 8.

⁵¹⁰ Leonidas Timošenko, „Dvi „Rusios“ ir religinė polemika“, in: *Kultūrų kryžkelė. Vilniaus Švč. Trejybės šventovė ir vienuolynas*, p. 72.

⁵¹¹ Pavlo Krečiūnas, Vasilis Parasiukas „Švč. Trejybės unitų vienuolynas ir Bazilijonų ordino steigimas“, in: *Kultūrų kryžkelė. Vilniaus Švč. Trejybės šventovė ir vienuolynas*, p. 86.

⁵¹² Leonidas Timošenko, „Dvi „Rusios“ ir religinė polemika“, in: *Kultūrų kryžkelė. Vilniaus Švč. Trejybės šventovė ir vienuolynas*, p. 73.

⁵¹³ Ten pat, p. 70.

⁵¹⁴ Pavlo Krečiūnas, Vasilis Parasiukas „Švč. Trejybės unitų vienuolynas ir Bazilijonų ordino steigimas“, in: *Kultūrų kryžkelė. Vilniaus Švč. Trejybės šventovė ir vienuolynas*, p. 90–91.

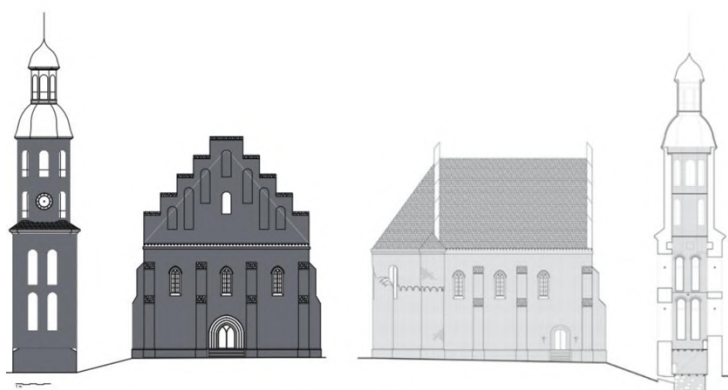
⁵¹⁵ 2017 m. architektė V. Jakštaitė savo magistro baigiamojo darbo projekte, atsižvelgdama ir į vėlesnį 2015–2016 m. tyrimų rezultatus, taip pat parengė statybos laikotarpio cerkvės ir varpinės retrospektyvinius brėžinius. Vilda Jakštaitė, *Vilniaus Švč. Trejybės cerkvės ir varpinės architektūrinių tyrimų, restauravimo ir pritaikymo projekto fragmentai*, Vilnius, 2017, magistro baigiamasis darbas, Vilniaus dailės akademija.

ir renesanso architektūros bruožų turinti varpinė⁵¹⁶, viršuje vainikuota nedideliu kupolu su smaile, A. Jankevičienės duomenimis, statyta XVI a. pirmoje pusėje⁵¹⁷, tačiau žinomas Kijevo metropolito Divočkos mūrinės varpinės statybų palaiminimo raštas, datuotas 1587 m., statybos laikotarpį pavėlina⁵¹⁸. Manoma, kad varpinė galėjusi būti beveik dvigubai aukštesnė nei šiuo metu (galėjusi siekti 50 m aukštį). Tyrimų metu paaiškėjo, jog varpinėje buvo ir laikrodžio mechanizmas, kuris kartu su viršutiniu tarpsniu sudegė XVIII a. viduryje.

32 pav. Šv. Trejybės cerkvė ir bokštas. Vilniaus miesto 1600 m. panoramos fragmentas (T. Makovskis, 1600)

18 – Šv. Trejybės unitų cerkvė ir bokštas dešinėje, 17 – rotušė

33 pav. Statybos laikotarpio cerkvės ir varpinės rekonstrukcija. Vakarų ir šiaurės fasadai (V. Jakštaitė, 2017)

Pastaba: 2018 m. tyrimais patikslinta – šiaurinio fasado durų anga ne pirminė

Kai kurių tyrėjų nuomone, Vilniaus Šv. Trejybės cerkvė galėjusi būti gynybinio pobūdžio. Greta cerkvės pirminio vakarų fasado ir pietinės sienos sankirtos archeologijos tyrimų metu atkasti du mūro iš riedulių ir gotikinių proporcijų plytų, čerpių fragmentai. Pasak L. Girlevičiaus, tikėtina, kad „pirmame cerkvės pastato raidos etape prie jo vakarinio fasado buvo išmūryti plane esantys apskriti bokšteliai, kurie dėl kažkokių priežasčių nebuvo baigti statyti“⁵¹⁹. Pagrindo tokioms hipotezėms suteikia XVI a. pradžioje LDK paplitęs gynybinės cerkvės tipas. Tokios cerkvės pavyzdys – Synkovičių cerkvė (statyta 1500 m.), su kuria dažniausiai lyginama ir Šv. Trejybės cerkvė. Iš Vakarų

⁵¹⁶ XVII a. panoramose varpinė vaizduojama dešinėje cerkvės pusėje, lyg stovėtų piečiau bažnyčios. Pateikiami įvairūs paaiškinimai, dažniausias jų – varpinė „pastumta“ dėl aiškumo ir kad neuždengtų bažnyčios fasado.

⁵¹⁷ Algė Jankevičienė, „Dviejų stilių sintezė XVI a. Vilniaus cerkvių architektūroje“, p. 174.

⁵¹⁸ Leonidas Timošenko, „Šv. Trejybės stačiatikių vienuolynas“, in: *Kultūrų kryžkelė. Vilniaus Šv. Trejybės šventovė ir vienuolynas*, p. 63–64.

⁵¹⁹ Abu šie mūro fragmentai yra išlikę 1–1,2 m atstumu nuo cerkvės pamatų, buvę toliau nugriauti. Fiksuotas nežymus abiejų mūrų išlinkimas vienas į kito pusę. Mūras ~1,5 m išsikišęs į tirtą vietą. Jis tvirtintas tokiu pat skiediniu, kaip ir pirmo etapo cerkvės mūras. Vieno fragmento išlikusio mūro aukštis ~1,6 m, jis statytas ant smėlio įžemio. Kitas mūro fragmentas įkastas į smėlį ~0,5 m giliau už aukščiau aprašytąjį. Linas Girlevičius, *Gynybiniai įrenginiai XIV–XVIII a. Vilniuje*, p. 121.

Europos atėjęs dvifunkcis statinys LDK buvo papildytas stačiatikių šventovėms būdinga triguba apside, užbaigiančia trinavę vidinę pastato erdvę. Netaisyklingo stačiakampio planą papildė statinio šonuose išdėstyti gynybiniai bokštai, kuriuose yra laiptai, kylantys į gynybinę patalpą virš skliautų⁵²⁰. Kai kurie tyrėjai spėja, jog gynybinę paskirtį savo ankstyvaisiais raidos laikotarpiais turėjo ir varpinė. Joje statybos laikotarpio mūro rasta tik cokolinėje dalyje, kur naudotos panašaus formato plytos kaip ir cerkvėje bei nedaug lauko riedulių. Pirminių angų pėdsakų nerasta, todėl manoma, kad į varpinę cokolio lygyje nebuvo įėjimo iš lauko. Varpinės pietinėje sienoje rasti laiptų, jungusių cokolinį ir pirmą aukštus, pėdsakai⁵²¹.

1983 m. A. Samukienės architektūros tyrimų metu tirti šventovės vidaus ir išorės sienų, rūsių, skliautų mūrai. Išskirti pagrindiniai raidos etapai – statybos laikotarpis datuotas 1515 m. (vėlesniuose tyrimuose statybos data priimta laikyti 1514 m.), o ankstyvoji rekonstrukcija pritaikant cerkvę unitų bažnyčiai buvo datuota 1608 m. Laikotarpis nuo 1608 iki 1760 m. priskirtas vienam bendram raidos etapui pavadintam – „renesansas, barokas“⁵²². Tokį tiek stilistiškai, tiek statybų pobūdžio prasme ilgą laikotarpį bus bandoma išskaidyti į disertacijos tyrimui aktualius etapus, remiantis istoriniais ir vėliau atliktais architektūros tyrimais. Šventovės 1983 m. natūros tyrimų metu paaiškėjo, jog yra išlikę daug pirminio cerkvės statybos laikotarpio mūrų, pirminės struktūros skliautai besiremiantys į piliorius taip pat išlikę nuo statybos laikotarpio. Taip pat aptiktas iki tol tyrėjams nematytas plytų dekoru elementas – kampinių bokštelių geltonų ir raudonų plytų derinimu išgautas kryžminis raštas. Nustatyta, kad XVIII a. pabaigoje pastatas pailgintas į vakarus per vieną travėją, taip pat paaukštinti sraigtnių laiptinių bokšteliai su langelių nišomis ir angomis⁵²³.

2015–2016 m. R. Zilinsko detaliųjų šventovės tyrimų metu pasitvirtino 1984 m. nustatyta bendra bažnyčios statybos ir rekonstrukcijų raida, tačiau paaiškėjo, kad bažnyčios fasaduose statybos laikotarpio mūro išlikę daugiau nei manyta⁵²⁴, patikslinta pirminių architektūros elementų kompozicija⁵²⁵. Paaiškėjo ir pirminių fasadų paviršių apdaila – „derintas atviras mūras su rievėtomis

⁵²⁰ Lietuvos architektūros istorija. Nuo seniausių laikų iki XVII a. vidurio, t. 1, p. 151.

⁵²¹ Alina Samukienė ir kt., *Buv. vienuolyno pastatų ansamblis Vilniuje, Gorkio g. 73. Buv. Šv. Trejybės cerkvė ir varpinė. Architektūriniai tyrimai*, Vilnius, 1984. VRVA f. 1019, ap. 11, b. 24275, l. 35.

⁵²² Ten pat, l. 21.

⁵²³ Alina Samukienė ir kt., *Buv. vienuolyno pastatų ansamblis Vilniuje, Gorkio g. 73. Buv. Šv. Trejybės cerkvė ir varpinė. Architektūriniai tyrimai*, Vilnius, 1984. VRVA f. 1019, ap. 11, b. 24275, l. 35.

⁵²⁴ Apsidėje išlikęs 1514 m. mūras kyla iki pat buvusio 1761 m. karnizo apačios, o bokštuose – apie 1,5 m žemiau šio karnizo, šiauriniame fasade – per ankstyvojo dantyto karnizo aukštį, pietiniame fasade – iki 1514 m. frizo. Nustatyta, kad pirminis pastatas vakarinėje dalyje baigėsi įžambia užkarpa kampe, tačiau, tikėtina, kad tai tik vienintelė išlikusi kampo detalė – jų galėjo būti žymiai daugiau. Robertas Zilinskas, *Vilniaus bazilijonų vienuolyno statinių ansamblio 681 Švč. Trejybės bažnyčia 27316. Papildomi architektūros tyrimai*, Vilnius, 2016, R. Zilinsko asmeninis archyvas, l. 3.

⁵²⁵ Pirminiuose fasaduose buvo gausu iš mūro suformuotų atbrailų ir pakopų, kurių išsikišimas iš pagrindinės fasado plokštumos svyruoja nuo 0,5 iki 12 cm. Regis, kad profiliuotų plytų tuometinės gotikinės cerkvės statyboje nenaudota. *Cul-de-lampe* (vadinamieji lempiškieji papuošalai) ir ant jų atremtos atbrailos arkų pėdos išmūrytos naudojant ne

siūlėmis, skiediniu užtrintas mūras ir tinkuotos frizų juostos. Rasta taip pat ankstyvo mūro baltinimo. Naudojant skirtingas fasado faktūras išgauta turtinga architektūrinė išraiška.⁵²⁶ Tyrimų duomenys paneigė nuomonę, jog apačioje esančią trijų dalių apsidę viršuje į vientisą turį jungiantys laiptuoti trompai buvo sumūryti 1728 m.⁵²⁷ Tyrimų metu atidengtas pirminis 1514 m. trompų mūras. Gotiškos architektūros elementai buvo aptašyti XVIII a. antros pusės rekonstrukcijos metu, tuomet fasadai pirmą kartą padengti plonu tinko sluoksniu⁵²⁸. Statybos laikotarpio cerkvėje buvo du įėjimai – buvusiam vakariniame fasade ir pietinio fasado centrinėje dalyje⁵²⁹. Pietinėje sienoje esančios nišos iš patalpos pusės dugne, spėjama, buvusi durų anga užmūryta XVI a. pabaigoje, nišos viršutinę dalį pastorinant ir suformuojant stačiakampę nišą pirminės arkinės nišos viduje⁵³⁰.

Pasibaigus statyboms, cerkvės interjeras iš karto buvo užtrintas plonu kalkinio skiedinio sluoksniu, o nutinkuotas tik praėjus kiek laiko⁵³¹. Šio tinko rasta visuose ankstyvosios cerkvės sienų paviršiuose, ant jo atsidendę ankstyvoji sienų tapyba – vertikaliomis skirtingų spalvų juostomis komponuoti augaliniai motyvai⁵³². Dar prieš ankstyviausio etapo bažnyčios tapybos sluoksnį įrengtos kitos trejos ankstyvosios durų angos šiauriniame ir pietiniame fasaduose. Šios angos įrengtos dar prieš koplyčių pristatymą⁵³³, taip pat suformuotas karnizas interjere, juosęs centrinę apsidę⁵³⁴. Trigubos apsidės sienose iš patalpos pusės tyrimų metu rasta įvairaus dydžio ir skirtingų laikotarpių nišų. Dalis jų buvo naudojamos cerkvės liturginėms reikmėms. Kairiojoje apsidėje atidengtos nišos angokraščiuose yra

specialiai pagamintas profiliuotas plytas, o aptašytas paprastas. Robertas Zilinskas, *Vilniaus bazilijonų vienuolyno statinių ansamblio 681 Švč. Trejybės bažnyčia 27316. Papildomi architektūros tyrimai*, Vilnius, 2016, R. Zilinsko asmeninis archyvas, l. 2.

⁵²⁶ Robertas Zilinskas, *Vilniaus bazilijonų vienuolyno statinių ansamblio 681 Švč. Trejybės bažnyčia 27316. Papildomi architektūros tyrimai*, Vilnius, 2016, R. Zilinsko asmeninis archyvas.

⁵²⁷ Algė Jankevičienė, „Dviejų stilių sintezė XVI a. Vilniaus cerkvių architektūroje“, p. 174.

⁵²⁸ Robertas Zilinskas, *Vilniaus bazilijonų vienuolyno statinių ansamblio 681 Švč. Trejybės bažnyčia 27316. Papildomi architektūros tyrimai*, Vilnius, 2016, R. Zilinsko asmeninis archyvas.

⁵²⁹ 1984 m. geologinių tyrimų metu po grindimis aptikta 2,32 m storio cerkvės vakarų fasado pirminė siena bei vienas durų angokraščio fragmentas. 30 cm žemiau dabartinių grindų aptikta keraminė 17,5 × 18 × 2,5 cm dydžio grindų plytelė. Deja, architektūros tyrimų ataskaitoje plytelė nedatuota, jos tikslai padėtis ir santykis su aptikta durų anga nefiksuota. Alina Samukienė ir kt., *Buv. vienuolyno pastatų ansamblis Vilniuje, Gorkio g. 73. Buv. Šv. Trejybės cerkvė ir varpinė. Architektūriniai tyrimai*, Vilnius, 1984, VRVA f. 1019, ap. 11, b. 24275, l. 26.

⁵³⁰ Nors papildomai zonduojant nebuvo rasta įrodymų, kad jos dugne tikrai yra buvusi pirminė šoninių bažnyčios durų anga, tačiau atrasta dviejų trumpinių eilių sąramos pėda, kuri pagal savo tipą ir padėtį gali būti tinkamo dydžio pirminių durų sąrama. Robertas Zilinskas, *Vilniaus bazilijonų vienuolyno statinių ansamblio 681 Švč. Trejybės bažnyčia 27316. Papildomi architektūros tyrimai*, Vilnius, 2016, R. Zilinsko asmeninis archyvas.

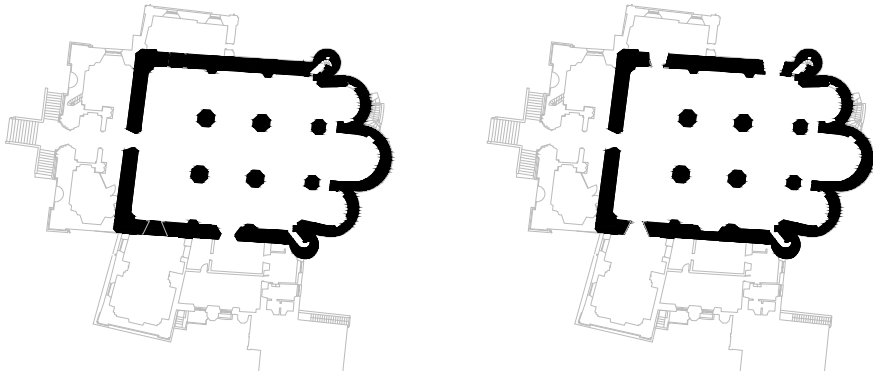
⁵³¹ Remiantis 1984 m. atliktų tinko cheminių tyrimų rezultatais, tinkų neskiria didelis laiko tarpas, interjero tinkas ant užtrynimo priskiriamas pirmiesiems remonto darbams po statybos.

⁵³² Alina Samukienė ir kt., *Buv. vienuolyno pastatų ansamblis Vilniuje, Gorkio g. 73. Buv. Šv. Trejybės cerkvė ir varpinė. Architektūriniai tyrimai*, Vilnius, 1984, VRVA f. 1019, ap. 11, b. 24275, p. 33.

⁵³³ 1618 m. (pertvarkyta 1642 m.) – Švč. Dievo Motinos Aplanymo koplyčia, 1622 m. pristatyta Šv. Luko koplyčia, 1628 m. – Šv. Kryžiaus Išaukštinimo.

⁵³⁴ Robertas Zilinskas, *Vilniaus bazilijonų vienuolyno statinių ansamblio Švč. Trejybės bažnyčia (27316) Aušros vartų g. 7b, Vilniuje. Interjero architektūros tyrimai*, Vilnius, 2018, R. Zilinsko asmeninis archyvas.

nedidelės nišutės smailiomis viršūnėmis žvakėms. Beveik visa šventovės vidaus įranga buvo sunaikinta per 1706 m. gaisrą.

34 pav. Švč. Trejybės šventovės statybos laikotarpio (1514 m.) ir 1608 m. rekonstrukcija (disertacijos autorės schema, 2022)

1618–1628 m. prie bazilijonų šventovės pristatytos koplyčios, kurių statybos datos yra žinomos iš rašytinių šaltinių⁵³⁵. 1622 m. prie šiaurinės sienos pristatyta Šv. Luko koplyčia buvo perleista vienuolėms bazilijonėms. Šios prie koplyčios šiaurinės sienos pristatė galeriją⁵³⁶, jungusią bažnyčią su moterų vienuolyno patalpomis. Pati koplyčia buvusi be langų, o anga į galeriją iškirta 1,65 m aukštyje nuo tyrimų metu buvusių grindų (tuo metu grindys buvusios 50 cm aukščiau pirminių koplyčios grindų)⁵³⁷.

35 pav. Galerijos jungties vieta Šv. Luko koplyčios fasade ir plane (A. Samukienės Švč. Trejybės šventovės retrospekčių fragmentai, 1984)⁵³⁸

⁵³⁵ 1618 m. Trakų vaivados Jonušo Skumino Tiškevičiaus prie pietinės sienos pristatyta Švč. Dievo Motinos Aplankymo koplyčia. 1622 m. prie cerkvės šiaurinės sienos Polocko vaivadijos vaisks Korsakas Golubickis pristatė Šv. Luko koplyčią. 1628 m. Šv. Kryžiaus Išaukštinimo koplyčios statybos prie pietinės bažnyčios sienos finansuotos raštininko Jono Kalendos. Rūta Janonienė, „Architektūrinis ansamblis“, in: *Kultūrų kryžkelė: Vilniaus Švč. Trejybės šventovė ir vienuolynas*, p. 212.

⁵³⁶ Ši galerija nugriauta apie 1784 m., tuomet galerija perstatyta – jungė koplyčią, varpinę ir moterų vienuolyną. Sigita Samuolienė, *Buv. Šv. Trejybės cerkvė Vilniuje, Gorkio g. 73*, Vilnius, 1982, VRVA f. 1019, ap. 11, b. 5214, l. 5.

⁵³⁷ Alina Samukienė ir kt., *Buv. vienuolyno pastatų ansamblis Vilniuje, Gorkio g. 73. Buv. Šv. Trejybės cerkvė ir varpinė. Architektūriniai tyrimai*, 1984, VRVA f. 2, ap. 193, b. 30, l. 37–38.

⁵³⁸ Ten pat, l. 79.

Architektūros tyrimų metu paaiškėjo, jog XVII a. pradžioje šiaurinėje sienoje įrengtas naujas įėjimas į bažnyčią su priebečiu, dengtu dvišlaičiu stogeliu. Netrukus įėjimas vėl buvo užmūrytas. Šiam laikotarpiui priskiriamos ir centrinės apsidės langų angos. Manoma, kad langai buvo puošti vitražais, rasta švino rėmelių liekanų⁵³⁹. XX a. 9 deš. tyrimų dokumentacijoje minima, jog 1728 m. pagrindinį bažnyčios tūrį uždengė kupolas⁵⁴⁰, tačiau šios informacijos nuorodų nepateikiama. Toks kupolas galėjo atlikti daugiau dekoratyvinę funkciją, kadangi pirminiai skliautai išliko nepažeisti. Greičiausiai tai buvo tik ant stogo iškilęs bokštelis su varpeliu. 1706 m. gaisro metu labai nukentėjo bažnyčia ir varpinė su laikrodžiu. Vienuolyno kronikose minimi atstatymo darbai po šio gaisro⁵⁴¹. Tikėtina, jog būtent po šio gaisro varpinė neteko savo buvusio antrojo tarpsnio. Prie varpinės, iš moterų vienuolyno pusės, XVIII a. pradžioje pristatytos dvi cilindriniais skliautais dengtos patalpėlės⁵⁴².

2018 m. buvo tyrinėta dešinioji krypta po presbiteriją, nustatyta, jog ji mūryta XVII a. pradžioje, jau siejama su bazilijonų vienuolynu. Išliko didžioji dalis laiptatakio, vedusio iš bažnyčios į kriptą. Iš išlikusių pirminio kriptos skliauto fragmentų matyti, kad visa krypta galėjo tilpti tik po aukštesne, nei dabartinė, pakyla (XVII a. bažnyčios grindys buvo dar žemiau dabartinių)⁵⁴³.

Labai nedaug žinoma apie ankstyviausius mūrinius pastatus, stovėjusius prie Švč. Trejybės šventovės. 1595 m. minimas mūrinis vyrų vienuolyno refektorijus, kuriuo laikinai naudojosi Švč. Trejybės brolija⁵⁴⁴. Natūros tyrimų metu nustatyta, jog vakarinės esamo vyrų vienuolyno namo dalies cokolinio aukšto lygyje yra išlikę XVI a. mūrų. Jie gali būti siejami su istoriniuose šaltiniuose minima XVI a. pabaigos vienuolyno plėtra, kai buvo įkurta mokykla ir spaustuvė⁵⁴⁵, ir galbūt su mūriniu refektorijumi. Šiam etapui priklauso vyrų vienuolyno pastato dalies pietinio korpuso cokolis, išskyrus išplatėjusį jo vakarinį galą. Pastatas buvo zigzago formos plano, jo rytinėje dalyje XVI a. mūras kyla aukščiau cokolio lygio – tarp antro ir trečio aukšto⁵⁴⁶. Buvusio XVI a. statinio langų angos, apvadai,

⁵³⁹ Alina Samukienė ir kt., *Buv. vienuolyno pastatų ansamblis Vilniuje, Gorkio g. 73. Buv. Šv. Trejybės cerkvė ir varpinė. Architektūriniai tyrimai*, 1984, VRVA f. 2, ap.193, b. 30, l. 41.

⁵⁴⁰ Sigita Samuolienė, *Buv. Šv. Trejybės cerkvė Vilniuje, Gorkio g. 73*, Vilnius, 1982. VRVA f. 1019, ap. 11, b. 5214, l. 7.

⁵⁴¹ Rūta Janonienė, „Architektūrinis ansamblis“, in: *Kultūrų kryžkelė: Vilniaus Švč. Trejybės šventovė ir vienuolynas*, p. 214.

⁵⁴² Alina Samukienė ir kt., *Buv. vienuolyno pastatų ansamblis Vilniuje, Gorkio g. 73. Buv. Šv. Trejybės cerkvė ir varpinė. Architektūriniai tyrimai*, Vilnius, 1984, VRVA f. 1019, ap. 12, b. 24275, l. 41–42.

⁵⁴³ Robertas Zilinskas, *Vilniaus bazilijonų vienuolyno statinių ansamblio Švč. Trejybės bažnyčia (27316) Aušros vartų g. 7b, Vilniuje. Interjero architektūros tyrimai*, Vilnius, 2018, R. Zilinsko asmeninis archyvas.

⁵⁴⁴ Janonienė Rūta, „Architektūrinis ansamblis“, in: *Kultūrų kryžkelė. Vilniaus Švč. Trejybės šventovė ir vienuolynas*, p. 212.

⁵⁴⁵ T. Dambrauskaitė plėtos metus įvardija 1580 m. Teresė Dambrauskaitė, *Respublikinės reikšmės kultūros paminklas. Buv. bazilijonų vyrų vienuolynas Vilniuje, Gorkio g. 73. Istoriniai tyrimai*, Vilnius, 1983. VRVA f. 1019, ap. 11, b. 5204. Pasak L. Timošenko, bažnytinė brolija, mokykla ir spaustuvė įsteigtos 1586 m. Leonidas Timošenka, „Švč. Trejybės stačiatikių vienuolynas“, in: *Kultūrų kryžkelė. Vilniaus Švč. Trejybės šventovė ir vienuolynas*, p. 63–64.

⁵⁴⁶ Robertas Zilinskas, *Bazilijonų vienuolyno piligrimų namai Vilniuje, Aušros Vartų g. 7. Paruošiamieji darbai. Architektūros tyrimai*, Vilnius, 2005, R. Zilinsko asmeninis archyvas, l. 3.

piliastrai sutampa su dabartiniais, mažai pakitę. XVIII a. rekonstruojant ir išplečiant pastatą buvo atkartotas ankstyvasis jo angų ritmas ir fasadų puošyba. Išliko dalis vidaus sienų ir skliautų⁵⁴⁷. Vyrų vienuolyno name tyrimų metu nebuvo rasta jokių 1610–1737 m. laikotarpiui priskiriamų konstrukcijų.

1595 m. metropolito laiškuose paminėti ne tik vienuoliai, bet ir seserys vienuolės⁵⁴⁸. Posesija, kurioje įsikūrė moterų vienuolynas, XVI a. pradžioje iš pietinės pusės šliejosi prie vyrų vienuolyno, o iš šiaurinės pusės siauras skersgatvis ją skyrė nuo Maskvos pirklių svečių namų⁵⁴⁹. Šioje teritorijoje XIV a. pabaigoje – XV a. minimi buvę mediniai pastatai prie medinės cerkvės, aptarnaujančios greta buvusius minėtus svečių namus⁵⁵⁰. 1976–1985 m. vykusių architektūros tyrimų metu A. Katilius nustatė, jog ši teritorija mūrniamiais buvo užstatoma keliais etapais. Seniausiu datuojamas pastatas stovėjo posesijos kampe, ties gatvių susikirtimu, frontonu atsuktas į Aušros vartų gatvę, skiriasi nuo likusių moterų vienuolyno pastatų savo mūro technika, dekoru ir išplanavimu. Datuotas kaip „geru šimtmečiu senesnis“ nei mūrinė cerkvė – XV a. pradžia. Namas greičiausiai buvęs vieno aukšto su rūsiu⁵⁵¹. Kiekviename aukšte buvo po dvi patalpas. Tyrimų metu paaiškėjo, jog pastatas dar iki sujungimo su kitais pastatais buvo ne kartą rekonstruotas, išskiriami trijų gotikos etapų mūrai.

Pastato pietiniame fasade (dabartinė tarpuvartė) rasti profiliuotų plytų apvadaai aplink dvi durų angas ir lango angą. Fragmentiškai atidengti ir rievėto gotikiniu būdu rišto mūro plotai, kuriuose trumpinės plytos naudotos specialiai tam tikslui perdegtos (juodos), taip išgaunant dekoratyvų raštą. Keliose vietose taip pat rasti nedideli horizontalios fasado traukos su vietomis išlikusiu tinku fragmentai⁵⁵². Šis namas savo struktūra panašus į mūrinį sublokuotą svirno pastatą XV a. Vilniuje⁵⁵³. Kitas panašiu laikotarpiu datuotas pastatas buvęs ties skersgatviu, šiaurinėje posesijos dalyje. Šio pastato išlikę tik XV a. datuoti rūsių mūrai, pirminė struktūra tyrimų metu nebuvo išaiškinta.

⁵⁴⁷ Robertas Zilinskas, *Bazilijonų vienuolyno piligrimų namai Vilniuje, Aušros Vartų g. 7. Paruošiamieji darbai. Architektūros tyrimai*, Vilnius, 2005, R. Zilinsko asmeninis archyvas, l. 3.

⁵⁴⁸ Leonidas Timošenka, „Švč. Trejybės stačiatikių vienuolynas“, in: *Kultūrų kryžkelė. Vilniaus Švč. Trejybės šventovė ir vienuolynas*, p. 63–64.

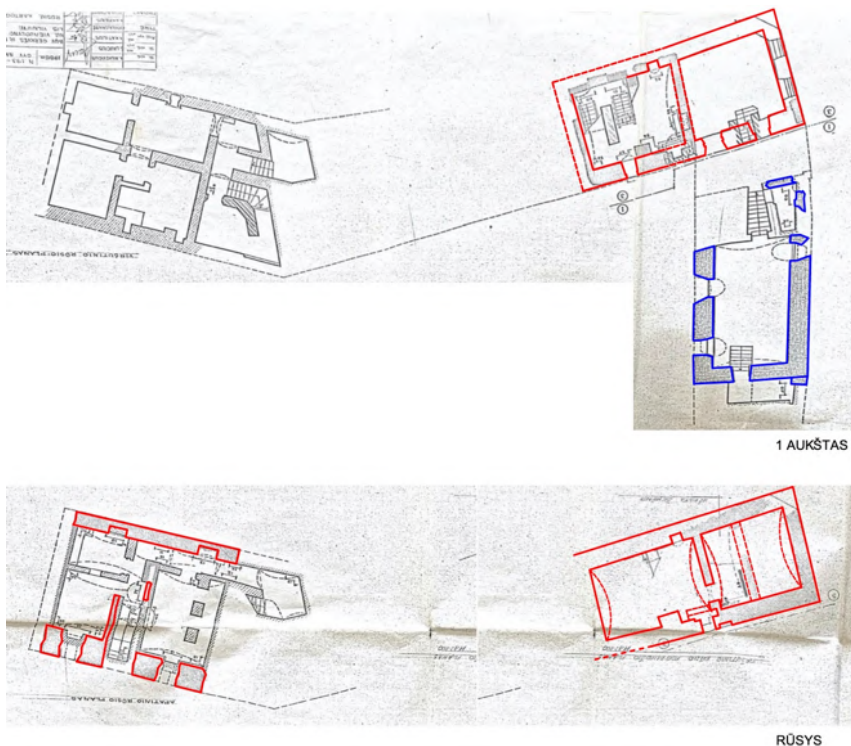
⁵⁴⁹ Stovėję gretimose posesijoje, nugriauti 1902 m. statant Miesto salės rūmus (dabar – Nacionalinė filharmonija).

⁵⁵⁰ Teresė Dambrauskaitė, *Respublikinės reikšmės kultūros paminklas. Buv. bazilijonų vyrų vienuolynas Vilniuje, Gorkio g. 73. Istoriniai tyrimai*, Vilnius, 1983, VRVA f. 1019, ap. 11, b. 5204, l. 4.

⁵⁵¹ Audronis Katilius, *Gyvenami namai Gorkio g. 71 (Buv. Šv. Trejybės moterų vienuolynas). Architektūriniai tyrimai, I etapas*, Vilnius, 1978, VRVA f. 1019, ap. 12, b. 24227, p. 23; Audronis Katilius, *Gyvenamieji namai Vilniuje, Gorkio g. 71 (Buv. Švč. Trejybės moterų vienuolynas). Architektūriniai tyrimai, II etapas*, Vilnius, 1985, VRVA f. 1019, ap. 12, b. 24228.

⁵⁵² Audronis Katilius, *Gyvenamieji namai Vilniuje, Gorkio g. 71 (Buv. Švč. Trejybės moterų vienuolynas). Architektūriniai tyrimai, II etapas*, Vilnius, 1985, VRVA f. 1019, ap. 12, b. 24228, l. 20.

⁵⁵³ E. Purlio aprašomas išlikęs gotikinio laikotarpio prie gatvės pastatyto sublokuoto svirno pavyzdys netoliese esančioje posesijoje Aušros Vartų g. 8, 10. Evaldas Purlys, „Gotikinių vienos patalpos ir sublokuotų mūrinių svirnų pavyzdžiai Vilniuje“, in: „(Iš)koduota istorija architektūroje“, *Acta Academiae Artium Vilnensis*, nr. 86–87, Vilnius, 2017, p. 107–148.

36 pav. Bazilijonių moterų vienuolyno namo šiaurinės dalies rūsio ir pirmo aukšto planai (A. Katilius, 1985)

*Raudona – XV a. – 1514 m.,
mėlyna – 1514–1609 m.*

Seniausi gotikiniai mūriniai posesijos pastatai rekonstruoti ir sujungti po 1514 m. Šiuo laikotarpiu pristatytos patalpos ties Aušros vartų gatve bei užstatytas ir kampinio gotikinio namo antras aukštas. Tuo pačiu metu suformuotas ir ankstesnis įvažiavimas, kuris buvo panaikintas XVIII a. pradžioje pastačius dabartinius barokinius vartus. Įvažiavimo anga suformuota pusės plytos gylio nišoje, kurios viršutinis angokraštis suformuotas iš trijų, panašių į Švč. Trejybės cerkvės fasade matomų, atbrailos arkų. Kiemo fasade aptikta medinės galerijos tvirtinimo liekanų⁵⁵⁴. Daug šių elementų buvo restauruoti XX a. 9 dešimtmetyje. Restauracijos darbų metu vykdyti papildomi tyrimai, deja, atskirai nedokumentuoti. Dabartiniuose fasaduose matyti XV a. pastato restauruotos angos, vizualiai atskirti buvę iki sujungimo tūriai, maksimaliai atidengtas buvęs netinkuotas gotikinis mūras (išskyrus seniausio pastato gatvės fasadą, kuris, matyt, buvo stipriai pažeistas ir permūrytas), iš dalies restauruota įvažiavimo anga. Vilniaus miesto pirminio reljefo rekonstrukcijos brėžinyje⁵⁵⁵ matyti, kad posesijos reljefas ties Aušros vartų gatve vartų link labai staigiai aukštėjo, žiūrint nuo ankstyviausio

⁵⁵⁴ Audronis Katilius, *Gyvenamieji namai Vilniuje, Gorkio g. 71 (Buv. Švč. Trejybės moterų vienuolynas). Architektūriniai tyrimai, II etapas*, Vilnius, 1985, VRVA f. 1019, ap. 12, b. 24228.

⁵⁵⁵ Oksana Valionienė, *Vilniaus erdvinė struktūra viduramžiais*, Priedas 1.1.3.

gotikinio namo iki vartų. Buvusio reljefo pasikeitimas iki šių dienų matyti restauravus buvusį žemės lygį ties Aušros vartų g. fasadu.

XVII a. viduryje įvyko moterų vienuolyno pastatų rekonstrukcija. Jos metu didžioji pastatų rūšio patalpų dalis perdengta cilindriniais skliautais, kai kur performuoti švieslangiai, užstatytas / perstatytas šiaurinio korpuso antro aukšto kiemo fasadas. 2021 m. tyrinėtas moterų vienuolyno pietinis korpusas tarp dviejų vartų. Šis korpusas rekonstruotas XX a. 9 dešimtmetyje, todėl tai apsunkino pirminės struktūros paieškas. Ankstyviausias mūras šiame korpuse datuojamas 1607–1655 m., tačiau šio laikotarpio statinio tūris ar struktūra neatsekama. Galbūt tai buvusi atvira galerija, tai paaiškintų labai fragmentišką šių mūrų išlikimą. Patalpos susisiekė su kitu moterų vienuolyno korpusu, jungtis su varpinės bokštu netyrinėta⁵⁵⁶.

XVII a. buvusios bazilijonų vienuolyno ribos ir pastatai aprašomi 1701 m. vienuolyno kronikoje bei M. Homolickio, kuris rėmėsi aptiktu 1633 m. inventoriumi⁵⁵⁷. Kronikoje pateiktas aprašymas pradedamas nuo špitolės, priklausančios vienuolynui, ir žemųjų vartų įvažiavimo iš miesto einant link antrų vartų, tuoj pat kairėje pusėje, prie tų antrųjų vartų – bursa, nuo kurios po ta pačia kairiąja puse eina mūrinė siena aplink visą šventorių iki tos vietos, kur buvusi cerkvė⁵⁵⁸. Špitolė galėjusi būti viename iš vėliau čia įsikūrusio moterų vienuolyno pastatų ties Aušros vartų gatve. Pats moterų vienuolynas inventoriuje neminimas⁵⁵⁹. Yra žinoma, jog iki 1777 m. siena, skyrusi moterų ir vyrų vienuolynų teritorijas, buvo medinė⁵⁶⁰. Iš istorinių šaltinių žinoma, kad bursa statyta XV–XVI a. sandūroje, o pietiniai / antrieji vartai – XVII a. pradžioje⁵⁶¹. Tačiau kol kas nėra jokių išsamesnių istorinių duomenų apie šiuos statinius, jų mūrai taip pat netyrinėti ir natūroje. M. Homolickis rašo, jog 1612 m. vienuolyno teritorijoje stovėjo net 17 namų, kurie vėliau buvo nugriauti⁵⁶².

Pietuose vienuolyno teritorija besiribojusi su keliais miestiečių namais ir skersgatviu prie miesto sienos. Toliau minimi namai stovėję ties šiuo skersgatviu, kurių priklausomybė būtent dominančiu

⁵⁵⁶ Robertas Zilinskas, Vytenis Zilinskas, Ieva Blinstrubienė, *Vilniaus bazilijonų vienuolyno statinių ansamblio (u.k.681) Moterų vienuolyno namo (u.k.27318) Vilniuje, Aušros vartų g. 7–9. Ardųjų architektūros tyrimų ataskaita*, Vilnius, 2021, I. Blinstrubienės asmeninis archyvas.

⁵⁵⁷ *Wizerunki i roztrząsania naukowe. Poczet nowy drugi*. T. 24. Wilno, 1843, p. 236 in: Teresė Dambrauskaitė, *Respublikinės reikšmės kultūros paminklas. Buv. bazilijonų vyrų vienuolynas Vilniuje, Gorkio g. 73. Istoriniai tyrimai*, Vilnius, 1983, VRVA f. 1019, ap. 11, b. 5204, l. 3.

⁵⁵⁸ Teresė Dambrauskaitė, *Respublikinės reikšmės kultūros paminklas. Buv. bazilijonų vyrų vienuolynas Vilniuje, Gorkio g. 73. Istoriniai tyrimai*, Vilnius, 1983, VRVA f. 1019, ap. 11, b. 5204, l. 3–4.

⁵⁵⁹ Tuo metu jau tikrai veikęs, minimas 1589 m. Zigmanto Vazos Švč. Trejybės brolijai skirtoje privilegijoje. Olehas Duchas, „Vienuolės“, in: *Kultūrų kryžkelė. Vilniaus Švč. Trejybės šventovė ir vienuolynas*, p. 189.

⁵⁶⁰ Sigita Samuolienė, *Buv. Šv. Trejybės cerkvė Vilniuje, Gorkio g. 73*, Vilnius, 1982, VRVA f. 1019, ap. 11, b. 5214, l. 5.

⁵⁶¹ Remiantis Kultūros vertybių registro informacija, prieiga internete: <https://kvr.kpd.lt/#/static-heritage-search>.

⁵⁶² *Wizerunki i roztrząsania naukowe. Poczet nowy drugi*. T. 24. W. 1843, p. 236 in: Teresė Dambrauskaitė, *Respublikinės reikšmės kultūros paminklas. Buv. bazilijonų vyrų vienuolynas Vilniuje, Gorkio g. 73. Istoriniai tyrimai*, Vilnius, 1983, VRVA f. 1019, ap. 11, b. 5204, l. 3.

laikotarpiu nežinoma. Tačiau minimi toje pačioje gatvelėje, ties skersgatviu į vakarus, esantys du mūriniai vienuolyno namai⁵⁶³. Apie ūkinius vienuolyno pastatus Arklių g., vakarinėje bazilijonų valdos dalyje, šiek tiek informacijos suteikia natūriniai tyrimai. 2006 m. R. Zilinskas tyrinėjo vieno aukšto buvusių arklidžių pastatą. Tyrimų metu XVI–XVII a. pradžia datuoti ūkinio kiemo šiaurinės ir pietinės tvoros mūrai. Prie tvoros sumūrytas XVII a. pabaigos – XVIII a. ūkinis pastatas (šiauriniame gale prie statinio apie XX a. pradžią pristatytas nedidelis priestatas, susiaurinęs įvažiavimą iš Arklių gatvės į kiemą)⁵⁶⁴. Apie pirminę statinio paskirtį galima spręsti iš ne mažiau kaip 3 vartų angų liekanų kiemo pusėje ir mažų aukštai išdėstytų langelių į gatvę. Už įvažiavimo į vienuolyno ūkinį kiemą, prie valdos šiaurinės sienos, stovi kitas vieno aukšto korpusas. Jo rytinė dalis ir korpuso galinė rytinė siena mūryti XVI–XVII a. Vakarinė valdos sienos dalis mūryta kartu su visa rytine platesne korpuso dalimi XVII a. gale ar XVIII a. pradžioje. Platesnioji vakarinė dalis galėjusi būti susijusi su maisto gaminimu ir dalijimu – tyrimų metu aptiktos virenės liekanos ir šioje dalyje buvusios dvi plačios angos lauko sienose, viena jų – į Arklių gatvę⁵⁶⁵. XVIII a. pradžioje ūkiniame kieme taip pat turėjusi stovėti ledainė. Jos pamatas rastas buvusio ūkinio kiemo teritorijoje, 2006 m. Tauro Poškos atliktų žvalgomųjų archeologinių tyrinėjimų metu. Atidengti buvusios ledainės fragmentai datuoti XVI a. pabaiga – XVII a. pradžia, pastatas nugriautas XIX a. viduryje vykusios vienuolyno rekonstrukcijos metu (pažymėta 1841 m. komplekso plane)⁵⁶⁶. Taip pat šių tyrimų metu nustatyta, jog iki XVII a. pab. – XIX a. pr. vykusių rekonstrukcijų ūkinio kiemo centrinėje ir rytinėje dalyje buvo natūrali kalva. Ji nukasta lyginant paviršių dabartiniam vakariniam vyrų vienuolyno korpusui⁵⁶⁷.

1737 m. plane vyrų vienuolyno korpusas pavaizduotas tiesiai prieš vakarinį bažnyčios fasadą, o piečiau bažnyčios, kur išlikę cokolio mūrai, natūros tyrimų metu datuoti iki 1737 m, pastatų visai nėra. Vaizduojamas sudėtingo laiptuoto plano pastatas jungiasi su pietiniu varpinės fasadu. Šiuo atveju atstumas tarp vienuolyno ir bažnyčios vakarinio fasado, apytiksliai įvertinus mastelį, būtų apie šeši ar septyni metrai. Galima svarstyti nebent prielaidą, jog pastato vieta ir atstumai nėra visiškai tiksliai užfiksuoti, tačiau jo forma galėtų būti panaši į buvusią. Tokiu būdu esami ankstyvieji vyrų

⁵⁶³ Vienas namas Dubovičiaus, antras Žepinos, o 1701 m. nurodoma, jog vienuolynas šiuos namus įsigijo 1635 m. 1636 m. surašyme minimas [144] Vilniaus burmistro Ignoto Dubovičiaus (Dubowicz) mūnamis, priklausęs miesto jurisdikai. Šio namo vieta nurodoma tokia: prie miesto sienos, einant atgal prie Arklių g. Mindaugas Paknys, *Vilniaus miestas ir miestiečiai 1636 m.*, p. 127.

⁵⁶⁴ Robertas Zilinskas, *Statiniai Vilniuje, Aušros vartų g. Nr.7/18, 6F1/P, 3G1/P, 2G1/P. Architektūros tyrimai*, Vilnius, 2006, R. Zilinsko asmeninis archyvas.

⁵⁶⁵ Ten pat.

⁵⁶⁶ Tauras Poška, „Bazilijonų vienuolynas Vilniuje, Aušros vartų g. 7 – Arklių g. 18“, in: *Archeologiniai tyrinėjimai Lietuvoje 2006*, Vilnius, 2007, p. 251–253.

⁵⁶⁷ Tauras Poška, „Žvalgomieji tyrinėjimai Vilniuje, Arklių g. 18“, in: *Archeologiniai tyrinėjimai Lietuvoje 2004*, Vilnius, 2005, p. 254.

vienuolyno cokolio mūrai (schemoje žymimi mėlynai) yra pietinėje 1737 m. vaizduojamo pastato dalyje. Pastato centre galėjęs būti kiemelis, kuris neužfiksuotas. Tokių hipotetinių svarstymų kol kas jokie natūros tyrimai neparemia.

Bazilijonų vienuolynų komplekso dalinė mūrų rekonstrukcija 1737 m.

*Raudona – XIV a. II pusė – XVI a. pradžia,
mėlyna – XVI a. – 1610 m.,
ruda – 1610–1655 m.,
šviesiai ruda – XVII a. – XVIII a..*

Vienuolynų komplekso mūrai 1737 m. plane

*4 – Russisch uniaten Manns Closter, 115 – Russisch uniaten Nonnen Closter
(planas apverstas)*

37 pav. Bazilijonų vyrų ir moterų vienuolynų komplekso 1737 m. situacijos palyginimas su miesto planu (disertacijos autorės schema, 2021)

Fiurstenhofo plane netiksliai užfiksuotas ir moterų vienuolynas. Tarp vyrų ir moterų vienuolynus skiriančios tvoros yra nemažas kiemelis, kuris plane tiesiog nevaizduojamas, o pietinis korpusas yra tvoros vietoje. Kyla klausimas, ar plano sudarytojas iš viso pateko į moterų vienuolyną. Abejonę sustiprina ir plano numeracija – vyrų vienuolynas pažymėtas 4 numeriu, o moterų vienuolynas pačiu paskutiniu – 115, lyg būtų prisimintas pačioje darbų pabaigoje. Klausimų kelia ir pavaizduotos galerijos, jungusios moterų vienuolyną su bažnyčios koplyčia. Reikėtų prisiminti, jog galerija turėjusi stovėti ant stulpų, tad iš karto patekęs pro vartus, lankytojas susidurtų su galerijos konstrukcijomis. Labiau tikėtinas variantas, jog galerija vedė ne tiesiai virš vartų, o į patalpą greta. Klausimų kelia ir ūkinių pastatų vaizdavimas vakarinėje teritorijos dalyje. Archeologijos tyrimų metu aptiktos mūrų liekanos liudija apie atskirai stovėjusius nedidelius pastatus, tačiau nepavaizduotas tuo metu jau tikrai buvęs užstatymas ties Arklių gatve.

Bazilijonų vienuolynų raida sudėtinga ir daugiaetapė. Kompleksas ilgas šimtmečius formuotas teritorijoje, kurios ribos nekito ar kito labai nedaug. Turima labai mažai duomenų apie ankstyvuosius mūrinio vyrų vienuolyno raidos etapus, tačiau moterų vienuolyno, bažnyčios ir kai kurių ūkinių pastatų raida yra aiškesnė. Natūros tyrimai rodo, jog šie pastatai išlaikę nemažai gotikos ir renesanso

laikotarpių mūrų ir fasadų dekorų elementų. XVIII a. pradžioje bazilijonų bažnyčia buvo išlaikiusi didžiąją dalį savo pirminės gotikinės architektūrinės išraiškos, jos turis buvo pakitęs tik dėl prie jos fasadų pristatytų koplyčių.

2.6. Jėzuitų profesų namai ir Šv. Kazimiero bažnyčia

Jėzuitų (Jėzaus draugijos) statybinė veikla, taip pat ir Šv. Kazimiero, kaip pirmosios jėzuitų bažnyčios, bei profesų namų statyba ir architektūra Lietuvoje nemažai tyrinėta⁵⁶⁸. Apie komplekso raidą žinoma iš išlikusių istorinių šaltinių, kuriuos papildė natūros tyrimų duomenys. Žvalgomieji architektūros tyrimai vienuolyno komplekse pradėti 1979 m. kvartalo tyrimų metu, vėliau, 1985 m., buvo atliekami detalesni tyrimai⁵⁶⁹. Kai buvo vykdomi statybos darbai, komplekso teritorija tyrinėta ir archeologiškai⁵⁷⁰.

Po Tridento susirinkimo jėzuitai aktyviai ir plačiai ėmėsi įgyvendinti jo nutarimus, o Europoje savo tikslu laikė katalikybės atgaivinimą. Nuo pat savo veiklos pradžios jėzuitai neapsiribojo tik pastoraciniu darbu, bet aktyviai bandė spręsti miestų socialines problemas – slaugė ligonius, globojo varguomenę, užsiėmė pedagogine veikla. Būtent steigdami kolegijas, jie įsitvirtino daugelyje miestų⁵⁷¹. Jėzuitai Vilniuje pradėjo kurti dar iki 1610 m. Vilniaus vyskupui Valerijonui Protasevičiui, siekiant užkirsti kelią Reformacijos idėjoms ir ėmus remti Jėzuitų veiklą, 1570 m. įkurta Vilniaus kolegija, prie kurios po metų prijungta Šv. Jono parapinė bažnyčia. Kolegija jau 1579 m. perorganizuota į universitetą, tad šiame tyrime universiteto komplekso architektūrinė raida detaliau nenagrinėjama. Jėzuitų skaičiui augant ir jų namams steigiantis įvairiose LDK vietose, 1608 m. įsteigta Lietuvos provincija⁵⁷².

⁵⁶⁸ Lietuvos TSR istorijos ir kultūros paminklų sąvadas, t. 1: Vilnius, p. 239–243; Lietuvos architektūros istorija. Nuo XVII a. pradžios iki XIX a. vidurio, t. 2, p. 97–99; Birutė R. Vitkauskienė, „Vilniaus buvę jėzuitų profesų namai ir Šv. Kazimiero bažnyčia“, in: Lietuvos vienuolynai. Vadovas, prieiga internete: <http://vienuolynai.mch.mii.lt/V47-54/Vilnkazimiero.htm>; Audronė Kasperavičienė, „Šv. Jono bažnyčia ir jėzuitų statybinė veikla“, in: „Istorinis naratyvas: problemos ir tyrinėjimai“, Acta Academiae Artium Vilnensis, t. 30, Vilnius, 2003, p. 39–62; Neringa Markauskaitė, Vilniaus profesų namų Šv. Kazimiero bažnyčia XVII–XVIII amžiais, daktaro disertacija, Vilniaus dailės akademija, 2004; Markauskaitė Neringa, „Vilniaus Šv. Kazimiero bažnyčia – 400 metų“, in: Lietuvių katalikų mokslo akademijos metraštis, Vilnius, 2004, t. 25, p. 289–308.

⁵⁶⁹ Rožė Jarmalavičienė, Vilniaus senamiesčio 46 kvartalas. Architektūriniai tyrimai. T 1, Vilnius, 1979, VRVA f. 1019 ap. 11 b. 4722; Virgilijus Spudas, Vilniaus A. Vienuolio vidurinė mokykla, Gorkio g. 72. Architektūriniai tyrimai. Istorinės stilistinės kartogramos, fasadų tyrimų fiksacija, Vilnius, 1985, VRVA f. 1019 ap. 12 b. 27012.

⁵⁷⁰ Saulius Sarcevičius, „Žvalgomieji archeologiniai tyrimai Vilniuje, Didžiojoje g. Nr. 32, Jėzuitų vienuolyno pagalbiname pastate“, in: Archeologiniai tyrinėjimai Lietuvoje 1994–1995, Vilnius, 1996, p. 221–222; Saulius Sarcevičius, 1996 metų tyrinėjimai Jėzuitų vienuolyne, Vilniuje“, in: Archeologiniai tyrinėjimai Lietuvoje 1996–1997, Vilnius, 1998, p. 342–345.

⁵⁷¹ Jeffrey C. Smith, Sensuous Worship: Jesuits and the Art of the Early Catholic Reformation in Germany, Princeton: Princeton University Press, 2002, p. 15.

⁵⁷² Nuo 1576 m. priklausė naujai įsteigta Lenkijos jėzuitų provincijai, o iki tol Austrijos jėzuitų provincijai.

Jau XVII a. pirmąjį dešimtmetį pradėtos jėzuitų profesų namų ir Šv. Kazimiero bažnyčios statybos. Tai buvo pirmasis jėzuitų statytas mūrinis kompleksas Vilniuje. Vienuolynas ir bažnyčia laikomi ankstyviausiu baroko, kuris buvo oficialiu jėzuitų stiliumi, kompleksu Lietuvoje. Tai pirmoji bažnyčia, Lietuvos teritorijoje statyta pagal pirmosios ir pagrindinės jėzuitų bažnyčios Romoje – Jėzaus bažnyčios (Chiesa del Gesù, Il Gesù) – standartą, davusį pradžią Europos baroko statybai. Vieta pastatų kompleksui buvo parinkta pačiame miesto centre, prie pat Rotušės ir turgaus aikštės. Vilniaus atvejis yra išskirtinis, kadangi jėzuitai dar neturėdami fundatoriaus būsimoms statyboms patys parinko vietą, o 1601 ir 1603 m. prie Rotušės aikštės supirko gyventojų sklypus su namais būsimajam vienuolynui. Leidimas profesų namų statyboms buvo gautas tik 1603 m. Galima tik spėti, ar būtent dėl tinkamos sklypų vietos nelaukta statybų leidimo (jėzuitams buvo leidžiama pradėti supirkinėti sklypus tik gavus leidimą statyboms)⁵⁷³. XVII a. rotušės aikštėje ir jos gretimybėse nebuvo nė vienos katalikų bažnyčios, tad ši vieta buvo strateginė jėzuitų misijai.

Profesų namų ir bažnyčios statyba pradėta 1604 m. Statybos vyko vienu metu, vienuolyno pastatai baigti 1616 m. Bažnyčios įrengimas šiek tiek užsitęsė, ji konsekruota tik 1635 m.⁵⁷⁴ Kadangi tėvai profesai privalėjo gyventi iš išmaldų, negalėjo turėti nekilnojamojo turto, kuris duotų pelno, didžiąją profesų namų ir bažnyčios fundacijos dalį turėjo sudaryti piniginės lėšos, tačiau ieškoti fundatorių profesų namams sekėsi sunkiai. Statybų pradžioje profesų namai ir bažnyčia vieno pagrindinio fundatoriaus neturėjo. Jų galėjo būti keletas – karalius Zigmantas Vaza, kancleris L. Sapiega, vyskupas B. Vaina. Vėliau fundatoriaus įsipareigojimus perėmė karaliaus Zigmanto Vazos sūnus kardinolas Karolis Ferdinandas Vaza⁵⁷⁵.

Kompleksas užima Didžiosios, Savičiaus, Augustinų ir Šv. Kazimiero gatvių ribojamą kvartalą. Projektuojant statinius taikytasi prie buvusio sklypo. Visi stovėję statiniai prieš statybas buvo nugriauti. Architektūros tyrimų metu jokių ankstesnių statinių liekanų aptikta nebuvo. Ši posesija išliko nepakitusi visą XVII a., vėliau praplėsta XVIII a. jėzuitams nupirkus gretimą sklypą.

Pagrindiniai 1540 m. įkurtos draugijos įstatai įteisinti 1540–1558 m. (dauguma parašyti įkūrėjo Ignaco Lojolos). Kaip ir šv. Pranciškus ir šv. Dominykas, šv. Ignacas Lojola nepaliko jokių nurodymų dėl statybų reguliavimo. Pirmąsias jėzuitų bažnyčias ir namus projektavo ir statė architektai pasauliečiai. Tačiau XVI a. antroje pusėje prasidėjus intensyvioms statyboms iškilo statybinės veiklos reguliavimo būtinybė. Pirmasis dekretas „Apie pastatų taisykles“ paskelbtas 1558 m. Jame nurodoma, kad jėzuitų pastatai privalo būti funkcionalūs, pritaikyti Jėzaus draugijos nariams apgyvendinti ir

⁵⁷³ Neringa Markauskaitė, *Lietuvos jėzuitų provincijos statybinė veikla*, p. 50.

⁵⁷⁴ Ten pat, p. 51.

⁵⁷⁵ Ten pat, p. 53.

priminti apie draugijos propaguojamą kuklumą. Nors ordino statybinėje veikloje nebuvo apibrėžtos planavimo ar puošybos programos, tačiau ordinas išsiskyrė planuojamų statyti pastatų projektų kontrole. 1565 m. papildomai paskelbtas potvarkis, reikalaujantis kiekvieno planuojamo statyti jėzuitų pastato projekto brėžinį atsiųsti į Romą generalinei vyresnybei patvirtinti⁵⁷⁶. Kurį laiką buvo bandoma sukurti tipinių planų rinktinę, tačiau vėl grįžta prie projektų Romoje tvirtinimo. XVII a. nuostatai buvo papildyti leidimu papuošti iki tol pernelyg kuklias jėzuitų bažnyčias. Iš esmės buvo reikalaujama, kad pastatai būtų kuklios išvaizdos, be prašmatnių dekorų elementų, pastatyti taupiai ir funkcionalūs ir būtų laikomasi „mūsų nuostatos“ (*noster modus*)⁵⁷⁷, kuri buvo labiau susijusi su statybų būdu, o ne su stilistinių sprendimų kanonu⁵⁷⁸.

Iš kitų vienuolių jėzuitai išsiskyrė tuo, jog jau 1558 m. įsteigė generalinio architekto pareigybę⁵⁷⁹, statybų priežiūros tarnybą, o architektūrinius projektus, atsiųstus iš provincijų Romoje, vertino architektų komisija. XVI a. pabaigoje buvo paskelbtos pagrindinės visų provincijų statybas koordinavusios „Provincijų regulos“, kurios įpareigojo pranešti apie planuojamas statybas ir gauti leidimą prieš sklypų pirkimą. Provincijolas skyrė statomų namų institucijai priklausančiai jėzuitų statybų prižiūrėtoju⁵⁸⁰. Vilniaus profesų namų ir Šv. Kazimiero bažnyčios statybų metu jau buvo nusistovėjusi statybas reguliuojanti tvarka. Yra žinoma, kad Vilniaus profesų namų statybas prižiūrėjo Adamas Jacobis, o statybų pabaigoje pats provincijolas P. Bokša. Iš rašytinių šaltinių žinoma, kad daugiau dėmesio sulaukdavo Lietuvos jėzuitų planuojamų statyti bažnyčių brėžiniai, o ne kiti vienuolynų pastatai⁵⁸¹.

Profesų namų ansamblis buvo suplanuotas ir pastatytas pagal iš anksto parengtą projektą, kurio autorius yra nežinomas. Iki mūsų dienų išliko penki 1604–1618 m. projekto planai. Visi jie patvirtinti generalinių vyresniųjų. Juose pavaizduoti posesijoje išdėstyti pastatai ir profesų namų visų aukštų planai. N. Markauskaitė, tyrinėjusi jėzuitų statybinę veiklą Vilniuje, spėja, kad pirminio projekto autorystė galėjusi būti vieno iš dviejų Lenkijos ir Lietuvos teritorijoje dirbusių italų architektų jėzuitų – Jozefo Brizio ar Džovanio Marijos Bernardonio (Giovanni Maria Bernardoni)⁵⁸². Vėliau projektas

⁵⁷⁶ Neringa Markauskaitė, *Lietuvos jėzuitų provincijos statybinė veikla*, p. 25.

⁵⁷⁷ Ten pat, p. 27.

⁵⁷⁸ Klara Kantorowicz, *Architektura kolegiów jezuickich we Włoszech i w Rzeczypospolitej do połowy XVII wieku – poszukiwanie wzorów na wybranych przykładach*, in: *Czasopismo inżynierii lądowej, środowiska i architektury*, 2017, t. XXXIV, p. 143–158; Neringa Markauskaitė, *Lietuvos jėzuitų provincijos statybinė veikla*, p. 27.

⁵⁷⁹ Pirmais ordino architektas Giovanni Tristano projektavo ir statė jėzuitų pastatus, važinėjo į provincijas konsultuoti vietinių architektų ir statybų vadovų. 1593–1594 m. paskelbtos kito generalinio architekto Giuseppe Valeriano instrukcijos apie tai, kas taisyti jėzuitų statybinėje veikloje ir konkrečiuose pastatuose. Neringa Markauskaitė, *Lietuvos jėzuitų provincijos statybinė veikla*, p. 36.

⁵⁸⁰ Neringa Markauskaitė, *Lietuvos jėzuitų provincijos statybinė veikla*, p. 28.

⁵⁸¹ Ten pat, p. 28.

⁵⁸² Neringa Markauskaitė, „Vilniaus Šv. Kazimiero bažnyčiai – 400 metų“, p. 294.

buvo ne kartą perdarytas. Galutinio projekto autoriumi galėjęs būti profesų namų ir bažnyčios statybų vadovas Jonas Frankevičius – jis jau 1604 m. dirbo Vilniaus profesų namų komplekso statybose ir tuo metu jėzuitų provincijoje buvo vienintelis architektas⁵⁸³.

Pagrindiniai erdvių elementai, išskiriami pirmose jėzuitų bažnyčių erdvinėse struktūrose, yra plati centrinė nava, transeptas, šoninės koplyčios (jų išorinės sienos būdavo sulyginamos su transepto galais, taip sukuriant stačiakampį planą), kupolas ir pusapvalė apsidė. LDK teritorijoje statytose bažnyčiose šių elementų naudojimas varijuoja. Išskiriami vietinei architektūrai būdingi bruožai – dažna trinavė struktūra, kai vietoje koplyčių formuojamos šoninės navos, du bokštai abipus fasado ar presbiterijos ir vienuolių choras. Šv. Kazimiero bažnyčia, kaip svarbiausia Lietuvos jėzuitų provincijos bažnyčia, savo erdvine struktūra artima jėzuitų bažnyčių struktūrai Italijoje. Joje suformuotas transeptas, virš kurio suprojektuotas kupolas – vienintelis tarp dabartinės Lietuvos teritorijoje esančių jėzuitų bažnyčių. XVII a. pirmoje pusėje Šv. Kazimiero bažnyčios interjeras buvo kuklus, interjero ir eksterjero puošyba pradėta 1672 m.⁵⁸⁴ Po 1655–1661 m. karo su Maskva bažnyčios požemiuose pradėtos įrengti pirmosios kriptos jėzuitams ir pasauliečiams laidoti, kai kurios iš jų buvo dekoruotos. Skliautus puošė stiuko dekoras su nedidelėmis tapybos emblemomis. Po 1706 m. gaisro atstatymo darbus atliko ne pasauliečiai amatininkai, o jėzuitai mūrininkai, staliai ir kiti meistrai⁵⁸⁵.

Kaip vienas svarbiausių aspektų, formuojančių konkretaus jėzuitų komplekso funkcinį suplanavimą, buvo poreikis prisitaikyti prie konkrečios, unikalios situacijos – sklypo formos ir aplinkinio užstatymo. Funkcinis suplanavimas, išlaikant bendruosius planavimo principus, visada buvo pritaikytas vietai dėl būtinybės įsilieti į jau esamą, sudėtingą miesto audinį. Skirtingos klimato sąlygos lėmė uždaras galerijas ir kitokį kluatų funkcionavimo būdą, taigi galima sakyti, kad erdvinio elementų išdėstymo skirtumai daugiausia atsiranda dėl pragmatinių priežasčių⁵⁸⁶. Vilniaus profesų namų triaukščiame pastate patalpos išdėstytos abipus koridoriaus. Toks planavimas įmanomas tik atsisakius tradicinio kluatro plano. Jo greičiausiai atsisakyta dėl sklypo specifikos, pavyzdžiui kituose to meto Lenkijos jėzuitų kompleksuose, ypač kolegijose, matomi vyraujantys taisyklingos formos kluatrai.

⁵⁸³ Birutė R. Vitkauskienė, „Vilniaus buvę jėzuitų profesų namai ir Šv. Kazimiero bažnyčia“, prieiga internete: <http://vienuolynai.mch.mii.lt>; Neringa Markauskaitė, „Vilniaus Šv. Kazimiero bažnyčiai – 400 metų“, p. 294.

⁵⁸⁴ Neringa Markauskaitė, *Lietuvos jėzuitų provincijos statybinė veikla*, p. 61.

⁵⁸⁵ Ten pat, p. 64.

⁵⁸⁶ Klara Kantorowicz, „Architektura kolegiów jezuickich we Włoszech i w Rzeczypospolitej do połowy XVII wieku – poszukiwanie wzorów na wybranych przykładach“, in: *Czasopismo inżynierii lądowej, środowiska i architektury*, 2017, t. XXXIV, (p. 143–158), p. 156.

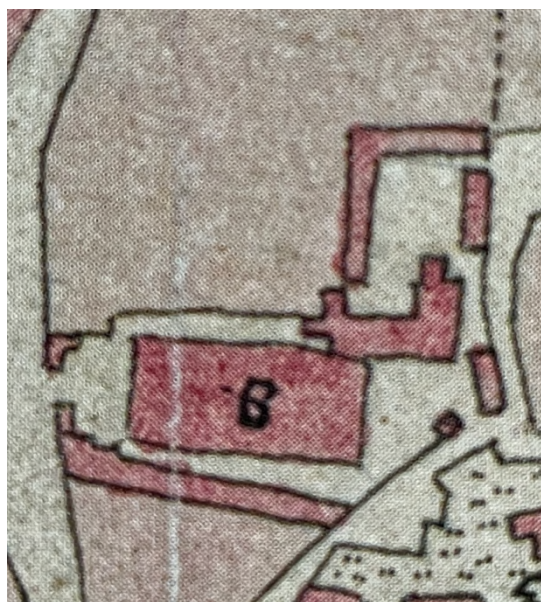
Vilniaus profesų namų trečiame aukšte buvo celės, antrame aukšte – biblioteka ir, tikėtina, provincijolo patalpos, pirmame aukšte – refektorijus, įvairios administracinio pobūdžio patalpos, ligonių kambarys, virtuvė⁵⁸⁷. Vienuolyno plane matomi netaisyklingos formos vidiniai kiemai – besiribojantis su bažnyčios apside, skirtas tėvams jėzuitams, mažesnysis, pusiau uždaras kiemas pietinėje bažnyčios pusėje, greta oficinų. Priešais pagrindinį vakarinį bažnyčios fasadą užfiksuota mūrinė tvora su puošniais azūriniais metaliniais vartais (buvo nugriauta 1867 m.)⁵⁸⁸.

1737 m. plane vaizduojami vienuolyno korpusai statyti kartu su bažnyčia. Jų išsidėstymas dabar ir Fiurstenhofo plane beveik atitinka. Šiaurės rytinėje teritorijos dalyje esantys ūkiniai pastatai, perstatyti XIX a. antroje pusėje, tačiau panašių kontūrų kaip ir užfiksuotieji Fiurstenhofo plane.

Jėzuitų profesų namų komplekso dalinė mūrų rekonstrukcija 1737 m.

*Mėlyna – XVI a. antra pusė – 1604 m.
Ruda – 1604–1773 m.*

Vienuolyno komplekso mūrai 1737 m. plane

*8. Jesuitter Closter S. Casimir
(planas apsuktas)*

38 pav. Jėzuitų profesų namų komplekso 1737 m. situacijos palyginimas su miesto planu (disertacijos autorės schema, 2021)

Natūros tyrimų metu tirti vienuolyno mūrai priskirti dviem pagrindiniams statybos laikotarpiams. Tai renesanso statybos laikotarpis (1560–1610 m.), kuomet buvo pastatytas siauras (3.6 m pločio) vienaaukštis statinys su bokštu. Dalis šio pastato nugriauta dar statant profesų namus 1604–1615 m., o kita dalis, kuri dar vaizduojama 1737 m. plane – 1832 m.⁵⁸⁹ Išlikęs nedidelis šio pastato fragmentas tyrimų metu užfiksuotas profesų namo vakarinėje dalyje. Ilgam baroko laikotarpiui (1610–1773 m.)

⁵⁸⁷ Neringa Markauskaitė, *Lietuvos jėzuitų provincijos statybinė veikla*, p. 53.

⁵⁸⁸ *Lietuvos TSR istorijos ir kultūros paminklų sąvadas*, p. 242.

⁵⁸⁹ Ten pat, p. 243.

priskirta didžioji dalis kompleksą formuojančio mūro, deja, be detalesnių tyrimų, nėra galimybės išskirti šio laikotarpio etapų.

Vilniaus jėzuitų profesų namų ansamblis jau statybos pradžioje buvo numatytas kaip jėzuitų provincijos centras. Sklypą rotušės gretimybėje jėzuitai pasirinko patys ir pradėjo sklypų supirkimą neturėdami fundatoriaus būsimos komplekso statyboms, taip nesilaikydami tuo metu vyravusių Jėzaus draugijos nuostatų. Centrinėje miesto vietoje parinkto sklypo ypatumai lėmė architektūrinio kompleksio struktūrą. Nors ilgainiui kito patalpų planas, architektūriniai elementai, tačiau didžioji dalis tūrinės erdvinės kompozicijos išliko nepakitusi.

2.7. Jėzuitų noviciatas ir Šv. Ignoto bažnyčia

Architektūros natūros tyrimai jėzuitų noviciato pastatuose pradėti dar XX a. 8 dešimtmetyje⁵⁹⁰, jų metu buvo renkama renkama istorinė medžiaga⁵⁹¹. Remiantis tyrimų informacija, buvo rengiami tekstai, publikuoti įvairiuose leidiniuose⁵⁹². Vienuolyno teritorijoje ir korpuse ties Benediktinių g. atlikti archeologijos tyrimai⁵⁹³.

1602–1604 m. Vilniaus jėzuitų noviciatą jau stovėjusiuose keliuose XVI a. mūriniuose gotikiniuose pastatuose, kurių posesijos užėmė dalį kvartalo, įsteigė jėzuitų viceprovincijolas Povilas Bokša ir rektorius Mykolas Bekanas (du gretimus namus (su sklypais) nupirko, o vienus namus 1602 m.

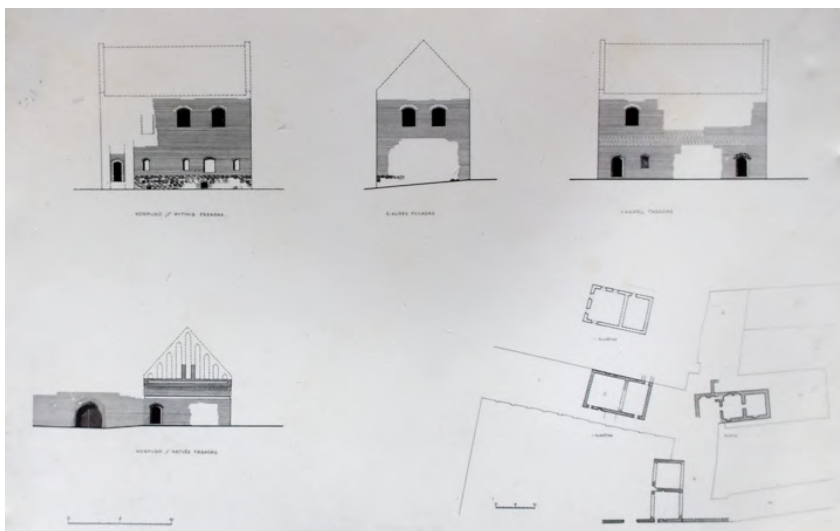
⁵⁹⁰ Evaldas Purlys, *Namas Giedrio g. 6, žvalgybinių architektūrinių tyrimų išvados*, Vilnius, 1971, VRVA f. 1019, ap. 12, b. 28561; Evaldas Purlys, *Nauji gotikos ir renesanso pastatų architektūriniai radiniai tiriant buv. Šv. Ignoto vienuolyno kompleksą, datavimo problemos*, Vilnius, 1973, VRVA f. 1019, ap. 11, b. 5831; Evaldas Purlys, *Vilnius, Giedrio g. 6, buv. jėzuitų noviciatas, 1982/84 metų darbų aprašymas. Mokslinė ataskaita*, Vilnius, 1984, VRVA f. 1019, ap. 11, b. 5821; Evaldas Purlys, *Buvęs jėzuitų noviciatas (Šv. Ignoto vienuolynas), Vilniuje, Giedrio g. Brėžinys-stilistinė kartograma*, Vilnius, 1984, E. Purlio asmeninis archyvas, Gražina E. Juknevičienė, *Patentų fondas. Vilnius, Totorių 27 (buv. Šv. Ignoto jėzuitų vienuolynas). Architektūriniai tyrimai*, Vilnius, 1981, KPC archyvas, f. 5 ap. 1 b. 2016; Audronis Katilius, Rūta Klimavičienė, Ričardas Bitovtas, *Vilniaus miesto gynybinė siena, AtR 6. Paminklotvarkos sąlygos*, Vilnius, 1998, KPD Vilniaus teritorinio padalinio archyvas.

⁵⁹¹ Savo ataskaitoje E. Purlys mini, jog naudojos istorikų J. Racevičienės ir V. Drėmos surinktais istoriniais duomenimis. Tyrimų ataskaitą su surinktais duomenimis apie Šv. Ignoto bažnyčią parengė Julija Racevičienė, *Buv. Šv. Ignoto bažnyčia Vilniuje. Istoriniai tyrimai*, Vilnius, 1982, VRVA f. 1019 ap. 11 b. 5814.

⁵⁹² *Lietuvos TSR istorijos ir kultūros paminklų sąvadas*, t. 1, Vilnius: Vyriausioji enciklopedijų redakcija, 1988, p. 172–175; Birutė R. Vitkauskienė, „Vilniaus buvus jėzuitų noviciatas ir Šv. Ignoto bažnyčia“, prieiga internete: <http://vienuolynai.mch.mii.lt/V47-54/Vilnnoviciat.htm>; Morta Baužienė, *Pasižvalgymas po senojo Vilniaus mūrus*, p. 326–333; Evaldas Purlys, „Gynybiniai Vilniaus miestiečių XV–XVII a. posesijų įtvirtinimai“, in: „Restauravimo laboratorija“, *Acta Academiae Artium Vilnensis*, Nr. 92–93, Vilnius, 2019, p. 402–433.

⁵⁹³ Juozas Markelevičius, *Geologinių šurfių, kastų prie buv. šv. Ignoto bažnyčios ir vienuolyno ansamblio (Atv-26) Vilniuje, Giedrio g.4/3 archeologinės priežiūros ir fiksacijos ataskaita*, Vilnius, 1977, LII f. 1, b. 574; Povilas Tebelškis, „Bočių“ restorano Vilniuje, Giedrio g.4/3 1980 m. vykdytų archeologinių tyrimų ataskaita, Vilnius, 1980, LII f. 1, b. 836; Gediminas Gendrenas, *K. Giedrio 6 mechanizuotų žemės darbų archeologinės priežiūros ataskaita*, Vilnius, 1983, LII f. 1, b. 1076; Daiva Luchtanienė, *Archeologiniai žvalgymai Totorių g. 25 Vilniuje 1999 metais*, Vilnius, 1999, LII f. 1, b. 3359; Antanas Kavaliauskas, *Archeologijos tyrimų, atliktų 1999 m. Vilniuje, Šv. Ignoto g. 3/4, ataskaita*, Vilnius, 1999, LII f. 1, b. 3374; Linas Girlevičius, *Archeologijos tyrinėjimų ir žvalgymų, vykdytų Totorių g. 25/3, Vilniuje 2001 metais ataskaita*, Vilnius, 2001, LII f. 1, b. 3714; Linas Girlevičius, *Archeologijos tyrimų Totorių g. 25/3, Vilniuje, 2002 metais ataskaita*, Vilnius, 2002, LII f. 1, b. 3899.

padovanojo miestietis Vilkanavičius⁵⁹⁴). Tai, jog įsikurdami jėzuitai pritaikė jau stovėjusius pastatus savo poreikiams, matyt, lėmė tai, kad vėliau, noviciatui jau plečiantis, pastatai nebebuvo nugriauti. Po 1610 m. gaisro jėzuitai supirko likusią kvartalo dalį. Vienuolyno namai statyti dviejų pagrindinių statybų etapų (1622–1633 m. ir 1681 m.) metu. Tuo metu suformuoti trys kiemai. Kartu su pradėtais statyti vienuolyno namais pradėtos ir Šv. Ignato bažnyčios statybos, jos truko nuo 1622 iki 1647 m.⁵⁹⁵ 1970 m. E. Purlio pradėtų architektūros tyrimų metu išsiaiškinta ne tik komplekso raida, aptikti penkių gotikinių namų fragmentai, bet ir surasta, o vėliau atidengta bei restauruota posesijos gynybinė siena. Ši siena prie gatvės išmūryta XVI a. viduryje – XVI a. antroje pusėje, dar prieš įsikuriant vienuolynui⁵⁹⁶, o renesansinių rekonstrukcijų metu gotikiniai namai išplėsti, praplėstos ir suformuotos dvi posesijos⁵⁹⁷. Žinoma tik apie kai kurių buvusių posesijų savininkus, tačiau neaišku, kam priklausė posesija, kurią nuo gatvės ribojo gynybinė siena⁵⁹⁸. Kompleksui plečiantis, dalis senųjų gotikinių, renesansinių pastatų ar jų fragmentų pateko į statomo ansamblio mūrus, dalis buvo nugriauta. Daugiausia autentiškų gotikinių ir renesansinių pastatų ar jų fragmentų išliko vienuolyno namo (iki 2017 m. buvusios Technikos bibliotekos) mūruose⁵⁹⁹.

39 pav. Jėzuitų noviciato teritorijoje buvusių gotikinių namų retrospekcijos (E. Purlys, 1973)⁶⁰⁰

⁵⁹⁴ Vladas Drėma, *Vilniaus bažnyčios*, p. 279, 309.

⁵⁹⁵ Birutė R. Vitkauskienė, „Vilniaus buvęs jėzuitų noviciatas ir Šv. Ignato bažnyčia“, prieiga internete: <http://vienuolynai.mch.mii.lt/V47-54/Vilnnoviciat.htm>.

⁵⁹⁶ Evaldas Purlys, „Gynybiniai Vilniaus miestiečių XV–XVII a. posesijų įtvirtinimai“, p. 404.

⁵⁹⁷ *Lietuvos TSR istorijos ir kultūros paminklų sąvadas*, t. 1: Vilnius, p. 174.

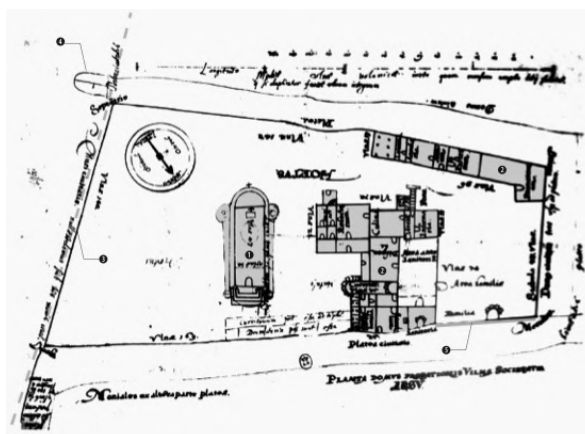
⁵⁹⁸ Vienus namus 1602 m. padovanojo miestietis Vilkanavičius. 1611 m. Vilniaus pastalininkas Petkevičius pardavė sklypą, ant kurio dabar stovi bažnyčia, 1611–1612 m. nupirkta sudegęs namas su sklypu. Vladas Drėma, *Vilniaus bažnyčios*, p. 279, 309.

⁵⁹⁹ Evaldas Purlys, *Vilnius. Šv. Ignato vienuolynas. Nauji gotikos ir renesanso pastatų architektūriniai radiniai tiriant buv. Šv. Ignato vienuolyno kompleksą, datavimo problemas*, Vilnius, 1973, VRVA f. 1019, ap. 11, b. 5831.

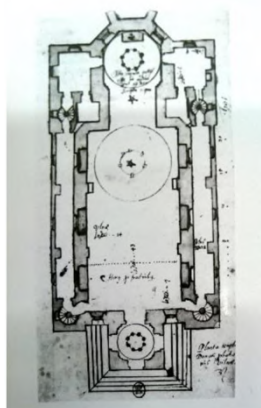
⁶⁰⁰ PKI negatyvo inventorinė kortelė, VRVA foto dokumentų skaitykla, 9852/4.

Manoma, kad jau 1604 m. buvo parengtas išlikęs noviciato ir bažnyčios projektas. Plane lotynų kalba nurodyta patalpų paskirtis, pažymėti miesto vartai, Totorių ir Šv. Ignoto gatvės, miesto gynybinė siena, pagrindiniai sklypo ir pastatų matmenys uolektimis⁶⁰¹. Šiaurinės komplekso dalies, ribojamos Totorių, Benediktinių ir Šv. Ignoto gatvių, pastatų dar nėra. Įdomu, jog likusios kvartalo dalies sklypai supirkti po 1610 m. miesto gaisro, tik tuomet ir suformuota didelė iki pat XX a. vidurio nepakitusi teritorija, tačiau užstatymas šioje teritorijoje jau planuotas 1604 m.

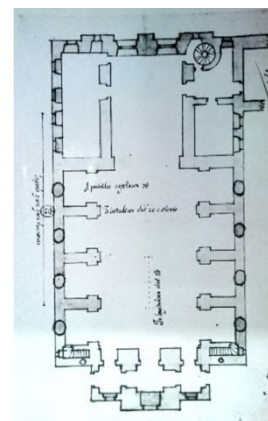
Apie 1620–1622 m. pradėtos bažnyčios statybos. 1647 m. bažnyčia buvo baigta ir pašventinta⁶⁰². Žinoma, jog generalinis jėzuitų architektas M. Vitelleschus nepatvirtino vieno iš pirmųjų Vilniaus noviciato Šv. Ignoto bažnyčios su kupolu projekto, teigdamas, kad pastatyti bažnyčią su kupolu yra techniškai per sudėtinga⁶⁰³. Šv. Ignoto bažnyčia pirmuosiuose projektiniuose pasiūlymuose turėjo vieną navą, tačiau vėlesniuose šaltiniuose yra minima kaip trinavė. 1737 m. gaisro metu bažnyčia sudegė, beveik neišliko autentiškų pirminių mūrų ir puošybos⁶⁰⁴.

1604 m.

1606 m.

1622 m.

40 pav. Jėzuitų noviciato ir bažnyčios projektai (1604, 1606, 1622 m.)

Naujojo noviciato korpuso statybos pradėtos 1622 m. (rektorijaujant J. Jarmolovskiui). 1633 m. tikriausiai dar nebaigto vienuolyno pastatas buvo dar labiau praplėstas. XVII a. pirmoje pusėje prie posesijos gynybinės sienos ties Šv. Ignoto g. pastatytas vienuolyno dviejų aukštų korpusas. Buvusi

⁶⁰¹ Evaldas Purlys, „Gynybiniai Vilniaus miestiečių XV–XVII a. posesijų įtvirtinimai“, p. 422.

⁶⁰² Evaldas Purlys, *Vilnius. Šv. Ignoto vienuolynas. Nauji gotikos ir renesanso pastatų architektūriniai radiniai tiriant buv. Šv. Ignoto vienuolyno kompleksą, datavimo problemas*, Vilnius 1973. VRVA f. 1019, ap. 11, b. 5831; Birutė R. Vitkauskienė, „Vilniaus buvęs jėzuitų noviciatas ir Šv. Ignoto bažnyčia“, prieiga internete: <http://vienuolynai.mch.mii.lt/V47-54/Vilnnoviciat.htm>.

⁶⁰³ Neringa Markauskaitė, *Lietuvos jėzuitų provincijos statybinė veikla*, p. 51.

⁶⁰⁴ Istoriniuose inventoriuose Šv. Ignoto bažnyčia iki 1737 m. gaisro aprašoma kaip viena gražiausių Vilniuje – 11 dirbtinio marmuro altorių ir 22 šventųjų paveikslai, ištapyti ir lipdiniais išpuošti skliautai ir sienos. Po gaisro, 1743–1773 m., vyko bažnyčios atstatymo darbai. Po 1773 metų Jėzuitų ordino panaikinimo bažnyčios vidus buvo vis pertvarkomas, išardyti altoriai ir užbalintos freskos, nuardyti bokštai ir visiškai sunaikintas buvęs puošnus interjeras. Julija Racevičienė, *Buv. Šv. Ignoto bažnyčių Vilniuje. Istoriniai tyrimai*, Vilnius, 1982, VRVA f. 1019 ap. 11 b. 5814, l. 4.

gynybinė siena paaukštinta, nutinkuota, tapo noviciato korpuso fasadine siena be langų. Šaudymo angos buvo užmūrytos dar iki šio korpuso statybų, tik įsisteigus noviciatui⁶⁰⁵. Rusų kariuomenės antplūdžio metu 1656 m. sudegė visi noviciato pastatai. Atstatymo darbai pradėti 1659 m. 1663 m. vyko bažnyčios, refektorijaus ir miegamųjų celių atstatymas. 1671 m. atstatomi du sugriuvę namai šalia bažnyčios. 1681 m. statomas naujas refektorijus, 1682 m. išmūryti refektorijaus, 1685 m. provincijolo celės skliautai⁶⁰⁶. Vienuolyną sudarė gyvenamieji korpusai, ūkiniai pastatai, amatų dirbtuvės. Jis buvo skirtas 20–50 žmonių, tačiau paprastai gyvendavo daug daugiau – nuo 69 iki 114⁶⁰⁷.

1681 m. remontuota gynybinės sienos atkarpa šalia Totorių vartų bei iš rytų noviciatą supusi mūrinė tvora, prie jos stovėję ūkiniai pastatai. 1687 m. buvo atstatomi sugriuvę Totorių vartai⁶⁰⁸. Prie miesto sienos ir dalies Totorių g. buvo dirbtuvės, ūkinės patalpos bei sandėliai, dalyje antrojo aukšto patalpų buvo gyvenama⁶⁰⁹. Korpuse ties Totorių g. natūros tyrimų metu buvo atidengta XVII a. grindų šildymo karštu oru sistema – hipokaustinė krosnis. Krosnies ertmę dengė skliautas su angomis į dūmų kanalus. Akmenys guli ant krosnies arkų, po kuriomis kūrenosi ugnis. Krosnis apgriauta ir užpilta XIX a. antrojoje pusėje. 2000 m. vadovaujant E. Purliui krosnies liekanos atidengtos ir eksponuotos. Pogrindžio šildymo kanalų neišliko, tačiau daug įvairaus profilio pogrindžio kanalų rasta viename iš centrinių vienuolyno korpusų (Šv. Ignoto g. 6). Tikriausiai vienuolyne buvo įrengtos kelios sistemos. Noviciato pastatai labai nukentėjo įvairių XVIII a. pradžios negandų metu: 1701–1706 m. nuo švedų plėšikavimų, 1717 m. vienuolyne kilo gaisras, 1737 m. gaisro metu, kaip jau minėta, smarkiai nukentėjo bažnyčia, įgriuvo skliautai. Pastatai vėl buvo atstatinėjami, rekonstruojama bažnyčia. Tokia nuolatinė statybinė veikla vyko iki pat vienuolyno uždarymo 1773 m.

1737 m. plane užfiksuota noviciato komplekso planinė struktūra beveik atitinka tuometinę padėtį. Plane netiksliai pavaizduota bažnyčios pagrindinio vakarų fasado padėtis. Jis negalėjęs būti prie Šv. Ignoto gatvės, nebent čia stovėjo koks neišlikęs priestatas. Totorių gatvės šiaurinis korpusas Fiurstenhofo plane (ir 1808 m. miesto plane) pavaizduotas siauresnis ir visas vienodo pločio, čia buvo ūkinės paskirties patalpos (perstatytas XIX a. gale, kai korpusui suteiktas dabartinis pavidalas).

⁶⁰⁵ Evaldas Purlys, „Gynybiniai Vilniaus miestiečių XV–XVII a. posesijų įtvirtinimai“, p. 421.

⁶⁰⁶ Birutė R. Vitkauskienė, „Vilniaus buvęs jėzuitų noviciatas ir Šv. Ignoto bažnyčia“, prieiga internete: <http://vienuolynai.mch.mii.lt/V47-54/Vilnnoviciat.htm>.

⁶⁰⁷ Ten pat.

⁶⁰⁸ Tad dar XVII a. pabaigoje buvo rūpinamasi gynybinės sienos būkle. Tačiau jau XVIII a. pradžioje, taip pat ir po 1737 m. Vilniaus gaisro, atstatant vienuolyną, noviciato teritorijoje miesto gynybinės sienos mūrai ties Benediktinių g. trasa buvo apstatyti ūkiniais pastatais iš abiejų pusių, o vietomis ir visai nuardyti.

⁶⁰⁹ Iš XVIII a. pabaigos dokumentų matyti, kad paskutiniaisiais vienuolyno egzistavimo metais Benediktinių g. pastatuose buvo noviciato tvartai, arklidės, vežiminės, stalių dirbtuvės, o korpuse prie Totorių gatvės – batų, drabužių saugyklos, salykinė ir bravoras, degtinės varykla, nedidelė midaus daryklėlė. Aprašoma šalia salykinės buvusi salyklo brandinimo patalpa su didžiule vonia bei grūdų džiovinimo patalpa. Greta – bravoras su dviem mūrinėmis virenėmis.

Jėzuitų noviciato komplekso dalinė mūrų rekonstrukcija 1737 m.

*Raudona – XIV a. II pusė – XVI a. pr.,
mėlyna – XVI a. vid. – 1604 m.,
ruda – 1604–1655 m.,
šviesiai ruda – 1659–1737 m.*

Vienuolyno komplekso mūrai 1737 m. plane

*15. Jesuitter Novitiaten Cl[oster]
(planas apsuktas)*

41 pav. Jėzuitų noviciato vienuolyno komplekso 1737 m. situacijos palyginimas su miesto planu (disertacijos autorės schema, 2021)

Jėzuitų noviciatas kūrėsi užstatytoje teritorijoje, matoma, kaip ankstyvesnis užstatymas darė įtaką vienuolyno pastatų išsidėstymui sklype. Noviciato įkūrėjai jo struktūrą pritaikė ne tik prie buvusių pastatų, bet ir miesto bei posesijos gynybinių sienų. Natūros tyrimų metu identifikuota gynybinė posesijos siena atskleidžia vieną iš XV–XVII a. namų Vilniaus gatvėse architektūros bruožų – miestiečių posesijų uždaramą ir gynybinį charakterį, o kartu ir pokyčius, kuriuos, spėjama, atspindi šaudymo angų užmūrijimas, XVII a. pradžioje posesijoje įsikūrus noviciatui.

2.8. Benediktinių vienuolynas ir Šv. Kotrynos bažnyčia

Vilniaus benediktinių vienuolyno architektūros tyrimai pradėti 1976 m.⁶¹⁰ – kartu su natūros tyrimais buvo renkama istorinė medžiaga⁶¹¹, o kiek vėliau atlikti archeologiniai tyrimai⁶¹². Kaip ir netoliese esančio jėzuitų noviciato atveju, benediktinių vienuolyno natūrinių tyrimų duomenys iš esmės papildė turėtas istorines žinias apie komplekso teritorijos pastatus ir jų architektūrą. XX a. 9–10 deš. publikacijos apie šio komplekso architektūros raidą rengtos remiantis atliktais natūros tyrimais⁶¹³. Pastaraisiais dešimtmečiais buvo patikslinti kai kurie istoriniai faktai, susiję su vienuolyno įkūrimu ir statybomis. Istorikės V. Kamuntavičienės išsamūs ir daugialypiai Kauno benediktinių vienuolyno ir šv. Benedikto regulos taikymo LDK tyrimai daugeliu aspektų palietė ir Vilniaus benediktinių vienuolyno istoriją⁶¹⁴, istorikas L. Jovaiša Vilniaus benediktinių vienuolyno istorijos apžvalgoje taip pat pateikia ne tik istorinius faktus, bet ir išskiria pagrindinius benediktiniškosios vienuolystės bruožus⁶¹⁵.

Benediktinių vienuolyno Vilniuje fundavimo ir įsikūrimo istorija nėra aiški. Ankstesnėse publikacijose vienuolyno ir Šv. Kotrynos bažnyčios fundatoriumi įvardytas Vilniaus vaivada Jonas Karolis Chodkevičius, vienuolyno steigimo datą nurodant 1618 m.⁶¹⁶ Naujausiose istorikų publikacijose benediktinių vienuolyno įkūrimo data nukeliama į 1620 m., kai iš Nesvyžiaus į Vilnių

⁶¹⁰ Evaldas Purlys, *Buv. benediktinių vienuolynas Vilniuje, K. Giedrio g. 3, 5. Architektūriniai tyrimai. Stilistinės kartogramos*, t. 1–4, Vilnius, 1981, VRVA f. 1019 b. ap. 12, b. 28406.

⁶¹¹ Leonidas Žilevičius, *Buv. Šv. Kotrynos bažnyčios Vilniuje statybos istorija architektūra ir dekoras. Foto nuotraukos*, Vilnius, 1974, VRVA f. 1019 ap. 11 b. 7490; Leonidas Žilevičius, *XVI–XIX a. architektūros paminklo, buv. Vilniaus benediktinių vienuolyno K. Giedrio g. 3, 5 istorinė-meninė apybraiža*, Vilnius, 1976, VRVA f. 1019, ap. 11, b. 5795–5798.

⁶¹² Irena Jučienė, *L. Giros g. (buv. Kotrynos bažnyčia) žemės kasimo darbų archeologinės priežiūros ataskaita*, Vilnius, 1975, LII f. 1, b. 571. Vidas Daminaitis, *Buv. Šv. Kotrynos bažnyčios Vilnius, L. Giros 30/1 archeologinių tyrimų ataskaita*, Vilnius, 1987, LII f. 1, b. 1436. Vytautas Dvariškis, Evaldas Purlys, *XVI–XIX a. architektūros paminklo buv. Vilniaus benediktinių vienuolyno ansamblio (K. Giedrio g. 3, 5) archeologinių tyrimų ataskaita*, Vilnius, 1979, VRVA f. 1019 ap. 11 b. 5794. Daiva Luchtanienė, *Archeologiniai žvalgymai šv. Ignato g. 5 Vilniuje 2003 metais*, Vilnius, 1987, LII f. 1, b. 4130; Linas Girlevičius, „Žvalgymai Vilniuje, Šv. Kotrynos bažnyčios aplinkoje“, in: *Archeologiniai tyrinėjimai Lietuvoje 2005*, Vilnius, 2006, p. 213–214.

⁶¹³ Lietuvos TSR istorijos ir kultūros paminklų sąvadas, t. 1: Vilnius, p. 182–186; Lietuvos architektūros istorija. Nuo XVII a. pradžios iki XIX a. vidurio, t. 2, p. 129–133; Auksė Kaladžinskaitė-Vičkienė, „Vilniaus buvęs benediktinių vienuolynas ir Šv. Kotrynos bažnyčia“, in: *Lietuvos vienuolynai. Vadovas*, prieiga internete: <http://vienuolynai.mch.mii.lt/V64-75/Vilnbenedikt.htm>; Liudas Jovaiša, „Šv. Benedikto ordinas / Ordo Sancti Benedicti (OSB)“, in: *Dangaus miestas. Vilniaus vienuolynų palikimas Bažnytinio paveldo muziejuje*, p. 181–188.

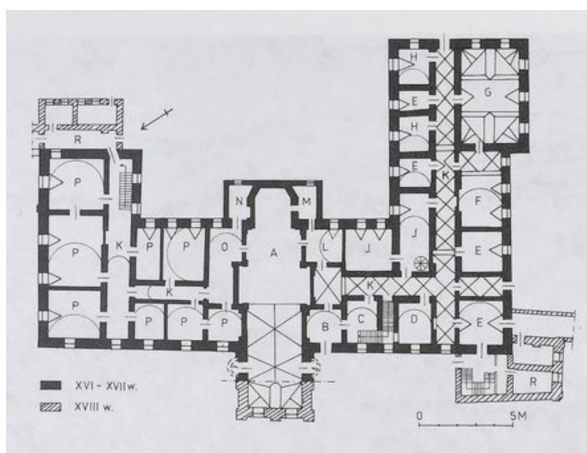
⁶¹⁴ Vaida Kamuntavičienė, „Šv. Benedikto regulos adaptacija Lietuvos didžiosios kunigaikštystės benediktinų vienuolynuose“, in: *Logos*, 79, Vilnius, 2014, p. 123–136. Vaida Kamuntavičienė, *Kauno benediktinių vienuolyno tyrimai T. 1. Kauno benediktinių vienuolyno istorija XVII–XX a. pradžioje*, Kaunas: Vytauto Didžiojo universitetas, 2016.

⁶¹⁵ Liudas Jovaiša, „Šv. Benedikto ordinas / Ordo Sancti Benedicti (OSB)“, p. 181–188.

⁶¹⁶ Remiantis rašytiniais šaltiniais, vienuolyno fundatoriais buvo įvardyti Chodkevičiai, kurie tarp 1558 ir 1618 m. nupirko Kęsgailių valdą ir kitus sklypus aplinkui, aptvėrė juos mūro siena, o 1618 m. išplėtą sklypą su visais pastatais padovanojo benediktinėms. Evaldas Purlys, „Vilniaus senamiesčio 27-ojo kvartalo šiaurinės dalies užstatymo raida“, p. 30; Lietuvos TSR istorijos ir kultūros paminklų sąvadas, t. 1: Vilnius, p. 182–186; Lietuvos architektūros istorija. Nuo XVII a. pradžios iki XIX a. vidurio, t. 2, p. 129.

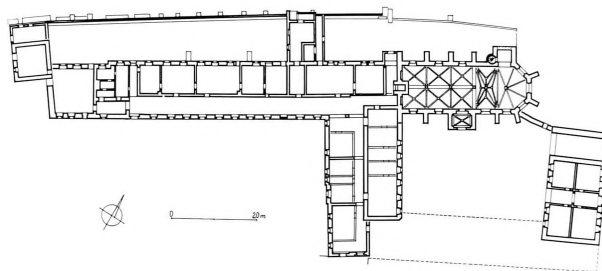
benediktines atsikvietė Mikalojus ir Kotryna Horodiskiai. Abu fundatoriai mirė neįgyvendinę savo valios ir nors atvykusioms vienuolėms atiteko Horodiskių mūrinis namas Vilniuje, tačiau jos liko be lėšų pragyvenimui. Vilniaus vyskupui E. Valavičiui pasirūpinus jų išlaikymu, benediktinės liko Vilniuje, o 1622 m. atvyko dar dvylika vienuolių benediktinių iš Nesvyžiaus⁶¹⁷.

Benediktiniškosios moterų vienuolystės Lietuvos Didžiojoje Kunigaikštystėje šaknų reikėtų ieškoti Lenkijoje, Kulmo vienuolyne. Jame XVI a. pabaigoje, sekant Tridento susirinkimo nuostatomis, abatės Magdalenos Mortenskos sukurtas benediktiniškosios vienuolystės pavyzdys plito ir į kitus ATR vienuolynus. Iš reformuoto Kulmo vienuolyno į 1591 m. Mikalojaus Kristupo Radvilos Našlaitėlio įsteigtą vienuolyną Nesvyžiuje atvykusios benediktinės iš čia toliau vyko į XVII a. pirmoje pusėje naujai steigiamus vienuolynus Lietuvos Didžiojoje Kunigaikštystėje⁶¹⁸.

42 pav. Nesvyžiaus benediktinių vienuolynas ir Šv. Eufemijos bažnyčia (T. Bernatowicz, 1996)⁶¹⁹

XVI–XVIII a. 1 a. plano rekonstrukcija

43 pav. Kulmo benediktinių vienuolynas ir Šv. Jono Krikštytojo ir Jono evangelisto bažnyčia⁶²⁰

*Bažnyčia ir rytų korpusas – XIII a.,
dviaukštis vakarų korpusas – XIV a.*

Sunku būtų palyginti Kulmo cistersių vienuolyno, statyto XIII a., kaip benediktinių pirmą kartą minimo XV a., struktūrą su XVI a. pabaigos Nesvyžiaus benediktinių vienuolyno struktūra, o juolab atsekti galimą šių vienuolynų įtaką Vilniaus vienuolyno planinei sanklodai. Seniausios krikščioniškuose Vakaruose Šv. Benedikto regulos vienuolynai yra kontempliatyvaus gyvenimo bendruomenės, kurios savo gyvenimo forma skyrėsi nuo tuo metu mieste besisteigusios vienuolijų. Šv. Benedikto ordine stojama ne į tarptautinę vienuoliją, o į konkretų vienuolyną, tai galioja ir

⁶¹⁷ Vaida Kamuntavičienė, „Šv. Benedikto regulos adaptacija Lietuvos didžiosios kunigaikštystės benediktinių vienuolynuose“, p. 125–126; Liudas Jovaiša, „Šv. Benedikto ordinas / Ordo Sancti Benedicti (OSB)“, p. 185.

⁶¹⁸ Liudas Jovaiša, „Šv. Benedikto ordinas / Ordo Sancti Benedicti (OSB)“, p. 184.

⁶¹⁹ Tadeusz Bernatowicz, „Kościół i klasztor Benedyktynów w Nieswieżu“, in: *Sztuka kresów wschodnich. Materiały sesji naukowej*, Instytut Historii Sztuki Uniwersytetu Jagiellońskiego, Warszawa, vol. 2, Krakow, 1996, (p. 128–146), p. 139.

⁶²⁰ Prieiga internete: <https://medievalheritage.eu> [žiūrėta 2023-06-01].

moteriškai ordino šakai⁶²¹. Moterų vienuolijos neišvengiamai turėjo tapti pavaldžios vyrams – benediktinų vienuoliams ar vyskupui (LDK atveju)⁶²². Vilniaus vyskupo Eustachijaus Valavičiaus laikais buvo įkurti benediktinų vienuolynai Vilniuje ir Kaune⁶²³.

XX a. 8 dešimtmečio istorinių ir natūros tyrimų duomenimis, benediktinų valda buvo suformuota iš keleto posesijų, kuriose XVI a. viduryje stovėjo Kęsgailų rūmai⁶²⁴, miestiečių S. Dovaidos ir S. Velkavičiaus, Vilniaus tįjūno P. Giedraičio mūriniai namai⁶²⁵. Natūros tyrimų metu nustatyta, jog rūmų posesija buvo atribota nuo gatvės gynybine siena su sudvejintomis šaudymo angomis virš vartų, datuota XV a. antra puse, tad statyta mūrinės posesijos formavimosi pradžioje, iki miesto sienos statybų. Tai seniausia žinoma gynybinė posesijos siena⁶²⁶. Kvartalas, ribojamas Šv. Ignoto, Dominikonų, Vilniaus ir Benediktinų gatvių, buvo užstatytas jau XV a. pradžioje (tyrimų metu rasta ir XIV a. pabaigos mūrų liekanų). Gotikinis užstatymas formuotas tolygiai ties visomis kvartalą ribojusiomis gatvėmis. Kada buvo pastatyta miesto gynybinė siena, Šv. Ignoto g. tapo ne tokia svarbi, nes vartų link vedė Dominikonų ir Vilniaus gatvės⁶²⁷.

Šių ankstyvųjų namų raidoje išskirti net penki gotikinės ir du renesansinės statybos etapai. Šaudymo angos virš vartų į buvusią Kęsgailų posesiją užmūrytos dar prieš įsikuriant benediktinėms – XVI a. antroje pusėje, pastačius miesto gynybinę sieną. „Renesansinė rekonstrukcija pavertė ją puošniu pastatu su portalu ir trikampiū timpanu virš vartų. Šie fasado elementai galėjo atsirasti jau po rekonstrukcijos, kurios metu sumūryti kryžminiai rūsių bei krištoliniai pirmo aukšto skliautai, o namas iš dalies perstatytas. Tokie krištoliniai skliautai Vilniuje yra tik pranciškonų ir bernardinų vienuolynuose. Visi gotikinių namų ir vartų sienos fasadai tada buvo pirmą kartą nutinkuoti. Senoji vartų į posesijos kiemą anga išliko.“⁶²⁸

⁶²¹ Liudas Jovaiša, „Šv. Benedikto ordinas / Ordo Sancti Benedicti (OSB)“, p. 182.

⁶²² Vaida Kamuntavičienė, *Kauno benediktinų vienuolyno tyrimai T. 1*, p. 51.

⁶²³ Vyskupas E. Valavičius, nors nepriklausė šv. Benedikto ordinui, tačiau buvo paskirtas Liublino benediktinų vienuolyno abatu komendantu ir savo ruožtu siekė sureguliuoti benediktinų gyvenimą savo vyskupijoje benediktinų gyvenimo pavyzdžiu. 1629 m. parengė naują šv. Benedikto regulos vertimą bei naujas deklaracijas, atspindėjusias Vilniaus vyskupijos vienuolynų papročius ir įtvirtinusias savitą, palyginti su Lenkijos, LDK benediktinų dvasingumą. Vaida Kamuntavičienė, „Šv. Benedikto regulos adaptacija Lietuvos Didžiosios kunigaikštystės benediktinų vienuolynuose“, p. 133.

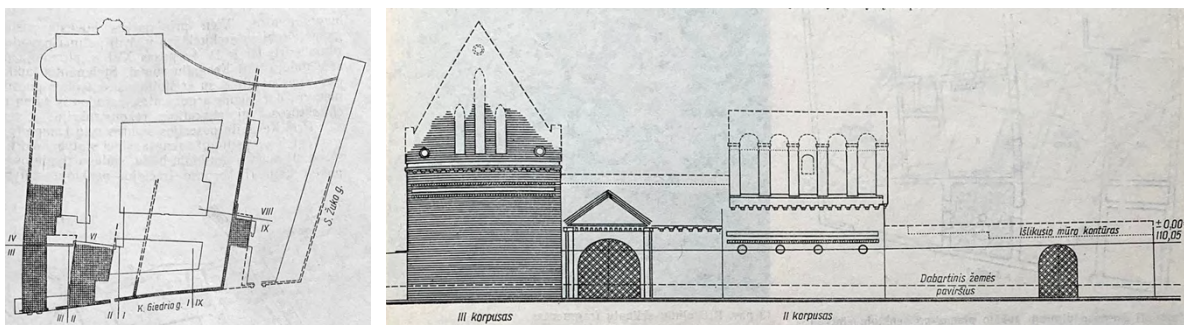
⁶²⁴ Šiuo metu pastatas, stovėjęs vienoje iš posesijų, vadinamas didiko Stanislovo Jonaičio Kęsgailos, 1522–1527 m. ėjusio Vilniaus kašteliono pareigas (prieš tai Lietuvos didžiojo etmono ir Trakų kašteliono), rūmais. Išlikusi tik nedidelė pirminio pastato dalis. Reprerentacinės ir gyvenamosios patalpos turėjo būti posesijos gilumoje.

⁶²⁵ Leonidas Žilevičius, *XVI–XIX a. architektūros paminklo, buv. Vilniaus benediktinų vienuolyno K. Giedrio g. 3, 5 istorinė-meninė apybraiža*, Vilnius, 1976, VRVA f. 1019, ap. 11, b. 5795, l. 56.

⁶²⁶ Evaldas Purlys, „Gynybiniai Vilniaus miestiečių XV–XVII a. posesijų įtvirtinimai“, p. 414.

⁶²⁷ Evaldas Purlys, „Vilniaus senamiesčio 27-ojo kvartalo šiaurinės dalies užstatymo raida“, p. 19.

⁶²⁸ Ten pat, p. 29.

Manoma, jog benediktinės kurį laiką gyveno šiame sujungtame renesansiniame komplekse nedarydamos didesnių pakeitimų. Natūros tyrimų metu neužfiksuota jokių didesnių remontų ar statybų pėdsakų, kurie galėtų būti priskirti vienuolyno įsikūrimo laikotarpiui (iki 1638 m. gaisro)⁶³⁰. Ankstyvesnėse publikacijose buvo nurodoma, jog pirmoji mūrinė bažnyčia pastatyta 1619–1622 m., 1641 m. pristatyta Šv. Apvaizdos koplyčia⁶³¹. Vėlesnėse istorinėse apybraižose pirmoji, galbūt medinė, bažnyčia datuojama 1632 m., o mūrinė konsekruota 1650 m.⁶³² XX a. 8 dešimtmčio tyrimų metu nustatyta, jog bažnyčia 1640–1650 m. buvo išplėsta, pakeistas jos orientavimas pasaulio šalių atžvilgiu. Jos senieji mūrai (dabartinės bažnyčios šiaurės vakarų dalyje) perdaryti į prieangį, pietryčių pusėje pastatyta dabartinė nava ir siaura šoninė nava vienuolėms⁶³³. 1986–1987 m. bažnyčioje atliktų archeologijos tyrimų metu nustatyta, jog pirmoji bažnyčia buvusi medinė, apie 7,3 m pločio, su plytų grindimis⁶³⁴. 2004 m. archeologijos tyrimų metu į šiaurės vakarus nuo pagrindinio bažnyčios fasado aptikti mūrinių pamatų, datuojamų XVII a. fragmentai⁶³⁵.

⁶²⁹ Evaldas Purlys, „Vilniaus senamiesčio 27-ojo kvartalo šiaurinės dalies užstatymo raida“, p. 28.

iki tol funkcionavusi vartų į pietinį kiemą anga užmūryta. Šiame laikotarpyje suformuota korpuso ties Šv. Ignoto gatve ir bažnyčios jungtis⁶³⁶, galėjusi būti galerija be patalpų.

Didelė vienuolyno pastatų rekonstrukcija, o kartu ir plėtra vyko XVII a. antroje pusėje. Po 1655 m. kilusio gaisro buvo suformuotas pagrindinis išorinis vienuolyno namo kontūras (tuo metu dar be vidinio korpuso, vėliau suformavusio du vidinius kiemus). Tačiau to meto vidaus planinė struktūra beveik neišliko. 1685 m. vienuolynas buvo išplėstas į šiauriau buvusį sklypą (besiribojo su dabartine Benediktinių g.), buvusį prie miesto gynybinės sienos. Sklypas, kuris buvo nupirkas iš Smolensko vaivados A. Podbereckio, buvo užstatytas mūriniais ir mediniais statiniais⁶³⁷. Tuo metu šalia bažnyčios buvo pastatytas gyvenamasis vienuolyno korpusas ir suformuotas didysis vienuolyno kluatras. Senoji vienuolyno dalis ties Šv. Ignoto g., jungusi gotikinius namus, buvo pritaikyta ūkinei veiklai. Vienuolyno plėtrą, spėjama, paskatino ir pagerėjusi vienuolyno finansinė padėtis, 1686 m. ir 1691 m. į vienuolyną įstojus LDK pakamario Jono Felikso Paco dukterims Sibilei ir Onai, atsinešusioms stambius kračius⁶³⁸.

1737 m. plane matyti užfiksuotas vienuolyno kompleksas po XVII a. antros pusės rekonstrukcijos. Plane nepavaizduota dalis senųjų renesansinių rūmų, esanti giliau posesijoje, o tik užstatymas ties Šv. Ignoto gatve. Benediktinių vienuolynas pietinėje savo valdų dalyje tuo metu dar nesiriboja su dominikonų vienuolynu, juos skiria įsiterpusi Sapiegų rūmų valda. Ties miesto gynybine siena stovėjęs ūkinis pailgas namas sudegė 1737 m., jo vietoje vėliau pastatytas vadinamasis samdinių ir amatininkų namas, kuris, sprendžiant iš plano, panašių kontūrų į buvusį prieš gaisrą. Šiaurės vakarinėje sklypo dalyje (dabartinio S. Moniuškos skvero vietoje) vaizduojami nedideli ūkiniai pastatai⁶³⁹. Kaip ir kitų Vilniaus moterų vienuolynų atveju, benediktinių vienuolyno fiksavimas 1737 m. plane, ypač teritorijos ribose, nėra tikslus ir neatitinka tuo metu stovėjusių mūrų, kurie išliko iki mūsų dienų, padėties.

⁶³⁶ Evaldas Purlys, „Vilniaus senamiesčio 27-ojo kvartalo šiaurinės dalies užstatymo raida“, p. 28.

⁶³⁷ Lietuvos TSR istorijos ir kultūros paminklų sąvadas, t. 1: Vilnius, p. 186.

⁶³⁸ Aukšė Kaladžinskaitė-Vičkienė, „Vilniaus buvęs benediktinių vienuolynas ir Šv. Kotrynos bažnyčia“, prieiga internete: <http://vienuolynai.mch.mii.lt/V64-75/Vilnbenedikt.htm>.

⁶³⁹ S. Moniuškos skvere prie vienuolyno tvoros užfiksuoti XVIII–XIX a. pastatų mūrinių pamatų fragmentai. Daiva Luchtanienė, *Archeologiniai žvalgymai Šv. Ignoto g. 5 Vilniuje 2003 metais*, Vilnius, 1987. LII f. 1, b. 4130.

Benediktinių vienuolyno komplekso dalinė mūrų rekonstrukcija 1737 m.

*Raudona – XIV a. II pusė - XVI a. I pusė,
mėlyna – XVI a. II pusė,
ruda – 1640–1686 m.,
šviesiai ruda – 1682–1703 m.*

Benediktinių vienuolyno komplekso mūrai 1737 m. plane

*13. S. Catharinen Closter Domin: Non[n]en
(planas apsuktas)*

45 pav. Benediktinių vienuolyno kompleksas 1737 m. (situacijos palyginimas su miesto planu)

Atlikus natūros tyrimus iš dalies išaiškinta ankstyvoji kvartalo dalies posesijų struktūra, identifikuoti senieji komplekso pastatuose sujungti mūrnariai ir aptikti seniausios žinomos Vilniaus posesijinės gynybinės sienos fragmentai. Benediktinių ir kitoje gatvės pusėje esančio jėzuitų noviciato architektūros tyrimai suteikė reikšmingų žinių apie ankstyvąją gotikinę užstatymą šioje miesto dalyje. Benediktinių vienuolynas pradžioje veikęs jiems funduotuose buvusiuose Kęsgailų rūmuose, vėliau plėtėsi pirminiame fundaciniame sklype. Vienuolyno pastatai statyti palaipsniui formuojant kluatrą supančią struktūrą, tarpiniame raidos etape –XVII a. viduryje – įrengus bažnyčios ir vienuolyno pastatų jungtį atvira galerija.

2.9. Bonifratrų vienuolynas ir Šv. Kryžiaus bažnyčia

Bonifratrų vienuolyno fundacijos, špitolės veikla ir senosios Šv. Kryžiaus koplyčios statybos sulaukė nemažai praeities⁶⁴⁰ ir dabartinių istorikų dėmesio⁶⁴¹. Vienuolyno komplekso architektūra aprašyta publikuotuose įvairiuose leidiniuose apie Vilniaus ir Lietuvos architektūrą⁶⁴². Vienuolyno architektūros raida istorijos šaltiniuose tyrinėta XX a. antroje pusėje⁶⁴³, 1982 ir 1988 m., prieš restauracijos ir pritaikymo darbus, atlikti architektūros tyrimai⁶⁴⁴; archeologiniai tyrimai buvo atliekami vienuolyno teritorijoje ir pastatų viduje⁶⁴⁵. Bonifratrų (Šv. Dievo Jono ligoninės ordino) vienuolyno vieta susijusi su pranciškonų vienuolių likimą XIV a. Vilniuje vaizduojančia legenda⁶⁴⁶. Norėdamas sustiprinti katalikų tikėjimą vyskupas Povilas Alšėniškis, pasinaudodamas šia legenda, ėmė kurti Vilniaus kankinių pranciškonų kultą – 1543 m. privilegija fundavo Šv. Kryžiaus koplyčią pranciškonų kankinių palaidojimo vietoje⁶⁴⁷. Koplyčioje pamokslus sakydavo katedros

⁶⁴⁰ Bonifratrų veiklą tyrinėjo Juzefas Ignacas Kraševskis (Józef Ignacy Kraszewski) ir Vladislavas Zahorskis (Władysław Zahorski); atskirą publikaciją parengė Stefan Rosiak, *Bonifratrzy w Wilnie (1635–1843–1924). Szkic z dziejów opieki społecznej w Wilnie*. Wilno, 1928;

⁶⁴¹ Martynas Jakulis, *Špitolės Vilniuje: labdara, gydymas ir skurdas XVI–XVIII a.*, Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla, 2019; Martynas Jakulis, „Vilniaus bonifratrų Šv. Kryžiaus konvento bendruomenė XVIII a.: struktūra, sudėtis, sugyvenimas“, in: *Bažnyčios istorijos studijos*, t. 5, Vilnius, 2012, p. 281–306; Mindaugas Paknys, „Vilniaus bonifratrų vienuolyno 1720 m. vizitacija“, in: *Lietuvių katalikų mokslo akademijos metraštis*, t. 38, Vilnius, 2014, p. 287–298; Pietrkiewicz Iwona, *Miser res sacra. Bonifratrzy w dawnej Rzeczypospolitej*, Kraków, 2009; Martynas Jakulis, „Šv. Dievo Jono špitolininkų ordinas / Ordo Hospitalarius S. Joannis de Deo (OH)“, in: *Dangaus miestas. Vilniaus vienuolynų palikimas Bažnytinio paveldo muziejuje*, p. 261–263.

⁶⁴² *Lietuvos TSR istorijos ir kultūros paminklų sąvadas*, t. 1: Vilnius, p. 313–315; *Lietuvos architektūros istorija. Nuo XVII a. pradžios iki XIX a. vidurio*, t. 2, p. 135–139; Rūta Janonienė, „Vilniaus buvęs bonifratrų vienuolynas ir Šv. Kryžiaus bažnyčia“, in: *Lietuvos vienuolynai. Vadovas*, prieiga internete: <http://vienuolynai.mch.mii.lt/V8-46/Vilbonifrat.htm>.

⁶⁴³ Elvyra Vaitulevičienė, *Buv. bonifratrų arba Šv. Kryžiaus bažnyčia. Istoriniai-meniniai tyrimai*, Vilnius, 1973. VRVA f. 1019 ap. 11 b. 5351; Teresė Dambrauskaitė, *Vilniaus senamiesčio 17 kvartalas. Istoriniai tyrimai, istorinė apybraiža*, Vilnius, 1982, VRVA f. 1019 ap. 11 b. 4551.

⁶⁴⁴ Rožė Jarmalavičienė, *Vilniaus senamiesčio 17 kvartalas. Architektūriniai tyrimai, 1 t.*, Vilnius, 1982. VRVA f. 1019 ap. 11 b. 4554; Tamara Garonaitė, *XVI–XIX a. architektūros paminklas, buv. bonifratrų vienuolynas, Kutūzovo 1, I eilės architektūriniai tyrimai*, Vilnius, 1988, VRVA f. 1019, ap. 12, b. 25306.

⁶⁴⁵ Irena Jučienė, *Vilnius, buv. Bonifratų arba Kryžiaus bažnyčia. 1974 m. žemės darbų archeologinės priežiūros ataskaita*, Vilnius, 1974, LII f. 1 b. 847; Kęstutis Katalynas, *1988 m. žvalgomieji archeologiniai tyrinėjimai Vilniuje, buv. Bonifratrų vienuolyne*, Vilnius, 1989, KPC archyvas f. 5 ap. 3 b. 726; Vidas Daminaitis, „Tyrinėjimai Vilniuje, bonifratrų vienuolyne ir Mindaugo gatvėje“, in: *Archeologiniai tyrinėjimai Lietuvoje 2000*, Vilnius, 2001, p. 162–163; Robertas Žukovskis, „Tyrinėjimai L. Stuokos – Gucevičiaus g. – S. Daukanto a. 1 Vilniuje (Šv. Kryžiaus bažnyčios ir buvusio Bonifratrų vienuolyno teritorijoje)“, in: *Archeologiniai tyrinėjimai Lietuvoje 2005*, Vilnius, 2006, p. 229–231; Linas Girlevičius, Robertas Žukovskis, „Bonifratrų vienuolyno statinių ansamblis“, in: *Archeologiniai tyrinėjimai Lietuvoje 2007*, Vilnius, 2008, p. 297–299.

⁶⁴⁶ Viena iš legendos versijų aprašyta T. Dambrauskaitės: Podolės vaivada Povilas Goštautas pakvietė į Vilnių keturiolika pranciškonų vienuolių ir apgyvendino jiems pastatytame mediniame vienuolyne su medine koplyčia savo valdose, kur vėliau pastatyti Vyskupų rūmai. Pagonys išžudė vienuolius ir sudegino vienuolyną. Goštautas vienuolių palaikus palaidojo toje vietoje, kur vėliau pastatyta Šv. Kryžiaus koplyčia. Teresė Dambrauskaitė, *Vilniaus senamiesčio 17 kvartalas. Istoriniai tyrimai, istorinė apybraiža*, Vilnius, 1982, VRVA f. 1019 ap. 11 b. 4551, l. 4–5. Vėliau legenda giliau nagrinėta istorikų: Darius Baronas, *Vilniaus pranciškonų kankiniai ir jų kultas XIV–XX a.*

⁶⁴⁷ Darius Baronas, „Keturiolikos pranciškonų kankinių legendos potekstė“, p. 137.

pamokslininkas, šalia jos buvo mūrinis priestatas su viena patalpa klebonui. Ši koplyčia 1589 m. kapitulos lėšomis buvo remontuota – pakeistas stogas, išpuoštas vidus⁶⁴⁸. 1635 m. mūrinė koplyčia ir prie jos buvę pastatai dovanoti Vilniaus vyskupo Abraomo Vainos kvietimu į Vilnių iš Krokuvos atvykusiems bonifratrų vienuoliams. Fundacijos metu prie bažnyčios stovėjo du pastatai: mūrinis – Vyskupo Eustachijaus Valavičiaus laikais (1616–1630 m.) čia iškilusi špitolė, skirta kunigų emeritų slaugai, medinis – apie 1598 m. pradėtas statyti katedros pamokslininko namas⁶⁴⁹.

Bonifratrų ordino, įkurto 1540 m., bendruomenės struktūrą apibrėžė Šv. Augustino regula ir vienuolijos konstitucijos. Pagrindinė jų veikla – ligonių, ypač sergančių psichikos ligomis, slaugymas. Bonifratrų vienuolynai dažniausiai buvo nedideli, Vilniaus vienuolyne 1720 m. vizitacijos metu gyveno 2 tėvai ir 5 broliai. Panaši situacija buvo Krokuvoje ir Lvove.⁶⁵⁰ „Vilniaus vienuolynas buvo svarbus ir tuo, kad būtent Vilniuje veikė vienas iš dviejų provincijos naujokynų, kuriame vienuoliškam gyvenimui ir tarnystei ligoniams buvo rengiami iš LDK žemių kilę naujokai.“⁶⁵¹

Atvykę iš Krokuvos pirmieji aštuoni vienuoliai kurį laiką gyveno buvusiuose pastatuose jų neplėsdami. Pirmosios statybos, tikėtina, prasidėjo po Maskvos karo. Rašytinių duomenų apie tai nėra. Po 1661 m. pastatyta špitolė, kurios pirmas aukštas buvo mūrinis, o antrame minimos buvusios medinės celės abipus koridoriaus. 1714 m. aprašoma medinė galerija, jungusi špitolę su koplyčios pastatu. Šalia koplyčios stovėjusį mūrinį namą vienuoliai perstatė į vienabokštę bažnyčią (apie 1725 m. vietoje vieno bokšto pastatyti du), o prie buvusios koplyčios pietryčių pusėje pristatė priestatą⁶⁵².

Šv. Kryžiaus koplyčios, kuri atiteko bonifratrams, ankstyvojoje raidoje natūros tyrimų metu išskirti trys etapai. Seniausias mūras aptiktas apsidėje ir priestato, vadinamo klebono namu, pietryčių sienoje. Vėlesniems laikotarpiams priskirti navos mūrai ir priestato tęsinio mūrai⁶⁵³. Archeologijos tyrimų koplyčios viduje metu aptiktos navos dalyje neglazūruotų plytelių grindų liekanos ir iš plytų formuotas latakas ties rytine siena, žemėjantis šiaurės kryptimi, Kačergos upelio link. Apsidės dalyje aptikta, manoma, buvusio altoriaus pamatinė dalis. Be rastų pavienių žmonių kaulų aptiktas kapas,

⁶⁴⁸ Teresė Dambrauskaitė, *Vilniaus senamiesčio 17 kvartalas. Istoriniai tyrimai, istorinė apybraiža*, Vilnius, 1982, VRVA f. 1019 ap. 11 b. 4551, l. 5.

⁶⁴⁹ Ten pat, l. 6.

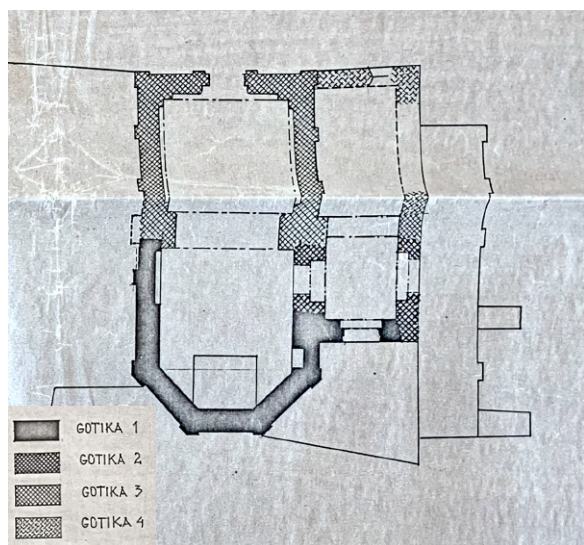
⁶⁵⁰ Mindaugas Paknys, „Vilniaus bonifratrų vienuolyno 1720 m. vizitacija“, p. 290.

⁶⁵¹ Martynas Jakulis, „Šv. Dievo Jono špitolininkų ordinas / Ordo Hospitalarius S. Joannis de Deo (OH)“, p. 262.

⁶⁵² Tamara Garonaitė, *XVI–XIX a. architektūros paminklas, buv. bonifratrų vienuolynas, Kutūzovo 1, I eilės architektūriniai tyrimai*, Vilnius, 1988, VRVA, f. 1019, ap. 12, b. 25306.

⁶⁵³ Ten pat, l. 13.

datuotas XVIII–XIX a., taigi laidota vienuolyno veikimo laikotarpiu. Kapų rasta ir plote prie koplyčios išorinio šiaurės vakarų kampo⁶⁵⁴.

46 pav. Bonifratrų vienuolynas. Klebono namo ir koplyčios statybos raidos rekonstrukcija XV–XVI a. (T. Garonaitė, 1988)⁶⁵⁵

Į rytus nuo vienuolyno pastato pastatytas naujas esamas refektorijus, pirmą kartą paminėtas 1714 m. Pastatas buvo vieno aukšto, jame tilpo ne tik refektorijus, bet ir virtuvė, kepykla, vienuolių celės, virėjo ir batsiuvio kambariai. Aplink vienuolyno pastatą, tarp refektorijaus ir bažnyčios, įrengtos kapinės, kur buvo laidojami špitolės pacientai⁶⁵⁶. Buvusių špitolės ligonių, išlaikytinių kapai aptikti ir šiaurinėje posesijos dalyje, netoli miesto sienos⁶⁵⁷.

Bonifratrų vienuolyno teritoriją šiaurėje riboja gynybinė siena, už kurios tekėjo Kačergos upelis. Vieta buvo drėgna, gal dėl to pastatai, kurie buvo statyti šiauriau, buvo be rūšių. Apie šaltiningą vietą liudija ir ilgą laiką po bonifratrų bažnyčia buvęs šventu laikomas šaltinis. Be gynybinės sienos ir mūrinės tvoros pietinėje posesijos dalyje, vienuolyną supo medinė tvora⁶⁵⁸.

1737 m. plane bonifratrų vienuolyno pastatai vaizduojami sujungti į bendrą kompleksą, tačiau žinoma, jog naujo mūrinio refektorijaus pastatas posesijos rytuose stovėjęs atskirai, o tarpas tarp vartų ir jo nebuvo užstatytas. Taip pat plane nepavaizduota vienuolyno dalis su senąja koplyčia, kuri tikrai

⁶⁵⁴ Kęstutis Katalynas, 1988 m. *žvalgomieji archeologiniai tyrinėjimai Vilniuje, buv. Bonifratrų vienuolyne*, Vilnius 1989. KPC archyvas, f. 5, ap. 3, b. 726, l. 5–9.

⁶⁵⁵ Tamara Garonaitė, *XVI–XIX a. architektūros paminklas, buv. bonifratrų vienuolynas, Kutūzovo 1, I eilės architektūriniai tyrimai*, Vilnius, 1988, VRVA, f. 1019, ap. 12, b. 25306, l. 13.

⁶⁵⁶ 2000–2001 m. (Vidas Daminaitis), 2003 m. ir 2007–2008 m. (Robertas Žukovskis).

⁶⁵⁷ Vidas Daminaitis, „Tyrinėjimai Vilniuje, bonifratrų vienuolyne ir Mindaugo gatvėje“, in: *Archeologiniai tyrinėjimai Lietuvoje 2000*, Vilnius, 2001, p. 162–163.

⁶⁵⁸ Teresė Dambrauskaitė, *Vilniaus senamiesčio 17 kvartalas. Istoriniai tyrimai, istorinė apybraiža*, Vilnius, 1982, VRVA, f. 1019, ap. 11, b. 4551, l. 17.

buvusi. Plane vaizduojamas L formos ūkinis pastatas teritorijos vakaruose ir galbūt medinis noviciato pastatas šiaurės rytinėje dalyje. Plane nepamėtas šiaurinis vienuolyno korpusas, kuris buvo pastatytas XIX a. I pusėje. Bažnyčios planas nekito po 1725 m., tik po 1737 m. gaisro pristatytas bažnyčios priebutis. Toks vienuolyno kontūras, spėjama, buvo apžvelgiamas iš išorės, įvertinant galbūt buvusias tvoras, tačiau posesijos viduje pastatai neatitinka buvusios situacijos.

Bonifratrų vienuolyno dalinė mūrų rekonstrukcija 1737 m.

Raudona – XIV a. II pusė – XVI a. pradžia,
mėlyna – XVI a. – 1610 m.,
ruda – 1610–1655 m.,
šviesiai ruda – 1661–1737 m.

Bonifratrų vienuolyno komplekso mūrai 1737 m. plane
 22. *Frattres Misericordia*
 (planas apsuktas)

47 pav. Bonifratrų vienuolyno kompleksas 1737 m. (situacijos palyginimas su miesto planu)

Bonifratrų vienuolyno ansamblis išskirtinis Vilniaus vienuolynų kontekste ne tik dėl vienintelės žinomos bažnyčios, kuri įrengta buvusiame gyvenamajame name, bet ir savo unikalia erdvine struktūra. Vienuolyno, įkurto drėgnoje vietoje šalia miesto gynybinės sienos, komplekso struktūra nuolat keitėsi rekonstruojant senus pastatus ir statant naujus. Atskiri ansamblio pastatai ilgainiui buvo sujungiami, o uždaras kiemas formuotas iš dalies pastatais, iš dalies tvoromis, kurių dalis buvo medinės.

2.10. Basųjų karmelitų vienuolynas ir Švč. Teresės bažnyčia

Basųjų karmelitų vienuolyno komplekso architektūra ir dailė nagrinėta įvairiose publikacijose⁶⁵⁹, kurių pati išsamiausia – T. Račiūnaitės monografija. Joje išsamiai aptariami elgsenos, dvasinio

⁶⁵⁹ Lietuvos TSR istorijos ir kultūros paminklų sąvadas, t. 1: Vilnius, p. 252–261; Dalia Klajumienė, XVIII a. sienų tapyba Lietuvos bažnyčių architektūroje, Vilnius: Vilniaus dailės akademija, 2004; Vladas Drėma, *Vilniaus bažnyčios*; Liudas

gyvenimo modeliai, pagrindiniai ordino statybos principai, jų pagrindu formuojami bažnyčių ir vienuolynų pavidalai⁶⁶⁰. 1993 m. natūroje tyrinėta bažnyčios rūsių raida, 1998 m. gynybinės sienos atkarpa ir Aušros vartų koplyčios laiptai⁶⁶¹. Vienuolyno namo architektūros raidos⁶⁶² ir archeologijos natūros tyrimai⁶⁶³ atlikti prieš 2001 m. rekonstrukciją.

Vienas pirmųjų fundatorių – miesto magistrato narys Ignotas Dubovičius, parinkęs bažnyčiai ir vienuolynui vietą prie gynybinės miesto sienos, šalia Medininkų vartų. Visi prieš tai sklype stovėję gotikiniai pastatai buvo nugriauti⁶⁶⁴. 1627 m. prie vienuolyno pradėjo veikti medinė Šv. Teresės bažnytelė⁶⁶⁵. Dabartinė mūrinė bažnyčia pradėta statyti 1633 m., fundavus LDK paiždininkui Steponui Pacui, kuris vėliau joje buvo palaidotas. Bažnyčia pašventinta 1654 m.⁶⁶⁶

Pradėjus mūrinės bažnyčios statybas, matyt, toliau buvo formuojama ir vienuolyno teritorija. 1644 m. magistratas vienuolynui leido perstatyti miesto sieną ir užimti susidariusį plotą⁶⁶⁷ – perstatytas ruožas į rytus nuo Aušros (Medininkų) vartų į išorės pusę⁶⁶⁸. Ji perstatyta į išorės pusę (paslinkta apie 7–10 m). Senoji sienos atkarpa buvo nugriauta. Iš mūrų fragmentų vienuolyno teritorijoje galima matyti pirminį užstatymą teritorijoje buvus organizuotą posesijų principu. Ankstyviausi posesijos mūrai datuojami XVI a. pabaiga – XVII a. pradžia. Išliko ir tam laikotarpiui būdingų plytelių grindinio liekanų. Dalis mūrų panaudota kaip ūkinių pastatų, ilgai stovėjusių prie posesijos sienos su kaimyniniu vienuolynu, pamatai. Statant vienuolyną pagal griežtus regulos reikalavimus tik labai

Jovaiša, „Basųjų karmelitų ordinas / Ordo Carmelitarum Discalceatorum (OCD)“, in: *Dangaus miestas. Vilniaus vienuolynų palikimas Bažnytinio paveldo muziejuje*, p. 241–246.

⁶⁶⁰ Tojana Račiūnaitė, *Vizijos ir atvaizdai: basųjų karmelitų palikimas*.

⁶⁶¹ Antanas Kunigėlis, *Šv. Teresės bažnyčios rūsių tvirtinimo projektas, architektūriniai tyrimai*, Vilnius, 1993, VRVA f. 1019, ap. 11, b. 2041; Robertas Zilinskas, *Vilniaus Šv. Teresės bažnyčia 27322, Aušros vartų g. 14. Žvalgomieji architektūros tyrimai*, Vilnius, 2017, R. Zilinsko asmeninis archyvas; Sigita Gasparavičienė, Birutė Gudynaitė, Kęstutis Katalynas, *Vilniaus miesto gynybinės sienos archeologinių, istorinių ir architektūrinių tyrimų apibendrinimas. Atkarpa tarp Šubačiaus vartų ir Apvaliojo bokšto*, Vilnius, 1998, R. Zilinsko asmeninis archyvas; Robertas Zilinskas, *Medininkų, Aušros vartai, Švč. Mergelės Marijos Gailestingumo Motinos koplyčios (u.k. 27324) papildomi architektūros tyrimai*, Vilnius, 2017, R. Zilinsko asmeninis archyvas.

⁶⁶² Robertas Zilinskas, *Buvęs karmelitų vienuolynas Vilniuje, Aušros Vartų g. Nr. 12 (AtR 42) architektūros tyrimai*, Vilnius, 2001, R. Zilinsko asmeninis archyvas.

⁶⁶³ Tauras Poška, „Aušros vartų g. Nr. 12“, in: *Archeologiniai tyrinėjimai Lietuvoje 2001*, Vilnius, 2002, p. 206–208.

⁶⁶⁴ Prie vienuolyno rytinio korpuso aptikti XVI a. pabaiga datuoti plytų ir akmenų mūrų fragmentai. Tai pastatų, stovėjusių prieš vienuolyno statybą, liekanos. Į šiaurę nuo Šv. Teresės bažnyčios portalo atidengta XVII a. laidojimo rūsio šiaurinės sienos dalis. Tauras Poška, „Aušros vartų g. Nr. 12“, in: *Archeologiniai tyrinėjimai Lietuvoje 2001*, Vilnius, 2002 (p. 206–208), p. 207.

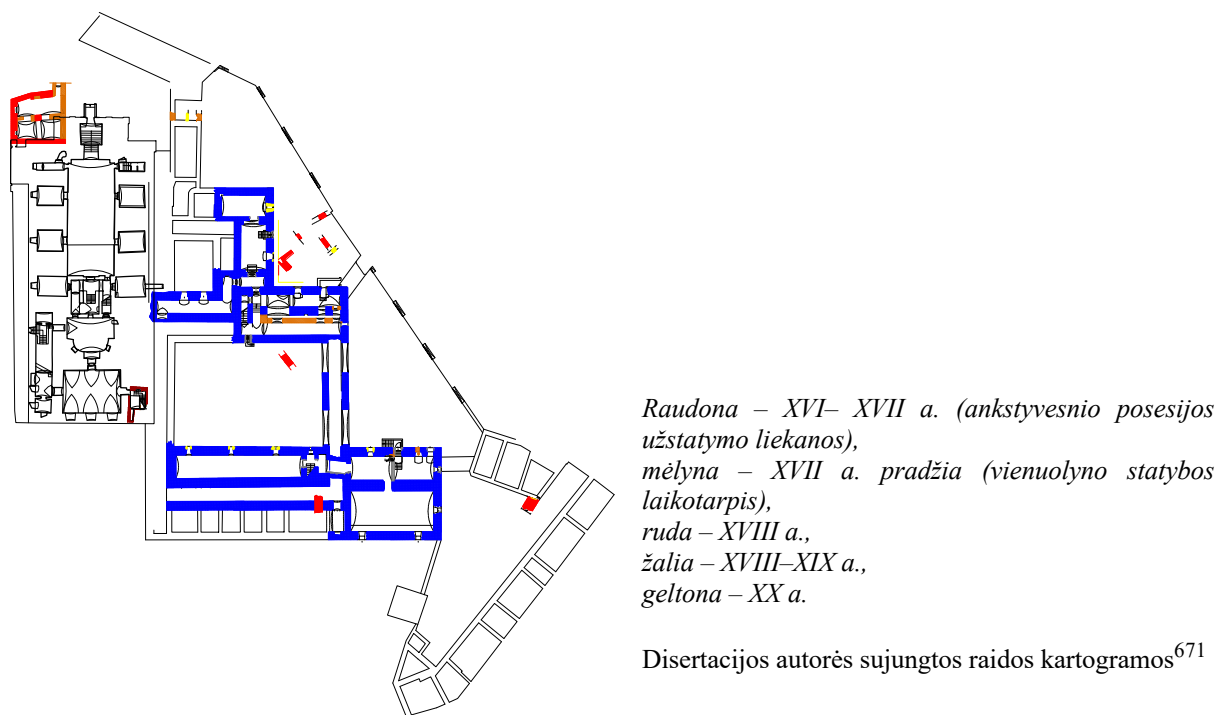
⁶⁶⁵ Tojana Račiūnaitė, *Vizijos ir atvaizdai: basųjų karmelitų palikimas*, p. 32.

⁶⁶⁶ Liudas Jovaiša, „Basųjų karmelitų ordinas / Ordo Carmelitarum Discalceatorum (OCD)“, p. 245.

⁶⁶⁷ *Informacinė medžiaga apie Šv. Teresės bažnyčią ir duomenys apie karmelitų vienuolyną. XIX a. pr. – 1936*, (CVIA f. 694, ap. 5, b. 3198), R. Zilinsko asmeninis archyvas, l. 5.

⁶⁶⁸ Vienuolyno pietrytinėje pusėje aptiktas akmenų ir plytų mūro fragmentas. Sienos storis 1,4 m. Spėjama, jog tai gynybinės miesto sienos dalis. Atkasto fragmento mūras tokio pat tipo, kaip ir kitur XVI a. miesto sienoje (lauko riedulių ir išlyginamųjų plytų eilių). Tauras Poška, „Aušros vartų g. Nr. 12“, in: *Archeologiniai tyrinėjimai Lietuvoje 2001*, Vilnius, 2002 (p. 206–208), p. 208; Robertas Zilinskas, *Buvęs karmelitų vienuolynas Vilniuje, Aušros Vartų g. Nr. 12 (AtR 42) architektūros tyrimai*, Vilnius, 2001, R. Zilinsko asmeninis archyvas.

maža dalis ankstyvesnių mūrų, esančių prie bažnyčios šiaurės vakarų kampo, sujungta į kompleksą. Tai gotiškai mūrytas anksčiau čia stovėjusio pastato rūsys, kuris pritaikytas vienuolyno laidojimo rūsiams, patekimas į rūšį užmūrytas XVIII a. Jis pirmą kartą aptiktas 1993 m., kai buvo tvarkoma Aušros vartų gatvės danga⁶⁶⁹. 2002 m. archeologijos tyrimų metu atidengtas tik nedidelis išorinis šio rūšio sienos paviršius, nustatyta, jog rūsys siekėsi su bažnyčios rūsiomis⁶⁷⁰.

48 pav. Basųjų karmelitų vienuolyno ir Šv. Teresės bažnyčios rūšių raidos kartograma (R. Zilinskas, 2001 ir 2017)

Istorinių šaltinių duomenimis, pagrindiniai vienuolyno mūrai išaugo 1640–1650 m., antruoju etapu 1667–1672 m. buvo statoma daugiausia pietinė vienuolyno dalis⁶⁷². Natūros tyrimų metu šie laikotarpiai priskirti statybos etapiškumui, kaip ir kiek vėliau formuota rytinio didžiojo kiemo koridoriaus antžeminė dalis (vienuolynas be šio koridoriaus nefunkcionavo) ir vėliau įrengti rūšio skliautai. Išliko mažai pakitusi didesnioji dalis rūšio ir pirmo aukšto architektūrinių elementų – langų

⁶⁶⁹ Antanas Kunigėlis, *Šv. Teresės bažnyčios rūšių tvirtinimo projektas, architektūriniai tyrimai*, Vilnius, 1993, VRVA f. 1019, ap. 11 b. 2041.

⁶⁷⁰ Tauras Poška, „Aušros vartų g. Nr. 12“, in: *Archeologiniai tyrinėjimai Lietuvoje 2001*, Vilnius, 2002 (p. 206–208), p. 208.

⁶⁷¹ Robertas Zilinskas, *Buvęs karmelitų vienuolynas Vilniuje, Aušros Vartų g. Nr. 12 (AtR 42) architektūros tyrimai*, Vilnius, 2001, R. Zilinsko asmeninis archyvas; Robertas Zilinskas, *Vilniaus Šv. Teresės bažnyčia 27322, Aušros vartų g. 14. Žvalgomieji architektūros tyrimai*, Vilnius, 2017, R. Zilinsko asmeninis archyvas.

⁶⁷² Liudas Jovaiša, „Basųjų karmelitų ordinas / Ordo Carmelitarum Discalceatorum (OCD)“, p. 245.

ir durų angų, laiptinės. Vienuolyno namo pirmojo aukšto struktūra nuo statybos laikotarpio kito nežymiai ir išlaikė pirminį planą⁶⁷³. 1699–1707 m. vienuolynas remontuotas, uždengti nauji stogai⁶⁷⁴. Basųjų karmelitų ordinas įkurtas Ispanijoje 1563 m. šv. Teresei Avilietei ir šv. Kryžiaus Jonui reformavus karmelitų ordiną, siekiant gyventi pagal griežtas pradinio ordino taisykles. Basieji karmelitai vadovaujasi šv. Alberto Jeruzaliečio regula ir savo konstitucija. Abiejų Karmelio kalno vienuolių ordinų architektūros kompleksai labai skiriasi, ir ne tik Vilniaus atveju. To priežastis yra labai aiškūs ir tikslūs basųjų karmelitų statybos reglamentai, kurie apibrėžia funkcinį ir erdvinį suplanavimą ir net atskirų į vienuolyno kompleksą įeinančių patalpų matmenis. Šie nuostatai nėra regulos dalis (jos laikosi ir senosios regulos karmelitai), o buvo priimti atskirai basųjų karmelitų. Pirmieji 1581 ir 1590 m. ordino priimti nuostatai buvo labai bendro pobūdžio. Panašiai ir 1611 m. konstitucijoje, kur daugiausia dėmesio skiriama dekoru kuklumui ir bokštų draudimui. Tik 1614 m. generalinėje kapituloje Romoje buvo sudaryta komisija, kuri rengė bažnyčių ir vienuolynų statybos reglamentus italų kongregacijai. Vėliau šie reglamentai pasklido ir plačiau⁶⁷⁵. Taisyklėse buvo nustatyti pagrindiniai bažnyčios, koplyčių ir vienuolynų namo matmenys. Vienuolyno dalis padalyta į dvi zonas: išorinę – aplink mažąjį kluatrą ir vidinę – aplink didįjį kluatrą. Nurodymai buvo ganėtinai tikslūs. Pateiktos skaitmeninės reikšmės delnais (1 delnas = 24 cm). Nurodyti matmenys celėms, oratorijai, refektorijai, kluatrams. Šie įstatymai buvo peržiūrėti 1617 m., tuomet buvo įvestas skirstymas į mažesnius (20 celių) ir didesnius (40 celių) vienuolynus, detaliau apibrėžti atskirų vienuolynų dalių matmenys. 1623 m. nurodymai paskutinį kartą koreguoti ir tapo visos italų kongregacijos kanonu. Jie buvo įtraukti į konstituciją kaip privalomas įstatymas⁶⁷⁶. Konventai buvo įkuriami prie pagrindinių kelių, jų teritorija turėjo būti apjuosta aukšta mūro siena, nuo kurios dažniausiai ir prasidėdavo konvento statyba⁶⁷⁷. Šių taisyklių buvo griežtai laikomasi XVII a., tačiau jau XVIII a. nuo jų nutolta.

1715–1726 m. prie gynybinio vartų bokšto pristatyta mūrinė koplyčia, kurioje yra stebuklingu laikomas Švč. Mergelės Marijos, Gailestingumo Motinos, paveikslas. Ji buvo statoma taip, kad

⁶⁷³ Robertas Zilinskas, *Buvęs karmelitų vienuolynas Vilniuje, Aušros Vartų g. Nr. 12 (AtR 42) architektūros tyrimai*, Vilnius, 2001, R. Zilinsko asmeninis archyvas.

⁶⁷⁴ Tojana Račiūnaitė, *Vizijos ir atvaizdai: basųjų karmelitų palikimas*.

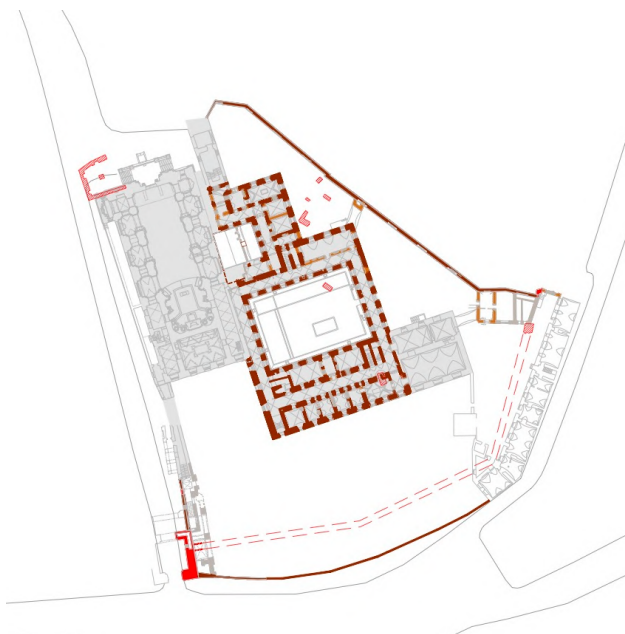
⁶⁷⁵ Šios taisyklės rengiamos pagal bažnyčios *Santa Maria della Scala* Romoje ir greta esančio basųjų karmelitų vienuolyno modelį. Bažnyčia pradėta statyti 1593 m. pagal architekto Francesco Capriani da Volterra projektą, nebaigta statyti bažnyčia perduota basiesiems karmelitams 1597 m., baigta 1610 m. Vienuolyną greta bažnyčios suprojektavo architektai Matteo da Città di Castello ir Ottaviano Nonni. Łukasz Szatanek, Analiza założenia karmelitów bosych Pw. Św. Św. Michała archanioła i Józefa w świetle regulaminu budowlanego zakonu i reguły, in: *Architektura. Zeszyty naukowe politechniki Śląskiej*. Gliwice, 2014, Z. 54, (p. 161–166), p. 163.

⁶⁷⁶ Łukasz Szatanek, „Przepisy budowlane karmelitów bosych i trzewickowych“. Prieiga internete: <http://archikonteka.com/wp-content/uploads/2015/12/a10.pdf> [žiūrėta 2023-07-31].

⁶⁷⁷ Tojana Račiūnaitė, *Vizijos ir atvaizdai. Basųjų karmelitų palikimas*, p. 98.

tikintieji galėtų melstis prie paveikslo gatvėje, nes pradžioje į koplyčią buvo patenkama tik iš vienuolyno sodo⁶⁷⁸.

1737 m. plane vienuolyno kompleksas pavaizduotas ypač tiksliai. Matyti vaizduojami ir ūkiniai pastatai, kurie natūros tyrimų metu netyrinėti, todėl raidos kartogramoje jų mūrai nedatuoti.

Basųjū karmelitų komplekso dalinė mūrų rekonstrukcija 1737 m.

*Raudona – XIV a. II pusė – XVI a.,
ruda – 1633–1672 m.,
šviesiai ruda – XVIII a.*

Basųjū karmelitų vienuolyno komplekso mūrai 1737 m. plane

*1. Bossacken Closter oder Carmeliter
(planas apsuktas)*

49 pav. Basųjū karmelitų vienuolyno kompleksas 1737 m. (situacijos palyginimas su miesto planu)

Kadangi vienuolynas ir bažnyčia statyti pagal griežtus ordino reikalavimus, kurių XVII a. dar buvo griežtai laikomasi, vienuolynas iš karto pastatytas vientisas, laikantis griežtos kluatrą supančių pastatų struktūros. Vienuolyne išvengta gausių vėlesnių pertvarkymų, tad išlikusi beveik visa pirminė jo struktūra ir nemažai autentiškų architektūrinių elementų. Unikalus atvejis, praplečiant savo valdą, buvo vienuolių suplanuotas ir įvykdytas gynybinės miesto sienos dalies ties vienuolynu perstatymas. Šį faktą patvirtina tiek rašytiniai šaltiniai, tiek ir archeologijos tyrimai. Archeologinių tyrimų metu aptikti buvusio kelių valdų gotikinio užstatymo fragmentai liudija apie vienuolyno statybų metu pakeistą užstatymo pobūdį.

⁶⁷⁸ 1789–1799 m. pagal Pjetro de Rosio (Pietro di Rossi) projektą buvo pastatyta galerija su vidiniais laiptais maldininkams.

2.11. Senosios regulos karmelitų vienuolynas ir Šv. Jurgio bažnyčia

Pirmojo Vilniuje senosios regulos karmelitų vienuolyno komplekso architektūra nagrinėta keliose publikacijose⁶⁷⁹, tyrinėti su vienuolyno statybomis susiję istoriniai šaltiniai⁶⁸⁰, tačiau natūros tyrimų nėra gausu. Ilgą laiką vienuolyno komplekso pastatuose veikė Knygų rūmai, architektūros tyrimai komplekse pradėti tik 2017 m., tuo metu vienuolyno mūrus kartu su E. Purliu tyrinėjo ir disertacijos autorė⁶⁸¹. Archeologiniai tyrimai komplekso teritorijoje kol kas nevykdyti.

Senosios regulos karmelitų vienuolynas įkurtas 1506 m. Radvilų dvaro teritorijoje, už tuometinio miesto sienų. Vietos parinkimui neabejotinai įtakos turėjo vienuolyno fundatorius – Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės kancleris, Vilniaus vaivada Mikalojus Radvila. Greičiausiai pirmieji karmelitų pastatai buvo mediniai, sudegė 1610 m. gaisro metu. Kai 1645 m. bažnyčia vėl sudegė, karmelitų vienuolyno vyresniojo Hilarijono Cienievičiaus pastangomis buvo pradėti statyti mūriniai pastatai. Ankstyviausi mūrai, kurie datuojami XVII a. viduriu, tyrimų metu aptikti visuose senuosiuose vienuolyno korpusuose (seminarijos korpusai statyti XIX a. pabaigoje – XX a. pradžioje). Manoma, kad po 1645 m. statyta pirmoji mūrinė Šv. Jurgio bažnyčia buvo gerokai žemesnė nei dabartinė; ji iš dalies perstatyta ir paaukštinta vėlesnių rekonstrukcijų metu. 1655–1661 m. bažnyčia ir vienuolynas nusiaubti rusų kariuomenės. Jokių žinių dokumentiniuose šaltiniuose apie šio laikotarpio statybas nėra, tačiau natūros tyrimų metu užfiksuoti didelio masto pertvarkymai (rekonstrukcijos metu nuardyta visa pirmosios bažnyčios sienų viršutinė dalis, gerokai aukščiau įrengti langai). Taip pat iš natūros tyrimų galima spręsti, kad iki šio laiko suplanuotas vienuolyno ansamblis galbūt nebuvo baigtas mūryti, o pirmoji zakristija buvo mažesnė nei dabartinė.

⁶⁷⁹ Lietuvos TSR istorijos ir kultūros paminklų sąvadas, t. 1: Vilnius, p. 421–425; Lietuvos architektūros istorija. Nuo XVII a. pradžios iki XIX a. vidurio, t. 2, p. 69–71; Ieva Blinstrubienė, „Vilniaus buvusio senosios regulos karmelitų vienuolyno ir Šv. Jurgio bažnyčios architektūrinio ansamblio statybos ir plėtros raida“, in: „Restauravimo laboratorija“, *Acta Academiae Artium Vilnensis*, nr. 92–93, Vilnius: VDA leidykla, 2019, p. 368–401; Liudas Jovaiša, „Karmelio kalno Švč. Mergelės Marijos brolių ordinas / Ordo Fratrum Beatissimae Virginis Mariae de Monte Carmelo (OCarm)“, in: *Dangaus miestas. Vilniaus vienuolynų palikimas Bažnytinio paveldo muziejuje*, p. 77–84.

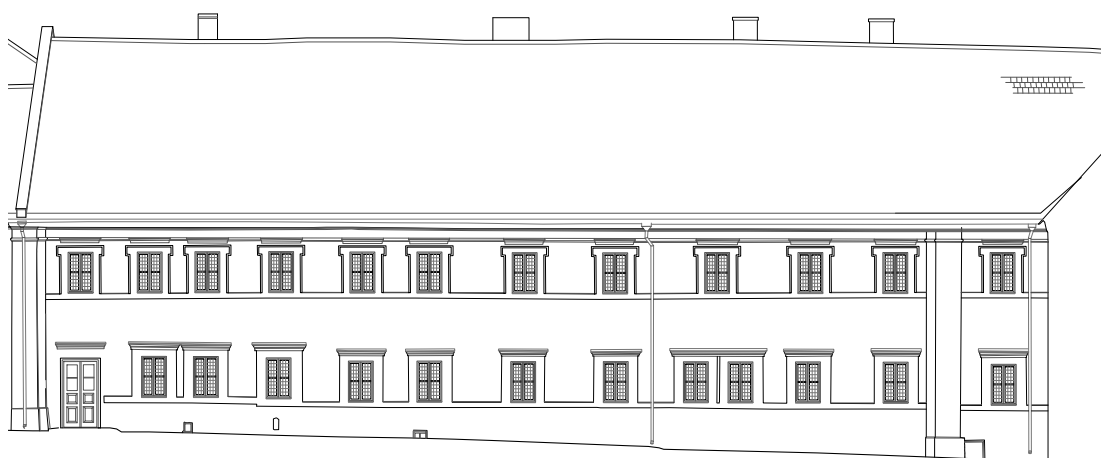
⁶⁸⁰ Romualdas Firkovičius, „Šv. Jurgio bažnyčią ir karmelitų vienuolynas Rašytojų g. 4 (posesija Nr. 694)“, in: *Kulto pastatai ir jų vietos Vilniaus mieste. Katalikų bažnyčių ir vienuolynų istorijos apybraižos*, t. 2, 1990, p. 56–91, VRVA, f. 1019, ap. 11, b. 4483; Indrė Baliulytė, *Taikomųjų istorinių tyrimų apibendrinimas*, Vilniaus, 2018, VAET archyvas; Birutė R. Vitkauskienė, „Vilniaus pabūklų liejyklos teritorija (Puškarnia) XVI–XVIII a. šaltiniuose. Istoriniai tyrimai“, in: *Miestų praeitis*, Vilnius, 2010, nr. 2, prieiga internete: <https://etalpykla.lituanistika.lt/fedora/objects/LTLDB0001:J.04~2010~1367171181118/datastreams/DS.002.0.01.ARTIC/content> [žiūrėta 2022-03-23].

⁶⁸¹ Evaldas Purlys, Ieva Blinstrubienė, *Vilniaus Senosios regulos karmelitų vienuolyno ir Šv. Jurgio bažnyčios žvalgomieji architektūros tyrimai*, Vilnius, 2017, I. Blinstrubienės asmeninis archyvas.

Koplyčia statyta XVII a. viduryje. Radvilos naudojosi bažnyčia kaip savo šeimos koplyčia, joje buvo ir laidojami⁶⁸². 1596 m. rašte minimi palaidojimai ir bažnyčios šventoriaus kapinėse⁶⁸³.

Senosios regulos karmelitai vadovaujasi šv. Alberto Jeruzaliečio regula, kuri susideda daugiausia iš Šventojo Rašto priesakų ir labai glaustai nusako pagrindinius tuo metu dar buvusios eremiškos bendruomenės gyvenimo principus. Joje nurodoma, jog vienuoliai turi turėti atskiras celes, išdėstytas taip, kaip diktuoja užimamas sklypas, o prioro celė turi būti netoliese įėjimo į valdą. Reguloje, kaip būtinas, paminėtas bendras refektorijus, o oratorijus turėtų būti kaip įmanoma patogiau pastatytas tarp celių. Detalių sąlygų, išskyrus nuošalumą ir tinkamumą, vietos vienuolynui parinkimui, daugiau nenurodyta⁶⁸⁴.

Natūros tyrimai suteikė nemažai informacijos apie vienuolyno namo statybų eigą. Kartu su mūrine bažnyčia, po 1645 m., pradėtas mūryti ir vienuolyno pietrytinis korpusas, kuris iš karto statytas dviejų aukštų. Gali būti, jog po šiuo korpusu esantys rūšiai yra anksčiau čia stovėjusio pastato fragmentai. Pirminiame etape (iki 1655–1661 m.) vakarinėje šio korpuso pusėje galėjo būti ne koridorius kaip dabar, o medinė galerija. Nepaisant kelių didelių rekonstrukcijų rytiniame fasade, langų angos liko pirminėse vietose, tik buvo pastumtos aukšty, nedaug pakito vidinė angų forma. Išorėje tebėra langų apvadų išoriniai kontūrai, tačiau nunyko ir supaprastėjo kai kurios profiliuotos juostos.

50 pav. Senosios regulos karmelitų vienuolyno korpuso prie bažnyčios rytinio fasado XVII a. rekonstrukcija (disertacijos autorės brėžinys, 2017)

⁶⁸² *Dokumentų bylų apie architektūros objektus rinkinys. Dokumentų byla apie Vilniaus Šv. Jurgio bažnyčią (Černiachovskio a. 4, Rašytojų g-vė 4), Atv-18, 1843–1910 m. nuorašai, 1945–1974, KPCA, f. 3, ap. 1, b. 339, l. 59.*

⁶⁸³ Romualdas Firkovičius, *Kulto pastatai ir jų vietos Vilniaus mieste. Katalikų bažnyčių ir vienuolynų istorijos apybraižos*, t. 2, p. 59.

⁶⁸⁴ Šv. Alberto Jeruzaliečio regula yra trumpiausia iš katalikiškoje dvasinėje tradicijoje egzistuojančių pašvęstojo gyvenimo regulų. 1206–1214 m. parašyta regula buvo patvirtinta popiežiaus Inocento IV 1247 m., prieiga internete: <https://www.carmelite.org/carmelite-spirituality/rule-of-saint-albert> [žiūrėta 2023-07-01].

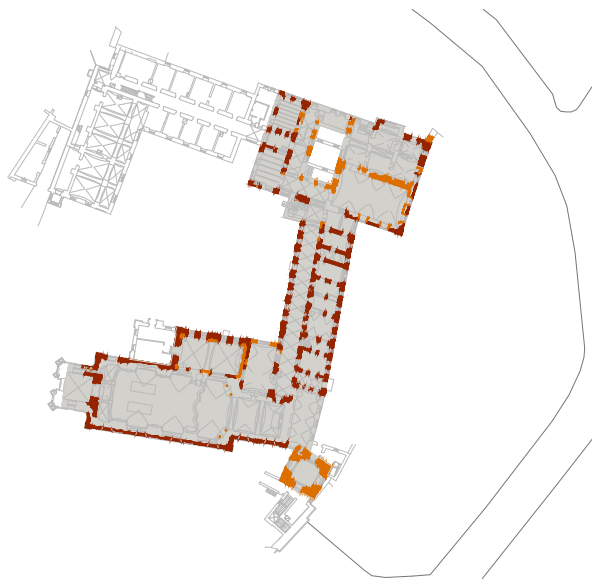
Šiaurės rytinė vienuolyno dalis su refektorijaus patalpa, ar bent jau šios dalies rūsio ir pirmo aukšto sienos, sumūrytos tuo pačiu metu arba nedaug vėliau kaip ir su bažnyčia sujungtas korpusas. Kaip atskiras pastatas statyta oficina kabuvo sujungta su panašaus laikotarpio refektorijaus mūrais ir taip suformuotas vidinis kiemelis. Pirmosios mūrinės statybos metu buvo planuota bažnyčios šiaurinėje pusėje suformuoti stačiakampį vienuolyno pastatais apsuptą kiemą, tačiau po 1655–1661 m. suniokojimų visos jėgos ir lėšos, matyt, buvo skirtos bažnyčiai atstatyti, todėl teko atsisakyti pirminių sumanymų.

Varpinė pradėta statyti XVIII a. pradžioje, o 1737 m. Fiurstenhofo plane ji galbūt vaizduojama dar nebaigta. Pirmame varpinės aukšte buvo įrengtas skliautuotas įėjimas į šventorių su angomis rytinėje ir vakarinėje sienose. Planuotas varpinės aukštis nėra žinomi, tyrimai rodo tik tiek, kad ji buvo aukštesnė nei dabar ir kad antro varpinės aukšto perdanga turėjo būti aukščiau nei dabar esanti viršutinio aukšto perdanga.

Esama arkadinė varpinė statyta XVIII a. viduryje, po 1737 m. Visa vakarinė komplekso tvoros dalis nugriauta po Antrojo pasaulinio karo⁶⁸⁵. Pro šiuos vartus buvo patenkama į bažnyčios šventorių, kuris buvo atitvertas tvora nuo vienuolyno kiemo. Šiaurinė vienuolyno teritorija ribojosi su Tiltu gatve, ties kuria stovėjo ūkiniai vienuolyno pastatai. Vienuolynas ir ūkinis kiemas iki šiol yra skirtinguose lygiuose. Iš ūkinio kiemo patenkama į šiaurės rytų korpuso cokolinį aukštą, kuriame, bent jau vėlesnių inventorių duomenimis, buvo pagalbinės virtuvės ir kepyklos patalpos. Nuo vienuolyno šiaurės rytų kampo rytų link einanti mūro siena remia šlaitą. Tokia struktūra suformuota jau statant pirmuosius mūrinius vienuolyno korpusus. Po 1737 m. situacija gerokai pakito tik teritorijos šiaurės vakarų dalyje, kur iki seminarijos korpusų statybos buvo natūralus šlaitas.

Architektūrinių tyrimų metu atskleistų faktų sugretinimą su Fiurstenhofo planu apsunkina viso dabartinio šiaurės rytų korpuso sienose ir piliastruose rastas XVII a. pirmos pusės mūras, rūsio patalpose po šia dalimi išlikę to paties laikotarpio mūru formuoti langeliai. Fiurstenhofo plane šioje vietoje joks statinys nevaizduojamas, nors pagal savo savybes mūras yra ankstyvesnis nei 1737 m. plane užfiksuotas atskirai stovėjęs oficinios pastatas. Tyrimų metu nustatyta oficinios buvusi erdvinė struktūra, atidengti langų angų fragmentai.

⁶⁸⁵ Tvorą su barokiniais vartais priešais Šv. Jurgio bažnyčią yra užfiksuota J. Bulhako fotografijose.

Senosios regulos karmelitų vienuolyno komplekso dalinė mūrų rekonstrukcija 1737 m.

*ruda – XVII a. 1610–1655 m.,
šviesiai ruda – XVIII a. pirma pusė.*

Senosios regulos karmelitų vienuolyno komplekso mūrai 1737 m. plane

*39. Carmelite Clost[er] S. George
(planas apsuktas).*

51 pav. Senosios regulos karmelitų vienuolyno kompleksas 1737 m. (situacijos palyginimas su miesto planu)

Vienuolyno teritorijoje archeologiniai tyrimai nebuvo daryti, tad vis dar lieka iki galo neišaiškinta, kur stovėjo patys ankstyviausi bažnyčia ir vienuolynas ir ar jie buvo mūriniai ar mediniai⁶⁸⁶. Bažnyčios mūrų natūros tyrimai paneigia dar V. Zahorskio išsakytą nuomonę, kad bažnyčia iš karto statyta mūrinė ir iki šių dienų išliko be pakeitimų⁶⁸⁷. Tyrimų metu nustatyta, jog varpinė pradėta statyti XVIII a. pradžioje, nerasta jokių požymių, galinčių patvirtinti M. Morelioivskio keltą ir istorikų vėliau palaikytą hipotezę apie gynybinę jos paskirtį. Vienuolyno kompleksas XVIII a. galbūt buvo suplanuotas ir ruoštas statyti taisyklingos struktūros, supančios kluatrą, tačiau šie planai nebuvo įgyvendinti.

⁶⁸⁶ Istorikas R. Firkovičius, atsižvelgdamas į tai, kad jau bažnyčios statybos metu arti vienuolyno veikė plytinės, iškėlė prielaidą, kad ir pirminiams vienuolyno bei bažnyčios mūriniams pastatams statyti buvo palankios sąlygos. Romualdas Firkovičius, „Šv. Jurgio bažnyčia ir karmelitų vienuolynas Rašytojų g. 4 (posesija Nr. 694)“, in: *Kulto pastatai ir jų vietos Vilniaus mieste. Katalikų bažnyčių ir vienuolynų istorijos apybraižos*, t. 2, 1990, VRVA, f. 1019, ap. 11, b. 4483, l. 61.

⁶⁸⁷ *Dokumentų bylų apie architektūros objektus rinkinys. Dokumentų byla apie Vilniaus Šv. Jurgio bažnyčią (Černiachovskio a. 4, Rašytojų g-vė 4), Atv-18, 1843–1910 m. nuorašai, 1945–1974, KPCA, f. 3, ap. 1, b. 339, l. 59.*

2.12. Misionierių vienuolynas ir Viešpaties Dangun Žengimo bažnyčia

Pagrindinės žinios apie Misionierių vienuolyno Vilniuje architektūrinį kompleksą surinktos keliuose leidiniuose⁶⁸⁸. 2009 m., vienuolyno name dar tebeveikiant ligoninei, pradėti architektūros tyrimai, vėliau pratęsti po jos išskeldinimo 2018 m.⁶⁸⁹ Prieš architektūros tyrimus buvo apibendrinti istorinių šaltinių duomenys⁶⁹⁰, 2018 m. archeologų tyrinėta vienuolyno teritorija⁶⁹¹.

Pirmieji misionierių vienuoliai, atvykę iš Lenkijos, apsigyveno Vilniuje 1687 m. Vilniaus vaivados žmonos Kotrynos Radvilienės jiems dovanotuose Jeronimo Sanguškos rūmuose Subačiaus priemiestyje. 1695 m. už Latgalos kariuomenės vado Jono Teofilio Pliaterio ir jo žmonos Aleksandros suteiktas lėšas pradėta statyti Viešpaties Dangun Žengimo bažnyčia, nuo kurios šiai vietai prigijo Išganytojo kalno pavadinimas.

Kol statyta bažnyčia, vienuolynas veikė kiek praplėstuose buvusiuose Sanguškos rūmuose⁶⁹². 1687 m., vienuolynui pradėjus kurtis, šie rūmai įvardyti kaip apleisti, bet tinkami gyventi. Tais pačiais metais vienuoliai pradėjo pirkti aplinkinius sklypus ir ruošti vienuolyno plėtrai. Minima, jog visų pirma jie įsirengė koplyčią⁶⁹³. Kurioje vietoje buvo įrengta minima koplyčia, istorinių duomenų nėra. Žinoma, kad bažnyčios statybos užsitęsė net trisdešimt penkerius metus, nes darbus nuolat stabdė lėšų stygius ir kitos to meto negandos. Tęsti ir baigti didelės mūrinės bažnyčios statybą leido įvairių didikų aukojamos sumos⁶⁹⁴. Pirminiai 1730 m. konsekruotos bažnyčios bokštai buvę žemesni, nebuvo dabartinio bažnyčios prieangio ir šoninių koplyčių.⁶⁹⁵ Manoma, jog architekto J. Kloso rastame

⁶⁸⁸ Lietuvos TSR istorijos ir kultūros paminklų sąvadas, t. 1: Vilnius, p. 459–464; Lietuvos architektūros istorija. Nuo XVII a. pradžios iki XIX a. vidurio, t. 2, p. 133–137; Rasa Butvilaitė-Petrauskienė, „Vilniaus buvęs misionierių vienuolynas ir Viešpaties Dangun Žengimo bažnyčia bei buvęs šaričių vienuolynas“, in: Lietuvos vienuolynai. Vadovas, prieiga internete: <http://vienuolynai.mch.mii.lt/V55-63/Vilnmisi.htm>; Martynas Jakulis, „Misijos kongregacija / Congregatio Missionis (CM)“, in: Dangaus miestas. Vilniaus vienuolynų palikimas Bažnytinio paveldo muziejuje, p. 287–290.

⁶⁸⁹ Robertas Zilinskas, Ričardas Račinskas, Vilniaus misionierių vienuolyno ir Viešpaties dangun žengimo bažnyčios statinių ansamblis 761 (G360K), Subačiaus g. 24, 26, 28. Žvalgomieji architektūros tyrimai, Vilnius, 2009, R. Zilinsko asmeninis archyvas; Robertas Zilinskas, Ieva Blinstrubienė, Ričardas Račinskas, Vilniaus misionierių vienuolyno statinių ansamblis 761, Subačiaus g. 26. Papildomi architektūros tyrimai, Vilnius, 2018, I. Blinstrubienės asmeninis archyvas.

⁶⁹⁰ Firkovičius Romualdas, Kulto pastatai ir jų vietos Vilniaus mieste. Katalikų bažnyčių ir vienuolynų istorijos apybraižos (XIII–XX a.). Istoriniai tyrimai. T. 4, Vilnius, 1992, VRVA, f. 1019, ap. 11, b. 4485, p. 23–68; Laima Vileikienė, Buv. Misionierių ligoninės pastatų komplekso istorinė apybraiža, 2008, VAET archyvas.

⁶⁹¹ Emilijus Račas, Justinas Songaila, „Misionierių vienuolynas Vilniuje“, in: Archeologiniai tyrinėjimai Lietuvoje 2018, Vilnius, 2019, p. 267–271.

⁶⁹² Robertas Zilinskas, Ieva Blinstrubienė, Ričardas Račinskas, Vilniaus misionierių vienuolyno statinių ansamblis 761, Subačiaus g. 26. Papildomi architektūros tyrimai, Vilnius, 2018, I. Blinstrubienės asmeninis archyvas.

⁶⁹³ Laima Vileikienė, Buv. Misionierių ligoninės pastatų komplekso istorinė apybraiža, Vilnius, 2008, VAET archyvas, l. 2.

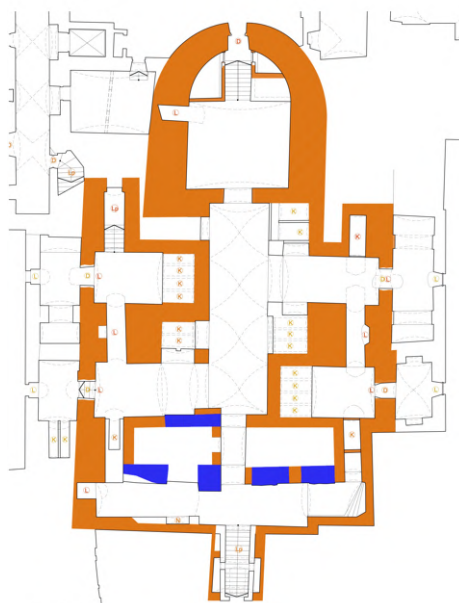
⁶⁹⁴ Ten pat, l. 3–4.

⁶⁹⁵ Bažnyčia rekonstruota XVIII a. viduryje, po 1748 ir 1749 m. gaisrų. Rekonstrukcijos autoriumi laikomas Jonas Kristupas Glaubicas. 1757 m. prie bažnyčios buvo pristatytas prieangis, paaukštinti bokštai. Šiam laikotarpiui priskiriama

bažnyčios piešinyje (deja, nuorodos, kur rastas šis piešinys, autorius nepateikia) užfiksuotas XVIII a. pr. bažnyčios vaizdas⁶⁹⁶. Bažnyčios interjeras ne kartą perdarytas vėlesniais laikotarpiais⁶⁹⁷.

52 pav. Misionierių bažnyčios ir vienuolyno namo piešinys (autorius nežinomas, XVIII a. pr.)⁶⁹⁸

53 pav. Misionierių bažnyčios rūsio mūrai iki XVIII a. pr., pažymėtos kriptų vietos (R. Zilinskas, 2009)⁶⁹⁹

*Mėlyna – iki 1695 m.,
ruda – 1695–1730 m.*

2008 m. tyrimų metu pietinės bažnyčios dalies rūsyje aptikti mūrai, kurie pagal mūro savybes skirtini etapui iki XVII a. bažnyčios statybos⁷⁰⁰. Galima tik kelti prielaidą, jog tai galėtų būti istoriniuose

ir didžioji dalis lipdybinio dekoru. Laima Vileikienė, *Buv. Misionierių ligoninės pastatų komplekso istorinė apybraiža*, Vilnius, 2008, VAET, l. 35.

⁶⁹⁶ Statyboms vadovavęs architektas nežinomas. Prof. J. Klosas abejojo, ar šios bažnyčios statybai galėjęs vadovauti vienas architektas. Jis manė, kad pradžioje bažnyčią suprojektavo koks nežymus architektas, nes jos planas labai paprastas. Marijano Morelowskio nuomone, pirminės bažnyčios statytoju buvo vienuolis misionierius Jonas Šreteris. Ten pat, p. 34.

⁶⁹⁷ Polichromijos tyrimų metu nustatyta, jog ankstyviausio bažnyčios interjero sienos dažytos baltai, piliastrai puošti konsekracijos kryžiais ir įrašais (išliko fragmentiškai), presbiterijos sienos puoštos ornamentine, o apsidės niša – figūrине tapyba. Fasadų sienos, karnizai, piliastrai dažyti monochromiškai, šilto atspalvio baltais dažais. Nišos puoštos tapyta langų imitacija, antro tarpsnio piliastų karnizai dažyti juodai. Vytautas Raila, *Vilniaus misionierių vienuolyno statinių ansamblis (761), Viešpaties Dangun Žengimo bažnyčia (27327), Sanguškų rūmai (10385), vienuolyno namas (27328), oficina (27329), ūkinis pastatas (27330), Vilniaus m., Subačiaus g. 24, 26. Fasadų ir interjerų polichromijos tyrimo ataskaita*, Vilnius, 2018, V. Railos asmeninis archyvas.

⁶⁹⁸ Laima Vileikienė, *Buv. Misionierių ligoninės pastatų komplekso istorinė apybraiža*, Vilnius, 2008, VAET archyvas.

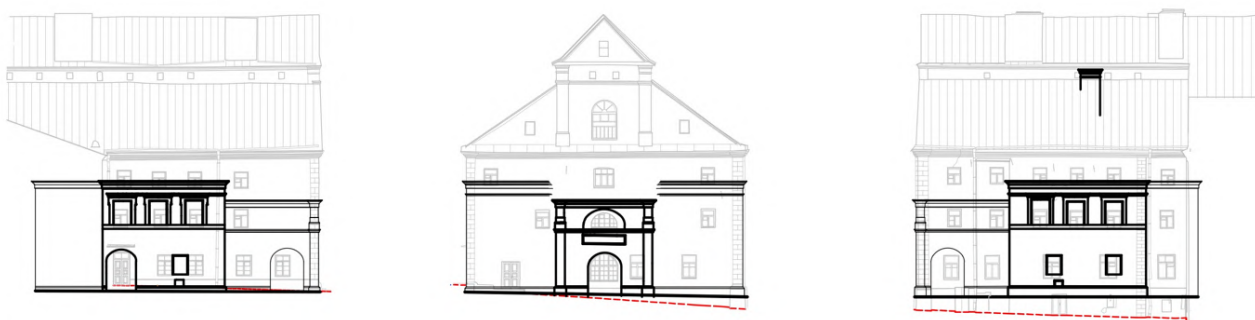
⁶⁹⁹ Robertas Zilinskas, Ričardas Račinskas, *Vilniaus misionierių vienuolyno ir Viešpaties dangun žengimo bažnyčios statinių ansamblis 761 (G360K), Subačiaus g. 24, 26, 28. Žvalgomieji architektūros tyrimai*, Vilnius, 2009, R. Zilinsko asmeninis archyvas.

⁷⁰⁰ Robertas Zilinskas, Ričardas Račinskas, *Vilniaus misionierių vienuolyno ir Viešpaties dangun žengimo bažnyčios statinių ansamblis 761 (G360K), Subačiaus g. 24, 26, 28. Žvalgomieji architektūros tyrimai*, Vilnius, 2009, R. Zilinsko asmeninis archyvas.

tyrimuose minimos pirmosios misionierių koplyčios liekanos, tačiau nėra pakankamai tą patvirtinančių duomenų. Šių mūrų liekanos apardytos pritaikant jas naujai statomai bažnyčiai⁷⁰¹.

Bažnyčios rūsys buvo statomas planuojant jame daug laidojimo vietų. Tam tikslui iš karto formuotos ertmės sienose ir pilioriuose, kriptos buvo įrengiamos ir vėlesniais laikotarpiais. Išlikusios pirminės rūsio plytų grindys. Į bažnyčios rūšį vedė net treji laiptai. Vieni laiptai po presbiterija šiaurinėje pastato dalyje. Šie laiptai iškyla į vėliau, XVIII a. viduryje, suformuotą kluatrą. Antri laiptai – šiaurės vakarinėje rūsio dalyje, šiuo metu užmūryti, taip pat buvo iškilę į vidinį kiemelį, vėliau – į XVIII a. pabaigoje šioje vietoje suformuotą priestatą. Rūsio pietinėje dalyje ties Subačiaus g. esantys laiptai taip pat buvo iškilę lauke, vėliau suformuoto prieangio vietoje (užmūryti XVIII a. antroje pusėje).

Įvairiuose šaltiniuose vienuolyno namo statybos data nurodoma 1739–1751 m.⁷⁰², tai yra jau po nagrinėjamo laikotarpio, tačiau natūros tyrimų metu nustatyta, jog statybinė veikla prasidėjo kiek anksčiau. Buvusius rūmus, kuriuose kurdinosi misionierių vienuoliai, Vilniaus sufraganas Jeronimas Sanguška pastatė 1630–1635 m. Natūros tyrimų metu išryškėjo pirminis rūmų tūris ir priestatų užstatymo eiliškumas. Užfiksuoti pirminio rūmų pastato kampai, masyvaus pastoginio karnizo vieta ir profilis dabartinėje pastogėje virš rūmų (suformuotoje jau XVIII a. viduryje). Buvę dviejų aukštų rūmai statyti graikiško kryžiaus plano. Rytiniame rūmų fasade suformuotas portalas su kampiniais piliastrais, šioje pastato dalyje, pirmo aukšto lygyje, suformuotos atviros arkos iš trijų pusių (šiaurės, rytų ir pietų). Šioje dalyje galėjusi būti pagrindinė rūmų laiptinė, kuri vėliau, pritaikius pastatą vienuolynui, sumažinta, paverčiant ją pagalbine laiptine⁷⁰³.

54 pav. Sanguškų rūmų XVII a. fasadų dalinės retrospekcijos (autorės schema, 2020)

*Ryškia linija pažymėti buvusių rūmų architektūriniai elementai,
raudona linija – buvęs žemės lygis*

⁷⁰¹ Ten pat, p. 4.

⁷⁰² Laima Vileikienė, *Buv. Misionierių ligoninės pastatų komplekso istorinė apybraiža*, Vilnius, 2008, VAET archyvas, p. 2.

⁷⁰³ Pastato antro aukšto patalpos iki XVIII a. vidurio rekonstrukcijos buvusios aukštesnės, todėl pirminių langų angos kilo aukščiau dabartinių langų. Rūsyje aptiktos net keturios laiptinės, trys iš jų vedusios į lauką, o ketvirta – į arkadą rytinėje pusėje. Išlikę frontono ir jame iškirto didelio lango su arkine sąrama fragmentai vakariniame rūmų fasade dabartinio trečio aukšto koridoriuje.

Įsikūrus vienuoliams pirmiausia buvo užstatytas pietrytinis rūmų kampas, o rytiniame naujojo priestato fasade naujai suformuotos dvi arkos. Šis priestatas, kaip ir tuometinis rūmų pastatas, buvo dviejų aukštų, kurį laiką čia galbūt buvo vienuolyno virtuvė (vienoje iš patalpų matyti virenės kamino vieta). Labai greitai minėtos fasado arkos buvo užmūrytos, o sienų mūras pastorintas pusės plytos storio mūru. Matyti, jog pirmąjį priestatą bandyta derinti prie buvusios rūmų stilistikos, tačiau dėl praktinių priežasčių labai greitai atsisakyta atvirų arkadų. Pritaikant rūmų vidaus erdves vienuolynui buvo įrengtos dvi didelės arkos viduje, taip didesnę pirmo aukšto dalį sujungiant į vieną patalpą, kuri tokia liko bent iki XIX a. galo. Spėjama, jog šioje vietoje, priešais pietryčių kampe jau pastatytą virtuvę, galėjęs būti planuotas ar iš dalies įrengtas pirmasis refektorijus⁷⁰⁴. Buvusių rūmų pirmo aukšto koridoriuje polichromijos tyrimų metu rasta daug, nors ir labai prastai išlikusių, figūrinės siužetinės tapybos fragmentų, kurie datuojami iki 1737 m.⁷⁰⁵ Šis faktas patvirtina, jog jau tuo metu, iki 1739 m. datuojamų vienuolyno statybų, rūmų pastate buvo įrengtos ir naudojamos gyvenamosios patalpos vienuoliams.

Pietvakarinėje rūmų dalyje pristatyta zakristija, sujungusi rūmų patalpas su bažnyčia. Bažnyčia tuo metu dar buvusi be šoninių koplyčių. Zakristija iškart statyta dviejų aukštų. Patalpa antrame aukšte turėjo langą į presbiteriją, kuris vėliau buvo užmūrytas. Matoma daug suplanuotų pirminių vienuolyno ir bažnyčios jungčių.

Dar kartą buvusių rūmų pastatas iš esmės rekonstruotas XVIII a. viduryje, neišvengta ir vėlyvesnių rekonstrukcijų, todėl pirminės planinės rūmų struktūros išliko tik nedideli fragmentai. Rūmų šiaurės rytų kampas užstatytas vėliau, tikėtina, jog 1737 m. plane jis užfiksuotas dar statybos metu, kadangi jo mūras ir struktūra leidžia manyti, jog šio priestato statyba sujungta su 1739 m. prasidėjusiomis vienuolyno statybomis ir rūmų didžiąja rekonstrukcija. Naujai statomas vienuolyno korpusas iš karto buvo suplanuotas trijų aukštų. Tą rodo natūros tyrimų metu nustatytas faktas, kad buvusių Sanguškų rūmų šiaurės rytų kampas rekonstrukcijos metu iki 1737 m. užstatytas iškart per tris aukštus, nors visas rūmų pastatas dar buvo dviaukštis. Taip pat galima pastebėti, kad pirminis vietovės reljefas

⁷⁰⁴ Tokią hipotezę patvirtina ir šiaurinio fasado sienoje aptiktos planuotos hipokaustinės krosnies kanalo liekanos, tačiau statybos metu ar pradėjus statyti naująjį korpusą, ji buvo nebaigta. Sumanymo atsisakyta, nusprendus daug didesnę refektorijų ir virtuvę įrengti vakariniame priestate, kurį statyti pradėta jau po 1737 m. Robertas Zilinskas, Ieva Blinstrubienė, Ričardas Račinskas, *Vilniaus misionierių vienuolyno statinių ansamblis 761, Subačiaus g. 26. Papildomi architektūros tyrimai*, Vilnius, 2018, I. Blinstrubienės asmeninis archyvas.

⁷⁰⁵ Kai kuriuose fragmentuose galima įžiūrėti statinių architektūrinius motyvus, Švč. Mergelės Marijos figūrą, Apvaizdos akį, šventojo su knyga figūros fragmentą. Vytautas Raila, *Vilniaus misionierių vienuolyno statinių ansamblis (761), Viešpaties Dangun Žengimo bažnyčia (27327), Sanguškų rūmai (10385), vienuolyno namas (27328), oficina (27329), ūkinis pastatas (27330), Vilniaus m., Subačiaus g. 24, 26. Fasadų ir interjerų polichromijos tyrimo ataskaita*, Vilnius, 2018, V. Railos asmeninis archyvas.

skyrėsi nuo dabartinio, kitoks jis užfiksuotas dar 1924 m. rengtuose vienuolyno fasadų brėžiniuose⁷⁰⁶. Dabartinis žemės lygis ties šiauriniu vienuolyno namo fasadu sukeltas XX a. antroje pusėje.

Fiurstenhofo plane užfiksuotas vaizdas su stovinčia bažnyčia, zakristija, ūkiniu pastatu ties Subačiaus g. ir buvusiais Sanguškų rūmais, jau pritaikytais vienuolyno reikmėms. Į vakarus nuo bažnyčios stovi keturi mūriniai maži pastatai, kurių liekanų archeologijos tyrimų metu neaptikta. Plane matoma, jog nebeliko pirminės graikiško kryžiaus formos rūmų struktūros. Ūkinis namas, pavaizduotas Fiurstenhofo plane ties gatve, galėtų būti istoriniuose šaltiniuose minima 1727 m. pastatyta špitolė⁷⁰⁷. Tyrimų metu aptiktas mūras patvirtina nuomonę, jog tai tas pats 1737 m. plane vaizduojamas pastatas, statytas panašiu metu su Sanguškos rūmais. Rytinė pastato dalis pristatyta prie ankstyvesnės posesijos tvoros. Vakarinis pastato galas nebuvo sujungtas su bažnyčia, o kiek atitrauktas, kaip ir vaizduojama 1737 m. plane. Bažnyčia užfiksuota dar be šoninių koplyčių ir prieangio.

Misionierių vienuolyno komplekso dalinė mūrų rekonstrukcija 1737 m. (disertacijos autorės schema, 2022)

*Ruda – 1630–1635 m.,
šviesiai ruda – 1687–1737 m.
(šiaurės rytų kampas prie Sanguškos rūmų statomas)*

Misionierių vienuolyno komplekso mūrai 1737 m. plane

*34. Francoische Missionarij
(planas apsuktas)*

55 pav. Misionierių vienuolyno kompleksas 1737 m. (situacijos palyginimas su miesto planu)

Natūros tyrimų duomenys ne tik patikslino pirminių Sanguškos rūmų planinę struktūrą, paneigė vyravusią nuomonę, jog rūmai buvę triaukščiai, bet ir leido detalizuoti pirminį vienuolyne vykusią statybų laikotarpį, kurio metu vienuolių reikmėms pritaikytas rūmų pastatas. Šie tyrimai atskleidė, kad per kelerius metus, jau pradėjus rūmų perstatymo darbus, išaugę vienuolyno poreikiai pakeitė

⁷⁰⁶ *Plan gmachu przy ul. Suboch No 20 w Wilnie*, 1924, in: VRVA, f. 64, ap. 9, b. 2842.

⁷⁰⁷ Laima Vileikienė, *Buv. Misionierių ligoninės pastatų komplekso istorinė apybraiža*, Vilnius, 2008, VAET, l. 7.

statybos darbų eigą ir lėmė gerokai didesnę vienuolyno pastatų plėtrą. Tyrimų metu patikslintas ūkinio pastato ties Subačiaus gatve datavimas (XVII a. pirma pusė), o tai leidžia manyti, jog jis statytas kartu su rūmais ir tik vėliau pritaikytas vienuolynui.

2.13. Vizičių vienuolynas ir Švč. Jėzaus Širdies bažnyčia

Apie XVIII a. pradžioje statyto vizičių vienuolyno architektūrą ir pagrindinius istorinius faktus yra žinoma iš įvairių leidinių⁷⁰⁸. XX a. pabaigoje atlikti istoriniai tyrimai⁷⁰⁹, archeologiniai tyrimai teritorijoje atliekami nebuvo. Architektūrinius tyrimus 2017 m. atliko architektas E. Purlys ir šios disertacijos autorė⁷¹⁰.

Netoliese misionierių vienuolyno, panašiu laiku įsikūrė vizičių vienuolynas ir Švč. Jėzaus Širdies bažnyčia. 1694 m. Vilniuje įsteigtas vizičių (Švč. Mergelės Marijos Apsilankymo seserų) vienuolynas, tais pačiais metais pradėtos vienuolyno statybos iš Varšuvos atvykusioms vienuolėms⁷¹¹. Vyskupo K. Bžostovskio ir fundatorės miestietės Onos Dezelštienės⁷¹² iniciatyva buvo supirkti sklypai vienuolyno statybai⁷¹³. Dalyje sklypų stovėjo mediniai namai, mūriniai rūšiai, ūkiniai pastatai⁷¹⁴, tačiau architektūros tyrimų metu ankstyvesnių nei vienuolyno statybos laikotarpio mūrų

⁷⁰⁸ Lietuvos TSR istorijos ir kultūros paminklų sąvadas, t. 1: Vilnius, p. 419–421; Lietuvos architektūros istorija. Nuo XVII a. pradžios iki XIX a. vidurio, t. 2, p. 133–137; Klemensas Čerbulėnas, „Jėzaus Širdies bažnyčios ir vizitiečių vienuolyno pastatų ansamblis, Rasų g. 6“, in: *Vilniaus architektūra*, p. 259–261; Rūta Janonienė, „Vilniaus buvęs vizičių vienuolynas ir Švč. Jėzaus Širdies bažnyčia“, in: *Lietuvos vienuolynai. Vadovas*, prieiga internete: <http://vienuolynai.mch.mii.lt/V55-63/Vilnmisi.htm>; Liudas Jovaiša, „Švč. Mergelės Marijos Apsilankymo ordinas / Ordo Visitationis Beatissimae Mariae Virginis (VSM)“, in: *Dangaus miestas. Vilniaus vienuolynų palikimas Bažnytinio paveldo muziejuje*, p. 311–317.

⁷⁰⁹ Romualdas Firkovičius, „Jėzaus Širdies bažnyčia ir vizitiečių vienuolynas“, in: *Kulto pastatai ir jų vietos Vilniaus mieste. Katalikų bažnyčių ir vienuolynų istorijos apybraižos (XIII–XX a.). Istoriniai tyrimai*. T. 2, Vilnius, 1990, VRVA, f. 119, ap. 11, b. 4483, l. 103–117; Teresė Dambrauskaitė, Vizitiečių bažnyčia ir vienuolynas: Istoriniai tyrimai. Istorinė apybraiža. Vilnius, 1984 m. VRVA f. 1019, ap. 11, b. 6811; Teresė Dambrauskaitė, *Teritorija tarp Subačiaus g-vės, įst. OC 12/1 Rasų g-vės ir vaikų darželio Nr. 87. Istorinė apybraiža*, Vilnius, 1984, VRVA, f. 1019, ap. 11, b. 6810.

⁷¹⁰ Evaldas Purlys, Ieva Blinstrubienė, *Buvęs Vilniaus vizičių vienuolynas ir Švč. Jėzaus Širdies bažnyčia, Rasų g. 6. Žvalgomieji architektūros tyrimai*, Vilnius, 2017, I. Blinstrubienės asmeninis archyvas.

⁷¹¹ Liudas Jovaiša, „Švč. Mergelės Marijos Apsilankymo ordinas / Ordo Visitationis Beatissimae Mariae Virginis (VSM)“, p. 312.

⁷¹² Pasiturinti našlė Ona Varškėtaitė-Karosienė-Dezelštienė nuvykusi į savo dukros įvilktuves Varšuvos vizičių vienuolyną, 1694 m. į Vilnių grįžo su pasikvietomis vienuolėmis. Liudas Jovaiša, „Švč. Mergelės Marijos Apsilankymo ordinas / Ordo Visitationis Beatissimae Mariae Virginis (VSM)“, p. 312.

⁷¹³ Iš viso nupirkti 18 sklypų, kurie priklausė smulkiems amatininkams, Vilniaus miestelėnams. 9 sklypus rytinėje pusėje 1665–1668 m. buvo nusipirkęs basųjų karmelitų vienuolynas ir įkūręs savo plytinę bei vaškinę. Ši dalis vizitėms atiteko 1696 m. Istorikė T. Dambrauskaitė manė, jog vienuolyno ir bažnyčios statybai galėjo būti naudojamos šios plytinės plytos. Teresė Dambrauskaitė, *Vizitiečių bažnyčia ir vienuolynas: Istoriniai tyrimai. Istorinė apybraiža*, VRVA f. 1019, ap. 11, b. 6811, l. 3

⁷¹⁴ Teresė Dambrauskaitė, *Vizitiečių bažnyčia ir vienuolynas: Istoriniai tyrimai. Istorinė apybraiža*, VRVA f. 1019, ap. 11, b. 6811, l. 4.

neaptikta. Seserys „į savo nuolatinę buveinę – pusiau mūrinius, pusiau medinius pastatus ir koplyčią“ įsikėlė 1698 m.⁷¹⁵

Vizičių vienuoliją įkūrė Ženevos vyskupas šv. Pranciškus Salezietis (Salezas), 1610 m. subūręs pirmąsias seseris, kurioms vadovavo šv. Joana Pranciška Šantalietė. Pirminę seserų misiją lankyti ir slaugyti vargšus bei ligonius po netrukus įvykusios reformos pakeitė pagrindinė misija – merginų auklėjimas ir mokymas klauzūroje. Seserys gyvena griežtai atsiskyrusios, besivadovaudamos šv. Augustino regula⁷¹⁶. Šio ordino vienuolės skirstytos į tris grupes. Dvi iš šių grupių gyvena griežtoje klauzūroje: seserys atliekančios liturginių valandų ir merginų auklėjimo tarnystę bei kalbančios kasdienines maldas ir patarnaujančios vienuolyne. Trečioji neklauzūrinių seserų grupė palaikė vienuolyno ryšius su pasauliu.⁷¹⁷ Toks seserų pasiskirstymas atsispindėjo ir vienuolyno struktūroje – vienuolyno patalpos skirstytos funkcinėmis zonomis – klauzūrinė zona, pasauliečių mergaičių mokymui skirtos patalpos, ūkinė dalis.

Žinoma, kad 1717 m. buvo pastatyta laikina mūrinė koplyčia. Joje vyko pamaldos, kol buvo baigta 1729 m. pagal architekto Juozapo Polos projektą pradėta statyti Švč. Jėzaus Širdies bažnyčia⁷¹⁸. Spėjama, ši koplyčia vėliau buvo įjungta į vienuolyno šiaurinį korpusą (į rytus nuo bažnyčios)⁷¹⁹. Bažnyčia konsekruota 1756 m.⁷²⁰

Natūros tyrimų metu iškelta hipotezė, jog viena iš galimų koplyčios vietų yra kvadratinio plano patalpa į rytus nuo bažnyčios. Pirminis pateikimas į ją buvęs tik iš lauko, vėliau ši patalpa buvo įjungta į vienuolyno šiaurinį korpusą (šioje vietoje XIX a. inventoriuose minima kapitulos salė)⁷²¹. Kita galima koplyčios vieta, T. Dambrauskaitės nuomone, tai tarp bažnyčios ir vakarinio korpuso įsiterpusi aukšta erdvė, perdengta kevalinio tipo skliautu, į kurią patenkama iš vienuolyno priemenės (čia XIX a. buvo įrengta šiltoji cerkvė). Tarp šios patalpos ir bažnyčios, šiaurinėje koplyčios sienoje, buvo didelis grotomis dengtas langas. Sprendžiant pagal mūrų jungtis, mažai tikėtina, jog šioje vietoje buvusi pirmoji koplyčia, nebent vėliau, statant bažnyčią, buvo permūryta jos pietinė siena.

⁷¹⁵ Liudas Jovaiša, „Švč. Mergelės Marijos Apsilankymo ordinas / Ordo Visitationis Beatissimae Mariae Virginis (VSM)“, p. 312.

⁷¹⁶ Ten pat, p. 311.

⁷¹⁷ Ten pat, p. 312.

⁷¹⁸ Rūta Janonienė, „Vilniaus buvęs Vizičių vienuolynas ir Švč. Jėzaus Širdies bažnyčia“, prieiga internete: <http://vienuolynai.mch.mii.lt/V55-63/Vilnmisi.htm> [žiūrėta 2023-07-18].

⁷¹⁹ Evaldas Purlys, Ieva Blinstrubienė, *Buvęs Vilniaus vizičių vienuolynas ir Švč. Jėzaus Širdies bažnyčia, Rasų g. 6. Žvalgomieji architektūros tyrimai*, Vilnius, 2017, I. Blinstrubienės asmeninis archyvas.

⁷²⁰ Rūta Janonienė, „Vilniaus buvęs vizičių vienuolynas ir Švč. Jėzaus Širdies bažnyčia“, prieiga internete: <http://vienuolynai.mch.mii.lt/V55-63/Vilnmisi.htm>; Liudas Jovaiša, „Švč. Mergelės Marijos Apsilankymo ordinas / Ordo Visitationis Beatissimae Mariae Virginis (VSM)“, p. 314.

⁷²¹ Evaldas Purlys, Ieva Blinstrubienė, *Buvęs Vilniaus vizičių vienuolynas ir Švč. Jėzaus Širdies bažnyčia, Rasų g. 6. Žvalgomieji architektūros tyrimai*, Vilnius, 2017, I. Blinstrubienės asmeninis archyvas.

Dviejų aukštų vienuolyno korpusai formavo vieną taisyklingos formos vidinį kiemą, o dar du kiemeliai buvo suformuoti vėlesniais raidos etapais. Į vienuolyno patalpas vedė neįprastai daug įėjimų. Tai gali būti paaiškinama tuo, kad visa vienuolyno teritorija buvo aptverta tvora ir kitaip nei vienuolynų miesto gynybinės sienos ribose, patys pastatai nesiribojo su gatvėmis. Nors vėlesniais laikotarpiais patalpose įrengta papildomų pertvarų, statybos laikotarpio vienuolyno planinė struktūra iš esmės yra išlikusi, tad nors ir neturima detalių duomenų apie to meto funkcinę vienuolyno struktūrą, galima daryti prielaidą, jog tuo metu suformuotų patalpų funkcijos iš esmės nekito. Remiantis XIX a. inventoriniais aprašymais, vienuolyno pirmame aukšte buvo įvairių funkcijų patalpos – virtuvės su pagalbinėmis patalpomis ir sandėliais, refektorijus, vaistinė, infirmarija, pasauliečių mergaičių mokykla (klasės buvusios abiejuose aukštuose) ir atskiras refektorijus. Visoms patalpoms skirti atskiri įėjimai. Atrodo, kad svarbiausias įėjimas buvo iš vakarinės komplekso pusės, šalia bažnyčios, į patalpą po varpinės bokšteliu. Šis įėjimas akcentuotas portalu su dviem kolonomis. 1820 m. inventoriaus duomenimis, čia buvo vartininko kambarys ir 2 parlatorių kambarėliai⁷²². Sprendžiant iš mūro savybių, beveik kartu su bažnyčia buvo statoma ir vienuolyno dalis, sujungusi bažnyčią su jau stovėjusiais vienuolyno korpusais⁷²³.

Jau vienuolyno statybos metu pradėtas formuoti ūkinis kiemas komplekso pietinėje dalyje. Seniausias užstatymas šioje vietoje – nedidelis vienaukštis mūrinis namas su dviem kambariais abipus priemenės ir virtuvės namelio centre, statytas kartu su pagrindiniais vienuolyno korpusais⁷²⁴.

1737 m. plane vaizduojami jau iškilusios, tačiau dar nebaigtos statyti bažnyčios kontūrai. Taip pat pavaizduoti beveik visi vienuolyno korpusai, išskyrus vakarinį, besijungusį su bažnyčia. Natūros tyrimų metu nustatyta, jog šis korpusas statytas kartu su kitais greta esančiais korpusais, jų mūrai perrišti, o požymių, rodančių statybų etapiškumą, nenustatyta.

⁷²² Evaldas Purlys, Ieva Blinstrubienė, *Buvęs Vilniaus vizičių vienuolynas ir Švč. Jėzaus Širdies bažnyčia, Rasų g. 6. Žvalgomieji architektūros tyrimai*, Vilnius, 2017, I. Blinstrubienės asmeninis archyvas, l. 8.

⁷²³ Ten pat, l. 12.

⁷²⁴ Sprendžiant iš plano, tai gyvenamasis tradicinio suplanavimo būstas. Kambarius šildė iš virtuvės per pakuras kūrenamos krosnys, kurių pakurų fragmentai išlikę. Panašiai suplanuotos patalpos, tik su dvigubai didesne virtuve bei priemene, buvo ir viename benediktinių vienuolyno korpusų Vilniuje, Šv. Ignato g. 5, kur kurį laiką buvusi vienuolyno skalbykla. Ten pat, l. 13.

Vizičių vienuolyno komplekso dalinė mūrų rekonstrukcija 1737 m.

*Šviesiai ruda – 1661–1737 m.
(bažnyčia statoma)*

Vizičių vienuolyno komplekso mūrai 1737 m. plane

*35. Francoische Nonnen
(planas apsuktas)*

56 pav. Vizičių vienuolyno kompleksas 1737 m. (situacijos palyginimas su miesto planu)

Vizičių vienuolynas statytas už miesto sienos, jo pagrindiniai, vienu raidos laikotarpiu formuoti mūrai išliko iki mūsų dienų. Vienuolyno ansamblis formuotas laikantis klasikinio vienuolyno kompozicijos, aiškiai atskiriant funkcinės zonas. Tokį taisyklą planą leido įgyvendinti erdvus vienuolynui skirtas sklypas.

Šiame skyriuje analizuotos Vilniaus vienuolynų ansamblių erdvinės struktūros iliustruoja miesto vienuolynų įvairovę ir nuolatinę jų kaitą. Anksčiausiai pradėti statyti miesto vienuolynai buvo ypač gausiai perstatomi ir rekonstruojami, ne visais atvejais pavyko rekonstruoti jų pirminių struktūrų vaizdą. Natūralu, jog vėliau statyti vienuolynų pastatai išsaugojo gerokai vientisesnes savo pirmines struktūras.

IŠVADOS

- Vilniaus vienuolynų istorijos ir architektūros tyrimai vykdomi jau daug dešimtmečių, tačiau jie pasižymi nevienodu surinktų duomenų detalumu, patikimumu bei išsiskiria savo fragmentiškumu. Vienų vienuolijų veikla ir statiniai natūroje tyrinėti labai detalai ir nuolat sulaukia istorikų ir menotyrininkų dėmesio, tačiau kai kuriais atvejais trūksta naujo žvilgsnio į rašytinius šaltinius, o ribotus natūros tyrimų duomenis lemia menkas ankstyvųjų raidos laikotarpių mūrų išlikimas ar apribotos natūros tyrimų galimybės. Naujai įvertinus jau sukauptus istorinių šaltinių duomenis ir turint kur kas daugiau informacijos apie istorinių laikotarpių mūrų savybes, tenka iš naujo tikslinti ir naujai interpretuoti ankstesnių tyrimų išvadas.
- Tais atvejais kuomet vienuolynų materialaus paveldo rekonstrukcijai nepakanka išlikusių mūrų, senųjų vienuolynų architektūros raida taip ir lieka prielaidų ar hipotezių lygmenyje. Statinių tikslią lokalizaciją, mastelį, perstatymo etapus ir daugelį kitų aspektų patikimai gali atskleisti tik išlikusių struktūrų natūros tyrimai, kadangi ši informacija nėra fiksuota rašytiniuose šaltiniuose.
- Pati ankstyviausia Gedimino laikų pranciškonų misija, kaip manoma, įkurta pietvakarinėje Gedimino kalno papėdėje, chronologiškai siejama su elgetaujančių ordinų aktyvumu XIII a. Vakarų Europos miestuose, tačiau tuometinė pranciškonų veikla Vilniuje nebuvo orientuota į miestą kaip to meto Vakarų Europos miestuose. Tiesioginės įtakos šios misijos steigimas augančio miesto struktūroms, tikėtina, neturėjo, nes aptarnavo labai ribotą asmenų grupę ir funkciškai atitiko kaimyninių šalių evangelizacijos metu XI a. kuriamų vienuolynų veiklą.
- Pirmieji mūriniai Vilniaus vienuolynai XIV a. pabaigoje – XV a. kūrėsi iki mūrinės miesto gynybinės sienos statybos, tačiau, archeologinių tyrimų duomenimis, jau įtvirtintoje teritorijoje. Savo santykiu su gynybine siena išsiskiria bernardinų vienuolynas, kurio mūrai buvo statomi kartu su sienos mūrais. Natūros tyrimų metu aptiktos įtvirtinimų liekanos liudija buvusią gynybinę bernardinų, benediktinių vienuolynams, jėzuitų noviciatui pritaikytų pastatų funkciją, tačiau nėra duomenų, siejančių pačių vienuolynų veiklą su gynybine funkcija.
- Neturima rašytinių šaltinių apie egzistavusius susitarimus dėl vietos pasirinkimo tarp Vilniuje besikūrusių vienuolijų. Nors Vilniaus vienuolijos buvo priklausomos nuo fundatorių ir negalėjo visiškai laisvai rinktis vietos įsikurti, tačiau galėjo daryti įtaką savo fundatoriams. Ankstyviausių vienuolynų dislokacijai būdingas gana tolygus pasiskirstymas gynybinės sienos ribojamos miesto teritorijos pakraščiuose, tačiau sunku įvardinti tai lėmusias aplinkybes. Galima tik svarstyti, jog dar besiformuojančiame mieste besikuriančioms vienuolijoms (ar jų fundatoriams) buvo aktuali

konkurencijos vengimo strategija, žinoma iš Vakarų Europos vienuolynų steigimosi miestuose pavyzdžių.

- XIV a. pabaigoje – XVI a. pirmame dešimtmetyje vienuolynų ir jų bažnyčių mūrai formavo gotikinio miesto vaizdą ir pirmąsias jo dominantes. Iki mūsų dienų išlikę pirmųjų gotikinių vienuolynų statybos laikotarpio mūrai atskleidžia, jog ankstyviausi pranciškonų, bernardinų ir dominikonų vienuolynų kompleksai statyti nejungiant anksčiau posesijose stovėjusių pastatų. Naujieji pastatai to meto gotikinio miesto struktūroje išsiskyrė savo masteliu ir medžiagiškumu.
- XVI a. pabaigoje – XVII a. be naujai statomų vienuolynų kompleksų, buvo rekonstruojami 1610 m. gaisro metu nuketę jau stovėjusių vienuolynų mūrai. Tuo metu besikūrusių vienuolynų kompleksų mūruose natūros tyrimų metu lokalizuotos buvusią gotikinio miesto struktūrą liudijančios pastatų liekanos (bazilijonių ir bonifratrų vienuolynai, jėzuitų noviciatas) ar nuardytų pastatų požeminės liekanos (basųjų karmelitų vienuolynas). Kai kuriais atvejais vienuolynų plėtra prasidėjo nuo jiems funduotų didikų pastatų (bernardinų, benediktinių, misionierių, neišlikusio pijorų vienuolyno), kurie vienuolynų statybos metu sujungti į bendrus komplekso mūrus. Taigi įtraukiant gotikinės ir renesansinės architektūros namus į kitų stilių pastatus, vienuolynų statybinė veikla prisidėjo prie gotikinio miesto struktūros nykimo.
- Vienuolynų pastatų kompleksai miesto audinyje išsiskiria savo dydžiu. Kartu su Vilniaus didikų rūmais vienuolynai nuo XVII a. pradžios sąlygoja stambių posesijų, dažnai užimančių didesnę kvartalo dalį, atsiradimą mieste. Vienuolynai dažniausiai statomi miesto centrinės dalies pakraščiuose, supami tuometinio gatvių tinklo, tuo tarpu didikų rūmai koncentravosi vakarinėje ir centrinėje senojo miesto dalyje, tarp rotušės ir Žemutinės pilies.
- Pagrindiniai pirmųjų Vilniaus vienuolynų fundatoriai buvo valdovai ir didikai, vėliau, dėl katalikiškosios reformos įtakos, daugėja vyskupų iniciatyva mieste įsteigtų vienuolynų. Iš rašytinių šaltinių žinoma, jog vienuolijos dažnai susidurdavo su finansiniais sunkumais, kada fundacijų neužtekdavo iš karto visapusiškai aprūpinti naujai steigiamą vienuolyną, todėl dažnai buvo ieškoma pakartotinių fundatorių, prireikdavo kelerių metų ar dešimtmečių, kol buvo baigiami statyti suplanuoti pastatai. Dažnai vienuolynų ir jų bažnyčių architektūra pasižymėjo inovatyviais to meto statybos sprendimais, išsiskyrė mieste savo novatorišku stiliumi ir medžiagiškumu bei atspindėjo vienuolyno fundatoriaus galimybes ir užmojus.
- Nors iš miesto planų ir rašytinių šaltinių matyti, jog vienuolynų teritorijų ribos kito, tačiau pagrindiniai pastatai – bažnyčios ir vienuolynų namai – dažniausiai buvo plečiami ir rekonstruojami pirminių fundacinių sklypų ribose. Daugiau pokyčių vyko ūkinių pastatų posesijose. Vienuolynų kompleksų plėtra reiškėsi pristatant naujus korpusus kvartalo gilumoje, o nuo XVIII a. plečiamasi ir pristatant naują aukštą ant esamo vienuolyno namo. Funduoto sklypo

forma dažnai lemdavo vienuolynų erdvinę planinę kompoziciją, ryškiausiai matomi vidinių kiemų skaičiaus, dydžio ir formos skirtumai. Kadangi vienuolynai buvo ekonomiškai efektyvūs vienetai, didelę jų kompleksų dalį sudarė įvairūs ūkiniai pastatai, kurie labai menkai išliko.

- Vienuolynų erdvinę struktūrą pokyčiai atspindi per amžius besikeičiantį vienuolijų veiklos ir uždarmo pobūdį. Pirmųjų vienuolynų korpusai orientuojami statmenai vienas kitam, taip suformuojant tradicinės vienuolyno struktūros uždaro vidinio kiemo erdvę – kluatą. Potridentinių jėzuitų ir bonifratrų vienuolynų kompleksai statyti atsisakant taisyklingo kvadratinio plano kluatro, tačiau griežtos klauzūros besilaikiusių vienuolijų architektūriniai kompleksai formuoti taisyklingo tradicinio plano.
- Miesto vienuolynų struktūroms, kaip ir daugeliui kitų Europos miestų vienuolynams, būdingas daugiasluoksniškumas. Nuolat perstatant ir atstatant vienuolynų pastatus buvo sekama to meto estetinėmis preferencijomis ir statybinėmis technologijomis. Dėl architektūrinės vienuolynų pastatų išraiškos ir plano buvo sprendžiama individualiai. Natūros tyrimai rodo, kad kartais netgi statyboms pažengus į priekį, suplanuotos struktūros galėjo būti keičiamos. Iš tirtų Vilniaus vienuolynų savo mūrų vientisumu išsiskiria jėzuitų profesų namų ir basųjų karmelitų kompleksai, kurie statyti sekant vienuolijų nustatytomis taisyklėmis, ir vėlyviausiai statytas vizičių vienuolynas, besikūręs mažiau urbanizuotoje vietovėje.
- 1737 m. plane vienuolyno struktūrą fiksavimo tikslumas buvo lemtas atskirų vienuolynų uždarmo lygio. Dėl galiojusios klauzūros patekti į kai kuriuos vienuolynus nebuvo galimybės, tą patvirtina ir faktas, jog visų tirtų moterų vienuolynų kontūrai minėtame plane neatitinka natūroje fiksuotų to meto mūrų. Taip pat kai kuriais atvejais nevaizduojamas vienuolyno vidinis kiemas. Tiksliausiai struktūros pavaizduotos pagal numatytas ordinų taisykles statytų jėzuitų ir basųjų karmelitų vienuolynų atveju. Natūros tyrimų duomenys leidžia iškelti hipotezę, jog 1737 m. plane vaizduojami iš dalies iškilusių, tačiau dar nebaigtų pastatų kontūrai (senosios regulos karmelitų, vizičių vienuolynai). Kai kuriais atvejais planas fiksuoja iki mūsų dienų neišlikusius vienuolynų kompleksų elementus.

ILIUSTRACIJŲ SĄRAŠAS

1 pav. Statybos laikotarpių architektūros natūros tyrimuose sutartinis žymėjimas (E. Urbonienė, 1971).....	11
2 pav. Šv. Stanislovo ir Šv. Vladislovo arkikatedros bazilikos rūsių planas. Pastato istorinė-stilistinė kartograma (N. Kitkauskas, 1989).....	36
3 pav. Šv. Stanislovo ir Šv. Vladislovo arkikatedros bazilikos archeologinių tyrimų duomenys (O. Valionienė, 2017)	36
4 pav. Šv. Onos ir Šv. Barboros bažnyčių planai (Vilniaus archeologijos atlaso fragmentas, 2016).....	39
5 pav. Glogovo (Lenkija) bažnyčios (viduramžių tvirtovės teritorijoje) raidos etapai (T. Kozaczewski).....	39
6 pav. Lenkijos parapinių bažnyčių planų rekonstrukcijos (B. Schmid, L. Böttger, A. Tomaszewski)	39
7 pav. Vilniaus Žemutinės pilies mūrų liekanų planas (N. Kitkauskas, 1994–1995)	40
8 pav. Vilniaus vienuolynai iki gynybinės sienos statybų pradžios 1503 m. (disertacijos autorės papildyta O. Valionienės schema, 2019).....	43
9 pav. Vilniaus vienuolynų numanomos posesijos apie 1522 m. (disertacijos autorės papildyta O. Valionienės schema, 2019).....	43
10 pav. Vilniaus miesto konfesinis pasiskirstymas XV a. (iki 1503 m.) (disertacijos autorės papildytos O. Valionienės, 2019, I. Kaplūnaitės ir R. Jonaičio, 2016 schemas)	48
11 pav. Mūriniai vienuolynai ir vienuolių aptarnaujamos bažnyčios 1522 ir 1610 m. (disertacijos autorės schema, 2022)	56
12 pav. Buvę pastatai bernardinų vienuolyno ir jėzuitų noviciato kompleksų mūruose (disertacijos autorės schema, 2022)	58
13 pav. Vilniaus vienuolynų posesijos 1636 m. (autorės papildyta M. Klovo, E. Meilaus, O. Valionienės, 2014 schema).....	62
14 pav. Vilniaus rūmai ir vienuolynų kompleksai senamiesčio teritorijoje 1737 m. (disertacijos autorės schema, 2023)	65
15 pav. Buvę pastatai įjungti į benediktinių, bonifratrų ir misionierių vienuolynų kompleksų mūrus (disertacijos autorės schemas, 2022)	67
16 pav. Vilniaus katalikiškų vienuolynų vidinių kiemų struktūros XVIII a. pradžioje (disertacijos autorės schema, 2023)	69
17 pav. Švč. Mergelės Marijos Ėmimo į dangų bažnyčios raida XIV–XVII a. (D. Kazlauskienė, 1996)	78

18 pav. Po 1533 m. mūryto Švč. Mergelės Marijos Ėmimo į dangų bažnyčios frontono riba ir nustatytas buvęs žemės lygis (D. Kazlauskienė, 1996)	79
19 pav. Pranciškonų bažnyčios fasadas. Vilniaus miesto 1600 m. panoramos fragmentas (T. Makovskis, 1600)	79
20 pav. Išlikę pranciškonų vienuolyno mūrai iki XVI a. pradžios (disertacijos autorės brėžinys, 2022)	81
21 pav. Pilzeno (Čekija) pranciškonų vienuolyno ir bažnyčios plano XIV a. rekonstrukcija (R. Šimunka).....	81
22 pav. Pranciškonų vienuolyno komplekso 1737 m. situacijos palyginimas su miesto planu (disertacijos autorės schema, 2021).....	85
23 pav. Vilniaus bernardinų vienuolyno archeologinių tyrimų suvestinis planas (Vilniaus archeologijos atlaso fragmentas, 2016)	93
24 pav. Vilniaus bernardinų vienuolyno rūšių raidos kartograma (R. Valeckas, 1988)	93
25 pav. Bernardinų vienuolyno komplekso 1737 m. situacijos palyginimas su miesto planu (disertacijos autorės schema, 2023).....	94
26 pav. Šv. Mykolo bažnyčios rūšių raidos kartograma (R. Zilinskas, 2006)	97
27 pav. Pranciškonų vienuolyno komplekso 1737 m. situacijos palyginimas su miesto planu (disertacijos autorės schema, 2023).....	99
28 pav. Šv. Dvasios bažnyčios fasadas. Vilniaus miesto 1600 m. panoramos fragmentas (T. Makovskis, 1600).....	104
29 pav. Šv. Dvasios bažnyčios ir vienuolyno suvestinė archeologijos tyrimų schema (Vilniaus archeologijos atlaso fragmentas, 2016)	104
30 pav. Šv. Dvasios bažnyčios rūšio kartograma (R. Zilinskas, 2010 ir 2013)	105
31 pav. Dominikonų vienuolyno komplekso 1737 m. situacijos palyginimas su miesto planu (disertacijos autorės schema, 2021).....	109
32 pav. Švč. Trejybės cerkvė ir bokštas. Vilniaus miesto 1600 m. panoramos fragmentas (T. Makovskis, 1600)	112
33 pav. Statybos laikotarpio cerkvės ir varpinės rekonstrukcija. Vakarų ir šiaurės fasadai (V. Jakštaitė, 2017)	112
34 pav. Švč. Trejybės šventovės statybos laikotarpio (1514 m.) ir 1608 m. rekonstrukcija (disertacijos autorės schema, 2022)	115
35 pav. Galerijos jungties vieta Šv. Luko koplyčios fasade ir plane (A. Samukienės Švč. Trejybės šventovės retrospekčių fragmentai, 1984).....	115

36 pav. Bazilijonių moterų vienuolyno namo šiaurinės dalies rūsio ir pirmo aukšto planai (A. Katilius, 1985).....	118
37 pav. Bazilijonų vyrų ir moterų vienuolynų komplekso 1737 m. situacijos palyginimas su miesto planu (disertacijos autorės schema, 2021).....	121
38 pav. Jėzuitų profesų namų komplekso 1737 m. situacijos palyginimas su miesto planu (disertacijos autorės schema, 2021)	126
39 pav. Jėzuitų noviciato teritorijoje buvusių gotikinių namų retrospekcijos (E. Purlys, 1973)	128
40 pav. Jėzuitų noviciato ir bažnyčios projektai (1604, 1606, 1622 m.)	129
41 pav. Jėzuitų noviciato vienuolyno komplekso 1737 m. situacijos palyginimas su miesto planu (disertacijos autorės schema, 2021).....	131
42 pav. Nesvyžiaus benediktinių vienuolynas ir Šv. Eufemijos bažnyčia (T. Bernatowicz, 1996)	133
43 pav. Kulmo benediktinių vienuolynas ir Šv. Jono Krikštytojo ir Jono evangelisto bažnyčia....	133
44 pav. Renesansiniai pastatai ir buvusių posesijų ribos benediktinių vienuolyno kontūruose XVI a. pabaigoje (E. Purlys, 1984)	135
45 pav. Benediktinių vienuolyno kompleksas 1737 m. (situacijos palyginimas su miesto planu).	137
46 pav. Bonifratrų vienuolynas. Klebono namo ir koplyčios statybos raidos rekonstrukcija XV–XVI a. (T. Garonaitė, 1988).....	140
47 pav. Bonifratrų vienuolyno kompleksas 1737 m. (situacijos palyginimas su miesto planu).....	141
48 pav. Basųjų karmelitų vienuolyno ir Šv. Teresės bažnyčios rūšių raidos kartograma (R. Zilinskas, 2001 ir 2017)	143
49 pav. Basųjų karmelitų vienuolyno kompleksas 1737 m. (situacijos palyginimas su miesto planu)	145
50 pav. Senosios regulos karmelitų vienuolyno korpuso prie bažnyčios rytinio fasado XVII a. rekonstrukcija (disertacijos autorės brėžinys, 2017)	147
51 pav. Senosios regulos karmelitų vienuolyno kompleksas 1737 m. (situacijos palyginimas su miesto planu)	149
52 pav. Misionierių bažnyčios ir vienuolyno namo piešinys (autorius nežinomas, XVIII a. pr.) ..	151
53 pav. Misionierių bažnyčios rūsio mūrai iki XVIII a. pr., pažymėtos kriptų vietos (R. Zilinskas, 2009).....	151
54 pav. Sanguškų rūmų XVII a. fasadų dalinės retrospekcijos (autorės schema, 2020)	152
55 pav. Misionierių vienuolyno kompleksas 1737 m. (situacijos palyginimas su miesto planu)...	154
56 pav. Vizičių vienuolyno kompleksas 1737 m. (situacijos palyginimas su miesto planu).....	158

ŠALTINIAI

Publikuoti šaltiniai

„Archeologiniai tyrinėjimai Lietuvoje“:

1. Aleksandravičius Simonas, Žukovskis Robertas, „Šventųjų Pranciškaus Asyžiečio, Bernardino Sieniečio (Bernardinų) bažnyčios bei Šv. Onos bažnyčių ir bernardinų vienuolyno statinių ansamblis Vilniuje“, in: *Archeologiniai tyrinėjimai Lietuvoje 2009*, Vilnius, 2010, p. 281–285.
2. Bajarūnas Tautvydas, Girlevičius Linas, „Švč. Mergelės Marijos Ramintojos bažnyčia Vilniuje“, in: *Archeologiniai tyrinėjimai Lietuvoje 2018*, Vilnius, 2019, p. 302–307.
3. Bajarūnas Tautvydas, „Tyrimai Šv. Onos bažnyčios aplinkoje Vilniuje“, in: *Archeologiniai tyrinėjimai Lietuvoje 2020*, Vilnius, 2021, p. 302–307.
4. Balčiūnas Dainius, Žalnierius Algirdas, „Bernardinų vienuolyno refektoriumas ir Šv. Jurgio Kankinio bažnyčios tvora“, in: *Archeologiniai tyrinėjimai Lietuvoje 2017*, Vilnius, 2018, p. 247–254.
5. Daminaitis Vidas, „Tyrinėjimai Vilniuje, bonifratų vienuolyne ir Mindaugo gatvėje“, in: *Archeologiniai tyrinėjimai Lietuvoje 2000*, Vilnius, 2001, p. 162–163.
6. Daminaitis Vidas, „1992 metų Vilniaus Šv. Pranciškaus ir Šv. Bernardino bažnyčios archeologinių tyrinėjimų apžvalga“, in: *Archeologiniai tyrinėjimai Lietuvoje 1992–1993*, Vilnius, 1994, p. 212–214.
7. Girlevičius Linas, „Augustinų vienuolynas Vilniuje“, in: *Archeologiniai tyrinėjimai Lietuvoje 2011*, Vilnius, 2012, p. 311–316.
8. Girlevičius Linas, „Laiptinė į Šv. Ignoto bažnyčios rūšį“, in: *Archeologiniai tyrinėjimai Lietuvoje 2007*, Vilnius, 2008, p. 288–290.
9. Girlevičius Linas, Poška Tauras, „Vilniaus bernardinų vienuolyno statinių ansamblis“, in: *Archeologiniai tyrinėjimai Lietuvoje 2007*, Vilnius, 2008, p. 290–295.
10. Girlevičius Linas, Žukovskis Robertas, „Bonifratų vienuolyno statinių ansamblis“, in: *Archeologiniai tyrinėjimai Lietuvoje 2007*, Vilnius, 2008, p. 297–299.
11. Girlevičius Linas, Žukovskis Robertas, „Vilniaus Bernardinų vienuolyno ansamblis“, in: *Archeologiniai tyrinėjimai Lietuvoje 2007*, Vilnius, 2008, p. 295–297.
12. Girlevičius Linas, „Žvalgymai Vilniuje, Šv. Kotrynos bažnyčios aplinkoje“, in: *Archeologiniai tyrinėjimai Lietuvoje 2005*, Vilnius, 2006, p. 213–214.

13. Grišinas Vladimiras, „1989 m. archeologiniai tyrimai buvusio Dominikonų vienuolyno kieme Vilniuje“, in: *Archeologiniai tyrinėjimai Lietuvoje 1988–1989*, Vilnius, 1990, p. 136–138.
14. Kvizikevičius Linas, Stankevičiūtė Justina, „Tyrimai augustinų vienuolyno teritorijoje Vilniuje“, in: *Archeologiniai tyrinėjimai Lietuvoje 2014*, Vilnius, 2015, p. 258–261.
15. Luchtanienė Daiva, „Archeologiniai tyrimai Vilniuje Šv. Ignoto g.“, in: *Archeologiniai tyrinėjimai Lietuvoje 2001*, Vilnius, 2002, p. 198–202.
16. Poška Tauras, „Aušros vartų g. Nr. 12“, in: *Archeologiniai tyrinėjimai Lietuvoje 2001*, Vilnius, 2002, p. 206–206.
17. Poška Tauras, „Bazilijonų vienuolynas Vilniuje, Arklių g. 18 – Aušros vartų g. 7“, in: *Archeologiniai tyrinėjimai Lietuvoje 2005*, Vilnius, 2006, p. 218–219.
18. Poška Tauras, „Bazilijonų vienuolynas Vilniuje, Aušros vartų g. 7 – Arklių g. 18“, in: *Archeologiniai tyrinėjimai Lietuvoje 2006*, Vilnius, 2007, p. 251–253.
19. Poška Tauras, „Švč. Jėzaus Širdies bažnyčia ir Vizitiečių moterų vienuolynas“, in: *Archeologiniai tyrinėjimai Lietuvoje 2011*, Vilnius, 2012, p. 332–334.
20. Poška Tauras, „Švč. Trejybės cerkvė Vilniuje“, in: *Archeologiniai tyrinėjimai Lietuvoje 2011*, Vilnius, 2012, p. 332–333.
21. Poška Tauras, „Žvalgomieji tyrinėjimai Vilniuje, Arklių g. 18“, in: *Archeologiniai tyrinėjimai Lietuvoje 2004*, Vilnius, 2005, p. 254.
22. Sarcevičius Saulius, Vaicekaskas Andrius, „Tyrinėjimai Vilniuje, Pranciškonų Švč. Mergelės Marijos ėmimo į dangų bažnyčios viduje ir šventoriuje“, in: *Archeologiniai tyrinėjimai Lietuvoje 1996–1997*, Vilnius, 1998, p. 352–355.
23. Sarcevičius Saulius, „Žvalgomieji archeologiniai tyrimai Vilniuje, Didžiojoje g. nr. 32, Jėzuitų vienuolyno pagalbiname pastate“, in: *Archeologiniai tyrinėjimai Lietuvoje 1994–1995*, Vilnius, 1996, p. 221–222;
24. Sarcevičius Saulius, „1996 metų tyrinėjimai Jėzuitų vienuolyne, Vilniuje“, in: *Archeologiniai tyrinėjimai Lietuvoje 1996–1997*, Vilnius, 1998, p. 342–345.
25. Songaila Emilijus, Račas Justinas, „Misionierių vienuolynas Vilniuje“, in: *Archeologiniai tyrinėjimai Lietuvoje 2018*, Vilnius, 2019, p. 267–271.
26. Stankevičiūtė Justina, „Augustinų vienuolyno teritorija Vilniuje“, in: *Archeologiniai tyrinėjimai Lietuvoje 2015*, Vilnius, 2016, p. 257–259.
27. Tautavičius Adolfas, Vytautas Urbanavičius, „Valdovų rūmų Vilniuje teritorijos tyrimai“, in: *Archeologiniai tyrinėjimai Lietuvoje 1994–1995*, Vilnius, 1996, p. 171–180.
28. Ušinskas Vytautas, „Tyrinėjimai Vilniuje, K. Giedrio gatvėje“ in: *Archeologiniai tyrinėjimai Lietuvoje 1982–1983*, Vilnius, 1984, p. 118–121.

29. Vaicekuskas Andrius, „Archeologiniai tyrimai Vilniuje, Trakų g. nr. 9, Pranciškonų bažnyčios viduje ir šventoriuje“, in: *Archeologiniai tyrinėjimai Lietuvoje 1994–1995*, Vilnius, 1996, p. 224–227.
30. Žekaitė Monika, „Vilniaus misionierių vienuolyno aplinkos tyrimai“, in: *Archeologiniai tyrinėjimai Lietuvoje 2018*, Vilnius, 2019, p. 276–278.
31. Žukovskis Robertas, Girlevičius Linas, „Skveras prie Vilniaus bernardinų vienuolyno ir Šv. Onos bažnyčios ansamblio“, in: *Archeologiniai tyrinėjimai Lietuvoje 2011*, Vilnius, 2012, p. 275–277.
32. Žukovskis Robertas, Girlevičius Linas, „Šv. Baltramiejaus bažnyčios ir Augustinų vienuolyno aplinka“, in: *Archeologiniai tyrinėjimai Lietuvoje 2017*, Vilnius, 2018, p. 277–279.
33. Žukovskis Robertas, „Pranciškonų bažnyčios Vilniuje šventoriaus tyrimai“, in: *Archeologiniai tyrinėjimai Lietuvoje 2011*, Vilnius, 2012, p. 343–355.
34. Žukovskis Robertas, „Švč. Mergelės Marijos Ėmimo į dangų (pranciškonų) bažnyčia Vilniuje“, in: *Archeologiniai tyrinėjimai Lietuvoje 2010*, Vilnius, 2011, p. 297–305.
35. Žukovskis Robertas, „Šv. Dvasios bažnyčia Dominikonų g. 6 Vilniuje“ in: *Archeologiniai tyrinėjimai Lietuvoje 2005*, Vilnius, 2006, p. 227–229.
36. Žukovskis Robertas, „Šventųjų Pranciškaus Asyžiečio, Bernardino Sieniečio (Bernardinų) bažnyčios ir vienuolyno statinių ansamblio Vilniuje teritorija“, in: *Archeologiniai tyrinėjimai Lietuvoje 2008*, Vilnius, 2009, p. 292–293.
37. Žukovskis Robertas, „Tyrinėjimai L. Stuokos-Gucevičiaus g. – S. Daukanto a. 1 Vilniuje (Šv. Kryžiaus bažnyčios ir buvusio Bonifratrų vienuolyno teritorijoje)“, in: *Archeologiniai tyrinėjimai Lietuvoje 2005*, Vilnius, 2006, p. 229–231.
38. Žukovskis Robertas, „Tyrinėjimai Maironio g. 10“, in: *Archeologiniai tyrinėjimai Lietuvoje 2004*, Vilnius, 2005, p. 267–268.
39. Žukovskis Robertas, „Vilniaus basųjų karmelitų vienuolyno ir Šv. Teresės bažnyčios pastatų ansamblis“, in: *Archeologiniai tyrinėjimai Lietuvoje 2011*, Vilnius, 2012, p. 341–343.

Nepublikuoti šaltiniai asmeniniuose tyrėjų ir įmonių archyvuose

Evaldo Purlio asmeninis archyvas

1. Purlys Evaldas, *Buvęs jėzuitų noviciatas (Šv. Ignoto vienuolynas), Vilniuje, Giedrio g. Brėžinys-stilistinė kartograma*, Vilnius, 1984.

Ievos Blinstrubienės asmeninis archyvas:

1. Purlys Evaldas, Blinstrubienė Ieva, *Buvęs Vilniaus vizičių vienuolynas ir Švč. Jėzaus Širdies bažnyčia, Rasų g. 6. Žvalgomieji architektūros tyrimai*, Vilnius, 2017.
2. Purlys Evaldas, Blinstrubienė Ieva, *Vilniaus Senosios regulos karmelitų vienuolyno ir Šv. Jurgio bažnyčios žvalgomieji architektūros tyrimai*, Vilnius, 2017.
3. Zilinskas Robertas, Blinstrubienė Ieva, Račinskas Ričardas, *Vilniaus misionierių vienuolyno statinių ansamblis 761, Subačiaus g. 26. Papildomi architektūros tyrimai*, Vilnius, 2018.
4. Zilinskas Robertas, Zilinskas Vytenis, Blinstrubienė Ieva, *Vilniaus bazilijonų vienuolyno statinių ansamblio (u. k. 681) Moterų vienuolyno namo (u. k. 27318) Vilniuje, Aušros vartų g. 7–9. Ardomyjų architektūros tyrimų ataskaita*, Vilnius, 2021.
5. Zilinskas Robertas, Zilinskas Vytenis, Blinstrubienė Ieva, *Vilniaus bazilijonų vienuolyno statinių ansamblio (u. k. 681) Vilniaus bazilijonų vienuolyno statinių ansamblio Švč. Trejybės bažnyčios (27316) Vilniuje, Aušros vartų g. 7–9 grindų dangų ardomyjų architektūros tyrimų ataskaita*, Vilnius, 2022.

Rimo Valecko asmeninis archyvas

1. Valeckas Rimas, *Bernardinų vienuolyno oficina, Maironio g. 10, Vilnius. Antro etapo architektūriniai tyrimai*, 2001.

Roberto Zilinsko asmeninis archyvas:

1. Gasparavičienė Sigita, Gudynaitė Birutė, Katalynas Kęstutis, *Vilniaus miesto gynybinės sienos archeologinių, istorinių ir architektūrinių tyrimų apibendrinimas. Atkarpa tarp Subačiaus vartų ir Apvaliojo bokšto*, Vilnius, 1998.
2. Valužytė Jūratė, Zilinskas Robertas, Katalynas Kęstutis, *Fiurstenhofo plano legenda*.
3. Zilinskas Robertas, *Bazilijonų vienuolyno piligrimų namai Vilniuje, Aušros Vartų g. 7. Paruošiamieji darbai. Architektūros tyrimai*, Vilnius, 2005.
4. Zilinskas Robertas, *Buvęs karmelitų vienuolynas Vilniuje, Aušros Vartų g. Nr. 12 (AtR 42) architektūros tyrimai*, Vilnius, 2001.
5. Zilinskas Robertas, *Dominikonų vienuolyno namas 10347 Vilniuje, Dominikonų g. 6 rytinės dalies papildomi architektūros tyrimai*, Vilnius, 2013.
6. Zilinskas Robertas, *Medininkų, Aušros vartai, Švč. Mergelės Marijos Gailestingumo Motinos koplyčios (u. k. 27324) papildomi architektūros tyrimai*, Vilnius, 2017.
7. Zilinskas Robertas, Račinskas Ričardas, *Vilniaus dominikonų vienuolyno statinių ansamblis (u. k. 21), Šv. Ignato g. 11/3, Dominikonų g. 6, 8. Architektūriniai tyrimai*, Vilnius, 2013.

8. Zilinskas Robertas, Račinskas Ričardas, *Vilniaus misionierių vienuolyno ir Viešpaties dangun žengimo bažnyčios statinių ansamblis 761 (G360K), Subačiaus g. 24, 26, 28. Žvalgomieji architektūros tyrimai*, Vilnius, 2009.
9. Zilinskas Robertas, *Statiniai Vilniuje, Aušros vartų g. Nr.7/18, 6F1/P, 3G1/P, 2G1/P. Architektūros tyrimai*, Vilnius, 2006.
10. Zilinskas Robertas, Šv. Dvasios bažnyčia 27302 Vilniuje, Dominikonų g. 8/11, architektūros tyrimai, brėžinys „Didžiosios kriptos vieta rūsyje“, Vilnius, 2010.
11. Zilinskas Robertas, Šv. Mykolo Arkangelo bažnyčia G361K1 Vilniuje, A. Volano g. 13. Architektūros tyrimai, Vilnius, 2006.
12. Zilinskas Robertas, *Vilniaus bazilijonų vienuolyno statinių ansamblio Švč. Trejybės bažnyčia (27316) Aušros vartų g. 7b, Vilniuje. Interjero architektūros tyrimai*, Vilnius, 2018.
13. Zilinskas Robertas, *Vilniaus bazilijonų vienuolyno statinių ansamblio 681 Švč. Trejybės bažnyčia 27316. Papildomi architektūros tyrimai*, Vilnius, 2016.
14. Zilinskas Robertas, *Vilniaus bazilijonų vienuolyno statinių kompleksas G354K, Aušros Vartų g. 7/18. Žvalgomieji architektūros tyrimai*, Vilnius, 2004.
15. Zilinskas Robertas, *Vilniaus Šventųjų Pranciškaus Asyžiečio, Bernardino Sieniečio bažnyčia 17311 Maironio g. 6, Žvalgomieji architektūros tyrimai*, Vilnius, 2018.
16. Zilinskas Robertas, *Vilniaus Šv. Teresės bažnyčia 27322, Aušros vartų g. 14. Žvalgomieji architektūros tyrimai*, Vilnius, 2017.

UAB „Monresta“ archyvas

1. Kazlauskienė Dalia, Švč. Mergelės Marijos Ėmimo į dangų bažnyčios architektūriniai tyrimai, kartogramos, retrospekcijos, Vilnius, 1996.

Vilniaus arkivyskupijos ekonomo tarnybos (VAET) archyvas

1. Bėčienė Idalija, Dominikonų g. 6 – buv. vienuolyno namas. II a. koridoriaus tapybinio dekoro restauravimo, konservavimo, tvarkytos darbai, Vilnius, 2012.
2. Valainienė Rūta, Gyvenamasis namas Dominikonų g. 4, Vilniuje Un. nr. 1094-0057-8014; Gyvenamasis namas Dominikonų g. 6, Vilniuje, Vienuolyno namas u. k. 10347, Un. nr. 1094-0085-0010. Žvalgomųjų polichrominių tyrimų ataskaita. Patalpos ir kiemo fasadai, Vilnius, 2011.
3. Vileikienė Laima, Buv. Misionierių ligoninės pastatų komplekso istorinė apybraiža, 2008.

Vytauto Railos asmeninis archyvas

1. Raila Vytautas, *Vilniaus misionierių vienuolyno statinių ansamblis (761), Viešpaties Dangun Žengimo bažnyčia (27327), Sanguškų rūmai (10385), vienuolyno namas (27328), oficina (27329), ūkinis pastatas (27330), Vilniaus m., Subačiaus g. 24, 26. Fasadų ir interjerų polichromijos tyrimo ataskaita*, Vilnius, 2018.

Nepublikuoti šaltiniai viešuose archyvuose

Kultūros paveldo centro archyvas (KPCA):

1. *Dokumentų bylų apie architektūros objektus rinkinys. Dokumentų byla apie Vilniaus Šv. Jurgio bažnyčią (Černiachovskio a. 4, Rašytojų g-vė 4), Atv-18, 1843–1910 m. nuorašai*, Vilnius, 1945–1974, KPCA, f. 3, ap. 1, b. 339.
2. Juknevičienė Gražina E., *Patentų fondas. Vilnius, Totorių 27 (buv. Šv. Ignoto jėzuitų vienuolynas). Architektūriniai tyrimai*, Vilnius, 1981, KPCA, f. 5, ap. 1, b. 2016.
3. Katalynas Kęstutis, *1988 m. žvalgomieji archeologiniai tyrinėjimai Vilniuje, buv. Bonifratrų vienuolyne*, Vilnius, 1989, KPCA, f. 5, ap. 3, b. 726.
4. Laucius Giedrutis, *XVI–XVII a. Bernardinų ansamblio pietinės sienos – tvoros dalis. Priešprojektiniai darbai. Architektūriniai tyrimai*, Vilnius, 1983, KPCA, f. 5 ap. 1 b. 2226.

Kultūros paveldo departamento (KPD) Vilniaus teritorinio padalinio archyvas:

1. Baliulytė Indrė, *Vilniaus augustinų vienuolyno statinių ansamblio Švč. Mergelės Marijos Ramintojos bažnyčia (Unikalus kodas Kultūros vertybių registre 1093) Savičiaus g. 15, Vilniuje. Anksčiau atliktų tyrimų ir projektavimo darbų apibendrinimas. Istorinė pažyma*. Vilnius, 2002.
2. Baliulytė Indrė, Vilniaus miesto sav., Vilniaus m., Tiltų g. 10. Unikalus kodas Kultūros vertybių registre 27980 *Taikomieji istoriniai tyrimai ir jų apibendrinimas*, Vilniaus, 2018.
3. Katilius Audronis, Klimavičienė Rūta, Bitovtas Ričardas, Vilniaus miesto gynybinė siena, AtR 6. Paminklotvarkos sąlygos, Vilnius, 1998.

Lietuvos istorijos instituto archyvas (LIIA):

1. Banikonienė Marija, *Vilniaus senamiestyje žvalgybinio pobūdžio archeologiniai tyrimai 1959–1967 m. / buv. Pranciškonų bažnyčios ir vienuolyno teritorijoje*, Vilnius, 1966, LIIA f. 1, b. 3276, l. 43–46.
2. Daminaitis Vidas, Buv. Šv. Kotrynos bažnyčios Vilnius, L. Giros 30/1 archeologinių tyrimų ataskaita, Vilnius 1987, LIIA f. 1, b. 1436.

3. Daugudis Vytautas, *Vilniaus Dominikonų (Šv. Dvasios) bažnyčios rūsiuose 1963–1964 m. vestų archeologinių kasinėjimų ataskaita*, Vilnius, 1964, LIIA f. 1, b. 180.
4. Gendrėnas Gediminas, *Vilnius. Tiesos g. 12. Slėptuvei iškastose duobėje atliktų archeologinių tyrimų ir žemės darbų, susijusių su komunikacijų tiesimu, archeologinės priežiūros ataskaita*, Vilnius, 1980, LIIA f. 1, b. 887.
5. Jučienė Irena, *L. Giros g. (buv. Kotrynos bažnyčia) žemės kasimo darbų archeologinės priežiūros ataskaita*, Vilnius, 1975, LIIA f. 1, b. 571.
6. Jučienė Irena, *Vilnius, buv. Bonifratų arba Kryžiaus bažnyčia. 1974 m. žemės darbų archeologinės priežiūros ataskaita*, Vilnius, 1974, LIIA f. 1, b. 847.
7. Katalynas Kęstutis, *Vilniuje, J. Garelio g. 6 / K. Giedrio g. 11 (buv. Dominikonų vienuolyno) vykdytų archeologinių tyrinėjimų ataskaita, I dalis*, Vilnius, 1982, LIIA f. 1, b. 1060.
8. Patkauskas Stasys, *Archeologinės priežiūros darbų, vykdytų šiluminės trasos kasimo vietoje buv. Tiesos g., ataskaita*, Vilnius, 1987, LIIA f. 1, b. 1366.
9. Poška Tauras, *Žvalgomieji archeologiniai tyrinėjimai Vilniuje, Arklių g. 18 (buv. Bazilijonų vienuolyno teritorijoje) 2004 m. ataskaita*, Vilnius, 2005, LIIA f. 1, b. 4519.
10. Tautavičius Adolfas, *Archeologinių kasinėjimų, vykdytų Vilniaus žemutinės pilies teritorijoje, Gedimino kalno šiaurinėje papėdėje, nuo 1959 m. balandžio 14 d. iki 1959 m. spalio 22 d. ataskaita*, Vilnius, 1959, LIIA f. 1, b. 105, l. 83.
11. Vaicekauskas Andrius, *Archeologinių tyrinėjimų Vilniuje, Trakų g. 9, Pranciškonų bažnyčios viduje 1994 m. ataskaita*, Vilnius, 1994, LIIA f. 1, b. 2352.
12. Vaitkevičius Gediminas, *Buv. Pranciškonų vienuolyno teritorijos Vilniuje, Kretingos 3/6, Trakų 9/1, Kėdainių 8/4 archeologiniai tyrimai, 1985–1986 m.*, Vilnius, 1987, LIIA f. 1, b. 1420.

Vilniaus regioninis valstybės archyvas (VRVA):

1. Baliulis Algirdas A., *Buvęs vienuolynas Vilniuje, Malūnų g. 3. Istoriniai tyrimai*, Vilnius, 1976, VRVA f. 5, b. 1583.
2. Banikonienė Marija, *Buv. Dominikonų vienuolynas Vilniuje Garelio 6, Giedrio 11. Istorinė apybraiža*, Vilnius, 1982, VRVA f. 1019, ap. 11, b. 5617.
3. Dambrauskaitė Teresė, *Buv. pranciškonų vienuolyno ansamblis. Istoriniai tyrimai, istorinė apybraiža*, Vilnius, 1985, VRVA f. 1019, ap. 11, b. 7176.
4. Dambrauskaitė Teresė, *Teritorija tarp Subačiaus g-vės, įst. OČ 12/1 Rasų g-vės ir vaikų darželio Nr. 87. Istorinė apybraiža*, Vilnius, 1984, VRVA f. 1019, ap. 11, b. 6810.
5. Dambrauskaitė Teresė, *Vilniaus senamiesčio 17 kvartalas. Istoriniai tyrimai, istorinė apybraiža*, Vilnius, 1982, VRVA f. 1019, ap. 11, b. 4551.

6. Dambrauskaitė Teresė, *Vilnius, Gorkio g. Nr. 73. Buv. Bazilijonų vyrų vienuolynas. Istoriniai tyrimai*, Vilnius, 1983, VRVA f. 1019, ap. 11, b. 5204, 5206.
7. Dambrauskaitė Teresė, *Vizitiečių bažnyčia ir vienuolynas: Istoriniai tyrimai. Istorinė apybraiža*, Vilnius, 1984, VRVA f. 1019, ap. 11, b. 6811.
8. *Dominikonų lotyniškos kronikos skyriai*, iš lotynų k. vertė Ona Matusevičiūtė, Vilnius, 1983, VRVA, f. 1019, ap. 11, b. 206.
9. Firkovičius Romualdas, *Kulto pastatai ir jų vietos Vilniaus mieste. Katalikų bažnyčių ir vienuolynų istorijos apybraižos (XIII–XX a.). Istoriniai tyrimai*. T. 1, Vilnius, 1989, VRVA f. 1019, ap. 11, b. 4481.
10. Firkovičius Romualdas, *Kulto pastatai ir jų vietos Vilniaus mieste. Katalikų bažnyčių ir vienuolynų istorijos apybraižos (XIII–XX a.). Istoriniai tyrimai*. T. 2, Vilnius, 1990, VRVA f. 1019, ap. 11, b. 4483.
11. Firkovičius Romualdas, *Kulto pastatai ir jų vietos Vilniaus mieste. Katalikų bažnyčių ir vienuolynų istorijos apybraižos (XIII–XX a.). Istoriniai tyrimai*. T. 3, Vilnius, 1991, VRVA f. 1019, ap. 11, b. 4484.
12. Firkovičius Romualdas, *Kulto pastatai ir jų vietos Vilniaus mieste. Katalikų bažnyčių ir vienuolynų istorijos apybraižos (XIII–XX a.). Istoriniai tyrimai*. T. 4, Vilnius, 1992, VRVA f. 1019, ap. 11, b. 4485.
13. Garonaitė Tamara, *XVI–XIX a. architektūros paminklas, buv. bonifratrų vienuolynas, Kutūzovo 1, I eilės architektūriniai tyrimai*, Vilnius, 1988, VRVA f. 1019, ap. 12, b. 25306.
14. Grabusovas Vladas, *Bernardinų vienuolyno oficinų Vilniuje, Malūnų g. 3, architektūriniai tyrimai*, Vilnius, 1992, VRVA, f. 5 49, b. 365.
15. Ivanovas G., Kunigėlis Antanas, *XV–XVIII a. respublikinės reikšmės architektūros paminklas – buvęs pranciškonų vienuolynas. Architektūriniai tyrimai*, Vilnius, 1986, VRVA f. 1019, ap. 12, b. 36244.
16. Ivanovas G., *XV–XVIII a. respublikinės reikšmės architektūros paminklas – buvęs pranciškonų vienuolynas. Trakų g. 9/1. II ir III eilės žvalgybiniai architektūriniai tyrimai*. Vilnius, 1987, VRVA f. 1019, ap. 12, b. 36245.
17. Jarmalavičienė Rožė, *Gyv. namas Vilniuje, Tiesos g. 11. Architektūriniai tyrimai*, Vilnius, 1978. VRVA f. 1019, ap. 12, b. 31873.
18. Jarmalavičienė Rožė, Samukienė Alina, *Buv. Dominikonų vienuolyno Vilniuje, Garelio gt. 6, Giedrio gt. 11 architektūriniai tyrimai, planų stilistinės kartogramos*, Vilnius, 1985, VRVA f. 2, ap. 488, b. 59, 60.

19. Jarmalavičienė Rožė, *Vilniaus senamiesčio 17 kvartalas. Architektūriniai tyrimai*. T. 1, Vilnius, 1982, VRVA f. 1019, ap. 11, b. 4554.
20. Jarmalavičienė Rožė, *Vilniaus senamiesčio 46 kvartalas. Architektūriniai tyrimai*. T. 1, Vilnius, 1979, VRVA f. 1019, ap. 11, b. 4722.
21. Jučienė Irena, *1973 – Vilniaus Dailės instituto (buv. Bernardinų vienuolyno) archeologinių tyrimų ataskaita*. Vilnius, 1973, VRVA, f. 1019, ap. 11, b. 6359.
22. Kasperavičienė Audronė, *Mykolo Arkangelo bažnyčia ir vienuolynas. Istoriniai-menotyriniai tyrimai*. T. 1, Vilnius, 1989, VRVA f. 1019, f. 11, b. 7708.
23. Kasperavičienė Audronė, *Vilniaus buvusi Bernardinų bažnyčia. Istoriniai-meniniai tyrimai*, Vilnius, 1980, VRVA f. 1019, ap. 11 b. 6401.
24. Katilius Audronis, *Gyvenamieji namai Vilniuje, Gorkio g. 71 (Buv. Švč. Trejybės moterų vienuolynas). Architektūriniai tyrimai, II etapas*, Vilnius, 1985, VRVA f. 1019, ap. 12, b. 24228.
25. Katilius Audronis, *Gyvenami namai Gorkio g. 71 (Buv. Šv. Trejybės moterų vienuolynas). Architektūriniai tyrimai, I etapas*, Vilnius, 1978, VRVA f. 1019, ap. 12, b. 24227.
26. Kunigėlis Antanas, *Šv. Teresės bažnyčios rūsių tvirtinimo projektas, architektūriniai tyrimai*, Vilnius, 1993, VRVA f. 1019, ap. 11, b. 2041.
27. Lisanka Albertas, *XVI–XIX a. architektūros paminklo buv. Vilniaus benediktinių vienuolyno ansamblio (K. Giedrio g. 3, 5) archeologinių tyrimų ataskaita*, Vilnius, 1979, VRVA f. 1019, ap. 11, b. 5794.
28. Miknevičienė Giedrė E., *XV–XVIII a. respublikinės reikšmės architektūros paminklas buvęs Pranciškonų vienuolynas. MTD Technikos namai. III etapo architektūriniai tyrimai*, Vilnius, 1989, VRVA f. 1019, ap. 12, b. 36251.
29. Miknevičienė Giedrė E., *XV–XVIII a. resp. reikšmės XV–XVIII a. arch. pam. reg. Nr. 64a, buv. pranciškonų vienuolynas. Architektūriniai tyrimai*, Vilnius, 1989, VRVA f. 1019, ap. 12, b. 36244.
30. Morelowski Marian, *Vilnius prieš 1655 metus. Rekonstrukcinio plano 318 numerių paaiškinimas* (vertimas iš lenkų kalbos), Vilnius, 1940–1942, VRVA f. 1019, ap. 11, b. 4358.
31. *Plan gmachu przy ul. Suboch No 20 w Wilnie*, 1924, VRVA f. 64 ap. 9 b. 2842.
32. Purlys Evaldas, *Buv. benediktinių vienuolynas Vilniuje, K. Giedrio g. 3, 5. Architektūriniai tyrimai. Stilistinės kartogramos*, Vilnius, 1981, VRVA f. 1019 b. ap. 12, b. 28406.
33. Purlys Evaldas, *Namas Giedrio g. 6, žvalgybinių architektūrinių tyrimų išvados*, Vilnius, 1971, VRVA f. 1019, ap. 12, b. 28561.

34. Purlys Evaldas, *Nauji gotikos ir renesanso pastatų architektūriniai radiniai tiriant buv. Šv. Ignoto vienuolyno kompleksą, datavimo problemas*, Vilnius, 1973, VRVA f. 1019, ap. 11, b. 5831.
35. Purlys Evaldas, *Vilniaus senamiesčio regeneracijos projekto pastatų žvalgomieji tyrimai. 49 kartalas*, Vilnius, 1972, VRVA f. 1019, ap. 11, b. 4734.
36. Purlys Evaldas, *Vilnius, Giedrio g. 6, buv. jėzuitų noviciatas, 1982/84 metų darbų aprašymas. Mokslinė ataskaita*, Vilnius, 1984, VRVA f. 1019, ap. 11, b. 5821.
37. Racevičienė Julija, *Buv. Šv. Ignoto bažnyčia Vilniuje. Istoriniai tyrimai*, Vilnius, 1982, VRVA f. 1019 ap. 11 b. 5814.
38. Radavičiūtė Brigita, *Lietuvos TSR valstybinis dailės institutas (Buv. bernardinų vienuolynas). Architektūriniai tyrimai*, Vilnius, 1973, VRVA f. 1019, ap. 12, b. 31377.
39. Radavičiūtė Brigita, *Vilnius. LTSR valstybinis dailės institutas. Tiesos g. 6. Balkonas su kontraforsais. Priešprojektiniai darbai. Detalūs mūro architektūriniai tyrimai. Architektūrinė statybinė dalis*, Vilnius, 1978, VRVA, f. 1019, ap. 12, b. 31380.
40. Samukienė Alina [ir kt.], *Buv. vienuolyno pastatų ansamblis Vilniuje, Gorkio g. 73. Buv. Šv. Trejybės cerkvė ir varpinė. Architektūriniai tyrimai*, Vilnius, 1984, VRVA f. 1019, ap.11, b. 24275.
41. Samuolienė Sigita, *Vilnius, Gorkio g. Nr. 73. Buv. Šv. Trejybės cerkvė. Istoriniai-meniniai tyrimai*, Vilnius, 1982, VRVA f. 1010, ap. 11, b. 5214.
42. Spudas Virgilijus, *Vilniaus A. Vienuolio vidurinė mokykla, Gorkio g. 72. Architektūriniai tyrimai. Istorinės stilistinės kartogramos, fasadų tyrimų fiksacija*, Vilnius, 1985, VRVA f. 1019, ap. 12, b. 27012.
43. Urbonienė Elena, *Architektūriniai tyrimai natūroje*, Vilnius, 1971, VRVA f. 1019, ap. 11, b. 718.
44. Vaitulevičienė Elvyra, *Buv. bonifratų, arba Šv. Kryžiaus bažnyčia Vilniuje. Istoriniai-meniniai tyrimai*, Vilnius, 1973, VRVA f. 1019, ap. 11, b. 5351.
45. Valeckas Rimas, *Buv. bernardinų vienuolyno (XVI–XIX a. architektūros paminklo) architektūriniai tyrimai. T. 1*, Vilnius, 1988, VRVA f. 1019, ap. 11, b. 6385.
46. Valeckas Rimas, *Buv. bernardinų vienuolyno (XVI–XIX a. architektūros paminklo) architektūriniai tyrimai. T. 2*, Vilnius, 1988, VRVA f. 1019, ap. 11, b. 6387.
47. Valeckas Rimas, *Buv. bernardinų vienuolyno (XVI–XIX a. architektūros paminklo) architektūriniai tyrimai. T. 3*, Vilnius, 1988, VRVA f. 1019, ap. 11, b. 6389.
48. Valužytė Jūratė, *Šventosios Dvasios (dominikonų) bažnyčia Vilniuje (Dominikonų g. 8). Istoriniai tyrimai*, 1990, VRVA f. 1019 ap. 11 b. 5643.

49. Zilinskas Robertas, *Bernardinių vienuolynas Vilniuje, Maironio g. 11. II eilės architektūriniai tyrimai*, Vilnius, 1992, VRVA f. 1019, ap. 12, b. 31875.
50. Žilevičius Leonidas, *Buv. Šv. Kotrynos bažnyčios Vilniuje statybos istorija architektūra ir dekoras. Foto nuotraukos*, Vilnius, 1974, VRVA f. 1019, ap. 11, b. 7490.
51. Žilevičius Leonidas, *XVI–XIX a. architektūros paminklo, buv. Vilniaus benediktinių vienuolyno K. Giedrio g. 3, 5 istorinė-meninė apybraiža*, Vilnius, 1976, VRVA f. 1019, ap. 11, b. 5795.

Magistro baigiamieji darbai ir daktaro disertacijos:

1. Blinstrubienė Ieva, *Buv. dominikonų vienuolyno prie Šv. Dvasios bažnyčios restauravimo ir pritaikymo pasiūlymai*, 2015, magistro baigiamasis darbas, Vilniaus dailės akademija.
2. Girlevičius Linas, *Gynybiniai įrenginiai XIV–XVIII a. Vilniuje*, 2009, daktaro disertacija, Vilniaus universitetas.
3. Jakštaitė Vilda, *Vilniaus Švč. Trejybės cerkvės ir varpinės architektūrinių tyrimų, restauravimo ir pritaikymo projekto fragmentai*, 2017, magistro baigiamasis darbas, Vilniaus dailės akademija.
4. Jakulis Martynas, *Špitolės Vilniuje XVI–XVIII a.*, 2016, daktaro disertacija, Vilniaus universitetas.
5. Jonaitis Rytis, *Civitas Rutenica Vilniuje XIII–XV a. archeologijos duomenimis*, 2013, daktaro disertacija, Klaipėdos universitetas.
6. Kaplūnaitė Irma, *Vilniaus miesto katalikiškoji dalis XIV–XVI amžiaus pradžioje*, Klaipėda, 2015, daktaro disertacija, Klaipėdos universitetas.
7. Labunski Megan G., *Friars in the City: Mendicant Architecture and Pious Practice in Medieval Verona, c. 1220 – c. 1375*, 2010, daktaro disertacija, Duke University.
8. Markauskaitė Neringa, *Vilniaus profesų namų Šv. Kazimiero bažnyčia XVII–XVIII amžiais*, 2004, daktaro disertacija, Vilniaus dailės akademija.
9. Valionienė Oksana, *Vilniaus erdvinė struktūra viduramžiais*, 2015, daktaro disertacija, Klaipėdos universitetas.

LITERATŪRA

1. Aleksandravičiūtė Aleksandra, „Šiaurės renesansas Vilniaus mieste. Sienų tapybos ornamentika“, in: *Menotyra*, t. 19, 2012, nr. 1, p. 1–17.
2. Baronas Darius, Dubonis Artūras, Petrauskas Rimvydas, *Lietuvos istorija*, t. 3. Vilnius: Baltos lankos, 2012.
3. Baronas Darius, „Katalikiškojo pamaldumo raiška Vilniuje XIV a. pabaigoje – XV a. viduryje“, in: „Krikščioniškojo gyvenimo Lietuvoje atodangos: XIV–XX a.“, sudarė Vytautas Ališauskas, *Bažnyčios istorijos studijos*, nr. 8, 2016, p. 9–46.
4. Baronas Darius, „Keturiolikos pranciškonų kankinių legendos potekstė“, in: *Senoji Lietuvos literatūra*, 19 knyga, Vilnius, 2005, p. 129–140.
5. Baronas Darius, „Lietuvių žemės dominikonų ir pranciškonų misijų į rytus kontekste XIII a.“, in: *Šviesa ir šešėliai Lietuvos evangelizacijos istorijoje*, sudarė Jonas Boruta, Vacys Vaivada, Vilnius: Vilniaus dailės akademijos leidykla, 2011, p. 88–115.
6. Baronas Darius, „Stačiatikių Šv. Dvasios brolijos įsisteigimas Vilniuje 1584–1633 m.“, in: *Lietuvių katalikų mokslo akademijos metraštis*, t. 36b, Vilnius, 2012, p. 47–97.
7. Baronas Darius, *Vilniaus pranciškonų kankiniai ir jų kultas XIV–XX a. (Istorinė studija ir šaltiniai)*, Vilnius: Aidai, 2010.
8. Baužienė Morta, *Pasižvalgymas po senojo Vilniaus mūrus*, Vilnius: Savastis, 2012.
9. Baužienė Morta, *Šv. Mykolo bažnyčia Vilniuje*, Vilnius: Savastis, 2004.
10. Benevolo Leonardo, *Europos miesto istorija*, iš anglų ir vokiečių k. vertė Aušra Čižikienė, Vilnius: Baltų lankų leidykla, 1998.
11. Bernatowicz Tadeusz, „Kosciol i klasztor Benedyktyniek w Nieswiezu“, in: *Sztuka kresów wschodnich. Materiały sesji naukowej*, vol. 2, ed. J. K. Ostrowski, Warszawa, 1996, p. 128–146.
12. Blinstrubienė Ieva, „Vilniaus buvusio senosios regulos karmelitų vienuolyno ir Šv. Jurgio bažnyčios architektūrinio ansamblio statybos ir plėtros raida“, in: „Restauravimo laboratorija“, sudarė Dalia Klajumienė, *Acta Academiae Artium Vilnensis*, t. 92/93, Vilnius, 2019, p. 368–401.
13. Blinstrubienė Ieva, „Vilniaus Šv. Dvasios bažnyčios ir vienuolyno komplekso erdvinės struktūros raida“, in: *Kultūros paminklai*, 20, Vilnius: 2016, p. 156–175.

14. Bojės-Białasik Anna, Niemiec Dariusz, „Discovery of a late-Romanesque brick portal in the Dominican Monastery in Krakow“, in: *Journal of Heritage Conservation*, N. 38, Warszawa, 2014, p. 35–48.
15. Bojės-Białasik Anna, „The role of architectural research in the preservation of cultural heritage based on the conservation of the atrium – gothic hall of the dominican priory in Cracow“, in: *Czasopismo techniczne. Architektura*, Kraków, 2015, 6-A, p. 25–40.
16. Braunfels Wolfgang, *Monasteries of Western Europe: The Architecture of the Orders*, London: Thames and Hudson Ltd., 1993.
17. Brooke N. L. Christopher, „The Medieval Town as an Ecclesiastical Centre: General Survey“, in: *European Towns, Their Archaeology and Early History*, editor Maurice W. Barley, London: Academic Press Inc, 1977, p. 459–473.
18. Bruzelius Caroline A., Berman Constance H., „Introduction“, in: „Monastic Architecture for Women“, *Gesta*, Vol. 31, No. 2, 1992, , p. 73–75.
19. Bruzelius Caroline A., *Preaching, Building, and Burying: Friars in the Medieval City*, New Haven: Yale University Press, 2014.
20. Bumblauskas Alfredas, Kirkienė Genutė, „Ostrogiškiai tarp Vilniaus, Ostrogo ir Kijevo“, in: *Kunigaikščiai Ostrogiškiai*, sudarė Oleg Dziarnovič ir kiti, Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos centras, 2016, p. 7–10.
21. Coomans Thomas, „L’architecture médiévale des ordres mendiants (franciscains, dominicains, carmes et augustins) en Belgique et aux Pays-Bas“, in: *Revue belge d’archéologie et d’histoire de l’art*, 70, 2001, p. 3–111.
22. Coomans Thomas, *Life Inside the Cloister. Understanding Monastic Architecture*, Leuven: Leuven University Press, 2018.
23. Cooper Donal, „Gothic art and the Friars in late medieval Croatia, 1213–1460“, in: *Croatia: Aspects of Art, Architecture and Cultural Heritage*, editor John J. Norwich et al., London, 2009, p. 76–97.
24. Czyż Anna S., *Pałace Wilna XVII–XVIII wieku*, Narodowy instytut Polskiego dziedzictwa kulturowego za granicą „Polonika“, 2022.
25. Czyż Anna S., XVII a. „Vilniaus rūmų architektūra – sintezės bandymas“, in: *Lietuvos istorijos metraštis*, Vilnius: Lietuvos istorijos institutas, nr. 2, 2020, p. 41–60.
26. Čerbulėnas Klemensas, *Vilniaus architektūra*, Vilnius: Mokslas, 1984.
27. *Dangaus miestas. Vilniaus vienuolynų palikimas Bažnytinio paveldo muziejuje*, sudarė Dalia Vasiliūnienė, Vilnius: Bažnytinio paveldo muziejus, 2023.

28. Derwich Marek, „Klasztor a miasto w średniowieczu w historiografii Europejskiej. Próba podsumowania”, in: „Klasztor w mieście średniowiecznym i nowożytnym“, *Materiały z międzynarodowej konferencji naukowej*, Instytut Historii Uniwersytetu Opolskiego i Instytut Historyczny Uniwersytetu Wrocławskiego, 2000, p. 21–50.
29. Dettlaff Marek A. (OFM Conv.), „Pranciškonų pradžia Lietuvoje XIII–XV amžiuje“, in: *Lietuvių katalikų mokslo akademijos metraštis*, t. 36, Vilnius, 2012, p. 15–24.
30. Dettlaff Marek A. (OFM Conv.), „Pranciškonų vienuolyno ir Švč. Mergelės Marijos bažnyčios įsteigimas Vilniuje“, in: *Soter*, Nr. 9, 2003, p. 265–272.
31. Drėma Vladas, *Dingęs Vilnius*, Vilnius: Versus aureus, 2013.
32. Drėma Vladas, *Vilniaus bažnyčios: iš Vlado Drėmos archyvų*, Vilnius: Versus Aureus, 2008.
33. Duchas Olehas, „Vienuolės“, in: *Kultūrų kryžkelė. Vilniaus Švč. Trejybės šventovė ir vienuolynas*, sudarė Alfredas Bumblauskas, Salvijus Kulevičius, Ihoris Skočiliasas, Vilnius, 2017, p. 187–195.
34. Firkovičius Romualdas, *Vilniaus bažnyčios ir vienuolynai istorijos bėgyje*, Vilnius: Savastis, 2022.
35. Frick David A., *Kith, Kin, & Neighbors. Communities & Confessions in Seventeenth- Century Wilno*, Cornell University Press, 2013.
36. *Gedimino laiškai, Chartularium Lithuaniae res gestas magni ducis Gedeminne illustrans*, sudarytojas Stephen C. Rowell, Vilnius: Vaga, 2003.
37. Gidžiūnas Viktoras, „Vienuolijos Lietuvoje XIII–XX amžiuje“, in: *Lietuvių katalikų mokslo akademijos metraštis*, Roma, 1970.
38. Golubiewowa Zofia, „Architektura dominikanska XIII wieku w Polsce. Stan badan, zagadnienia i potrzeby“, in: *Nasza Przeszłość: studia z dziejów Kościoła i kultury katolickiej w Polsce*, Tom 39, 1973, p. 193–212.
39. Grzybkowski Andrzej, „An Early Gothic Franciscan Church in Cracow“, in: *Arte Medievale*, Ser. 2, Bd. 7, 1993, p. 81–86.
40. Grzybkowski Andrzej, „Das Problem der Langhöre in Bettelordens-Kirchen im östlichen Mitteleuropa des 13. Jahrhunderts“, in: *Architectura : Zeitschrift für Geschichte der Baukunst*, nr. 13, 1983, p. 152–168.
41. Grzybkowski Andrzej, „Early Mendicant Architecture in Central-Eastern Europe. The present state of research“, in: *Arte Medievale*, t. 1, 1983, p. 135–156.
42. Grzybkowski Andrzej, *Gotycka architektura murowana w Polsce*. Warszawa: Wydawnictwa Uniwersytetu Warszawskiego, 2014.

43. Horn Walter W., „On the Origins of the Medieval Cloister“, in: *Gesta*, Vol. 12, No. 1/2, 1973, p. 13–52.
44. Jakulis Martynas, *Špitolės Vilniuje: labdara, gydymas ir skurdas XVI–XVIII a.*, Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla, 2019.
45. Jakulis Martynas, „Vilniaus bonifratrų Šv. Kryžiaus konvento bendruomenė XVIII a.: struktūra, sudėtis, sugyvenimas“, in: „Religinės bendrijos Lietuvos istorijoje: gyvenimas ir tapatybė“, sudarė Liudas Jovaiša, *Bažnyčios istorijos studijos*, t. 5, 2012, p. 281–306.
46. Jankevičienė Algė, „Dviejų stilių sintezė XVI a. Vilniaus cerkvių architektūroje“, in: „Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės gotika: sakralinė architektūra ir dailė“, sudarė Algė Jankevičienė, *Acta Academiae Artium Vilnensis*, t. 26, 2002, p. 167–179.
47. Jankevičienė Algė, „Gotikinių bažnyčių kompozicija. Bendrieji ir saviti bruožai“, in: „Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės gotika: sakralinė architektūra ir dailė“, sudarė Algė Jankevičienė, *Acta Academiae Artium Vilnensis*, t. 26, Vilnius, 2002, p. 13–32.
48. Jankevičienė Algė, „Vilniaus Bernardinų pastatų ansamblis ir jos architektūros kilmės problemos“ in: „Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės gotika: sakralinė architektūra ir dailė“, sudarė Algė Jankevičienė, *Acta Academiae Artium Vilnensis*, t. 26, Vilnius, 2002, p. 43–88.
49. Jankevičienė Algė, *Vilniaus senamiesčio ansamblis*, Vilnius: Vaga, 1969.
50. Janonienė Rūta, „Architektūrinis ansamblis“, in: *Kultūrų kryžkelė. Vilniaus Švč. Trejybės šventovė ir vienuolynas*, sudarė Alfredas Bumblauskas, Salvijus Kulevičius, Ihoris Skočiliasas, Vilnius, 2017, p. 211–223.
51. Janonienė Rūta, *Bernardinų bažnyčia ir konventas Vilniuje: pranciškoniškojo dvasingumo atspindžiai ansamblio įrangoje ir puošyboje*, Vilnius: Aidai, 2010.
52. Janonienė Rūta, Čiurinskas Mintautas, „Du liudijimai apie 1610 m. didįjį Vilniaus gaisrą“, in: *Naujasis Židinys*, nr. 11, Vilnius, Aidai, 2006, p. 452–458.
53. Janonienė Rūta, *XIV–XV a. Vilniaus Katedros statybos istorija*, Bažnytinio paveldo muziejus, 2016, prieiga internete: <https://bpmuziejus.lt/moksliniai-straipsniai.html>.
54. Jonaitis Rytis, Kaplūnaitė Irma, „Panašūs ar skirtingi? Dvi krikščioniškos bendruomenės pagoniškame Vilniuje“, in: „Verbum movet, exemplum trahit. Krikščioniškosios bendruomenės tapsmas Rytų Baltijos regione“, sudarė Vasilijus Safronovas, *Acta historica universitatis Klaipedensis*, t. 33, 2016, p. 75–98.
55. Jovaiša Liudas, „Katalikiškoji reforma“, in: *Lietuvos Didžiosios Kunigaikštijos kultūra: tyrinėjimai ir vaizdai*, sudarė Vytautas Ališauskas ir kiti, Vilnius: Aidai, 2001, p. 241–259.
56. Jovaiša Liudas, „Tridento susirinkimas ir Lietuva“, in: *Lietuvių katalikų mokslo akademijos metraštis*, t. 16, Vilnius, 2000, p. 35–48.

57. Jučas Mečislovas, *Lietuvos parapijos XV–XVIII a.*, Vilnius: Aidai, 2007.
58. Judic Bruno, „Grégoire le Grand, les moines et la ville, in: *Les moines dans la ville*, Lille, 1995.
59. Jurkštas Jonas, *Senoji Vilniaus vandenys*, Vilnius: Mokslas. 1990.
60. Kamuntavičienė Vaida, *Kauno benediktinių vienuolyno tyrimai T. 1. Kauno benediktinių vienuolyno istorija XVII–XX a. pradžioje*, Kaunas: Vytauto Didžiojo universitetas, 2016.
61. Kamuntavičienė Vaida, „Šv. Benedikto regulos adaptacija Lietuvos didžiosios kunigaikštystės benediktinų vienuolynuose“, in: *Logos*, Vilnius, 2014, 79, p. 123–136.
62. Kasperavičienė Audronė, „Eustacho Valavičiaus senasis dvaras Vilniuje“, in: *Nuo gotikos iki romantizmo. Senoji Lietuvos dailė*, sudarė Irena Vaišvilaitė, Vilnius: „Academia“, 1992.
63. Kasperavičienė Audronė, „Šv. Jono bažnyčia ir jėzuitų statybinė veikla“, in: „Istorinis naratyvas: problemos ir tyrinėjimai“, sudarė Neringa Markauskaitė, *Acta Academiae Artium Vilnensis*, t. 30, Vilnius, 2003, p. 39–62.
64. Katalynas Kęstutis, *Vilniaus plėtra XIV–XVII a.*, Vilnius: Diemedžio leidykla, 2006.
65. Katalynas Kęstutis, „Vilnius XIII amžiuje. Mitai ir faktai“, in: *Kultūros paminklai*, Nr. 6, Vilnius, 2000, p. 207–219.
66. Kitkauskas Napoleonas, Lisanka Albertas, „Nauji duomenys apie viduramžių Vilniaus katedrą“, in: *Kultūros barai*, Vilnius, 1986, nr. 4, p. 59–63; nr. 5, p. 57–61; nr. 6, p. 47–51; nr. 7, p. 58–61.
67. Kitkauskas Napoleonas, *Vilniaus pilys. Statyba ir architektūra*, Vilnius: Mokslas, 1989.
68. Klajumienė Dalia, „Vilniaus Šv. Dvasios dominikonų bažnyčia ir vienuolynas“, in: *Lietuvos bažnyčios*, sudarė Laima Šinkūnaitė, Kaunas: Šviesa, 2009, p. 89–95.
69. Kłoczowski Jerzy, *Krikščionių bendruomenės besikuriančioje Europoje*, iš lenkų k. vertė Vytautas Dekšnys, Vilnius: Aidai, 2006.
70. Klovas Mindaugas, Meilus Elmantas, Urmański Antoni K., Valionienė Oksana, *Vilniaus sociotopografijos metmenys XIV–XVIII a.*, Vilnius: Lietuvos istorijos institutas, 2021.
71. Klovas Mindaugas, Meilus Elmantas, Valionienė Oksana, *Vilniaus senamiesčio posesijų raidos XVI–XVIII a. apžvalga*, Vilnius, 2014, prieiga internete: <https://www.istorija.lt/data/public/uploads/2020/06/vilniaus-senamiescio-posesiju-raidos-xvi-xviii-a-apzvalga.pdf>.
72. Kozaczewska Golasz Hanna, Średniowieczne kościoły halowe na Śląsku. Część 1. Kościoły z XIII w., *Kwartalnik Architektury i Urbanistyki*, t. 58, z. 1, 2013, p. 5–56.
73. *Krikščionybės Lietuvoje istorija*, sudarė Ališauskas Vytautas, Vilnius: Aidai, 2006.
74. Kutzner Marian, „Architektura średniowiecznych klasztorów i kościołów franciszkańskich w Polsce“, in: *Acta Universitatis Nicolai Copernici. Zabytkoznawstwo i Konserwatorstwo*, 13(186), 1989, p. 3–46.

75. Le Goff Jacques, „Ordres mendiants et urbanisation dans la France médiévale. État de l'enquête“, in: *Annales. Economies, sociétés, civilisations*. 25e année, nr. 4, 1970, p. 924–946.
76. Levandauskas Vytautas, Jankevičienė Algė, „Lietuvos gotikinių bažnyčių statybos technikos bruožai“, in: „Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės gotika: sakralinė architektūra ir dailė“, sudarė Algė Jankevičienė, *Acta Academiae Artium Vilnensis*, t. 26:, Vilnius: Vilniaus dailės akademijos leidykla, Vilnius, 2002, p. 33–41.
77. Levandauskas Vytautas, *Lietuvos mūro istorija*, Kaunas: Vytauto Didžiojo universiteto leidykla, 2012.
78. *Lietuvos architektūros istorija. Nuo seniausių laikų iki XVII a. vidurio*, t. 1, Vilnius: Mokslas, 1987.
79. *Lietuvos architektūros istorija. Nuo XVII a. pradžios iki XIX a. vidurio*, t. 2. Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidykla, 1994.
80. *Lietuvos TSR istorijos ir kultūros paminklų sąvadas*, t. 1, Vilnius: Vyriausioji enciklopedijų redakcija, 1988.
81. *Lietuvos vienuolynai: vadovas*, sudarė Rūta Janonienė, Dalia Klajumienė. Vilnius, 1998, prieiga internete: <http://vienuolynai.mch.mii.lt/index.htm>.
82. Little Lester K., *Religious Poverty and the Profit Economy in Medieval Europe*, New York: Cornell University Press, 1983.
83. Lukšaitė Ingė, „Lokalinės istorijos sampratos“, in: *Lietuvos lokalinių tyrimų padėtis. Mokslo straipsnių rinkinys*, sudarė Aivas Ragauskas, Vladas Senkus, Žydrūnas Mačiukas, Vilnius, 2005, p. 5–11.
84. Mączka Adam, OFMConv. „Najstarsze klasztory franciskanskie na Litwie (XV W.) W świetle wizytacji prowincja prowincjałow: Jana Donati Caputo (1596–1598) oraz Adama Goskiego (1612–1615)“, in: *Pirmieji pranciškonų žingsniai Lietuvoje XIII–XVII a.*, sudarė Darius Baronas, Vilnius: Aidai, 2006, p. 82–103.
85. Makovska Kristina, „Vilniaus pranciškonų bažnyčios ir vienuolyno 1670–1675 m. rekonstrukcija“, in: *Kultūros paminklai*, nr. 7, Vilnius, 2000, p. 149–156.
86. Markauskaitė Neringa, „Vilniaus Šv. Kazimiero bažnyčiai – 400 metų“, in: *Lietuvių katalikų mokslo akademijos metraštis*, t. 25, Vilnius, 2004, p. 289–308.
87. Markevičienė Jūratė, „Pamiršta hipotezė, arba Vilniaus miesto sandara XIV–XV amžiuje“, in: *Menotyra*, nr. 3 (28), Vilnius, 2002, p. 30–45.
88. Nikžentaitis Alvydas, *Gediminas*. Vilnius: Vyriausioji enciklopedijų redakcija, 1989.
89. Ostrovskaja Rūta, „Unitai ir jų sakraliniai pastatai LDK“, in: *Soter*, nr. 19 (47), Kaunas, 2006, p. 137–152.

90. Paknys Mindaugas, *Mecenatystės reiškiny XVII a. LDK. Bažnytinės architektūros užsakymai*, Vilnius: VDA leidykla, 2003.
91. Paknys Mindaugas, *Mirtis LDK kultūroje XVI–XVIII a.*, Vilnius: Aidai, 2008.
92. Paknys Mindaugas, „Vilniaus bonifratrų vienuolyno 1720 m. vizitacija“, in: *Lietuvių katalikų mokslo akademijos metraštis*, t. 38, Vilnius, 2014, p. 287–298.
93. Paknys Mindaugas, *Vilniaus miestas ir miestiečiai 1636 m.: namai, gyventojai, svečiai*, Vilnius: VDA leidykla, 2006.
94. Pietrzkiewicz Iwona, *Miser res sacra. Bonifratrzy w dawnej Rzeczypospolitej*, Kraków, 2009.
95. Povilaitytė Edita, Vitkauskienė Birutė R., *Architektas Sigitas Lasavickas*, Vilnius: Lietuvos nacionalinis muziejus, 2014.
96. Purlys Evaldas, „Gynybiniai Vilniaus miestiečių XV–XVII a. posesijų įtvirtinimai“, in: „Restauravimo laboratorija“, sudarė Dalia Klajumienė, *Acta Academiae Artium Vilnensis*, nr. 92–93, Vilnius, 2019, p. 402–433.
97. Purlys Evaldas, „Gotikinių vienos patalpos ir sublokuotų mūrinių svirnų pavyzdžiai Vilniuje“, in: „(Iš)koduota istorija architektūroje“, sudarė Rasa Butvilaitė, Edita Povilaitytė-Leliugienė *Acta Academiae Artium Vilnensis*, nr. 86–87, Vilnius, 2017, p. 107–148.
98. Purlys Evaldas, „Vilniaus senamiesčio 27-ojo kvartalo šiaurinės dalies užstatymo raida“, in: *Architektūros paminklai*, t. 9, Vilnius, 1984, p. 19–30.
99. Rackevičius Gintautas, „LDK valdovų rūmų ir Vilniaus pilies teritorijos tyrimai 2002–2009 metais“, in: *Lietuvos pilys*, Nr. 5, Vilnius, 2010, p. 44–62.
100. Račiūnaitė Tojana, *Vizijos ir atvaizdai: basųjų karmelitų palikimas*, Vilnius: VDA leidykla, 2003.
101. Remecas Eduardas, „Vilniaus gaisro datavimo problematika: ar tikrai Vilniaus pilis sunaikino 1419 m. gaisras?“, in: *Vilniaus miesto ir pilių tyrimai. Moksliniai straipsniai*, Vilnius, 2010, p. 76–91.
102. Rowell Stephen C., „Baltic Europe“, in: *The new Cambridge Medieval history. VI. c. 1300–1415*, sudarė M. Jones, Cambridge, 2000, p. 699–734.
103. Rowell Stephen C., „Pranciškonų (konventualų) ordino įsitvirtinimas Lietuvoje XV a.: Vilniaus pavyzdys“, in: *Pirmieji pranciškonų žingsniai Lietuvoje XIII–XVII a.*, sudarė Darius Baronas, Vilnius: Aidai, 2006, p. 32–53.
104. Samukienė Alina, Jankevičienė Algė, „Gotikos reliktai Vilniaus Dominikonų architektūros ansamblyje“, in: „Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės gotika: sakralinė architektūra ir dailė“, sudarė Algė Jankevičienė, *Acta Academiae Artium Vilnensis*, t. 26, Vilnius, 2002, p. 89–97.

105. Schenkluhn Wolfgang, *Architektur der Bettelorden: Die Baukunst der Dominikaner und Franziskaner in Europa*, Darmstadt: Wissenschaftliche Buchgesellschaft, 2000.
106. Schmid Alfred A., „Dominikaner“, in: Reallexikons zur Deutschen Kunstgeschichte Labor, prieiga internete: <https://www.rdklabor.de/wiki/Dominikaner>.
107. Schofield John, Vince Alan, *Medieval towns: the archaeology of British towns in their European setting*, London: Equinox, 2005.
108. Skardžiuvienė Regina, Laucius Giedrutis, „Vilniaus bernardinų bažnyčios architektūros raida“, in: *Architektūros paminklai*, t. 1, Vilnius, 1970, p. 56–73.
109. Smith Jeffrey C., *Sensuous Worship: Jesuits and the Art of the Early Catholic Reformation in Germany*, Princeton: Princeton University Press, 2002.
110. Stauskas Vladas, „Kai kurie šiuolaikinės architektūrologijos aspektai“, in: *Urbanistika ir architektūra*, Nr. 33, 2009, p. 270–278.
111. Sundt Richard A., „Mediocres domos et humiles habeant fratres nostri“ Dominican Legislation on Architecture and Architectural Decoration in the 13th Century“, in: *Journal of the Society of Architectural Historians*, Dec. Vol. 46, no. 4, 1987, p. 394–407.
112. Sundt Richard A., „The Architectural Constitutions of the Franciscan Order: Thirteenth and Fourteenth Centuries“, in: *Notes in the History of Art*, Winter, 2019, p. 65–76.
113. Szakács Béla Z., „Early Mendicant Architecture in Medieval Hungary“, in: „Monastic Architecture and the City“, sudarė Catarina A. Marado, *Debates*, Nr. 6, Coimbra, 2014, p. 23–34.
114. Szatanek Łukasz, „Analiza założenia karmelitów bosych Pw. Św. Św. Michała archanioła i Józefa w świetle regulaminu budowlanego zakonu i reguły“, in: *Architektura. Zeszyty naukowe politechniki Śląskiej*, z. 54, Gliwice, 2014, p. 161–166.
115. Tamošiūnienė Ingrida, Vitkauskienė Birutė R., Žilevičiūtė Aušrinė, *Vilniaus miesto planai*, Vilnius: Lietuvos nacionalinis muziejus, 2016.
116. Tautavičius Adolfas, „Archeologiniai kasinėjimai Vilniaus Žemutinės pilies teritorijoje 1957–1958 m.“, in: *Lietuvos TSR Mokslų akademijos darbai*, Serija A 1(6), Vilnius, 1959, p. 115–134.
117. Vaišvilaitė Irena, „Moterys vienuolės XVII a. Lietuvoje“, in: „Istorinė tikrovė ir iliuzija: Lietuvos dvasinės kultūros šaltinių tyrimai“, sudarė Dalia Klajumienė, *Acta Academiae Artium Vilnensis*, t. 31, Vilnius, 2003, p. 69–76.
118. Vaišvilaitė Irena, *Pasivaikščiojimai po krikščioniškąjį Vilnių*, Vilnius: Baltos lankos, 2017.

119. Vaitkevičius Gediminas, Valionienė Oksana, *Vilniaus archeologijos atlasas* [interaktyvus], Vilnius: Lietuvos istorijos institutas, 2016, prieiga internete: <https://www.istorija.lt/el.-istekliai/238>.
120. Vaitkevičius Gediminas, *Vilniaus įkūrimas* (ser. Vilniaus sąsiuviniai, t. 1), Vilnius: Lietuvos nacionalinis muziejus, 2010.
121. Valionienė Oksana, „Pirmosios Vilniaus šventyklos tyrimų problema“, in: *Lietuvos istorijos metraštis*, nr. 1, Vilnius, 2017, p. 5–21.
122. Valionienė Oksana, *Viduramžių Vilnius. Erdvės evoliucija (XIII a. vidury – XVI a. pirmas ketvirtis)*, Vilnius: Lietuvos istorijos institutas, 2019.
123. Vasiliūnienė Dalia, *Vilniaus vienuolijos ir jų lobynai: Vilniaus Šv. arkangelo Mykolo bernardinių vienuolynas*, Vilnius: Bažnytinio paveldo muziejus, 2019.
124. Visuotinė lietuvių enciklopedija. Prieiga internete: <https://www.vle.lt>.
125. Vitkauskienė Birutė R., „Vilniaus pabūklų liejyklos teritorija (Puškarnia) XVI–XVIII a. šaltiniuose. Istoriniai tyrimai“, in: *Miestų praeitis*, Vilnius, 2010, nr. 2, prieiga internete: <https://etalpykla.lituanistika.lt/fedora/objects/LT-LDB-0001:J.04~2010~1367171181118/datastreams/DS.002.0.01.ARTIC/content>.
126. Zilinskas Robertas, „Architektūros ir urbanistikos objektų natūros tyrimų metodikos problemos“, in: *Urbanistika ir architektūra* 33(2), 2009, p. 114–125.
127. Zilinskas Robertas, „Renesanso laikotarpio statybos Vilniuje klausimu“ in: *Urbanistika ir architektūra*, Nr. 32(2), Vilnius, 2008, p. 125–137.
128. Слюбокова Инесса, *Монастыри восточной и западной традиций. Наследие архитектуры Беларуси*. Москва: Прогресс-Традиция, 2002.

PRIEDAI

1.	Pranciškonų vienuolyno ir Švč. Mergelės Marijos bažnyčios 1 aukšto raidos schema	186
2.	Bernardinų vienuolyno, Šventųjų Pranciškaus ir Bernardino bažnyčios ir Šv. Onos bažnyčios 1 aukšto raidos schema	187
3.	Bernardinų vienuolyno ir Šv. Mykolo bažnyčios 1 aukšto raidos schema	188
4.	Dominikonų vienuolyno ir Šv. Dvasios bažnyčios 1 aukšto raidos schema	189
5.	Bazilijonų vyrų ir moterų vienuolynų ir Šv. Trejybės šventovės 1 aukšto raidos schema	190
6.	Jėzuitų profesų namų ir Šv. Kazimiero bažnyčios 1 aukšto raidos schema	191
7.	Jėzuitų noviciato ir Šv. Ignato bažnyčios 1 aukšto raidos schema	192
8.	Benediktinių vienuolyno ir Šv. Kotrynos bažnyčios 1 aukšto raidos schema	193
9.	Bonifratrų vienuolyno ir Šv. Kryžiaus bažnyčios 1 aukšto raidos schema	194
10.	Basųjų karmelitų vienuolyno ir Šv. Teresės bažnyčios 1 aukšto raidos schema	195
11.	Senosios regulos karmelitų vienuolyno ir Šv. Jurgio bažnyčios 1 aukšto raidos schema	196
12.	Misionierių vienuolyno ir Viešpaties Dangun Žengimo bažnyčios 1 aukšto raidos schema	197
13.	Vizičių vienuolyno ir Švč. Jėzaus Širdies bažnyčios 1 aukšto raidos schema	198

1 PRIEDAS

Pranciškonų vienuolyno ir Švč. Mergelės Marijos ėmimo į dangų bažnyčios 1 aukšto raidos schema

Disertacijos autorės schema, 2022. Parengta pagal:

Giedrė E. Miknevičienė, XV–XVIII a. Resp. reikšmės architektūros paminklas buvęs Pranciškonų vienuolynas – MTD Technikos namai. III etapo architektūriniai tyrimai, Vilnius, 1989, VRVA f. 1019, ap. 12, b. 3651, l. 11;

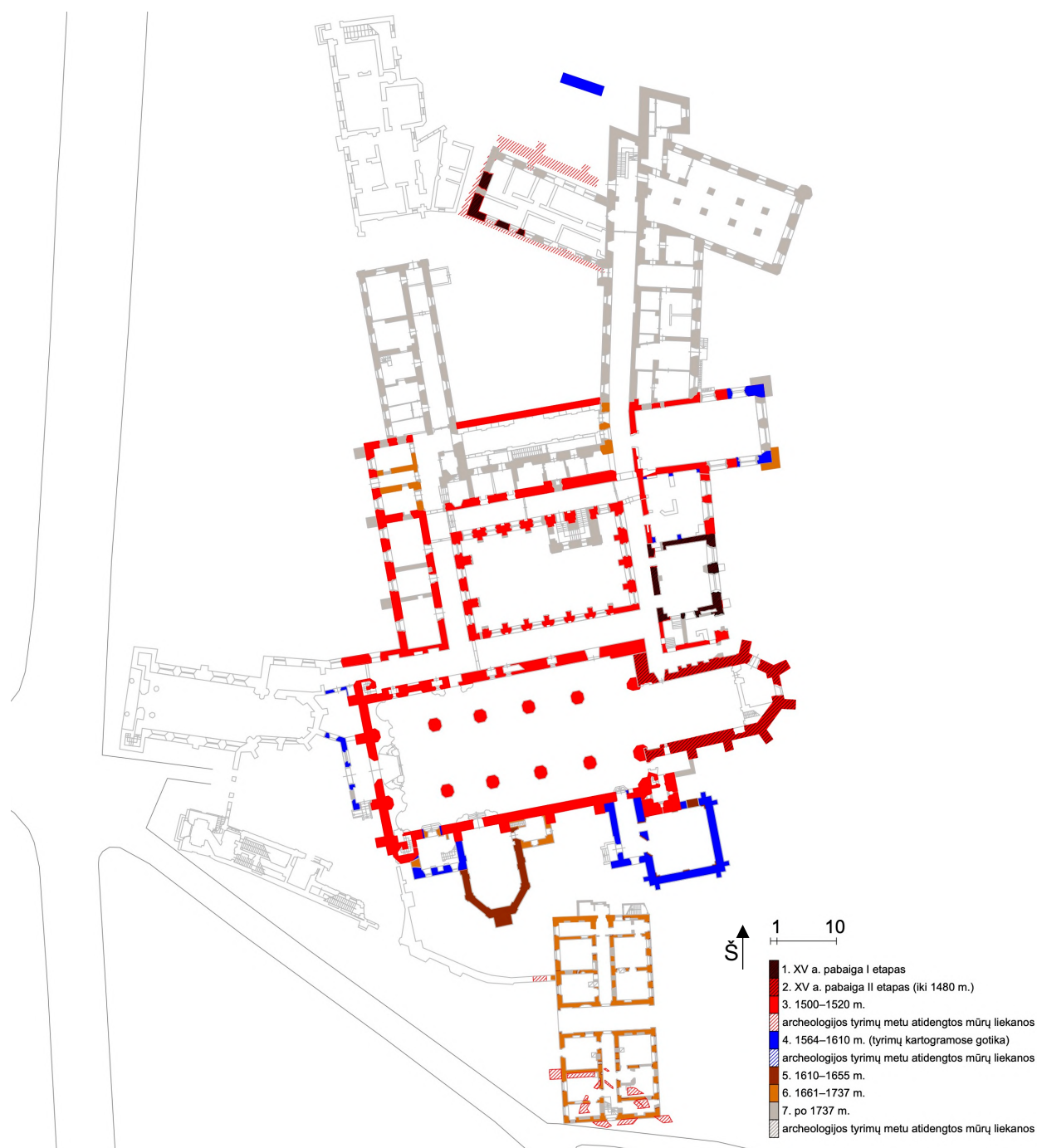
Dalia Kazlauskienė, Švč. Mergelės Marijos Ėmimo į dangų bažnyčios architektūriniai tyrimai, kartogramos, retrospekcijos, Vilnius, 1996, UAB „Monresta“ archyvas;

Giedrė E. Miknevičienė, Nijolė Ščiogolevienė, Buv. Pranciškonų vienuolyno ansamblio restauravimas-pritaikymas, Vilnius, 2006, UAB „Monresta“ archyvas.

Vaitkevičius Gediminas, Valionienė Oksana, *Vilniaus archeologijos atlasas* [interaktyvus], Vilnius: Lietuvos istorijos institutas, 2016, prieiga internete: <https://www.istorija.lt/el.-istekliai/238>.

2 PRIEDAS

Bernardinų vienuolyno, Šventųjų Pranciškaus ir Bernardino bažnyčios ir Šv. Onos bažnyčios 1 aukšto raidos schema

Disertacijos autorės schema, 2022. Parengta pagal:

Regina Skardžiuvienė, Giedrius Laucius, „Vilniaus bernardinų bažnyčios architektūros raida“, in: Architektūros paminklai, T. 1, Vilnius, 1970, p. 56–73, p. 60;

Rimas Valeckas, Buv. bernardinų vienuolyno (XVI–XIX a. architektūros paminklo) architektūriniai tyrimai. T. 1-3, Vilnius, 1988. VRVA f. 1019 ap. 11 b. 6385, 6387, 6389;

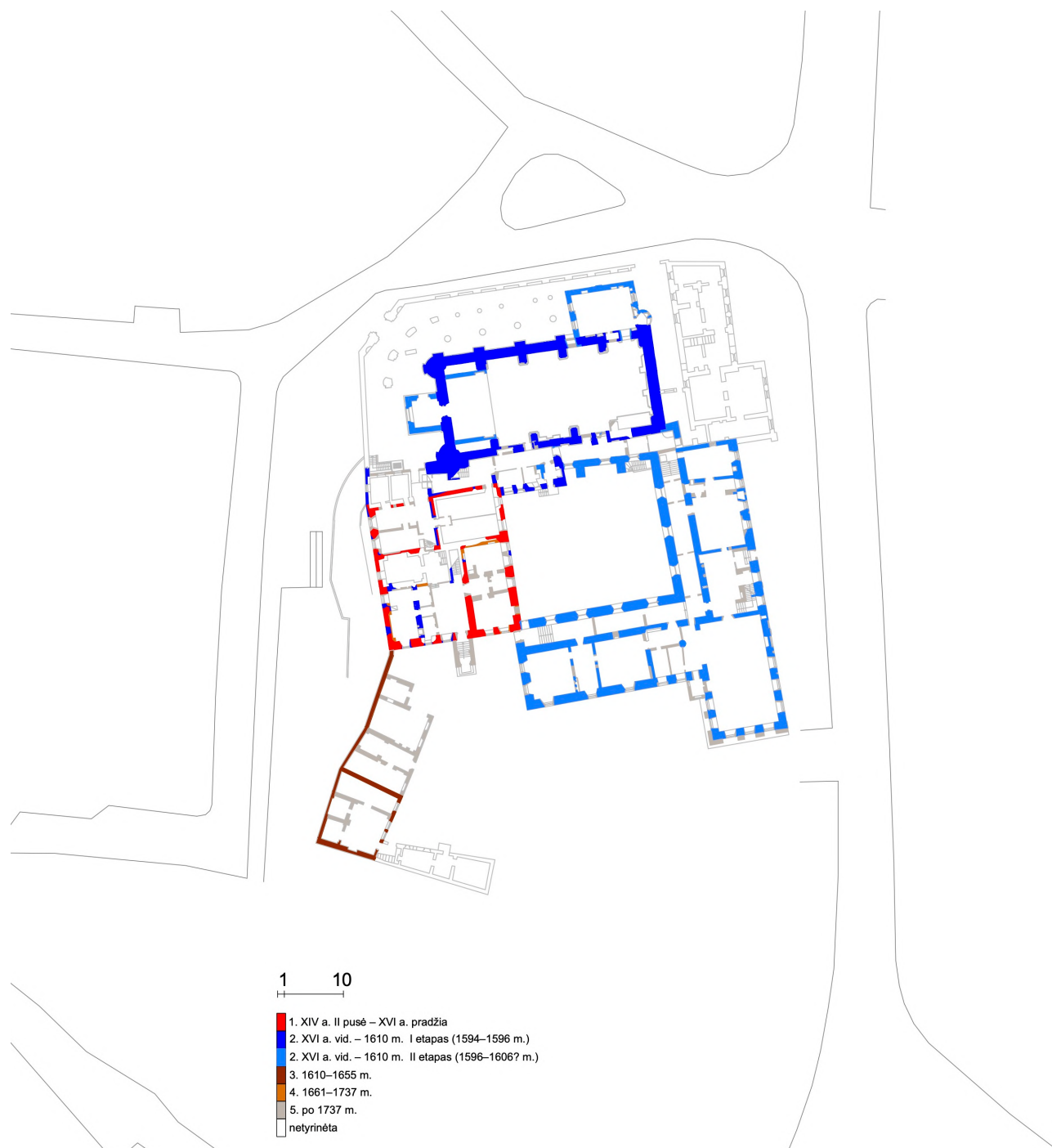
Rimas Valeckas, *Bernardinų vienuolyno oficina, Maironio g. 10, Vilnius. Antro etapo architektūriniai tyrimai*, 2001, R. Valecko asmeninis archyvas.

Robertas Zilinskas, Vilniaus Šventųjų Pranciškaus Asyžiečio, Bernardino Sieniečio bažnyčia 17311 Maironio g. 6, Žvalgomieji architektūros tyrimai, Vilnius, 2018, R. Zilinsko asmeninis archyvas.

Vaitkevičius Gediminas, Valionienė Oksana, *Vilniaus archeologijos atlasas* [interaktyvus], Vilnius: Lietuvos istorijos institutas, 2016, prieiga internete: <https://www.istorija.lt/el.-istekliai/238>.

3 PRIEDAS

Bernardinių vienuolyno ir Šv. Mykolo bažnyčios 1 aukšto raidos schema

Disertacijos autorės schema, 2022. Parengta pagal:

Rožė Jarmalavičienė, Gyv. namas Vilniuje, Tiesos g. 11. Architektūriniai tyrimai, Vilnius, 1978, VRVA f. 1019, ap. 12, b. 31873;
Robertas Zilinskas, Bernardinių vienuolynas Vilniuje, Maironio g. 11. II eilės architektūriniai tyrimai, Vilnius, 1992, VRVA f. 1019, ap. 12, b. 31875;

Robertas Zilinskas, Šv. Mykolo Arkangelo bažnyčia G361K1 Vilniuje, A. Volano g. 13. Architektūros tyrimai, Vilnius, 2006, R. Zilinsko asmeninis archyvas.

4 PRIEDAS

Dominikonų vienuolyno ir Šv. Dvasios bažnyčios 1 aukšto raidos schema

Disertacijos autorės schema, 2022. Parengta pagal:

Robertas Zilinskas, Ričardas Račinskas, Šv. Ignoto g. 11/3, Dominikonų g. 6, 8. Architektūriniai tyrimai, Vilnius, 2013, asmeninis R. Zilinsko archyvas;

Vaitkevičius Gediminas, Valionienė Oksana, *Vilniaus archeologijos atlasas* [interaktyvus], Vilnius: Lietuvos istorijos institutas, 2016, prieiga internete: <https://www.istorija.lt/el.-istekliai/238>.

5 PRIEDAS

Bazilijonų vyrų ir moterų vienuolynų ir Šv. Trejybės šventovės 1 aukšto raidos schema

Disertacijos autorės schema, 2022. Parengta pagal:

Alina Samukienė ir kt., Buv. vienuolyno pastatų ansamblis Vilniuje, Gorkio g. 73. Buv. Šv. Trejybės cerkvė ir varpinė. Architektūriniai tyrimai, Vilnius, 1984, VRVA f. 1019, ap.11, b. 24275;

Robertas Zilinskas, Vilniaus Bazilijonų vienuolyno statinių kompleksas G354K, Aušros Vartų g. 7/18. Žvalgomieji architektūros tyrimai, Vilnius, 2004, R. Zilinsko asmeninis archyvas;

Zilinskas Robertas, *Bazilijonų vienuolyno piligrimų namai Vilniuje, Aušros Vartų g. 7. Paruošiamieji darbai. Architektūros tyrimai*, Vilnius, 2005, R. Zilinsko asmeninis archyvas;

Robertas Zilinskas, Statiniai Vilniuje, Aušros vartų g. Nr.7/18, 6F1/P, 3G1/P, 2G1/P. Architektūros tyrimai, Vilnius, 2006, R. Zilinsko asmeninis archyvas;

Robertas Zilinskas, Vilniaus bazilijonų vienuolyno statinių ansamblio 681 Švč. Trejybės bažnyčia 27316. Papildomi architektūros tyrimai, Vilnius, 2016, R. Zilinsko asmeninis archyvas;

Robertas Zilinskas, Vytenis Zilinskas, Ieva Blinstrubienė, Vilniaus bazilijonų vienuolyno statinių ansamblio (u.k.681) Moterų vienuolyno namo (u.k.27318) Vilniuje, Aušros vartų g. 7-9. Ardųjų architektūros tyrimų ataskaita, Vilnius, 2021, I. Blinstrubienės asmeninis archyvas.

6 PRIEDAS

Jėzuitų profesų namų ir Šv. Kazimiero bažnyčios 1 aukšto raidos schema

Disertacijos autorės schema, 2022. Parengta pagal:

Rožė Jarmalavičienė, Vilniaus senamiesčio 46 kvartalas. Architektūriniai tyrimai. T 1, Vilnius, 1979, VRVA f. 1019 ap. 11 b. 4722;
Spudas Virgilijus, Vilniaus A. Vienuolio vidurinė mokykla, Gorkio g. 72. Architektūriniai tyrimai. Istorinės stilistinės kartogramos, fasadų tyrimų fiksacija, Vilnius, 1985, VRVA f. 1019 ap. 12 b. 27012.

Pastaba: bažnyčios mūrai datuoti pagal A. Švabauskienės architektūros tyrimų medžiagą, kuri apibendrinta 1979 m. Vilniaus senamiesčio 46 kvartalo architektūrinių tyrimų ataskaitoje (VRVA f. 1019 ap. 11 b. 4722).

7 PRIEDAS

Jėzuitų noviciato ir Šv. Ignoto bažnyčios 1 aukšto raidos schema

Disertacijos autorės schema, 2022. Parengta pagal:

Evaldas Purlys, Buvęs jėzuitų noviciatas (Šv. Ignoto vienuolynas), Vilniuje, Giedrio g. Brėžinys – stilistinė kartograma, Vilnius, 1984, E. Purlio asmeninis archyvas;

Gražina E. Juknevičienė, Patentų fondas. Vilnius, Totorių 27 (buv. Šv. Ignoto jėzuitų vienuolynas). Architektūriniai tyrimai, Vilnius, 1981, KPCA, f. 5 ap. 1 b. 2016;

Audronis Katilius, Rūta Klimavičienė, Ričardas Bitovtas, Vilniaus miesto gynybinė siena, AtR 6. Paminklotvarkos sąlygos, Vilnius, 1998, KPD Vilniaus teritorinio Padalinio archyvas;

Vaitkevičius Gediminas, Valionienė Oksana, *Vilniaus archeologijos atlasas* [interaktyvus], Vilnius: Lietuvos istorijos institutas, 2016, prieiga internete: <https://www.istorija.lt/el.-istekliai/238>.

Pastaba: iš istorinių šaltinių žinoma, jog bažnyčia statyta 1620–1647 m. Išliko labai nedaug pirminių jos mūrų.

8 PRIEDAS

Benediktinių vienuolyno ir Šv. Kotrynos bažnyčios 1 aukšto raidos schema

Disertacijos autorės schema, 2022. Parengta pagal:

Evaldas Purlys, Buv. benediktinių vienuolynas Vilniuje, K. Giedrio g. 3, 5. Architektūriniai tyrimai. T. I–IV, Vilnius, 1981, VRVA f. 2 b. ap. 605, b. 9–12;

Evaldas Purlys, „Vilniaus senamiesčio 27-ojo kvartalo šiaurinės dalies užstatymo raida“, in: Architektūros paminklai, Vilnius, 1984, t. 9, (p. 19–30), p. 22–23;

Vaitkevičius Gediminas, Valionienė Oksana, *Vilniaus archeologijos atlasas* [interaktyvus], Vilnius: Lietuvos istorijos institutas, 2016, prieiga internete: <https://www.istorija.lt/el.-istekliai/238>.

Pastaba:

9 PRIEDAS

Bonifratrų vienuolyno ir Šv. Kryžiaus bažnyčios 1 aukšto raidos schema

Disertacijos autorės schema, 2022. Parengta pagal:

Rožė Jarmalavičienė., Vilniaus senamiesčio 17 kvartalas. Architektūriniai tyrimai, I t., Vilnius, 1982 m., VRVA f. 1019 ap. 11 b. 4554; Tamara Garonaitė, XVI–XIX a. architektūros paminklas, buv. bonifratrų vienuolynas, Kutūzovo 1, I eilės architektūriniai tyrimai, Vilnius, 1988, VRVA f. 1019, ap. 12, b. 25306;

Vaitkevičius Gediminas, Valionienė Oksana, *Vilniaus archeologijos atlasas* [interaktyvus], Vilnius: Lietuvos istorijos institutas, 2016, prieiga internete: <https://www.istorija.lt/el.-istekliai/238>.

10 PRIEDAS

Basųjų karmelitų vienuolyno ir Šv. Teresės bažnyčios 1 aukšto raidos schema

Disertacijos autorės schema, 2022. Parengta pagal:

Antanas Kunigėlis, Šv. Teresės bažnyčios rūsių tvirtinimo projektas, architektūriniai tyrimai, Vilnius, 1993, VRVA f. 1019 ap. 11 b. 2041;

Robertas Zilinskas, Vilniaus Šv. Teresės bažnyčia 27322, Aušros vartų g. 14. Žvalgomieji architektūros tyrimai, Vilnius, 2017, R. Zilinsko asmeninis archyvas;

Robertas Zilinskas, Medininkų, Aušros vartai, Švč. Mergelės Marijos Gailestingumo Motinos koplyčios (u.k. 27324) papildomi architektūros tyrimai, Vilnius, 2017, R. Zilinsko asmeninis archyvas;

Vaitkevičius Gediminas, Valionienė Oksana, *Vilniaus archeologijos atlasas* [interaktyvus], Vilnius: Lietuvos istorijos institutas, 2016, prieiga internete: <https://www.istorija.lt/el.-istekliai/238>.

Pastaba: Dabartinė mūrinė bažnyčia pradėta statyti 1633 m., pašventinta 1654 m.

11 PRIEDAS

Senosios regulos karmelitų vienuolyno ir Šv. Jurgio bažnyčios 1 aukšto raidos schema

Disertacijos autorės schema, 2022. Parengta pagal:

Evaldas Purlys, Ieva Blinstrubienė, Vilniaus Senosios regulos karmelitų vienuolynos ir Šv. Jurgio bažnyčios žvalgomieji architektūros tyrimai, Vilnius, 2017, I. Blinstrubienės asmeninis archyvas.

12 PRIEDAS

Misionierių vienuolyno ir Viešpaties Dangun Žengimo bažnyčios 1 aukšto raidos schema

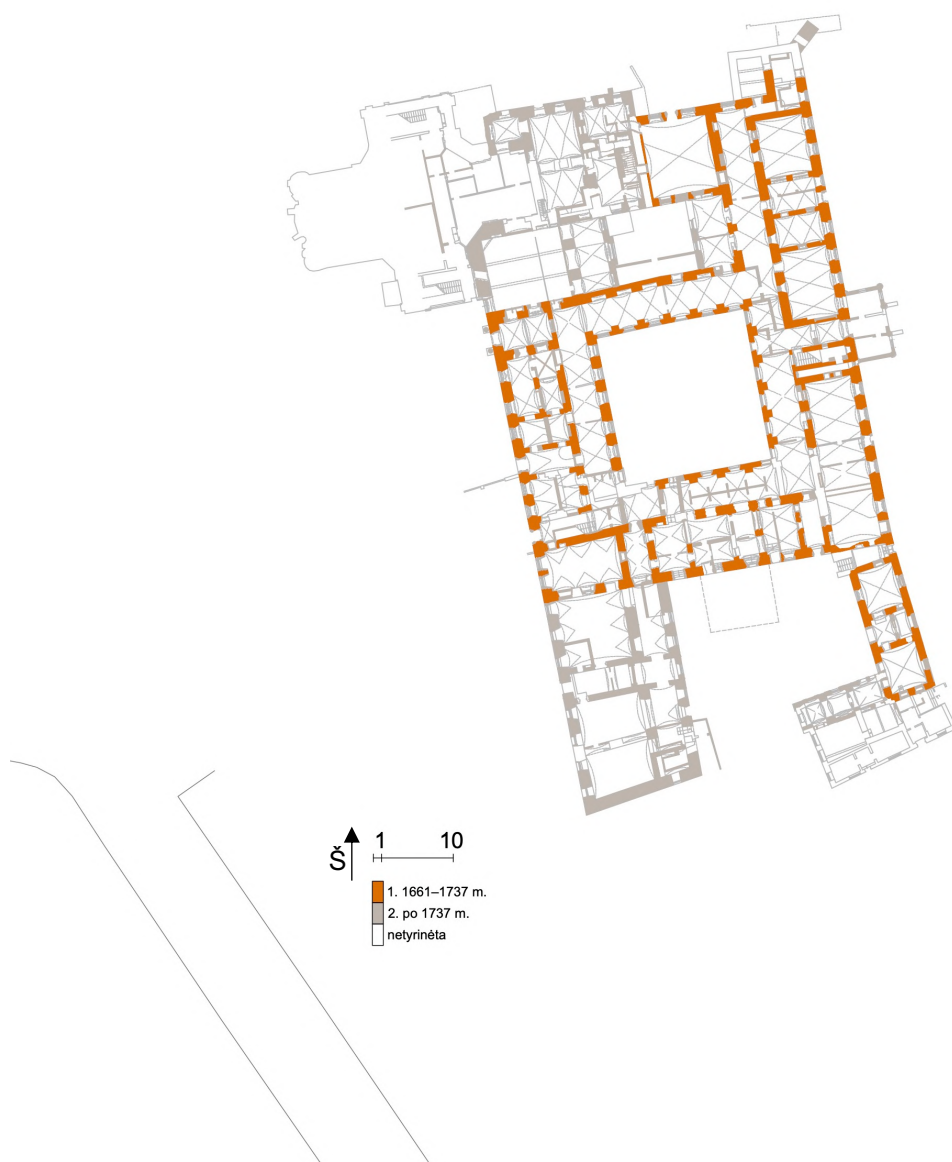
Disertacijos autorės schema, 2022. Parengta pagal:

Robertas Zilinskas, Ričardas Račinskas, Vilniaus misionierių vienuolyno ir Viešpaties dangun žengimo bažnyčios statinių ansamblis 761 (G360K), Subačiaus g. 24, 26, 28. Žvalgomieji architektūros tyrimai, Vilnius, 2009, R. Zilinsko asmeninis archyvas;

Robertas Zilinskas, Ieva Blinstrubienė, Ričardas Račinskas, Vilniaus misionierių vienuolyno statinių ansamblis 761, Subačiaus g. 26. Papildomi architektūros tyrimai, Vilnius, 2018, I. Blinstrubienės asmeninis archyvas.

13 PRIEDAS

Vizičių vienuolyno ir Švč. Jėzaus Širdies bažnyčios 1 aukšto raidos schema

Disertacijos autorės schema, 2022. Parengta pagal:

Evaldas Purlys, Ieva Blinstrubienė, *Buvęs Vilniaus vizičių vienuolynas ir Švč. Jėzaus Širdies bažnyčia, Rasų g. 6. Žvalgomieji architektūros tyrimai*, Vilnius, 2017, I. Blinstrubienės asmeninis archyvas.

SUMMARY

INTRODUCTION

Researchers often encounter a scarcity of iconographic sources when exploring the architectural heritage of Vilnius. The knowledge of its development is further complicated by frequent reconstructions of buildings, determined by various historical circumstances and climates, creating a unique multi-layeredness. The surviving walls and plaster layers, spatial structure changes, structural solutions, interior decorations, and individual architectural elements reflect the intricate evolution of architecture. These layers of built heritage are read by architectural *in situ*⁷²⁵ research, which, together with the study of polychromy and archaeology, complement the often sparse data of historical sources.

The importance of architectural heritage research for conservation processes in Lithuania was recognized in the early 20th century. Individual building investigations in Vilnius began after the First World War and continued during the Soviet years and recent decades of Independence. In the context of these architectural studies, as a significant typological group of city buildings, the architectural complexes of monasteries stand out, which, together with the noble residences, led to significant changes in the structure of the in the 17th century. After the 19th-century uprisings, monastery houses lost their original purpose and underwent multiple transformations, resulting in the loss of much of their interior decorative elements, but their masonry, although "overgrown" with more late layers, avoided complete destruction.

During the years of Independence, monastery buildings were returned to the Archdiocese of Vilnius and religious communities, preserving them as integral complexes. This allows at least the theoretical possibility not only of preserving the present and revealing parts of the former architectural structures but also restoration of historical spatial structures during future treatment⁷²⁶ works. Despite occasional mistakes in adapting monastery buildings for contemporary needs, this group of architectural complexes remains one of the best-preserved in Vilnius and also the most extensively

⁷²⁵ The term *in situ* (latin term meaning „in its original place" or "in position) in this dissertation emphasizes the direct study of buildings within their existing context. Architectural *in situ* research involves on-site examination and analysis of buildings, in order to understand their historical and architectural features. This research involves deeper investigation into the physical layers of the buildings themselves within their physical settings. This kind of research has different terms depending on the region. There are few other terms that might have slightly different meaning depending on the context – archeology of buildings, building investigation, on site building survey.

⁷²⁶ The term *treatment* is used to refer to various processes and activities aimed at preserving, restoring, or repairing historical structures. It describes various activities undertaken to protect and restore a historical building while maintaining its authenticity and cultural value.

studied. The original spatial structures of monasteries and their development began to be perceived through the architectural in situ research starting from the 7th decade of the 20th century. The accumulated research material can now be assessed in light of new or newly interpreted historical data. In recent decades, through new in situ investigations of monastery complexes, fresh data has been collected. This allows to assess the importance and significance of such research, not only in individual cases but also in exploring the distinctive features of the entire typological architectural heritage group. The dissertation attempts to partially fill this gap by examining the history of the city's built heritage.

Novelty and significance of the research. Currently, while there exist numerous individual studies on the art and architecture of Vilnius monasteries, a notable gap remains in the form of comprehensive examinations that center on their spatial evolution, analysed through detailed architectural in situ research. Limited efforts exist to generalize or explore the development of monasteries within the broader urban context or specific time periods. Such attempts are largely limited to specific reports on monastic architectural in situ research, and the associated data stays unpublished. The author is unaware of similar studies focusing on the spatial evolution of European city monasteries, akin to the research undertaken in this dissertation. Most studies tend to narrow their focus to individual monastery cases. Historical analyses of various facets, encompassing architecture, concerning the presence of mendicant orders in European cities have earned significant interest and will be examined in later sections of this dissertation. Recently, the study of Vilnius city's history has witnessed noteworthy sociotopographic and archaeological investigations, built upon a comprehensive array of systematically gathered and diverse in situ research data. The conclusions of these studies will be used in this dissertation to explore the relationship between the city and monasteries.

The object. It is difficult to overestimate the role monasteries played in the city's life until their closure in the 19th century. Thoroughly describing the architecture of Vilnius monasteries, the historical and socio-cultural factors that influenced their development, and identifying their regularities would be akin to writing a comprehensive history of the city. Therefore, this dissertation focuses on a particular aspect of monastery architecture—the evolution of spatial structures. This particular facet has been relatively overlooked, primarily stemming from the scarcity of available data. Many studies have predominantly focused on the architectural features of facades, isolated elements, interiors, and their intricacies. Spatial structure refers to both the arrangement and design of a monastery's architectural complex or its constituent buildings, encompassing the layout, volume, and spatial composition.

In this study, a monastery is comprehended as a holistic entity encompassing residential and church buildings, utility structures, and the enclosing blind walls of the monastic community. The formation and changes of these spaces inevitably influence the urban fabric of the city.

The scope of this dissertation is limited to the analysis of existing masonry structures within monastery complexes that have endured to the present time. There is insufficient data for studies of wooden monasteries in Vilnius. Historical constraints have directed the focus of our inquiry primarily towards Catholic and Uniate monasteries, as well as nunneries. No records of architectural in situ research or written historical accounts are available regarding the buildings constructed by the early Orthodox monks, who are thought to have settled in Vilnius as far back as the 14th century. The architectural features of the Orthodox monastery, nunnery, and St. Spirit Church (Šv. Dvasios cerkvė), which commenced their development near Aušros Vartai Street and the city wall during the 16th century, remain largely unexplored in a detailed manner. The monastery continued to operate even after the Second World War, so in situ research of the buildings was not conducted neither before 1990 nor later. Given the specific focus of this dissertation on in situ research data, the Orthodox monastery has not been included in this study due to the unavailability of such information. Additionally, the lack of comprehensive building in situ research has resulted in limited examination of the old regular Carmelite monastery, including its church, as well as the non-extant monasteries (the Discalced Carmelite nunnery with the church and the Piarists Monastery with the chapel). The selected chronological scope also limits the study of complexes that were rebuilt later, yet are still depicted on the 1737 Map of Vilnius. These include the Augustinian monastery alongside its wooden church, as well as the Penance Canonry monastery with its associated church in Užupis.

The chosen chronological boundaries were established based not only on pivotal historical events that have influenced the city's architectural evolution, but also on the applicability of the selected methodology across various historical periods. The study encompasses the timeframe from the earliest presence of monks in the city and the inception of construction of the initial masonry monasteries in Vilnius during the 14th century, extending through the first half of the 18th century. Throughout this period, the formation of the most prominent ensembles of masonry monasteries in Vilnius took place, making architectural in situ investigations the primary, and in some cases, sole source of information for comprehensively examining their architectural development. The study excludes post-1737 monastery reconstructions, as constructions from the 18th and 19th centuries tend to have more extensive documentation, and many structures have endured to the present time. Additionally, the research does not delve into later reconstructions following historical political changes that influenced shifts in social structures, the closure of monasteries, and their subsequent

effects on architectural development. Before their closure, the alterations were meticulously documented in monastery inventories, while drawings were used to record the existing conditions and proposed reconstruction projects.

Historical sources reveal the presence of Franciscan mission house in Vilnius before the Christianization of Lithuania. Gediminas' letters (1323 and 1324) mention both Franciscan and Dominican churches. This early period (before the Christianization of Lithuania) is shortly examined in the context of data gathered by archaeologists, architectural researchers, and historians, along with the hypotheses about the place of the buildings of the early mission proposed. However, subsequent studies do not delve further into its analysis.

Based on the data from building in situ research and historical written sources, four stages of monastery construction in the city were identified, they are also reflected in the diagrams presented by the author in the appendices of the dissertation:

- *The end of the 14th century to the middle of the 16th century.* After the Christianization of Lithuania in 1387, the construction of the initial masonry monasteries and churches in the city, along with subsequent reconstructions up to the mid-16th century, is discussed. The earliest masonry structures of the Franciscans, Bernardines, and Dominicans were erected in adherence to the Gothic architectural style. These monasteries were built either before or in conjunction with the city's defensive wall and other notable masonry edifices. Furthermore, during this period, buildings were also constructed, which were subsequently repurposed to meet the requirements of monastic life.
- *The middle of the 16th century to 1610.* This period encompasses the rebuilding of existing monastery walls and the establishment of new monasteries (Bernardine and Basilian). Despite its brevity, this period holds great significance in terms of architectural expression, as it witnessed the introduction of Renaissance architectural forms. The year 1610 serves as a relative boundary frequently found in building in situ research reports due to notable restoration and reconstruction efforts following a significant fire in the city.
- *1610 to 1655.* Throughout this period, not only were the monasteries damaged by the significant fire of 1610 rebuilt, but a substantial number of new monasteries were also erected. While the city's architecture remained rooted in the Renaissance tradition, the confessional and ideological elements of the orders played a role in the prevalence of Baroque influences in monastery architecture. The most prolific phase of monastery construction took place until the occupation of Vilnius in 1655.

- *1661 to 1737.* Following the Moscow War, both the city and its monastery buildings underwent restoration. The appearance of Vilnius in the early 18th century is relatively well-documented in the 1737 city plan, which portrays the structures that stood before the fires of the 18th century ravaged the city.

Topographic Boundaries. The study focuses on monastery complexes situated within the boundaries of Vilnius Old Town, determined based on historical possessions. Vilnius Old Town comprises three castle territories, forming the historical core nestled between former defensive walls and a portion of the historical suburbs. The majority of the examined monasteries lie within the area enclosed by the city's defensive walls, except for the initial wooden monasteries, later reconstructed monasteries of the old Carmelites and Bernardines, as well as the more recent monasteries of the Congregation of the Mission and Visitandines.

The reason for establishing these topographic boundaries is that masonry monastery buildings outside the Old Town were constructed at a later time, and their structures underwent fewer changes due to infrequent masonry development. These monasteries were erected within a distinct urban layout of the suburbs. Consequently, the significance of the analysis, reliant on architectural in situ research, which is central to this dissertation, diminishes.

The objective of this study is to examine the alterations in the spatial configurations of Vilnius monastery complexes, spanning from the late 14th century to the early 18th century, and evaluate these changes within the framework of the city's urban development.

To accomplish this objective, the study has defined the following **tasks**:

- Systematize data from in situ architectural and archaeological research of the monastery complexes and compare it with historical research and source data.
- Prepare condensed monastery wall diagrams that illustrate the evolution of spatial structures during specific chronological periods, emphasizing the significance of natural studies in understanding the monastery architectural heritage.
- Validate the accuracy of monastery plan structures depicted in the 1737 Vilnius plan by utilizing cartograms of the development of the studied monasteries.
- Analyze the correlation between monastery complexes and the key elements of the city's urban spatial structure.

- Examine the potential impact of evolving monastery activities over the centuries on the formation of monastery spatial structures.

Theoretical approach and methodology. The spatial arrangements of buildings and their complexes represent architectural creations designed to meet human requirements and reflect social dimensions. The evolution in architectural perception and research, transitioning from an emphasis on facades to a focus on spaces shaped by societal needs, is exemplified by the redefinition of architecture during the 1981 World Architects Congress in Warsaw. The new definition stated that "Architecture is the art and science of shaping the environment (space)", supplanting the traditional and well-established notion that "architecture is the art of construction". When examining city monasteries, it becomes imperative to explore their interrelations and interactions with the city's structure and seek connections with coexistent processes in neighboring countries and Catholic Europe.

The methodological approach adopted in this research places significant emphasis on the relationship between individual components and the entirety, a fundamental aspect that has been applied in social and historical studies for decades. While the research does not extensively delve into the activities of monastic communities or their inhabitants, it utilizes local history research methods to explore the spatial configurations fashioned by these communities. The analysis delves into the potential influences of regional history, politics, economics, social factors, and cultural developments on the architectural structures of local monastic communities. The study of the historical development of monastery architecture is perceived as an examination of a cultural region distinguished by distinct characteristics and traits. Within this dissertation, the lands of the Grand Duchy of Lithuania (GDL) and neighboring countries are regarded as cultural region, and the unique attributes of local monastery spatial structures are evaluated within the context of their surrounding environments.

The examination of monastery development within the city integrates the findings of recent sociotopographic studies that merge historical and sociological dimensions, shedding light on the correlation between the material city heritage and its residents. The reconstructed spatial structures of Vilnius, devised by architect Oksana Valionienė and illustrating the city at specific developmental stages, serve as a topographic foundation in exploring the interplay between individual components and the entirety.

Architectural and archaeological data used as the primary sources for this research often provide fragmented information at various levels of detail, necessitating additional interpretation, which is not always present in building in situ research reports. Due to the constrained scope of the planned research and the established chronological boundaries, the case study approach has been relinquished, and the available building in situ research data is analyzed, verified, and organized for each surviving

monastery within Vilnius Old Town. According to the author, this approach fulfills best the set objectives, demonstrating the significance of building investigations in comprehending each monastery complex and accentuating the diversity of the studied architectural typology. Despite changes in the heritage of monastery architecture, it has maintained a certain coherence, with its original forms from the periods of primary construction traceable. In cases where historical facts are insufficient, particularly in the early stages of development, the hypothesis principle is employed, introducing the collected architectural in situ research data into the scientific discourse for future use. The majority of the examined monastery complexes in this dissertation belong to different monastic orders (in the case of the Jesuits, the purposes and functions of the studied monasteries has varied, or distinction between monasteries for men and women belonging to the same order.), thereby making it challenging to attain a sufficient sample for the study and allowing the separation of construction trends among individual orders.

To accomplish the research objectives, the preparation of cartograms depicting monastery development in unified stages was crucial. These cartograms were based on a vectorized city plan with the present-day street network, incorporating data on walls uncovered during archaeological excavations. Given the varying extents of comprehensive research in monasteries, different levels of detail were unavoidable in both the cartograms and the analysis of each specific complex. The summaries of building investigations should not be regarded as definitive findings but rather as a concise overview of the presently collected data.

As the understanding of each monastery's spatial structure individually cannot equate to comprehending the whole, the research adopts a synthesis approach to examine the interaction of individual monastery structures as integral parts of the whole. Specific aspects relevant to each chronological period in the city's development were chosen for the study of the entirety.

Statements to be defended:

- The earliest monasteries had an impact on the city's spatial structure by incorporating monastery walls into newly constructed structures, altering the nature of development, and expanding separate property boundaries in the city.
- Monastery complexes evolved in various ways, usually extending their complex boundaries over time. However, in the newly extended plots, various outbuildings were typically erected, while the church and monastery houses remained within the original foundations.
- Building in situ research data corroborate the information found in historical sources about frequent monastery reconstructions and reveal scale and places of reconstruction. Over time, the

spatial structures of monasteries underwent changes, reflecting shifts in architectural styles and construction technology in line with prevailing trends.

- The accuracy of the structures represented in the 1737 plan of monasteries varies. The level of precision in capturing and depicting buildings depended on the level of enclosure of individual monasteries, which was determined by their community's lifestyle and social role within the city.

Structure of the dissertation. The dissertation comprises an introduction, two main chapters, conclusions, a list of sources and literature, a list of illustrations, and appendices. The introduction outlines the research object and chronological framework, presents the specifics of in situ building research documentation and historiography, establishes the objectives, and discusses the relevance and novelty of the research.

In the first chapter, the examination of the relationship between monasteries and the main elements of the city's structure takes place. Drawing from the analyzed historiography, the potential impact of monasteries on the formation of city structures and the circumstances of construction in Vilnius during different periods of the city's development are explored. This chapter follows a historical-chronological approach, revealing the connection between monasteries and the evolving city throughout various stages of its development.

The second chapter presents detailed data from building investigations of Vilnius monastery complexes. The structural framework for this section of the dissertation was determined by the nature of available sources and the chosen methodological approach. One of the designated tasks was to organize the data from individual studies on the spatial structures of city monasteries conducted thus far. The development of each individual monastery's spatial structure is examined separately but within the same chronological framework, thereby striving to unify the nature of available information and best reveal the contribution of building investigations in each monastery's research. The systematization of building in situ research data allows for a comparison of the masonry in each complex, as recorded in nature in the early 18th century, with its representation in the 1737 Vilnius city plan, thus facilitating an assessment of its accuracy.

The conclusions refine and supplement the thesis statements put forth in the dissertation.

The appendices contain summarized cartograms of architectural in situ research used in the study of the architectural development of specific monastery complexes. The cartograms of development prepared in the 20th century were vectorized by the author of the dissertation, aligning the development periods with those established in this research.

Review of *in situ* research documentation. The examination of Vilnius development and attempts to reconstruct the city based on available building investigation data are of great importance for this dissertation. The discussion delves into the aspects of in situ research documentation of the buildings, aiming to gain a better understanding of the nature of the available information and the factors that impose limitations. The significance of building investigations has been acknowledged since the mid-20th century, particularly when preparing restoration projects for historical buildings. Architect Robertas Zilinskas (Zilinskas, 2009) emphasized the critical role of this type of building investigation, stating that it is one of the most crucial elements in heritage conservation. Its primary task is to determine the authenticity of the substance, which is the primary valuable feature of any cultural heritage object, without which other features lose significance.

The first endeavor to reconstruct the historical city view based on available in situ research data was undertaken in 1938 by Marian Morelowski while preparing the Vilnius reconstruction plan (Vilniaus iki 1655 m. planas). This plan marked and described 318 heritage objects (Morelowski, Medekša, 1944). With relatively limited building investigation data at that time, Sigitas Lasavickas created a cartogram of Vilnius Old Town's Gothic structures in 1958 and later, in 1985, a reconstruction of Vilnius castles and Old Town from the 13th and 14th centuries (Povilaitytė, Vitkauskienė, 2014). The cartogram of Gothic structures also encompassed the earliest monastery complexes. With the accumulation of a more substantial amount of in situ building research data today, some of the hypotheses reflected in these reconstruction plans can be either confirmed or refuted.

The primary sources used for the dissertation research consist of architectural in situ research and archaeological data. The in-depth exploration of Vilnius' historical architectural structures, in conjunction with historical data collection, commenced in the early 1960s. The Vilnius Regional State Archive (Vilniaus regioninis valstybės archyvas) preserves the documentation of architectural, polychrome, and, in some cases, archaeological research conducted by the the state organization Scientific Restorative Production Workshop (Mokslinės restauracinės gamybos dirbtuvės), that was founded in 1950 (underwent multiple name changes over time, in 1993 became a private company). Subsequent research documentation and other records from after 1990 are archived in the Archive of the Cultural Heritage Centre (Kultūros paveldo centro archyvas), The Office of Finance and Administrative Services of the Archdiocese of Vilnius (Vilniaus arkivyskupijos ekonomo tarnybos archyvas), as well as in personal archives of researchers and architectural firms. Lists of all known documentation of conducted historical, archaeological, and architectural in situ research are provided in the sources list of the dissertation. The majority of the research conducted before 1990 was carried out by specialists from the then state organization, while research conducted after 1990 involved independent researchers and other institutions.

In the 1960s, efforts were initiated to establish a unified methodology for in situ building investigation. In 1971, architect Elena Urbonienė from the Institute of Monument Conservation (former Scientific Restorative Production Workshop) conducted a review of the institute's staff's architectural in situ research, categorizing it based on the level of detail and scope (general, regular/mandatory, detailed). The review also summarized the characteristics of historical masonry during different periods and the used architectural style periodization (Urbonienė, 1971).

During the preparation for the Vilnius Old Town regeneration project was conducted a big scale in situ research. In the documentation a Czechoslovakian-style marking of development stages predominated, and an illustration of color and graphic standard symbols was provided, dating the development periods according to stylistic development (the dates of these periods were added in pencil by the author or a colleague). Such dating, when creating stylistic development cartograms of buildings, without using specific date ranges, was commonly used until the final decade of the 20th century and occasionally even later.

The periodization of development stages in building in situ research poses an ongoing challenge, particularly when examining early period constructions. Prior to 1990, architectural in situ research commonly accepted that the Gothic style encompassed the period from the 14th to the mid-16th century, while the Renaissance style covered the period between two fires, from 1560 to 1610. However, it was evident that these two styles coexisted during the 16th century. In the 15th century, there was a significant construction of brick buildings in the city, alongside the continuation of the Gothic building tradition into the 16th century. During the Renaissance period, buildings in Vilnius were largely expanded and restyled, yet the Gothic brick bonding method persisted throughout the 16th century. Differentiating between Gothic and Renaissance masonry based on their characteristics was complicated by the diversity of brick sizes used during that time. Interestingly, this complexity remained even during the Baroque period, particularly concerning monastery buildings.

Architectural historian Vytautas Levandauskas, after conducting a thorough analysis of the chronology of brick sizes and mortar composition used in various Lithuanian buildings, including monasteries and their churches, came to the conclusion that the dimensions of bricks used in Baroque churches often differed from those in other contemporary buildings. This disparity was attributed to the fact that "monastic builders followed their own rules or established traditions and disregarded the recommendations of secular architects." Monasteries frequently produced their own bricks, as mentioned in multiple written sources, and they did not adhere to attempts to introduce standardized brick dimensions (Levandauskas, 2012).

Apart from the technological challenges of architectural in situ research and the limited means to visualize and record findings, several other complicating factors affected the execution of such

research. Researchers often found themselves compelled to focus solely on facade research, even if it wasn't dictated by the research methodology. Initial research often led to the preparation of reconstruction projects, which were necessary for relocating residents (as apartments were frequently arranged within monastery buildings). However, as R. Zilinskas points out, "essentially, the development of a building is revealed from its interior, and it (development) should determine the project decisions" (Zilinskas, 2009). These difficulties, coupled with numerous bureaucratic hurdles of Soviet times, some of which remain poorly understood or entirely unknown to this day, and the limited knowledge of historical architectural structures and elements at the time, all need to be taken into consideration when analyzing the documentation from that period.

As the 21st century has brought new technological possibilities, the preparation of documentation has undergone significant changes. These changes extend beyond the visual appearance and also encompass the essential information required for the ongoing maintenance and adaptation of buildings. Documenting this information in reports has become particularly important since further design and restoration work is frequently undertaken by different professionals, rather than the original researchers, as was common in the past. In conclusion, it can be observed that to this day, there are no established rules for the preparation of research documentation or strict methodological research requirements. As a result, the form and content of the reports largely depend on the individual researcher's perspective.

The main sources of architectural in situ research used for the dissertation are reports by: Rožė Jarmalavičienė – Dominicans (1985), Bernardines (1978), monastery of Fatebenefratelli community (1982) and Jesuit novitiate (1979); Alina Samukienė - Dominicans (1985) and Basilian (1984) monasteries; Evaldas Purlys – Benedictine (1981), Carmelites (2017), Visitation monastery (2017), and Jesuit novitiate (1971, 1973, 1984); Giedrė Miknevičienė – Franciscan monastery (1989); Dalia Kazlauskienė – Franciscan monastery (1996); Audronis Katilius – Basilian monastery (1978, 1985); Virgilijus Spudas – the House of Professed Jesuits (1985), Benedictine church; Tamara Garonaitė – monastery of Fatebenefratelli community (1988); Rimas Valeckas – Bernardine monastery (1988); Robertas Zilinskas – Bernardine nuns (1992, 2006), Bernardine (2018), Basilian (2005, 2006, 2016, 2018), Discalced Carmelites (2001, 2017), Dominican (2010, 2013), and Lazarists (2009, 2018) monasteries.⁷²⁷ A significant part of these reports was prepared before 1996 and are stored in the Vilnius Regional State Archive (Vilniaus regioninis valstybės archyvas). Later reports are kept in the archives of building owners (mostly the Office of Finance and Administrative Services of the

⁷²⁷ The list includes only the primary researchers involved in the specific research project. The dates mentioned here correspond to the dates of the research documentation, and a comprehensive list of it is provided at the end of the dissertation.

Archdiocese of Vilnius), the researchers themselves, or the architectural companies. In recent years, the material of the research has often been published on the website of the Register of Real Cultural Property (Nekilnojamųjų kultūros vertybių registras). During the investigation of monastic complexes, it was noted that the reports, although differing in detail, were meticulously prepared, and nearly all of them have been retained.

Archaeological research reports are kept in the library of the Lithuanian Institute of History (Lietuvos istorijos institutas), and research summaries can be found in the annual journal published by the Society of the Lithuanian Archeology – Archaeological Research in Lithuania ("Archeologiniai tyrinėjimai Lietuvoje"), published since 1966. The publications in this journal are attributed to the group of sources of building in situ research for the dissertation. Archaeological research within the monastery territories was carried out by: Marija Banikonienė – Franciscan (1966); Vladimiras Grišinas – Dominican (1990), Orthodox monastery (1995); Vidas Daminaitis – Bernardine (1994); Robertas Žukovskis – Bernardine (2004, 2009, 2012), monastery of Fatebenefratelli community (2006), Dominican (2006), Franciscan (2012), Discalced Carmelites (2012); Linas Girlevičius – Bernardine nuns (2008), Bernardine (2008), Benedictine nuns (2008), monastery of Fatebenefratelli community (2008), Augustinians (2012); Kęstutis Katalynas – Dominican monastery (1982) and monastery of Fatebenefratelli community (1989); Saulius Sarcevičius - Franciscan (1998) and the House of Professed Jesuits (1996, 1998); Andrius Vaicekuskas – Franciscan (1996); Justinas Račas and Emilijus Songaila – Lazarists monastery (2019); Monika Žėkaitė – Lazarists monastery (2019); Tautvydas Bajarūnas – Bernardine (2021) and Augustinians (2019); Tauras Poška – Basilian (2002, 2006, 2007, 2012), Visitation nuns monastery (2012); Simonas Aleksandravičius – Bernardine (2010); Justina Stankevičiūtė – Augustinians (2016); Kvizikevičius – Augustinians (2015); Dainius Balčiūnas and Algirdas Žalnierius – Bernardine (2018); Daiva Luchtanienė - Dominican monastery (2012). Only the research reports that directly relate to monastic spatial structures and their remains or determine other facts relevant to the dissertation research are mentioned here.⁷²⁸

Historical research reports are considered part of the research sources, with particular significance attached to the reports prepared by historians and art historians associated with the former Design and Restoration Institute (Projektavimo ir restauravimo institutas): Romualdas Firkovičius (The research reports for a significant portion of Vilnius monasteries have been compiled and published in a single edition in 2022), Teresė Dambrauskaitė – monastery of Fatebenefratelli community (1982), Basilians (1983), Visitation nuns monastery (1984), Franciscans (1985); Marija Banikonienė – Dominicans

⁷²⁸ The list includes only the primary researchers involved in the specific research project. The dates mentioned here correspond to the dates of the research documentation, and a comprehensive list of it is provided at the end of the dissertation.

(1982); Leonidas Žilevičius – Benedictine nuns (1976); Sigita Samuolienė – Basilian nuns (1982), Elvyra Vaitulevičienė – monastery of Fatebenefratelli community (1973), Audronė Kasperavičienė – Bernardine nuns (1989). After 1990, historical research of monastery buildings was conducted by Laima Vileikienė – Lazarists monastery (2008), Indrė Baliulytė – Augustinian monastery (2002).

These reports, frequently conducted alongside architectural or polychrome research of the buildings, offer diverse iconographic, historical, and crucially, data concerning the construction and reconstruction of monasteries. The historical data in these reports is specifically analyzed to cater to the requirements of architectural research.

Presently, with a wealth of information available on the characteristics of historical structures from various periods, newly unearthed historical sources, and fresh interpretations of previously known sources, it becomes essential to reevaluate the data obtained from in situ and historical research and subsequently reinterpret the findings.

Literature overview. This overview not only encompasses research on Vilnius but also investigates the circumstances and characteristics of monastery establishment and construction in neighboring European countries, exploring their connections with the city's structures. The primary reason for studying research from other countries in this field is the limited knowledge about monastic life in Vilnius or other Lithuanian cities during the examined period, primarily due to the scarcity of written and iconographic sources.

In the early 20th century, art historians in Western Europe began showing interest in the architecture and conditions of mendicant orders established in cities, investigating the formation of monastic complexes. Since 1925, comprehensive studies of mendicant order architecture by art historian Richard Krautheimer have been unanimously adopted. It emphasized the simplicity of the mendicant structures determined by the vows of poverty, the opening of preaching spaces for the city, and the prevalence of hall-type structures that shaped open spaces in churches. However, recent decades have seen studies of mendicant orders revealing that Krautheimer's approach is most suitable for examining the earliest monasteries and their churches, when monastic ideals and way of life closely adhered to their original principles, and architectural needs were modest. As monastic churches acquired diverse functional purposes and symbolic meanings, influenced by factors such as the tombs of founders and patrons of monasteries, the activities of various brotherhoods, and the worship of saints, they lost their simplicity and small scale in terms of their planning and spatial structures.

When examining the connection between the city and the monastery, particular attention is given to the mendicant orders, which are often considered the earliest truly urban institutions. This area gained significant importance with the research initiated by French medievalist Jacques Louis Le Goff which

began in 1967 on French medieval cities, where the focus was on the role of mendicant orders in urban development, their influence on the inhabitants, and the potential for assessing the size and significance of medieval cities by reconstructing the establishment and extent of these orders within them (Le Goff, 1970). However, recent decades have seen a broader geographic and temporal scope in the research, with more studies exploring Eastern and Northern European countries and examining later monastic establishments in cities, including Lithuania. Numerous individual object studies have been conducted, although they cannot all be covered in detail due to their abundance. Nevertheless, recent research has increasingly focused on the architecture and development of monasteries in specific regions or periods, exploring various aspects (Schenkluhn, 2000; Coomans, 2001; Cooper, 2009; Pietrkiewicz, 2009; Szakács, 2014). In exploring the activities of monasteries in Great Britain within the European context, archaeologists John Schofield and Alan Vince delved into topographical, architectural, economic, and religious factors of medieval urbanization based on archaeological data (Schofield, Vince, 2005).

The German art historian Wolfgang Braunfels extensively examined and summarized the activities of individual orders, the essential features of their architecture, their connections with the monks' lifestyle, and their impact on Western European culture (Braunfels, 1993). In relation to the dissertation's research, the work of American architectural historian Richard A. Sundt is relevant, as he discussed the attitudes of Franciscans and Dominicans towards the architecture and decoration of both orders during the 13th and 14th centuries (Sundt, 1987, 2019). Furthermore, an extensive overview of the influence of Christian monastic orders on the history of Eastern and Western Europe, originally written by Polish historian Jerzy Kłoczowski, has been translated into Lithuanian (Kłoczowski, 2006). This work studied in detail the nature of the orders, their structure, and activities, attempting to answer fundamental questions about the relationship between monastic life, the city, and the laypeople, but it paid little attention to the material monastic heritage and its architecture. Italian architectural historian Leonardo Benevolo reflected on the origins of the historical city, the European urban tradition, and its connections with European cultural values (Benevolo, 1998).

In recent years, researchers have expanded their focus beyond the relationship between mendicant order complexes and the urban landscape to delve into the dynamics of communities and social issues within cities. Art historians such as Caroline Bruzelius (Bruzelius, 2014), Thomas Coomans (Coomans, 2018), and Meghan G. Labunski (Labunski, 2010) have emphasized these aspects in their studies, which concentrate on the construction activities of mendicant orders in Italy, France, and Belgium. In the early 13th century, mendicant order activities in Western European cities, such as France and Italy, were influenced by social challenges, including a growing number of homeless and sick individuals that parishes struggled to accommodate. As a response, Franciscans and Dominicans

implemented pastoral strategies to address these changes. However, the missions of these two orders in Eastern Europe, particularly Lithuania, differed significantly from those in Western Europe. The spread of construction traditions from neighboring countries' monastic buildings, especially churches, and their influence on architecture have been extensively studied by Polish scholars such as Marian Kutzner (Kutzner, 1989), Andrzej Grzybowski (Grzybowski, 1983), Zofia Golubiewowa (Golubiewowa, 1973), Belarusian art historian Inesa Sliunkova (Слюнькова, 2022). They have raised questions about the significance of monastic architecture and its impact on secular architecture in specific regions, discussing historical and technical conditions, typological and stylistic classifications, all based on studies of surviving written sources and architectural objects.

Key publications that have reviewed the development of Lithuanian monastery architecture and have been used as information sources include "Vilnius Architecture" (*Vilniaus architektūra*, 1985), "Compendium of Monuments of the History and Culture of the Lithuanian SSR" (*Lietuvos TSR istorijos ir kultūros paminklų sąvadas*, 1988), and the initial volumes of "History of Lithuanian Architecture" (*Lietuvos architektūros istorija*, 1987, 1994). The introductory articles of "History of Lithuanian Architecture" offer valuable insights into the architecture of sacred structures and the characteristics of Vilnius's growth. Some of these texts are based on research conducted in the 1970s to 1990s in the fields of architecture and archaeology. Additionally, essential sources presenting collected iconographic material are "Lost Vilnius" (*Dingęs Vilnius*, Drėma, 2013) and "City Plans of Vilnius" (*Vilniaus miesto planai*, Tamošiūnienė, Vitkauskienė, Žilevičiūtė, 2016).

In 1998, a publication by a group of authors, "Lithuanian Monasteries: A Guide" (*Lietuvos vienuolynai: vadovas*, 1998), briefly describes not only many Lithuanian monasteries but also the essential principles of monastic culture and typology. The publication "City of Heaven" (*Dangaus miestas*, 2023) prepared by a group of authors, presented artworks belonging to Vilnius monasteries and stored in the Museum of Ecclesiastical Heritage. The brief historical outlines in this publication allowed a more precise analysis of the circumstances and facts of the establishment and construction of some monasteries, which are also examined in this dissertation.

Although the number of publications by architecture researchers may not be extensive, they serve as valuable resources, consolidating data from in situ studies that specifically address various aspects of Vilnius monastery architecture. Architectural historian Vytautas Levandauskas systematically collected research data in his monograph "History of Lithuanian Masonry" (*Lietuvos mūro istorija*, 2012), discussing not only the properties of masonry in separate chronological periods but also their relation to stylistic changes in architecture, typology of buildings, and certain historical events. Notably, architecture researcher Alina Samukienė, along with architecture historian Algė Jankevičienė, has published conclusions from research on the development and stylistic

characteristics of the Dominican monastery (Samukienė, Jankevičienė, 2002). Architect Evaldas Purlys has based his work on in situ research of the Benedictine nunnery and Jesuit noviciate, providing insights into the Gothic and Renaissance fortifications of the city and the development of a particular quarter (Purlys, 1984, 2019). Another significant contribution was made by architect Robertas Zilinskas, who analyzed Renaissance architecture in Vilnius, summarizing data on buildings and complexes built and reconstructed during the Renaissance period, including those of Vilnius monasteries (Franciscans, Dominicans, Basilians, Bernardines, Bernardine nuns, Discalced Carmelites, and Jesuit Noviciate) (Zilinskas, 2008). The author of the dissertation also published an article reviewing the Carmelites monastery in situ research data (Blinstrubienė, 2019).

The material heritage of Lithuanian monasteries has been extensively explored by art historians and architectural scholars. Numerous studies have been published, focusing on the sacred art and architecture of specific monastic structures. There is a number of articles that specifically investigate the architectural development and stylistic characteristics of individual monasteries within the designated territory of the city. Notably, architectural scholar Algė Jankevičienė has contributed to this field with her research on both the architecture of individual monasteries and comparable examples from neighboring countries (Jankevičienė, 2002). Different aspects of Uniate buildings (Ostrovskaja, 2006), the reconstruction of the Franciscan Church and Monastery of Vilnius between 1670 and 1675 (Makovska, 2000), and the specific features of the the Bernardine nunnery (Kasperavičienė, 1992) have been investigated independently. Specific aspects of the architectural heritage of Vilnius monasteries were touched upon in the works of art researchers Tojana Račiūnaitė (Račiūnaitė, 2003), Morta Baužienė (Baužienė, 2004), Rūta Janonienė, (Janonienė, 2010) and Dalia Vasiliūnienė (Vasiliūnienė, 2019). Notable are the studies by Neringa Markauskaitė (Markauskaitė, 2004) and Audronė Kasperavičienė (Kasperavičienė, 2003), which analyse the construction activities of the Lithuanian Jesuit province in detail.

Mindaugas Paknys' research shed light on specific aspects of Lithuanian monastery traditions (Paknys, 2003, 2008, 2014), while historians Darius Baronas (Baronas, 2005, 2010, 2011, 2012, 2016), Liudas Jovaiša (Jovaiša, 2000, 2001), and Martynas Jakulis (Jakulis, 2012, 2019) provided a clearer understanding of the political, cultural, and demographic changes that impacted monasteries. Their works also clarified the activities and dynamics of the first monks in Vilnius as an organized religious phenomenon after the Christianization of Lithuania. Separate publications focused on the activities of women's monasteries in the Grand Duchy of Lithuania (Vaišvilaitė, 2003, ed. Vasiliauskienė, 2014), as well as specific monasteries such as Benedictine (Jovaiša, 2008), Franciscan (*Pranciškonai Lietuvoje*, 2017), Dominican (Petkus, 2004), Jesuit (Markauskaitė, 2012), and Basilian (*Kultūrų kryžkelė*, 2017).

The works of Polish art historian Anna S. Czyż hold special importance as they delve into the layout of Vilnius buildings and their impact on the city's urban structure in 17th and 18th centuries. Through her analysis of historical data and conclusions, she facilitated a comparison of the unique characteristics of city monasteries and palaces in relation to their topography (Czyż, 2020, 2022).

The interactive Atlas of Vilnius Archaeology (*Vilniaus archeologijos atlasas*, 2016), curated by Gediminas Vaitkevičius and Oksana Valionienė, effectively systematized information from archaeological research in Vilnius city. The research carried out by Kęstutis Katalynas (Katalynas, 2006), Gediminas Vaitkevičius (Vaitkevičius, 2010), and Oksana Valionienė (Valionienė, 2019), presenting novel hypotheses about the establishment, development, and structural changes of Vilnius city based on archaeological data, is of significant importance for this dissertation. These studies employ interdisciplinary methods and validate both archaeological and architectural in situ research data. Detailed exploration of the formation of the urban city structure can be found in the dissertations of archaeologists Linas Girlevičius (Girlevičius, 2009), Rytis Jonaitis (Jonaitis, 2013), and Irma Kaplūnaitė (Kaplūnaitė, 2015), wherein archaeological data is systematically integrated with historiographical research on different aspects of urban structure of Vilnius.

Another category of historiography comprises sociotopographical studies of Vilnius city conducted by scholars such as David Frick (Frick, 2013), Mindaugas Klovas, Elmantas Meilus, Antoni K. Urmański, and Oksana Valionienė (Klovas, Meilus, Valionienė, 2014; Klovas, Meilus, Urmański, Valionienė, 2021). These studies facilitate an in-depth exploration of city monastery complexes during specific periods, not only as isolated entities but also as integral components of the city's overall structure.

The circumstances and conditions surrounding the establishment of Vilnius monasteries exhibit uniqueness not only in comparison to Western European cities but also in relation to neighboring countries. However, by analyzing this process in light of developments in Western Europe and neighboring regions, we can draw valuable insights. This analytical approach is supported by the hypothesis proposed by Polish historian M. Derwich (Derwich, 2000), suggesting that similar events most likely occurred earlier in Western European countries, where they were recorded in written sources and subjected to extensive and scientifically detailed studies of our times. The concept of continuity in the development of monastic movements is of utmost importance, and it can be attributed to the centralized structure of religious organizations, along with the various forms of control exercised by Church authorities. The centralized nature of religious life led to the repetition of events and processes in different periods across various parts of Europe. While local circumstances might have exerted some influence, they did not possess the capacity to entirely alter the nature of

religious institutions' activities or the conduct of monks, which were primarily governed by religious, legal, and customary standards.

In the dissertation, the assumption put forth by M. Derwich, suggesting that similar circumstances and needs lead to analogous responses, serves as a foundation for studying the architectural heritage of Vilnius monasteries. Drawing on research from Western European and neighboring countries' monasteries' architecture and history, this assumption is used as a starting point to formulate key questions related to the creation of Vilnius monasteries in the city. These questions include: Where were the earliest monasteries in the city during the 14th to 16th centuries established? Were their activities focused on townspeople, akin to Western European cities, or were they primarily associated with the palaces of nobles and rulers, as observed in neighboring territories like present-day Poland and Belarus? What was the relationship between the monasteries and the city's defensive wall? Did the first monasteries, constructed before 1503, influence the route of the wall, or were later monasteries developed adjacent to the wall, near the gates? How did Vilnius monasteries impact the city's spatial structure? What was their relationship with existing buildings in the city? Did they occupy entire city blocks with streets as their boundaries? Did they have public spaces adjacent to churches? Were they constructed side by side with other buildings, or did they influence the density of construction in the central part of the city?

While the spatial structures of monasteries from the beginning of the 17th to the 18th centuries are better documented, new questions arise in studies of this period regarding the nature of their spatial structures. Questions include: How were newly built monasteries integrated into a city already furnished with brick houses? What was the relationship between the new constructions and the existing masonry? What strategies were employed in the restoration of monastery masonry after city fires and other disasters? Were former spatial structures restored or replaced with new ones? How were new stylistic preferences combined with masonry from previous periods? In the absence of space, were monasteries expanded through the construction of additional floors or buildings? How were these new constructions connected to existing ones? Are there fundamental differences between women and men's monasteries, as well as between Catholic and Orthodox monasteries? Was the architecture of the monastery houses distinct from that of other urban buildings during that period? What are the characteristic connections between buildings within the monastery complex? How are vertical connections established, and how are premises arranged within the buildings? To address these emerging questions, the study will analyze the complexes built by monasteries within the territory of the old city.

1. MONASTERY AND THE CITY

Despite certain discrepancies, the interconnections between the Church and the city have consistently remained robust. Since the inception of Christianity, cities have served as primary religious hubs, and the concept of a distinct separation between urban and rural areas was foreign to ancient cultures. Even as far back as the 6th century during the era of Pope Gregory the Great, monasticism in Europe was predominantly an urban phenomenon. The notion of monasticism, which is more characteristic of rural settings, and its implications for the relationship between monks and cities only began to emerge in the 7th century, introducing entirely new cultural paradigms.

It's commonly believed that the first truly "urban" orders were the mendicant orders that emerged in 13th century Western European cities. These orders acquired their name from their commitment to relinquish personal property and wealth, compelling them to rely on begging and soliciting support to sustain their evangelistic mission. This shift in monastic life during the 13th century brought about changes in the way monasteries were constructed.

In Western European cities, monasteries with accompanying churches were often financed by contributions from townspeople. These monasteries frequently took root in urban areas inhabited by merchants and financiers. However, the funding patterns differed in Vilnius, where the construction aspirations of the monks were contingent upon the support of influential nobles.

The establishment of the earliest monasteries in Vilnius also coincided with the activities of mendicant orders. While remnants of the 14th century Franciscan monastery in Vilnius remain only as fragments, questions arise about its former structure. Could it have shared similarities with the configurations of Bernardine and Dominican monasteries that emerged a century later? What sets apart the spatial layouts of the city's monasteries?

1.1 Monastic Enclosure in the City

In Western monastic life, the prevailing archetype became the Benedictine monastery, reflecting a "truly remarkable model of human life intricately molded to correspond with the prevailing times and culture" (W. Braunfels). On the other hand, the architecture of Eastern monasteries remained rooted in archaic origins, characterized by freestanding structures, central communal buildings, and an enclosing perimeter fence of rectangular layout. This contrast is evident when comparing Vilnius' Basilian Monastery with other Catholic monastic complexes.

The most profound disparity between contemplative and mendicant monasteries becomes evident in their interaction with the laity. As noted by J. Kłoczowski, "the mendicant movement pioneered the first extensive and rather effective, though not without shortcomings, system of social care in Europe."

This chapter delves into the dynamic interplay of functional and spatial changes within monastery structures during the 13th and 14th centuries. European monasteries, including the earliest Franciscan monastery in Vilnius – of which the original structure no longer endures – were shaped by these shifts, which are to be explored further within the context of this study.

1.2. Traces of Monastic Presence in Vilnius Before Lithuania's Christianization

Numerous theories, primarily based on archaeological investigations, have been proposed regarding the location of the initial brick church established by the Franciscans in Vilnius. Although most archaeologists and historians presently agree that the Catholic mission during the times of Grand Duke Gediminas was situated in the southwestern foothills of Gediminas Hill, the previously suggested hypotheses not only explore the existing material traces that purportedly indicate the possible early monastic activities within the city but also demonstrate shifts in the methodology of comprehensive research.

With the available data concerning the remnants of monastic structures in Vilnius from the 13th and 14th centuries, it is possible to discuss solely the remains of the Catholic Franciscan mission attributed to the time of Gediminas. Although chronologically linked to the active presence of mendicant orders in Western European cities during the 13th century, the mission's character aligns more closely with the group of monasteries established during the 11th-century evangelization of neighboring lands. These monasteries had a limited impact on the evolving city's structures. The monks who settled here were involved in the Grand Duke of Lithuania's administration and served a modest Catholic community.

1.3. Spatial Distribution of Early Monasteries in Vilnius: Late 14th Century to 1610

This section examines the geographical placement of the initial monasteries within the city, exploring whether their establishment was influenced by natural and urban elements such as the city walls and roads. Additionally, it investigates how these monastic institutions might have shaped the urban layout. The timeframe spans from the inception of the first Gothic monasteries in Vilnius at the end of the 14th century (post-Christianization) to the city fire of 1610. When analyzing the architectural aspects of Vilnius monasteries, a logical boundary could be set at 1594, coinciding with the construction of the Bernardine Monastery, that is associated with the construction of St. Michael's Church. This date is marking the end of the 88-year interval after the establishment of the Carmelite monastery in 1506. Another potential boundary is 1604, signifying the beginning of the Baroque architectural era in Vilnius with the inception of the first Jesuit monastery and the accompanying

church. Nonetheless, considering the alterations in the city's structure following the fire, the year 1610 serves as the chosen threshold.

The establishment of the city's initial Gothic monasteries coincided with the construction of the city's defensive wall. The pace of monastery construction during this period can be characterized as relatively modest. In the late 14th century, alongside the early city's defensive developments, the Franciscans built a brick monastery and the Church of the Virgin Mary. The mendicant monks, who had experienced a flourishing period during the 13th and 14th centuries across Europe, now faced a significant downturn due to a series of challenges, including pandemics, wars, economic instability. There exists a dearth of studies delving into the repercussions of the 14th-century decline on the building activities of mendicant orders. This is especially notable when considering its potential influence on the construction of the earliest brick monasteries in Vilnius. It is possible that this situation contributed to the overall deceleration of monastery construction in the city. After the establishment of the Franciscan monasteries in the late 14th century, a considerable span of time elapsed before the construction of the brick monasteries of the Dominicans and Bernardines (alongside the construction of the city's defensive walls in 1503) and the inception of the wooden Carmelite monastery in 1506. The Reformation movement that originated in Western Europe during the early 16th century inevitably had repercussions on the establishment of new monasteries in Vilnius, thus influencing its monastic life.

The subsequent phase in chronological sequence pertains to the revival of constructing new brick monasteries towards the end of the 16th century. Although a brief period, this holds immense significance in the study of monastery architecture. The late 16th-century monastery construction processes were set in motion by the impacts of the Tridentine Council, leading to substantial shifts in the understanding of religious life. While the Mendicant Orders maintained their significance post-Tridentine Council, the face of the Reformation prompted a reconsideration of the Church's role in public life. Consequently, activities of orders such as the Jesuits, Discalced Carmelites, Bonofratres established in 17th-century Vilnius gained momentum.

During this time, the Bernardine Monastery and the construction of St. Michael's Church, exhibiting Renaissance architectural influences, were erected. Simultaneously, following the 1596 Brasta Union, a male Orthodox monastery relocated, making way for Unitarians who converted the Blessed Trinity Church into a Unitarian place of worship. These reconstruction efforts are also linked with the brief period of Vilnius Renaissance.

Adjacent to the existing women's monastery, the Men's Orthodox Monastery moved, erecting a wooden church and utilizing pre-existing brick buildings for the monastery house. The city also

witnessed the initiation of the Vilnius Jesuit College, later evolving into a university, alongside the establishment of two Jesuit monasteries, marking the onset of Baroque architecture.

Subsequently, the interaction between emerging monasteries and the structural elements that shaped the city during its various developmental phases will be explored.

City Wall

From the earliest examinations of the city's monasteries, the significance of selecting monastery locations in relation to the city wall has been emphasized. In the latter half of the 13th century in Western European cities, it was commonly observed that monks aimed to establish their monasteries within the city walls, often leading to monastic structures abutting the city fortifications.

In Vilnius, the initial monasteries began to take shape and construction commenced even before the defensive wall's erection. Yet, there is a belief that defensive earthworks and fences encompassed Vilnius by the 14th century.

Defensive structures in both so called Ruthenian and German cities within Vilnius likely included brick constructions, potentially as early as the late 14th century, with wooden structures contributing to the overall defense. The German city's fortifications featured intermittent defensive ditches preceding them. Archaeological investigations have affirmed the presence of perimeter fencing in old town districts. While the city's defensive system hadn't fully evolved into a cohesive brick wall, the first monasteries were undoubtedly situated in areas offering protection.

Records from archaeological research about such fortifications in some places of the city are also lacking. Prior to the completion of the defensive wall in 1522, the location where the old Carmelite monastery under the Regula was established in 1506 likely benefited from fortifications from the 14th to 15th centuries. It is argued that the orientation of St. George's Church bell tower aligns with the previous defensive setup's orientation with respect to the cardinal directions. A 1737 map suggests that the monastery's boundaries might have aligned with former fortifications, and the structure depicted in the western section of the monastery grounds may have been a previous tower of the defensive system.

Location in the City

Toward the close of the 13th century, a central locale became an aspiration for Franciscan and Dominican monks, as well as other orders emerging in Western European cities. Archaeologically, Vilnius' central area with the town hall took shape in the 15th century, chronologically later than the establishment of the Franciscans within the German quarter or the Orthodox monastery on the St. Trinity Mountain. The positioning of the initial monasteries might have been influenced by the

territories of Orthodox Civitas Rutenica, established before Lithuania's baptism, and the Catholic German cities in Vilnius' present-day Old Town.

"There's a well-defined, long-standing division between the eastern Orthodox and the western Catholic parts of the city – a strip between two north-south roads (from the castle area towards Medininkai and Rūdninkai), with its midpoint becoming the town hall and marketplace from the mid-15th century. In the southern section, Catholics and Orthodox were separated by a natural border – historical quarters 50, 51, 54 [bounded by the present Gates of Dawn, Rūdninkai, Carmelites, and Horse St.], which urbanized only in the 16th century, following the diversion of surface waters that had been eroded by constant water flows." Although the western Old Town expanded significantly after the 1387 Christianization, it was predominantly settled by Polish Catholics and new Lithuanian residents. Nonetheless, the Ruthenian city maintained its standing.

Prior to the construction of the defensive wall, and even after, the monasteries were positioned apart from one another. The first Catholic monastery in the city, the Franciscan monastery, was erected adjacent to the Catholic section of the city, which had been forming since the 14th century. In the subsequent century, the Bernardine monasteries for men and women were situated on the exact opposite side of the city from the already established Franciscan monastery in the German quarter. The Vilnius Bernardines developed in line with their convictions, akin to the 15th-century practices seen in other European foundations. They have chosen a secluded city area, near the beginnings of the route to Polotsk, neighboring the territory of the city inhabited by the Orthodox.

Southern parts of the city hosted Orthodox monasteries, positioned near the House of Moscow merchants and an important trade route connecting with Medininkai and Ruthenian cities. Such a deliberate distribution of monasteries might have been underpinned by specific agreements, akin to those documented in Western Europe, particularly among mendicant monks. J. Kłoczowski notes that "the allocation of city districts to mendicant orders was strictly established, and the brothers were authorized to solicit donations only within their own defined territory."

Within the walled part of the city, monasteries were grouped into three poles. In the east, the Bernardines; in the south, Orthodox and Unitarian; in the west, Franciscans and Dominicans. While iconography often accentuates rivalry between these orders in Western European cities, in Vilnius, due to their differing activities, the rivalry might not have been. Franciscans and Dominicans were not as pronounced as between the Franciscans and the Bernardines (the latter ones were very popular amongst citizens). The city's central square and town hall stand at the midpoint of these poles. Whether this arrangement evolved naturally or through design is hard to ascertain. Unlike in Western European cities, where townspeople enthusiastically supported the Franciscans and Dominicans at the outset of their endeavors in Italy and France, Vilnius lacked such affluent and influential

townspeople at that time. The primary patrons of Vilnius monasteries were nobles. Although the monks couldn't freely select their establishment sites, as they received lands or structures for their foundations, they could consult with the benefactors before accepting proposed foundations. For the city's first monasteries, situated in the emerging city, this strategy of circumventing competition was likely prevalent.

Street Layout

From a structural perspective, street layouts play a pivotal role in shaping a city's form. In European cities encircled by defensive walls, monasteries commonly situated themselves near the city wall, either within or outside it, often in proximity to a gate. This placement was pragmatic, considering the frequent need for movement to and from the city. Brothers would preach in public areas within the walled city or to inhabitants of suburbs, necessitating constant interaction with both city dwellers and suburban residents who relied on these gates for passage.

Water Resources

Equally vital in choosing a location was the consistent access to clean water. It's not known that Vilnius residents have ever encountered a serious or prolonged scarcity of water. The heart of Vilnius formed around the rivers Neris, Vilnia, and Vingriai springs. A question arises regarding why the Dominicans, and not the Franciscans, had access to the Vingriai springs, given that in numerous other European instances, the Franciscans oversaw city water supplies. Principally, when the Franciscans established themselves in the city, the city wall hadn't been constructed yet, allowing the monastery to remain connected to nearby streams and the same Vingriai springs. The basis upon which water from these sources was used at that time remains unknown. The Dominicans, who founded their monastery in 1501, were immediately granted the privilege to use the Vingriai springs, perhaps due to their more distant location. The construction of the city wall commenced in 1503, leaving the Vingriai springs and multiple streams outside the wall, which had been supplying drinking water to the city since its inception. This, presumably, hastened the initial development of the water supply system.

While open water sources were abundant within the city, and later the provision of water supply to residences became feasible, a significant portion of the city's populace in the 17th and 18th centuries relied on cisterns for their water needs. In instances of water scarcity, such as the dilapidation and abandonment of the city's water supply in the late 18th century, historical records indicate that not only townspeople but also monasteries and other substantial urban complexes (such as barracks and hospitals) used cisterns.

Brick Construction

During the period being examined, until 1610, the construction of monasteries can be divided into two distinct stages due to the Great Fire. The first stage encompassed the creation of the initial Gothic brick monasteries (Franciscan, Bernardine, and Dominican) from the latter half of the 14th century to the early 16th century. These structures bear stylistic and technological features of Gothic architecture.

A notable aspect characterizing the brick complexes of Vilnius' early Gothic monasteries is the unique approach to construction in the city of that time. The buildings of these monastic complexes were constructed anew, without incorporating pre-existing structures on the site. The construction of Gothic complexes coincided with an urban period when most existing structures were still wooden. Wooden constructions that occupied the areas designated for the monasteries were dismantled. The predominance of wooden architecture also led to changes in the layout of streets as new complexes, distinct in volume and materials used, from their surroundings, reshaped both the city's street network and its planned layout during that period.

The second stage within this timeframe presented a somewhat different scenario. In Lithuania, the influence of the Council of Trent became evident some time after the actual meeting, and its architectural impact emerged even later, chiefly associated with the inception of Jesuit activities in Vilnius. Around the turn of the 16th and 17th centuries, new monasteries established in Vilnius often incorporating existing brick buildings on the site, either fully or in fragments, into their ongoing construction. Through in situ investigations, these early masonry locations have been pinpointed.

To conclude, it's noteworthy that the monasteries and their associated churches played a pivotal role in shaping Vilnius' landscape and urban structure. In contrast to Western Europe, where monasteries generally sprouted in densely built environments, Vilnius saw the emergence of its first monasteries alongside with the city's urbanization. The period of expanding brick construction and the erection of the defensive wall unfolded simultaneously with the establishment of the initial monasteries. While monastic residential quarters typically featured masonry constructions, auxiliary structures were primarily wooden (many of which are still evident in the 1808 city plan). Presently, references in historical records remain the main sources of information about these structures.

Monastery complexes emerged on the periphery of the central city, enclosed by the network of streets of that time. These complexes varied in size and contributed to the development of the city structure, often occupying entire blocks bounded by streets. Monastery territories were enclosed and partitioned by fences and perimeter building structures.

1.4. Cities within the City: 1610 to early eighteenth century

The term "Cities within the city" was coined by Italian Jesuit and writer Giuseppe Richa in 1754 to describe the imposing Dominican and Franciscan monasteries in Florence. These city monasteries functioned as distinct, largely self-sufficient entities, demarcated by clear boundaries yet intrinsically connected to the city's daily life and its diverse activities. Fully comprehending and categorizing the impact of monastery construction on the urban structure and architectural landscape is a challenging endeavor. This section delves into the period when the majority of city monasteries were established and existing ensembles underwent reconstruction.

Following the restoration of Vilnius after the devastating fire of 1610, which consumed numerous Gothic and Renaissance structures, the urban layout of the Old Town largely took shape in the mid-17th century. Around 1650, the city experienced rapid population growth and heightened urbanization. As historian L. Jovaiša notes, significant milestones such as the arrival of the Jesuits in 1569 and the occupation of Vilnius in 1655 mark a period of "reform and religious enthusiasm". This fervor also reflected in the construction of monasteries, which intensified at the turn of the 16th to 17th centuries but was temporarily halted by the 1610 fire. These newly established monasteries proliferated not only within Vilnius' central territory but also in the suburbs. The momentum was abruptly disrupted in 1655 when Vilnius was occupied, resulting in a 17-day-long fire and widespread looting of churches and monasteries. Reconstruction efforts commenced only in 1661, with many monastery complexes being expanded during the process. The early 18th century saw various adversities such as the 1706 city fire, the Northern War (1700-1721), and the plague epidemic of 1709-1710.

Despite the city's planned structure being minimally influenced by Western European trends, Baroque architecture, notably monastery churches, began to emerge in Vilnius during the early 17th century. This architectural shift corresponded with the arrival of the Jesuits and Carmelites, whose activities aligned with the Tridentine reform era. A snapshot of Vilnius' structure in the first half of the 17th century can be gleaned from a 1636 census data. "In 1636, the city was characterized by significant domains owned by religious institutions, including monasteries, smaller ones owned by the nobility, and minor, occupied by townspeople. The scale of these domains was directly related to the size of the buildings within them." Monastery complexes, along with the construction of city mansions, culminated in the formation of larger domains by the late 17th to 18th centuries. This transformation is noticeable by comparing early census data with plans from 1737 and 1808. By 1636, there were 14 Catholic and 2 Orthodox monasteries within the city's scope, of which two survived till 1655.

Based on the 1737 city plan, which quite accurately illustrates the early 18th-century topography, offers insights into a city where nearly all churches were operated by monks. Alongside the monasteries, noble residences constituted another notable category of urban complexes. The confessional affiliation of nobles, as A. S. Czyż suggests, also influenced the placement of these residences. While a more comprehensive comparison is required for conclusive insights, an initial examination indicates a denser network of urban palaces than monasteries, albeit occupying smaller areas in the early 18th century. Palace distribution was concentrated in the central and western parts of the city, particularly along the "Royal Road." In contrast, monastery complexes stretched along the city wall, with the House of Profesed Jesuits prominently located near the town hall. Monasteries were integral components of the urban fabric, strategically positioned to accentuate their significance within the city's structure.

Complexity of Building Layers

The intricate layering seen in the city's monasteries, arising from continuous reconstruction and expansions, is a distinct characteristic shared by urban monasteries. This attribute is also notable among contemplative orders, despite their less frequent urban presence. The architectural essence of mendicant orders in Western Europe, marked by ongoing construction, is portrayed by C. Bruzelius as ever-changing and devoided of the final vision. This approach is attributed to economic constraints and situational factors. M. Labunski further emphasizes the significance of limitations imposed by allocated monastery plots and existing adjacent structures. In the case of Vilnius, another pivotal factor must be considered – the primary driver for such multi-layered architectural complexity, alongside organic growth due to expanding monastery populations, was the frequent occurrence of fires, prompting extensive reconstructions. Examination of historical records indicates that nearly all monastery reconstructions were initiated after big fires, either accidental or arising from military conflicts within the city.

Distinctions among Vilnius monasteries are shaped not solely by the orders' regulations or construction methods of their times, but also by the pre-existing layout of provided plots in the city and existing structures. Monasteries that arose in a city already constructed with brick buildings during the 17th and early 18th centuries often incorporated the masonry of pre-existing structures into their new constructions. Consequently, this resulted in diverse spatial arrangements emerging through various reconstruction phases.

Certain monasteries stand out due to their absence of masonry predating their construction period. One such example is the Discalced Carmelite monastery, adhering to the strict construction standards of the order. Similarly, the House of Profesed Jesuits was erected as a representative establishment of

the Order, resulting in the demolition of pre-existing structures to attain architectural uniformity. The Visitation monastery, situated further away from the city's core, might not have had earlier masonry buildings on its site.

Architectural Layout of Monasteries

In urban monasteries, which serve not only as retreats for monks but also perform various other functions, the organization of movement within their premises is of significant importance. To thoroughly examine such architectural layouts, a deep dive into the history of each individual monastery and an exploration of daily life practices are necessary. As this is not the primary objective of this study, we will focus on exploring the general attributes of these layouts.

From the outset of monastery construction, the cloister emerged as a central spatial component within these complexes. Even in later centuries, as the functional role of the cloister diminished, it often retained its prominence as the core element of the traditional layout, around which other monastery buildings were organized, along with horizontal pathways. The galleries, usually encircling the cloister on all sides, served as connectors between the church and the monastery structures. Originally open, these galleries were formed by brick arches along the side of the cloister, evolving into cross vaults. Over time, windows were incorporated due to climatic considerations.

By the beginning of the 17th century, monastery layouts started to diversify considerably. In some cases, the cloister lost its central role as a movement hub within the monastery. Although courtyards appeared within the architectural complexes of post-Tridentine monasteries, they lacked the regularity and the surrounding gallery/corridor. Noteworthy examples include the courtyards of the Vilnius Jesuit Novitiate and the House of Professed Jesuits, which deviate from the traditional cloister design. A similar departure can be observed in the monastery of Fatebenefratelli community. Multiple enclosed or semi-enclosed courtyards were formed inside the monastery compounds. However, the Franciscan monastery, rebuilt almost entirely following a fire in the late 18th century, managed to retain the traditional structure surrounding the cloister. A similar pattern emerged in the monasteries of Benedictine nuns and Visitation nuns, as well as the Carmelite monastery. The brick buildings of Carmelite monastery outside the city walls, erected in the mid 17th century and likely remained unfinished. During in situ architectural research, evidence of once prepared connection for a planned new building, that supposed to form a cloister, was uncovered. Architectural complexes constructed after the early 17th century by monks adhering to strict rules, a characteristic also observed among female nuns of mendicant orders, maintained the traditional layout.

Summing up the research findings, it becomes evident that the initial Gothic monasteries in the city were distinctive due to the used brick constructions, exceptional building volumes, and spatial

arrangement. Although monastery houses began to resemble other neighboring urban buildings from the 17th century onwards, monastery complexes maintained a sense of enclosure, separated by fences from the urban fabric. Monasteries became actively engaged in various pursuits from the 17th century onward, including charitable and educational activities. Most of the monastic complexes also housed book printing facilities. Hence, in addition to architecturally impressive churches and functional monastery residences, these complexes included supplementary structures designed to serve a range of diverse functions.

2. WALLS AND SPACES

In this section, an analysis of the architectural development of individual complexes of Vilnius monasteries is conducted based on the data and conclusions gathered from studies on the nature of monastery building complexes. The earliest masonry of the 15-16th centuries, which provides insights into the architectural expression and planned layout of the Gothic period, underwent changes over time due to fires, adversities, and evolving monastery needs, often taking on the forms of later periods. The places of the earliest masonry were identified through in situ research, and the initial planned spatial structures were determined to the extent possible. In cases where only a limited amount of early masonry remains, architectural parallels from neighboring regions are used for analysis. The chapter also addresses the influence of the regulations of individual monastic orders, known as the *regula*, which govern the daily lives of monks, on the spatial structures of monasteries. By comparing the outlines of the monasteries depicted in the Fürstehof city plan from the early 18th century with the findings of subsistence studies, the objective is to ascertain the planned layout of each monastery at that time and to assess the accuracy of the city plan itself. The earliest known plan of Vilnius, which captures all the city's monasteries and their properties both within and outside the defensive wall, has been dated to various periods by different researchers. Most scholars believe that the plan depicts the city in 1737, after the Northern War but before the major fires of 1737, 1738, and 1748, which would have left their marks on the plan.

The plan of 1737 primarily focused on factors that could impact military strategies, thus providing detailed annotations of buildings in the suburbs, the boundaries of properties, terrain characteristics, and even ruins and fences of individual brick structures. Conversely, only the most significant buildings in the central part of the city are marked, with some areas having only one or two structures drawn, and ten blocks showing no construction at all. The plan includes all brick monasteries that are subjected to more detailed examination in this study, along with the brick walls delineating their churches and properties. Among the four depicted monasteries, the masonry of which is no longer

extant, further details were discussed in the previous section. The only wooden monastery of the Bernardine nuns remained in Užupis beyond the city wall in 1737.

Some inaccuracies can be observed in the plan of 1737 regarding the indication of numbers and orientations, and the depiction of streets, districts, and buildings does not always match the exact layout. Particularly, larger inconsistencies are notable in the depiction of the suburbs. Despite its lack of precision, this plan is still highly valuable as an informative source for investigating the architectural evolution and layout of urban structures.

The annexes to this dissertation provide diagrams for each monastery analyzed in this chapter, consolidating the findings of subsistence research. These diagrams exclusively mark the masonry that was studied and dated during in situ research. A significant portion of the church masonry has either not been studied or has been explored only fragmentarily, with research in the field often limited to polychrome and other decorative elements. Where possible, masonry associated with specific periods of architectural development was dated more precisely using in situ research reports, historical sources. At the conclusion of each subsection, a comparison is made between the situation depicted in the 1737 plan and the masonry layout identified through research for a specific monastery that constituted its structures in the early 18th century. These diagrams include gray areas representing the structures that may have existed at that time according to the findings of in situ studies, which do not always align with what is depicted in the Fürstehof plan.

CONCLUSIONS

- The investigation into the history and architecture of Vilnius monasteries spans decades, but the data gathered reveal inconsistencies in terms of detail, reliability, and unity. While the construction endeavors of certain monasteries have undergone comprehensive scrutiny, others lack novel insights from the scrutiny of written records. Subsistence research conducted in situ is frequently constrained by the scarcity of preserved early-period masonry or various limitations of research. It is vital to reassess and reevaluate prior research conclusions, leveraging historical sources and the accumulated understanding of masonry features we have at the present moment.
- When insufficient masonry remains hinder the reconstruction of monastery architectural heritage, the understanding of monastery architecture remains speculative. Precise localization, scale, reconstruction stages, and other aspects can only be confidently discerned through the study of existing structures, as such details often go unrecorded in written sources.
- The early Franciscan mission during Gediminas' time, believed to have been established at the southwestern base of Gediminas Hill, aligns chronologically with the activity of urban mendicant orders in 13th century Western European cities. However, the activities of Vilnius Franciscans did

not mirror the urban-focused endeavors of their Western European counterparts. The mission's establishment likely had minimal influence on the city's expanding structures, serving a restricted group and functionally corresponding with monasteries formed during the neighboring countries' 11th century evangelization.

- The early masonry monasteries in Vilnius were built before or simultaneously with the construction of the city's masonry wall, yet they were situated within the fortified area, as evidenced by archaeological research. The Bernardine monastery, intertwined with the wall's masonry, stands out for its connection. Remnants of fortifications found through subsistence research reveal the former defensive roles of buildings adapted for Bernardine and Benedictine nuns, Jesuit novitiate, and Basilian monasteries.
- There are no documented agreements that could describe the criteria for selecting settlement sites for Vilnius monasteries. Although the monks were influenced by benefactors, they also had the ability to exert influence over their patrons. The earliest monasteries were fairly evenly distributed along the defensive walls, encompassing the urban area. However, the factors that contributed to this distribution remain unclear. It's likely that a strategy of avoiding competition influenced the decisions of monks or their patrons in the fledgling city.
- From the late 14th to the early 16th century, the masonry of monasteries and their churches shaped the image of the Gothic city and its initial landmarks. Surviving masonry from this period reveals that the earliest complexes of Franciscan, Bernardine, and Dominican monasteries were constructed without incorporating existing buildings on the premises. These new structures stood out for their scale and building material within the Gothic cityscape.
- During the late 16th to 17th centuries, existing monastery masonry, damaged in the 1610 fire, underwent reconstruction alongside newly built complexes. In the masonry of extant monastery complexes, remains of earlier structures were localized during in situ architectural research (such as Basilian monastery and monastery of Fatebenefratelli community) or subterranean remnants of demolished buildings (like the Discalced Carmelite monastery). In some cases, the development began with the sponsored houses of nobleman (Bernardine and Benedictine nunneries, Lazarists and non surviving Piorian monastery), which were later incorporated into monastery complexes. This integration of diverse architectural styles contributed to the decline of the city's Gothic structure.
- Monastery complexes, along with the Palace of Vilnius Nobles, contributed to the emergence of large urban property plots in the early 17th century. These often occupied significant quarters of the city, surrounded by a network of streets. Unlike monasteries, noble palaces concentrated in the western and central old city, between the town hall and the Lower Castle.

- The primary patrons of Vilnius' earliest monasteries were rulers and nobles. The influence of Catholic reform led to an increase in monasteries established by bishops. Monasteries often encountered financial challenges, necessitating multiple patrons over several years to complete planned buildings. Monastery architecture frequently showcased innovative solutions and styles of their time, reflecting both ambition and the capabilities of the benefactors.
- The boundaries of monastery territories have evolved, though main structures – churches and monastery houses – were typically expanded and reconstructed within the original foundation plots. More changes occurred in outbuilding subdivisions. The introduction of new buildings annexes within the initial plot and the addition of new floors to existing monastery houses marked the developments. While the shape of the funded plot often dictated the spatial composition, varying courtyard numbers, sizes, and shapes were evident. The economically efficient monastic units comprised various outbuildings, of which very little survives.
- The shifts in monastery spatial structures mirror evolving monastic activities and insularity across centuries. Initially, the perpendicular orientation of the earliest monastery buildings formed a traditional monastic feature – cloister. The architectural patterns of post-Tridentine Jesuit and Fatebenefratelli communities deviated from the square based structure, while cloistered monks, also as the nunneries, adhered to the traditional layout.
- Similar to monasteries in other European cities, urban monastery structures are marked by multi-layeredness. The continuous rebuilding and renovation, influenced by contemporary at that time aesthetics and construction techniques, resulted in varied architectural expressions. The architectural plans sometimes evolved even as construction progressed. Among the studied monasteries in Vilnius, the complexes of the Profesed Jesuits and the Discalced Carmelites adhering to their orders' rules, as well as the Visitation nunnery located in a less urbanized area, stand out for their coherent traditional structure.
- The 1737 city plan's accuracy in depicting monastery structures correlates with individual monasteries' level of enclosure. It is noted that inaccessible monasteries lacked corresponding outlines of their structures in the plan. The plan most accurately captures the structures the House of Profesed Jesuits and Discalced Carmelite monastery, built according to their respective order's rules. Subsistence research data suggests that the 1737 plan might represent partially elevated, yet unfinished buildings (e.g., Carmelite and Visitation nuns). In some cases, the plan showcases elements of monastery complexes that have since been lost.